

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_206254

UNIVERSAL
LIBRARY

OUP—390—29.4.72—10,000

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No T 954 504

Accession No G₁ T 452

Author RISS
అమృతంబు, అంబ

Title శ్రీరామ కృష్ణ పాదపత్రం

This book should be returned on or before the date last marked below

*

అంకితము

బొమ్మిలి సంస్థానాధీశ్వరులగు

శ్రీ రాజా రావు శ్వేతా చలపతి రంగా రావు
బహద్దరు వారికి

*

సర్వ స్వామ్య సంకలితము
ప్రథమ ముద్రణము 1950

మూల్యము పది రూపాయలు

♦ వెల్ కమ్ ప్రెస్ ♦ గుంటూరు

విషయ సూచిక

1. ఆంధ్రసాతవాహన సామ్రాజ్యోత్పత్తయము -
అధ్యక్షి పన్యాసము -
డా. నేలటూరి వెంకట రమణయ్య, ఎం. ఏ., పి.హెచ్.డి. ౧
2. సాతవాహన సామ్రాజ్య చరిత్రము -
డా. మారేమండ రామారావు, ఎం. ఏ., పి.హెచ్.డి. 2
(సాహితీ సమితి)
3. ఆంధ్రుల విస్తరణము -
శ్రీ కురుగంటి సీతారామయ్య, ఎం. ఏ. (సాహితీ సమితి) ౧౦౫
4. ఆంధ్రసాతవాహన సమస్య -
శ్రీ గొర్తి వెంకట రావు, ఎం. ఏ., ఎల్.ఎల్.బి. ౧౦౮
5. సాతకర్ణి శబ్దము - నూతనార్థము -
డా. కె. గోపాలాచారి, ఎం. ఏ., పి.హెచ్.డి. ౧౧౨
6. విలివాయకుర సివలకుర శబ్దములు -
డా. దినేశ్ చంద్ర సర్కార్, ఎం. ఏ., పి.హెచ్.డి. ౧౧౪
7. సాతవాహన సామ్రాజ్యము - సామ్రాజ్య పరిస్థితులు -
డా. మారేమండ రామారావు, ఎం. ఏ., పి.హెచ్.డి. ౧౧౫
8. హాలుడు - గాథా సప్తకతి -
శ్రీ గట్టి లక్ష్మీ నరసింహశాస్త్రి, (సాహితీ సమితి) ౧౪౫
9. గుణాధ్యుడు - బృహత్కథ -
శ్రీ శివశంకర శాస్త్రి, (సాహితీ సమితి) ౧
10. వాత్సయనుడు - కామమూత్రములు -
శ్రీ వావిలాల సోమమూజులు, బి. ఏ., (సాహితీ సమితి)

11. లీలావతీ కావ్యము -

డా. వ. యస్. ఉపాధ్యే, ఎం. ఏ., డి.లిట్.

౨౨౨

12. గౌతమీ పుత్రసాతకర్ణి రాజధాని -

శ్రీ రా. నరసింహారావు, బి. ఏ., ఆనర్సు

౨౨౭

13. ఆంధ్రులు - దూరప్రాచ్య జీవములు -

ఆచార్య కె. ఏ. నీలకంఠశాస్త్రి, ఎం. ఏ.

౨౩౦

14. సారవాహన యుగము ౧/౪ శాస్త్రైభవము ప్రశాంధ్రివరము

డా. మా రేమండ రామా రావు, ఎం. ఏ., పిహెచ్.డి.

౨౨౩

15. గోలీ శిల్పము -

కొమరగిరి నరసింహారావు, బి. ఏ. (సాహితీ సమితి)

౩౩౬

16. సారవాహనుల నాణెములు -

శ్రీమతి వి. వై దేవీ, బి. ఏ. ఆనర్సు

...

౩౩౭

అనుబంధము -

1. శాసనములు

1

2. వాఙ్మయము

17

ప్రస్తావన

చూ మండలివారు ఆంధ్ర సామ్రాజ్యోత్సవమును జరపి, తత్ఫలితముగ నీసంచికను ప్రకటింప వలె నని 1947 వ సంవత్సరము జనవరి నెలలో తీర్మానించిరి. ఉత్సవము ఆ ఏప్రిలు నెలలో అమరావతి- ధన్యకటకమున జరిగినది. ఈసంచికను ఇప్పుడు ప్రకటింప గలిగితిమి.

ఉత్సవకాలమునకు కొన్నివ్యాసములు మార్త్రము వచ్చినవి. తక్కినవి మాకు చేరుటలో కొంత ఆలస్య మైనది. ఈసంచికప్రకటనకు ప్రభుత్వమువారి అనుమతి వచ్చుటయు, అవసర మగు కాగితమును సంపాదించుటయు మరికొంత ఆలస్యమునకు కారణము లైనవి. నేనా ఆకస్మికముగా గుంటూరు వదలి హైదరాబాదుకు వెడలి ముద్రణమును అక్కడనుండి సాగించుటవలన నింకను కొంత ఆలస్య మైనది.

ఇందు కొన్ని చిత్రములను మార్త్రము చేర్చితిమి. మరికొన్ని చిత్రములను, పటములను అకారాధిసూచికను ప్రత్యేకముగ త్వరలో వెలువరింతుము.

శ్రీ జయపుర మహారాజా వారును, శ్రీ బొబ్బిలి రాజావారును, మొదటినుండియూ చూ మండలియెడల ఆదరాభిమానములను చూపుచుండిన గుంటూరు పురపంచము లనేకులును విశేషముగ ధనసాహాయ్యము చేసిరి. సాతవాహన యుగ చరిత్రమును ప్రత్యేకముగ పరిశీలించి మిత్రులనేకులు చక్కని పాఠ్యములను రచించి పంపినరు. ఆరశాఖ జ్ఞాతార్థులు జనరలు అనేక సాతవాహనయుగ వాస్తు చిత్రములను ప్రకటించుట కనుమతి నొసగి వాని హాటలను మాకు లభింప జేసిరి. ఆంధ్ర చరిత్రకా సంపాదకులు శ్రీ శివలెంక శంభుప్రసాద్ గారు వ్రాకులను తయారు చేయించుటలో సాహాయ్యము చేసిరి. మిత్రులు శ్రీ కొమరగిరి నరసింహ రావు గారు సాంచీతోరణముల రేఖాచిత్రమును వ్రాసి యిచ్చిరి.

మిత్రులు శ్రీ వావిలాల సోమయాజి, శ్రీ పర్యాగ శేషాద్రి శాస్త్రి గార్లు ఆసాంతమును సమూహ్యులును సహకారము నొసగిరి.

వైకం పెన్ అధ్యక్షులు శ్రీ జంధ్యాల వెంకటప్పయ్య శాస్త్రి గారు ఈసంచిక ముద్రణ కార్యమున స్వకార్యముగ నిర్వహించిరి.

వదలి అధ్యక్షులగు శ్రీ దివాకరుణి లక్ష్మీ నారాయణ గారి యొక్కయు, మహర్షి బులుసు సాంబమూర్తి గారి యొక్కయు, శ్రీ తల్లావజ్ఞుల శివశంకర శాస్త్రి గారి యొక్కయు ప్రోత్సాహోత్సాహములు ఈముద్ర్యను సాఫల్యమునకు మూలకారణములు.

ఈసహాయకు లందరిని నేను కృతజ్ఞుడను.

మారేమండ రామా రావు

గుంటూరు

సంపాదకుడు,

1.5.1950

కార్యకర్త - ఆంధ్రభాషా సంకీర్ణ మండలి

స హా య కు లు

సాహిత్య సమాఖ్య, కళాప్రపూర్ణ

శ్రీ డాక్టరు విక్రమదేవ వర్మ బహద్దరు వారు

„ రాజా రావు శ్వేతాచలపతి రంగారావు బహద్దరు వారు

మా. శ్రీ కళా వెంకటరావు గారు ,

మా. శ్రీ బెజవాడ గోపాల రెడ్డి గారు

మా హాలాహల్లి సీతారామ రెడ్డి గారు

„ దివాకరుణి లక్ష్మీనారాయణ గారు

„ మంచుకొండ గౌరీశంకర్ గారు

శ్రీ జస్కురన్ భువల్క గారు

„ విన్నపాముల లక్ష్మీ నరసింహం గారు

„ డిశిరాజు హనుమంతరావు పంతులు గారు

„ అరవపల్లి వెంకటరావు గారు

„ మేళ్ళచెరువు విశ్వపతిశాస్త్రి గారు

అధ్యక్షోపన్యాసము.*

* అంకితమునకు అనువాదము _____ సంపాదకుడ-

ఆర్యదేవుని మున్నగు భిక్షువులెందరో ఇచట ప్రచారము చేసి యొక క్రొత్తధర్మమును, క్రొత్త నిర్మాణవిధానమును వ్యాప్తిలోనికి దీర్చిరి. ఈ పౌర్ణవసంతపునరుద్ధవనము వ్యాప్తుకును, కళకును మాతనవికాసము నొనగూర్చినది. దేశమునం దంతటను చైత్యములు, స్తూపములు, విహారములు నిర్మింపబడినవి కాస్తా సాంకేతిజంతాగుహలు ఇట్టివే. శిల్పమును, చిత్రలేఖనమును క్రొత్త వికాసము నంది ఈమంతప్రచారమునకు చక్కగ నుపకరించినవి. ఈ కళలలో నాటి ఆంధ్ర శిల్పులును, చిత్రకారులును నిమిత్తకాలమున, ఊడజ్జను అర్హుతియగు చూపిరి. ధట్టిపోలు, జగ్గయ్యపేట, అమరావతిలలో దొరికిన శిల్ప సంపద దీనికి చక్కని నిదర్శనము. సాతవాహనయుగమున సాంస్కృతియును దాగుగ నభివృద్ధి నందినది. అందును ప్రాకృతి వాఙ్మయవికాసమునందు అది స్పష్టముగము. సత్తేశ్వరి, లీలావతి కావ్యము లీవిటవే.

ఈ సాతవాహనయుగమునగురించి మనకు తెలియవచ్చు విషయములు బహువక్షితుములు అందలి ముఖ్యగ్రంథములు కొన్ని మాత్రము సుశిశ్చితములుగ నున్నవి విగిలినవి అనేకములు వివాదాస్పదములుగ నున్నవి. ఇందు మొదటిది ఆంధ్రులపూర్వజ్ఞతరమునకు సంబంధించిన సమర్థ. ఆంధ్రుల జాతి ఏది అను ప్రశ్నకు కొందరు వారు ఆర్యులే అనియు, అనార్యభూములకు పోయి, అక్కడి జాతులతో కలసిపోయి, నాంచారి సభ్యులను అలవలచుకొనిరిననియు తలచుచున్నారు. మరి కొందరు ఆర్యులకు పూర్వము ధారితదేశ మంతటని వ్యాపించియుండిన ద్రివిసులలోని

వారు ఆంధ్రులని నానించుచున్నారు. ఈ రెండువాదములకునుకూడ ఆధారమును ఐతరేయబ్రాహ్మణమునందలి శుకస్మేపిని గాఢలో ఆంధ్రులు పులిండ్ల పుండ్రశతబరిచూతిబులతో కలసి యున్నట్లు వేక్కనబడిగారు. పురాణములు ఈమధ్యను పెమ్మలించుట కుపయోగపడవు. యాదవులలో అంధకలు, భోజకులు, మున్నగు పొగలుండెడివి. కైఫియగ్రంథములలో ఆంధ్రులు అంధులనియు అంధకులనియు వేక్కనబడినది. ఈ అంధకులే యాదవగణములోని అంధకులునావో ఆంధ్రుల ఆర్యత్వమున కిది ప్రస్తావక మగును.

ఆంధ్రుల ఆదిమనివాసనానము ఏది అనునది మరియొక వివాదాంశము. ప్రాచీనము, అందును, కృష్ణాగోదావరీమధ్యదేశము నాటి మొదటి నివాసమనియు ఆశోకుని యుగంతురము వారు సాతవాహనానంతరము గ్రీముఖి, శిష్ట అనువాద నాయకత్వము విజృంభించి, గోదావరివెంబడి మహారాష్ట్రను కేసి, దానిని జయించి “దక్షిణాంధ్రపత్తి”ను ఏర్పాదించినట్లెననిచాలించినందు బహువాదనీని సంగీకరింపక కొందరు ఈ యాంధ్రుల వింధ్యవాసులనియు, వాగు మొదట పశ్చిమమున ఉపచాలించేసినందు, అందుపైను క్రమక్రమముగ కృష్ణాగోదావరీమధ్యవెంబడి ప్రాకృతియును వ్యాపించినందు, పడమటదిశను అధికారియు అంతరించగా ప్రాచీనముననే స్థిరపడినందు, అప్పుడుండెను ఈవాంతుకమునకు అంధ్రు మండలముని వేరు వచ్చెననియు, వారు నేటి ఆంధ్రులవలె తెలుగుభాషయనగాక ఒకవిధముగ ప్రాకృతియును మాన్గి శిర్హియు వాదించుచున్నారు. ఐతరేయ బ్రాహ్మణమునందు

అంధులు వింధ్యప్రాంతమునందు ఉండినట్లు చెప్పబడి యున్నది. కాని వింధ్యప్రాంతమున ఆరోజులలో ఏవారితోమా నిశ్చితము కాలేదు. ప్రాచీనకాలమున వింధ్యశ్రద్ధము నేటివలె ఒక్క-ఒక్కరికి కేవలము దానికి తూర్పువైపున లుగ్ వ్యాపించిన కొండలకుగూడ వర్తించి నట్లు కనిపించుచున్నది కాకతీయశక్తివైపున వంశములరాజుల శాసనములలో వారినిజయములు వింధ్యనాగుపురినకును వ్యాపించినట్లు చెప్పబడినది బృహద్రహస్యమునను, మధ్య పరిగళాలగుహస్పృహమునను నేటికిని అంధ్రులలోకలు నివసించుచున్నది నీవినిగళి ప్రాచీనాంధ్రులు ఒక్కవయ్యుగాక నేటి బీరారు ఒప్పెల్లప్రాంతమున నివసించుచుండిరి అను కొవచ్చును అంధ్రులు ఒక్కవయ్యునందు తూర్పునను వ్యాపించిరను వారునునకు పుంబుసాతవాహన శాసనములు మహారాష్ట్రమునని దొరకులయ్య, అంధ్రదేశమున లక్ష్మీకంఠుండలయ్య ముఖ్యధారిములు, కాని నాసిక నానాభూర్ కారాలలో దొరికిన శాసనములు ఆయుర్యవంశములు సాతవాహనుల ఏలు బడిలో నుండినవనియే. తెల్పుచుగాని వారు ఎటునుండి ఎటువ్యాపించిరో నిరూపించజాలవు. అట్టి గాటి అంధ్రులు ఏభావను మాగ్ధారో తెలియదు. నేటి అంధ్రుల మాతృభాషయగు తెలుగు క్రీ. శ. 6వ శతాబ్ది నుండియే ఉన్నట్లు కనిపించుచున్నను వారి ఆదిమభాష ప్రాకృతమేనని నిర్దుష్టము చెప్పజాలము. అలాగే శాసనములు ప్రాకృతము నందుండినంతమాత్రమున అది ప్రజలభాషయని చెప్పటయ నమంజనము కాదు. మౌర్య రాజుల ఆస్థానముఁమొక్కయు, బౌద్ధసంఘము యొక్కయు సాంప్రదాయముల ననుసరించి

అనాడు ప్రాకృతము అధికారికభాషగ నరిగి గోంజబడుచు వచ్చెను. అందువలననే రాజ శాసనములను, దానశాసనములను ప్రాకృతమున వ్రాయించుట ఆచార మయ్యెను. గుహ్యుని బృహత్సంహితనుసరించి వ్రాయబడిన సోమదేవుని కథాసరిత్యాగరిమున గనిపించు నొకముఖ్యాంశము నిచట ఆలోచించవలసి యున్నది. అందలి కథలో ప్రతిష్ఠాపరమున సాతవాహనరాజు ఆసానము నందుండి న గుహ్యవంశము ప ప్రత్యర్థియు శరవర్మ ఆగమూనములలో రాజును సంక్రమింపగా పరగుని చేయగలిగినయెడల తాను నాడు వ్యాప్తిలోనుండిన సంక్రమిత్వాకృతిదేశవాషలును వకలివేసిననకు శత్రువును చేసినట్లు చెప్పబడినది ఇందు దేశీ అనునదె జనసామాన్యముయొక్క భావయె యుండును. అగుచో ఇదియే, ప్రాచీనాంధ్రుల భాషగ నుండి కాలక్రమమున ఇది భాషలందుండుచువలె నునెలుగుభాషగ నుండుచుండెను చెప్పవలెను.

అంధ్రులకు సాతవాహనులకుగల పరస్పరసంబంధము మరెవలెక నమిచ్చు కొందగు సాతవాహనులు అంధ్రులు కాలినియు, వారికి ఒక ప్రత్యేకవంశమనియు వాదించుచున్నార. ఇందివరకును దొరికిన సాతవాహనశాసనములలో ఎచ్చటను ఆంధ్రప్రదేశం లేదనియు, సాతవాహనుల గాఢములు సహితము మహారాష్ట్రముననే దొరికినవనియు వారు చూపు ఉపసర్తులు బల్యమిందులకును దొరికిన ఒక సాతవాహనశాసనమునను, ఒక పలవనశాసనమునను ఆప్రాంతము సాతాహనిర్యమునియు, సాతవాహనాహారమనియు వేర్వేరునబడినది. దీని గాఢారు చేసుకొని కొంద రిదియే

సాతవాహనుల నివాళి స్థానమనియు ఆంధ్ర దేశము కాచినదియు వాదించుచున్నారు. ఈ శాసనములు క్రొంపను సాతవాహనులు అధికారిమునకు వచ్చిన పత్రతాబ్దిములకు తరువాతివి. అందువలన అవి వారి ఆచిమనివాళల మెదిలియో సదూపించకలవు. కావాలనారీ మున వారు ఇచ్చిల సందినిమాత్రము వాటినిబట్టి చెప్పవచ్చును. సాతవాహనులు తమ శాసనములలో తాము ఆంధ్రులమని చెప్పుకొనిలేని 'ఆంధ్ర' అనునది బిజి జాతి మొక్క గానియు, 'సాతవాహన' అనునది కులము గను. సాతవాహనులలోని రెండు వంశములును చెప్పుకొనియే ఉన్నాని, జాగ్రత్తగనను నారు చేయుట అవసరము కాదు, ఉద్భిమున కాదు నేను ఆంధ్రులలో ముఖికనాట్లనియు, వెలనాట్లనియు, పేగనాట్లనియు విశదములున్నవి. అట్టి రెడ్డు, కమ్మలు, వెలలులు, బలికలుమున్నగు గుములున్నవి. సాతవాహన ముగమున ఆంధ్రులలో ఇట్టి భదము లుండియుండును. మహాభారతమునందు 'బంధా శ్వ బహవః' అని చెప్పబడినది. బాధ్యకంధములలో గోదావర తీరమున నవసరించిన అశ్వశులులు, ములిశులును ఆంధ్రులని చెప్పబడినది. అశ్వశులకు పోతినగరమును, ములిశులకు ప్రతిష్ఠామయను కేంద్రములు క్రీశ్. 15వశతాబ్దమున గల శాసనములనంకి కడగనిరిమానిగాలలో భాగములను, నైజాంరాజ్యమునలి మేకులెల్లమును ములిశనాడన వ్యవహరించబడినట్లు తెలిచుచున్నది. శాసనములందు తెలియనగు రాజులలో చాలమంది కేను పురాణములలో గవిండుచున్నవి. దీనినిబట్టి పురాణముల నిర్మాతలకు ఈ సాతవాహను లాంధ్రులని

శ్రీవిదేవే వాగు అగు వ్రాసి యందుకుని చెప్పవచ్చును. ఈవిషయమై మరికొన్ని ఉప పక్షములనుండి చెప్పవచ్చును. క్రిత శతకత్తాని నాటి పల్లవవంశమునవర్తి మైదవోలు శాసనములను ఆంధ్రపథమున నొకవిభాగమున, దానికొండమును దన్నుకడమును కేర్పాటను యున్నది. ప్రాచీనరాజశాసనములలో ఆంధ్ర పథము వాగు రాజ్యమునకు సొంగునదిహనుగ కేర్పాటననెడిది. ఈ రాజులు నీటి సైన్యము రాజ్యమునందలి కోటానకలాలో రాజ్య మేలి. ఇటునుండి సొంగుగ పుష్కరమువర కును ఆంధ్రపథము వ్యాపించి యుండును. నీటి కర్షణమువద్ద సుంగధ్వజలో కలియు అంధ్రీ లేక హంధ్రీ అను నది ఉన్నది. కర్షణముకలాలో కృష్ణాతీరమున నందికోట కూగుతానాకాలో సాతానినోట అను ఇంకొక మున్నది. ఇచ్చట కొన్ని దిబ్బలును, ప్రాచీనాలముములును, క్రిత, 7వవత్సాని నాటి శాసనములు ఉన్నవి. క్రి. శ. 13వవత్సాని నాటి కాకతీయులగుచితిదేవుని శాసనములలో ఎనిగి సాతనావానినోట అనుకేగు కి. స. 0. మున్నది విజయంగి సామ్రాజ్యము వచ్చిన కాలమునుండి పది మొక సైనికేంద్రముగ నుండు బలిబిగి నాథనావానినట ఇది బలిబిగిమొదల కోట అయియుం నని దేహిసావవచ్చును. అట్టి సాతానావానినోట సాతానాని రాష్ట్రములును ఆంధ్రపథమును విభాగములై యుండువచ్చును. ఈకారణములవల్ల సాత నావానిలు ఆంధ్రులే అనియు గానుతేక రాని నివాసముగ సాతానానినోటము ఆంధ్రపథము లోని భాగమనియు నా అభిప్రాయము.

ఆంధ్రుల చరిత్రమునకు సంబంధించిన మిక్కిలి సమస్య కలదు. ఆంధ్రులు సంహితా

కాలమునుండియు ఉండినది వైన చెప్పి యుంటిమి. వారి ప్రాథమికచరిత్ర యెట్టిది అనువిషయము మింతివరకును పరిశోధించబడి యుండలేదు. ఆధారములు మిక్కిలి తక్కువగా మౌనమునుండియు వచ్చిన ఇది మిక్కిలి స్వస్థమైనది. పురాణములును ప్రాచీన ఆంధ్రగ్రంథములును ఆరాటి కజలను నుండి చిరు, గాత్ర రాజవంశములను గురించియు ప్రశంసించు నిందితమున ఆంధ్రుల ప్రశంస చేయబడినది మెగాస్థీన్ అను యవన రాయబారి వా ప్రాంత్యమును, వా ప్రాంత్యములనును వివరించు పురాణములు ఆంధ్రులలో కొందరు ద్వితీయమునను, ముగించు పురాణములను వేరి నేటి ఆంధ్రుని స్థానమున కుత్తమును బాహులును ముగించు పురాణములను ఉండియు చెప్పి చున్నది. నేటి ఆంధ్రులలో కలుగుచున్న పురాణములు అంతా లేక అంధ్రులు అను కళాకారులు అంతా అంధ్రులు అనుచును బాల్కు నవములు నుండి అంధ్రమున అను విభాగము ఆంధ్రుల నివాసముని స్పష్టమగుచున్నది ఉత్తరవైదికయుగమున వింధ్యపర్వతములనుండియు వెలియనగు నీ మూర్తిలలో కొకశాఖ ఈ ఆంధ్రుల న్నానమున కుత్తమునకు, అంధ్రుల మీదందు శాఖలకు నేటిను సంబంధమునను లేనది అనియు, ద్వితీయమునండి ఆంధ్రులను గురించి మూలము మనకు వివరములు లభించుచున్నది వాస్తవముగాంధ్రముగాటికే అశ్వశిలు, మలకులు మున్నగు నెకలవారు బలిములను నగరములను నిర్మించుకొని ప్రామాణ్యమును సంపాదించి నాటి రాష్ట్రములలో కన్నెత్తిరి. (చంద్రగుప్తమౌర్యుని

అస్థానమున రాయబారిగ ఉండిన మెగాస్థీన్ "ఇండియా" అనుగ్రంథమున ఆంధ్రులకు 30 పౌరాణికపరిశీలనములు చేసినందులు కలవనియు, 10,000 కాల్యులమును, 2000 ఆశ్వీక నగరమును, 1000 పేదరులు ముండెననియు వాసిగా న. ఈ మూర్తిలలో ఈ కాలమునందు కొక రాజ్యమును, నవ నాథ్యుల రాజ్యములను తిరువారా నెక్కడగిరిగిరి పిబలముగ ముందనియు కొందరి ఆప్తములు. ఈ కాలమున ఆంధ్రులను ఎదిరి లింగుల రాజుల పుట్టు పుచ్చు లిరువు. పురాణములును, ప్రాచీన గ్రంథములును ఆంధ్రుల నాటి కేవలమును వివరించుచు నున్నందున ఈ కాలములనుగా మూలమునందు మూర్తిలలో ప్రజాస్వామ్యముగ ఉండిన మేరదెసల నమంజనుగిరిగిరి. ఇంకొకరిని ముందరిములకాలము గడిచునప్పటికే ఆంధ్రులు మున్నామింద్రముగ నొత్తొక, అశ్వశివనగరమునందు లోకమున మూర్తిల ఈ మూర్తిలను పుట్టు పుచ్చుల నున్నముగ నొత్తొక చంద్రగుప్తమౌర్యుని నొత్తొక చంద్రగుప్తమౌర్యుని నొత్తొక ఇంద్రగుప్తమౌర్యుని గాను ఆంధ్రుల ముందరి ముందరి కొందరి అభిప్రాయము. చంద్రగుప్తమౌర్యుని సంబంధములకాలమున కేటి ముందును రాజ్యములలోని శ్రవణదేవాలాలో కేటి ఆంధ్రులమును గురించినయుముగిరి గాన గాన గాన ఈ ముందుమును ముందు ముందు ప్రమాణములు లేకు. తారాగ్రామమున కిబిబి చరిత్రకారుడు ఒక కొడగూడ ననునది చంద్రగుప్తమౌర్యుని కుమారుడగు లింగునాథుడు దక్షిణాంధ్రమును జయించెనని ప్రాచీన గాన. అశ్వశివను ఒక కవిగోత్రమును

మూత్రమే జుండుచును. అందువలన అతని రాజ్యరంధ్రమునకు పూర్వమే మోహ్యులు ఆంధ్రులను జుంచినరని చెప్పవచ్చును.

ఆంధ్రులకును కళింగులకునుగల సంబంధ మేమి అనునది మరియొక సమస్య. వారిరువురు వేర్వేరుజాతులవారనియు, ఇరుగుమీదగు జాతులవారిమధ్య ఉండు సామాన్యసంబంధము తప్ప వారి కింకొకవిధమగు సంబంధ మేదీయు లేదనియు చాలవంది అభిప్రాయము. శాసనములయందును, వాఙ్మయమునందును కళింగుల ప్రశంస ప్రత్యేకముగ చేయబడి యున్నచు వారు ఆంధ్రులలో నొక శాఖవారనియు, ప్రాచీనకాలముననే విడిపడి పృథ్వీక రాష్ట్రమును సాగించుకొనిరనియు ఊహించుటకు ప్రబలములగు ఆధారములు కలవు కళింగమునకు దక్షిణమునను పశ్చిమదక్షిణమునను గోదావరియు, ఉత్తరమునను ప్రాగుత్తరమునను మహేంద్రగిరియు సరిహద్దులు. మూడు కళింగములనియు, సప్తకళింగములనియు పేర్కొనవలసిన ప్రాంతములయు ఇందిమిషియుండెను. మన చరిత్ర ప్రారంభమైనప్పటి చుండు కళింగులు తెలుగుభాషనే మాట్లాడుచు, తెలుగువారితో సంబంధబాంధవ్యములను నెరపుకొనుచు, తెలుగువారి సాంఘిక వ్యవస్థనే అనుసరించుచు నుండిరని తెలియవచ్చుచున్నది. ఉత్కలము లేక ఉత్తరకళింగము అనబడు నేటి బరిస్సా కళింగమున చేరి యుండెనని కొందరి అభిప్రాయము. చారిత్రక ప్రమాణముల కీయాహ విరుద్ధముగ నున్నది. బరిస్సా 'ఉత్కల' పదములు సమానార్థములుగ నుపయోగింపబడుచున్నవి. వాటివలన యుద్దేశింపబడు ప్రదేశముమూత్ర మొకటి

కాదు. బరిస్సా అను పదము 'ఉదీప్య' అను సంస్కృతీకబ్రమునకును, 'ఉషిస్స' అనుపదము నకును భిష్టరూపము. దీనికి తూర్పునగల దేశమని అర్థము. దీనినుండియే ఒడ్డు అను జాతివాచకపదమును, ఒడ్డు అను భాషావాచకపదమును ఏర్పడినవి. ఉత్కల అనునది అర్థాచ్చినపదము. కళింగగంగరాజులు జుంచిన బరిస్సాలోని భాగములకు మొదట ఆ పేరు వచ్చెను. క్రీ. శ. ౧౦వ శతాబ్దానాటి చోళరాజుల శాసనములందు సహితము కళింగ, ఒడ్డు అనునవి పృథ్వీక దేశములుగ పేర్కొన బడినవి కళింగము ఉత్తరమున మహేంద్రగిరితో అంతిమయ్యెననియు, ఒడ్డు దేశము దానివైన ఉండిననియు తెలియుచున్నది. ఈయంతముల నన్నింటి విమర్శించి చూడగ ద్రవిడదేశమునందలి చోళవాంఙ్యుల వలెనే ఆంధ్రులును కళింగులును రాజకీయముగ పృథ్వీకముగ నుండినను వారు ఒక జాతివారనియు ఒకే భాషను, ఒకే సభ్యతను కలిగియుండినయు తోచుచున్నది.

క్రీస్తుశకాంభమునకు కొంచెమువలది కాలపు ఆంధ్రుల చరిత్రము నిర్దిష్టముగ తెలియుటలేదు. ఆంధ్రదేశచరిత్రజిజ్ఞాసువులు ఈవిషయమై లభ్యపడు సామగ్రినంతల సేరించి ఆనాటి చరిత్రమును నిర్దిష్టపరిచి యున్నది. కాని యాచిపముగు పరిశోధన సాగించుట బహుకష్టసాధ్యమైనది. ఎన్ని అడ్డంకు లున్నను మనపరిశోధకులందఱును వరస్పరసహకారముతో ప్రయత్నించినయెడల ప్రాచీనాంధ్రుల చరిత్రమును రచించుట సాధ్యము కాకపోదు.

3. శ. ఏకవశతాబ్ది పూర్వార్థముతో
ము చేసిన గాంగవంశప్రభువు అదీనీత
రాజు కుమారుడు దుర్వినీతుడు బృహ
ను సంస్కృతీకరించినట్లు శాసనమువల్ల
ప్రంది జైనాచార్యుడును పూజ్యుడగు
దీర్ఘసీతుడు శిష్యు డట!

“వలూమానంక” పరికరప్రకరణములో—
తార్థాం స బృహత్కథా మచ కథం”
అని కనబడుతుంది.

అరిక్తి ర్హవీకోమా ద్వాన్విసేన యశో
రతం హా... క ర్హోచ్చ్యోతి గుణాఢ్యైః స
అ/ ఒక్కొక్కరూపము.”

శ్రీరామాయణ భారత బృహత్కథా
పరి కవీశ్వర సమస్కర్త” అని గోవర్ధనా
శాస్త్రిని ఆర్యావశ్శతీలోనూ,

“రామాయణాన చ విభావ్య బృహత్కథా
గాం చ”

అని ఫలంజయుని దేశయాపకములోనూ,
“శత్రు ద్వాన్విసేన నమదాకారధారణా
మేవ గుణాఢ్యైః నిశ్చేతో రంజితోజనః”

అని త్రివిక్రముని జమయంతి కథాచంద్రువు
లోనూ,

“భూతిభామామయూం ప్రాచీన రిన్భుతా
ఙం బృహత్కథాం”

అని క్రీ. శ. అష్టమశతాబ్దిలో అచార్యు
డే విచిత కావ్యాంబుములోనూ,

“బృహత్కథారంభే తన శాలిధంబో
ప్రేక్షే”

అని క్రీ. శ. సప్తమశతాబ్దిలో సుబంధుకవి
రచిత వాసవన తిలోనూ,

“సముద్భితకంపగాన కృతగోషప్రసాధనా
శాలీ లేవ నో కస్య విష్ణుమాయ బృహ
థా,” “బృహత్కథామతేన”

‘అని క్రీ. శ. సప్తమశతాబ్దిలో వరిలిన
భట్టబాణుని హర్షచరిత, కాండబర్తి గంధాల
లోనూ,

“ప్రవోక్త్యప్యైయదుపేతరం వత్సరాజో
బ్రత జహే” “ప్రా వ్యావస్థి సుదయనకథా
కోవిషగ్రామవృద్ధాన”

అని క్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దిలో కాళిదాస
కవీంద్రుని మేఘమాలములోనూ కనబడు
తున్నవి.

క్రీ. పూ. ద్వితీయశతాబ్దిలో ఉన్న భాస
కవి బృహత్కథను అనుసరించి ‘ప్రతిజ్ఞాయా
గంధరామాయణము’, ‘స్వప్నవాసవదత్త’
మొదల అననాటకాలు రచించినాడు. బృహ
త్కథలోని గోముఖుడు యాగంధరాయనుని
గానూ, మదనముంచుక వంకర సే న గా మీ
భాసునిరచనలలో మాంవో యారు.

పైన ఉదాహరించిన పంగతులనట్టి ఇతర
చిత్రాంశములనుబట్టి గుణాఢ్యుడు క్రీ. పూ.
200 మొదలు 100 సంవత్సరప్రాంతా
లలో వసించినవాడని పురాతత్వజేత్రులు నిర్ధా
రిత చేసినారు)

[౨]

మహామా హేశ్వరుడు ఉన్న జమిన్ముఖ
తన “హరిచరితచింతామణిలో” ౨౭ ప్రకాశ
ములో “శ్రీకృష్ణానామతాం సుప్తయతో” అని
ఘననికాని లింగిదిగాను. “శ్రీమంసు”
సోనుదేవునూ సంస్కృతచరిత్రాని
నాగు చారివాక్కులవలన గుణాఢ్యుని ఎవ
మాయుజ్యుగా కనిపెట్టు. “వనకా
బ్రాహ్మణకన్య ౨౦౬
వాహనప్రభువుల రా.
(సుప్రతిష్ఠిత) పురవ
అప్పటిరోజు శాంత

కములో రాజబలక్రీడా వృత్తాంతములో సంస్కృతవ్యాకరణప్రశంసాదలను బట్టి రాజు హాలుకు అయి ఉండవలె. విమర్శకు ఈవిషయమునిలవదు. కథలో కొన్నివిషయాలు సుసంగతముగా లేవు గృంథాంతరంగపరిశీలనల గుణాఘ్యుడు ఉద్ఘాతనీపురవాసి అని తేలుతుంది.

గుణాఘ్యుడు కాశ్మీరకుడా, నేపాలీయుడా, ఆంధ్రుడా? నేపాలీయుమారు ఆయన తమ దేశీయ డగ్గారు అది అసంగతము. జర్మన్ విద్వాంసుడు Winternitz మతిప్రకారము గుణాఘ్యుడు కాశ్మీరకుడు దానికి లేని కారణాలు కనబడవు ఇక ఆంధ్రవాడము మిగిలింది.

చాటలీపుత్రిప్రభవు నందుమా, సుప్రతిష్ఠితి (ప్రతిష్ఠాన) ప్రభవు సాతివాహనుదూ సమకాలికులు. గుణాఘ్యునికీ సాతవాహన (ఆంధ్ర) రాజుకూ చాలా సంబంధము ఉండడము స్పష్టము కాబట్టి గుణాఘ్యుడు ఆంధ్రుడు కావడానికి ఎక్కువనీలు కనబడుతున్నది.

బృహత్సాహిత్యము రామాయణ మహాభారతముల ధోరణిని పోలి యున్నదట. బృహత్సాహిత్యాలు క్రీ. పూ. చాలాశతాబ్దాలు మొదట వెళ్ళుతవి. వివిధకథలను సంగ్రహించి, ప్రాణాళిక వ్రుద్ధిచి పైశాచీభాషలో రచన రచించినారు.

బృహత్సాహిత్య గద్యాత్మకమా, పద్యాత్మకమా? వచనరూపములోనే కవి రచించినాడని ఫ్రేంచివిమర్శకుడు Lacote మతము. అయితే ఇది శీలగ్రంథము చేసినాడు అని భాషాశాస్త్రజ్ఞుడు ఉన్న మాటల గతి భాషలో గ్రంథము వ్రాయవలెనని ముదాయము.

కూడా అన్వయించ

గద్యమయమునూ, పద్యమయము చంపు మునూ బృహత్సాహిత్య అది సుందరమే పొందింది. కవులు, లక్షణకావ్యాస, గుణాఘ్యులను ప్రశంసించారు. (గుణాఘ్యుని ప్రభావము చాలమంది కర్తలమీద పడినది. అది ముఖ్యపదండాచార్య, కల్లాణపండిత ప్రభృతుల ప్రస్ఫుటము.)

పైశాచీభాష ప్రాకృతాలలోనిదే "క" మాగధి మొదలయిన ప్రాకృతాలలో భృంశముగా ఉచ్చరిస్తే పైశాచికా అనుకొనుకొంటు వని రామతర్కవాగ్గీశుడు అన్నాడు. ఈయన క్రీ. శ. ౧౭వ శతాబ్దిలోని వైయాకరణుడు. ఆతతాల్లికే చెందిన మార్కండేయుడు కాంచి. పాంశ్య, పాంచాల, గౌడ మగధ, సామద, దాక్షిణాత్య, శౌరసేన కైకేయ, శబర, ద్వాపిడదేశాలలో పైశాచీ వ్యవహార మన్నాడు. వీటిలో కైకేయ, శౌరసేన, పాంచాలములందలివి నాగరములు కైకేయ, భర్గు అని పైశాచి రెండురకాలని రామతర్కవాగ్గీశునిమతము. పాంశ్య కేకేయ, బాహిక, సింహళ, నేపాల, కుంతల, సుధష్ట, చోడ, గాంధార, హైహయ, కన్నజన దేశాలలో పైశాచి ఉండే దని లక్ష్మీధరు డన్నాడు మార్కండేయుని ప్రకారము కేకేయ పైశాచీ Standard dialect. దీనిలోనే గుణాఘ్యుడు వ్రాసినాడట! చూళికా పైశాచిలో బృహత్సాహిత్య రచించినాడని కొందరిమతము. దీనిలోనుంచి శీలమేంద్రునినాటి కాశీరభాష పుట్టింది. ఇది వింధ్యప్రాంతాలలోకూడా ఉండేది.

వరరుచిమతప్రకారము పైశాచి శౌరసేన జనితము. వ్యావహారికరూపము పా.

అలో ఉన్నకొరసేనీ పాక్తత
కాఢ్యుడు వాసిఉంటాడు. కాని
మీదగొంథాలు పరమాణుగా
లో సుదవ్యావహారిక శౌరసేరికీ,
కృతాలకూ పైశాచీనామము
భావించవచ్చును.

ఏని మొట్టమొదట పేర్కొన్నలాక్ష
రుచి.)

భాషలు కొన్ని ఉన్న వనీ, భార
తకులు వాటిని పైశాచీ అన్నా
son మహాశయము వాసినాడు.

ప్రగన్ ఇస్లాంలో “పష్టే” భాష ఉన్నదట.
Gilgit ప్రదేశములోని ‘Shina’, కాశ్మీరికి
మూలము. వాయవ్యప్రాంతాలలో ఈభా
షలు ప్రచారములో ఉండవల. దక్షిణసరి
హద్దు కాశ్మీరి.

ఆంధ్రులు దౌత్యరాము లన్, మహారా
ష్ట్రీయులనీ, మతిభని మున్నది వీరికి పూర్వము
దక్షిణాన తెనుగువా రుండేవారు, తెనుగు
మాట్లాడేవారు, కాలక్రమేణ ఉత్తరహిందూ
స్థానభాషలలో ఆర్యప్రాకృతాలు లీన ము
పోయినట్లే తెనుగులో శౌరసేనీ (మహారాష్ట్ర)
రూప మైనపై శాచీ (అవభింశ) ప్రాకృతము
లీన ము పోయింది. కాబట్టి ప్రాచీనాం
ధ్రులభాష మహారాష్ట్రీ ప్రాకృతానికి సమీప
ముగా ఉండే శౌరసేనీ ప్రాకృతమే. దీనిఅప
భ్రంశాన్నే పైశాచి అన్నారు. ఇదే పరిణా
మించి దేశీయపదభూషమై మిశ్రప్రాకృత
మైన తెనుగుభాషగా కనిపిస్తున్నది.

(ఉచ్చారణలో భిష్టమై పోయినభాషలకు
పైశాచి అని పేరు రావడము సంభవించింది.

కీవాళ్ళు నిమ్నజాతులో, ఆటవి

కులో కావచ్చును. మొత్తానికి వాళ్ళు అనా
గరకులు.

పైశాచి అనేది జాతిపేరుకూడా కావ
చ్చును.

ఒకతెగవొస్తులు తమరచనలకు పైశాచీ
భాష వాడినాగు.

[౫]

తక్షశిల కేకయప్రణానగరిము. పాంచా
లమే సంజాయి. శౌరసేనీ సమీపమునర్జును.
ప్రాచడము సమీపింధు. కంఠిలము సర్వదా
ప్రాంతము. చోటదేరము అస్సంప్రాంతము.
విశ్వమిత్రపుత్రులలో ఆంధ్రులీ లోకగు. వీరు
ఆర్యజాతినొంది విశిష్టమున వాసియులు ఈ
పైశాచీ మాట్లాడేవారు ఇరాయిములనంప
ర్కము ఉన్నది. వీరు భారతదేశ మంతటా
వ్యాపించారు. చివరికు కాశ్మీరి, శౌరసేన
భాషలలో ఈవాయలు బాగా కనిపిస్తున్న వు.
కాశ్మీరి, తజనితమే శౌరసేనీజన్యము పైశాచీ.

ఈపైశాచీలో శాసనాలు గాని గ్రంథాలు
గాని ఇంతవరకూ దొరకలేదు. కాని ప్రాకృత
వైయాకరణాలు ఇచ్చిన లక్షణాలు ఉన్నవి.
అందులో కొన్ని :—

✓(౧) “చ” వర్ణాని తృతీయచతుర్థాక్ష
రాలు సంస్కృతపదాదిలో లేకపోతే క్రమంగా
ప్రథమద్వితీయాక్షరాలుగా పైశాచిలో
మారుతవని వరరుచిమతము. చూళికాపైశా
చిలో పదాదికకూడా ఇది వర్తిస్తుందని లక్ష్మీ
ధరు డన్నాడు.

✓(౨) “ణ” కారము “న” కార మవుతుంది

(3) “శ, ఖ”లు “స” కార మవుతవి.

(౪) అనన్యప్రాకృతాలలో “ళ” కారము

“ల” కారము, తెనుగులో ‘డ’ కూడా కని
పిస్తుంది.

(గ) లక్ష్మీధర, సింహరాజుల మరణకా
రము 'హృదయ' శబ్దములో 'య' కారము
'స' కార మవుతుంది: 'హిరస'.

'ప్ర' కారము 'సట' 'సిట' 'పు' 'సన' 'సిన'
'జ్' 'జ్' ఇ కన్యా కన్య కన్య (ర్వ) జ్ చ్చ
ఇవ పివ (రాచినా, రాచినో) అవుతవి

పంచమ విభక్తి పద్ధతియను ౭ ఆతో
(రావతో). ఇదే తేలుగులో త్రిశ్రయవిభక్తి
ప్రత్యేయ ముననిది

క్తి=కూసం ప్త్య=కూస, కూన ఉదాహ
రణము చేసూ

Future finite verbs end in ఏము.

ఉదా: భవేయ్య — చేస్తేను, చేసేను,
చేసీ— ఇత్యాది

[E]

పైశాచీమాతృక కానీ, అం దు లో
భాగాలు కాని, ఇప్పుడు దొరికడము లేదు.
క్రీ శ తొమ్మిదివ శతాబ్దవరకూ పైశాచీ
గ్రంథ మున్నట్లు బుధస్వామివల్ల తెలుస్తుంది.
జే.మేండుకు కాని, సోమదేవుడు కాని
పైశాచీమాతృక చూచారా అని సందేహము
ఈకవు లిద్దరికీ లభించినది గుఱాస్థానికృతి
కాదు అని పాశ్చాత్యునిమర్కసుల మతము,
పైశాచీమాతృకను ఆగారము చేసుకొని,
మూలములో కొన్నివిషయాలు తీసివేసి,
కొన్నిచూరివిషయాలు చేర్చినగ్రంథ మది
అనవచ్చు. అయితే అది పైశాచీలో ఉన్నదా,
ఆనాటికాశ్మీరీభాషలో ఉన్నదా ?
కథానీలంబకములో ఉన్న విషయాలన్నీ
యథార్థము లనడానికి వీలు లేదు. జే.మేండు,
సోమదేవులు బుధస్వామి గ్రంథమునో కాశ్మీరీ
అనువాదమునో చూచినా రని భావించ
వచ్చును.

జే.మేండుకు ఉత్తమగ్రంథా
హించి, రామాయణమంజరి, భ
బృహత్సాహిత్యమంజరి రచించినాడు
కళాదృష్టికన్న ధర్మదృష్టి ప్రధా
నముచేత స్వాగృహము తక్కువ.

జే.మేండుకు అనుసరించిన క
ముతో పంచతంత్రము, వేతాళ
మొవలమునవి ఉన్నవి. గుఱాస్థాని
అని లే వెలు.

బుధస్వామిగ్రంథమును, సోమ
కమునూ గమనిస్తూ వత్సవహాణప్ర
గుఱాస్థానిమూలము పునర్నిర్మాణం చేయ
వచ్చు నని విమర్శకుల ఆశయము :—

కథానీలంబకములో ౧౬ అంబకము;
అనగా గోపాలసనికథతో గ్రంథపారంభము
కావచ్చును. అంతరిము, అనవలంబకములో
౨౮ తిరింగము, తిర్వాణి వనసగా,

౨, ౩, ౪, అంబకములు
అంబకము ౬, తిరింగము = ౪,
అంబకము ౧౪, తిరింగాలు ౧౦౫౬౮,
అంబకములు ౩, ౬౮౩, ౧౪, తిరిం
గము ౧౦౮,
అంబకములు ౧౫, ౧౭, ౧౮.

ఈవిధముగా సవరించినగ్రంథము మూల
బృహత్సాహిత్యకు సరిపడవచ్చును అన్నాడు కొం
దిరు విజ్ఞులు,

[2]

హేమచంద్రాచార్యుడు పైశాచీ బృహ
త్సాహిత్యంలోని అని యుచ్చిన పదాలు మొద
లమునవి గుఱాస్థాని వని చెప్పడానికి వీలు
ఉన్నప్పటికీ, వేలము విశ్వసింపడానికి వల్ల
పడదు. (Pischel Edition 'కారము'
పుటలు) (3౦2) తామార

౫— దామోదరః. ఇది సూర్యపుత్రు
౫— ఒకానొక వీరునిపేరు. సగరిపుత్ర
రపుత్ర వచనమ్ ౩౨౪) ఈశబ్రము సముద్ర
కము చేసేవానిపేరు కావచ్చును. సాగర,
బ్రహ్మబాలు కథలలో తరుచుగా వస్తూ
ఉంది

హేమచంద్రః ౪-౩౧౦ :-

సి కిం స హితపకే అతం సింతయ
కమసి కమసి హునియకే ఒర్ధం చిం
అమిషాని = (అమి అమిషంః విషయము
విష్ అలోచిస్తున్నది)

౩౧౬: పుష్పమ తింశనే (వరరుచి: పుష్ప,
పుష్ప) య్యస్య య్యేవ సమూహం కరతే (వర
రుచి: కిరీటీ) = ప్రభుమదర్శనే సర్వస్యైవ సమూహ
నం క్రియతే.

౩౨౦: తం తస్థిహూణం (వరరుచి:
డటూన, తస్థూణ) సింతితం, రాజ్ఞా కా ఏవ
హూనేయ్య (వరరుచి: హువియ్యహ) = తిం
దృష్ట్వా చింతితం రాజ్ఞా కేహ భవేత్.

౩౨౧: తావ చ (వరరుచి: వ) తిక్
తూరాతో య్యేవ త్థిక్ = తావత్ చ
యూ దూరాదేవ దృష్టః

౩౨౨: కతసిగా (వరరుచి: కతసితా)
నేన = కృతాసిగా తేన.

పూజలో చ నాచ పాతగ్ కుసనుప్వతా •
నేన-పూజితా చ తయా పాదాగ్ కుసుమ
నేన.

ఏవం యంతో గతో సో తే సమీ
ంతయత్ గత స్య తస్మా స్థూ

స సవరో భగవం మకరధ్వజో
తో హవేయ్య=అధ సశక్తిరో

భగవాన్ మకరధ్వజః అత్ర పరిభ్రమన్
భవేత్.

ఏవం విద్యే భగవతీ కథమ తావచ్చేగల
నం కతం = ఏవం విద్యము భగవత్కా కథం
తావచ్చేగ్ గ్రహణం కృతమ్.

ఏతిం అతిటపురవం మహాధనం తస్మాః =
ఈదృశం అన్యస్తపురస్యం మహాధనం దృష్ట్వా.
భగవం యతి మాం వరం యచ్చిసే =
భగవన్ యది మీ వరం ప్రయచ్చిసే
రాజహ్ (వరరుచి: రాయన్) సందావ
లోక = రాజం చండావలోక

తావ చ త్ సూరాతో య్యేవ త్థిక్
సో ఆగచ్ఛమానో రాజ=తావచ్చ తియా
రూరా దేవ దృష్టః స ఆగచ్ఛమానో రాజా.

౩౨౬ చూలికా పై శాచికకు ఉపాహర
ణము.

పసమద వనయ వకుస్సితే
గోలి చలనగల్గి పతిబింబం
కస్సు సఖ తిప్పకేసుం
ఏకాతన తనుధశం లుగ్దమ్. (౧)

నచ్చంతస్స య లీలా
పాకుకేవేన కంఠా వసుధా
ఉచ్చల్లంతి సముద్ధా
తైలాని పతంతి తిం హలం నమధ! (౨)

ప్రణమతి ప్రణయప్రకోఃత
గౌరీచరణాగ్లగ్న ప్రతిబింబమ్
దశసు సఖదర్శిణేషు
ఏకాదశ తనునలం రుద్రమ్! (౧)

సృత్యతో య్యే లీలా
పాదోషేషేణ కంఠా వసుధా
ఉచ్చల్లంతి సముద్రాః
తైలాని పతంతి తిం హలం నమత! (౨)

ఆచార్య హేమచంద్రుడు ఇచ్చినఉవాహరణలు గుణాఘ్నవి బృహత్కథలోనివి కావు; వైశాచీ బృహత్కథాసారములోవి. చూళికా వైశాచీ వృత్తాలుకూడా గుణాఘ్నవి కావు, రెండవగ్రంథములో ప్రారంభ శ్లోకాలు కావచ్చును. అన్ని విషయాలూ ఆలోచిస్తే, బృహత్కథ ౪ల ముద్రామండనే తోస్తుంది.

[౮]

కథాపరిత్యాగరమునుబట్టి గుణాఘ్నవి బృహత్కథలో విషయాలు ఏమి ఉంటవో కొంచెము ఊహించవచ్చును గరిత్యాగరములో ౧౮ లంబకములు, ౧౨౨ తేరింగములు, ౨౨ వేల శ్లోకములూ ఉన్న వని Macdonell మహాశయుని లెక్క. ౨౧౨,౫౦౦ శ్లోకాలే అని కొందరిగణన. సోమదేవసూరి గ్రంథాన్ని ఆచమ్యవచ్చండన్నలో రచించినాడు. మధ్యమధ్య ఇతరవృత్తాంతాలూ కూడా తగులుతూ ఉంటవి. పుస్తక మంతా పురాణగోరణిలో నడిచింది.

ఇందులో ద్వితియ, తృతీయ, చతుర్థ లంబకాలు ఒకశ్రేణిలో ఉంటవి పంచమ అష్టమ లంబకాలకూ కథాగమనానికి సందర్భ శుద్ధి తిక్కువ ఆవలంబకముధోరణి చూస్తే, ౩గేసంత వ్రాతపడిక లేకుండా నూతనకథా ప్రారంభ మున్నట్టు తోస్తుంది. ఏమ, తోస్తుంది, పది పదకొండు లంబకాలకు కూర్చుంటున్న తిక్కువ. అవి వివాహాలతో మాత్రము సమాప్తి చెందుతవి. పన్నెండు, పదమూడు

లంబకాలు సుసంగతాలు; అయినప్పటికీ ౧౪ ౧౫, ౧౬-౧౮ లంబకాలతర్వాత ఉండడం ఉచితము. ౧౬ లంబకాన్ని విభజించా పూర్వభాగము ఆవలంబకానికి వీరికే తుంది. ఉత్తరభాగము పరిగా అతడు.

సోమదేవుడు ఆర్జవలంబకమునుంచీ కథలు చేర్చి, నాయకుని వీరకృత్యాల రించినాడు. అవాంతరకథలో సామర్థ్య విశ్వానాలూ ద్వైతిక మవుతవి. ములో ఉండే కొన్ని మూఢవిశ్వాసాలు చేరినవి. తాన్ధుల జాతకకథాంతాలూ, స్త్రీకులచేష్టలూ, పుట్టకథలూ మొదల అయినవి కూడా చాలా చేరినవి.

మానవచక్రాలు ముఖభూమియు అనీ, దివ్యులచక్రాలు సుఖమయము అనీ, అందు నేతి నైచితికి తావు తక్కువ అనీ, దివ్యమూ సువచరిత్రలు ఇందులో కవి వర్ణించినాడు. కథాపరములోనే ఈ ప్రతిష్ఠ ఉండముచేత సంతానావరహము కలుగదు.

సంభావ్య శ్రేణి చాటనికథలూ, ఘట్టములూ అనేకము కథాపరిత్యాగరములో కలిసిపోయినవి. రాజులచరిత్రలే కాక, బ్రహ్మ, క్షత్రియ, వైష్ణవకథలూ, కర్మకారుల కష్ట సుఖాలూ, వనశ్శుక్లముల వ్యాపారవిశేషాలూ, సముదయానపరుల సాహసకృత్యాలూ, ద్వీపాంతరవాసుల స్థితిగతులూ, విచిత్రవ్యవహారాలూ ఇందులో కనబడతవి.

వీటినిబట్టి మూలభూత మౌళ్యబృహద ఎలాటిదో కొంత కొంత ఉన్నది.

వాత్సల్యంనుడు - కామసూత్రములు

వా వి లా ల సో మ యా జు లు

చతుర్విధ పురుషార్థములలో కామము ప్రథమము. పరలోక సాధక మైనది ధర్మము. భూలోక సాధక మైనది కామము. మత్రిమంతులై మెలగినవారికి కామమును మోక్షసాధకం అగునని 'సర్వావిరుద్ధో లోకేస్త్రిన్ కామోస్త్రి ధర్మతర్కః' అను గీతావచనమును బట్టి వ్యక్తమగుచున్నది సర్వేంద్రియ తోషక మైన కామము సర్వార్థ సాధక మగుటచే దీనిని పరిమ పురుషార్థముగా పరిగణించి మహర్షి వాత్సల్యయనుషంధర్మార్థ కామేభ్యో నమః' అని మంగళారంభమును పలికినాడు. త్రివర్గములందును ధర్మార్థములు పురుషార్థములని సూచించుటకే మున్ముందు అట్లు వచ్చించి నామగాని కేవలమును పరిమపురుషార్థము కామమే అని వాత్సల్యయనుని అభిప్రాయ మునట్లు నరికింపావృత్తి ఎలుకుచున్నది.

'పునీత భారతీయన సమస్త తేజమును శైత్యతర్క వర్ణ జలబిందు ద్వయమున నున్నది. ఈరెంటిలో శైత్యము పురుషకము, రిక్తము స్త్రీకము. ఇవి భిన్నాభిన్నములు. కామదేవతా విధములు. అందువలన కామము సృష్టిసమస్తమును బంధించు అంతరికళ క్తి. కాని అది క్తి శేఖరము కాదు. ఈబిందుద్వయ సంయోగములకు కారణభూతమైన క్రామాధిదేవత కంటే గొప్పది. లింగద్వయ సంయోగమువలన

కామకళాదేవి రూపకల్పన మొందినది. సూర్య చంద్రములు ఆదేవత పయోధరములు. ఆమె సృజనందియములు హార్ద్రగ్రికాయుతములు. వారి కామకథనమును గురించియు, జగదుద్పత్తి స్థితిలయములను, తాత్త్వియ పురుషార్థ స్థానమును గురించియు ఒకవృత్త భారతీయ పేర్ల నాతో పలికినాడు' అని గోల్డు బెర్గ పండితుడు అతని పవిత్రాగ్ని (Sacred Fire) అను గ్రంథమున ప్రాసిడిచ్చాడు. (1) ఇట్టి మహోన్నత దృష్టితోను, పరిపూర్ణ జ్ఞానముతోను కామమును ఉపాసించిన జాలి మరెచ్చలను లేదని చెప్పజూచుట అతిశయోక్తి కాజాలదు.

ప్రాచీన భారతీయుల కామతంత్ర లోలరి తగు ప్రధాన కారణము ప్రజ. గృహమేధులగుట సంతానము కొరకే. ప్రజాతంత్రు విచ్ఛేదము జరుగకుండునట్లు జూచుటకే కానుకగా విజ్ఞాన మత్యావశ్యకముగా వారు పరిగణించిన. ఏతద్విజ్ఞాన విరహములను ప్రజాతంత్రు విచ్ఛేదకులుగ నెంచిరి. వాత్సల్య లోకీయలందు నైజానిక భూమాదయమున కట్లు పూర్వనగములకు మున్నో భారతీయులు కామకళా విద్య నమున పారము ముట్టిన ప్రవృత్తిని చెప్పవచ్చును. ఏతద్విజ్ఞానము సమస్త జాతిని ఉన్న జిత మొనర్చి కావ్యనాటకాది సమస్త సాహిత్య విభాగములకును అంతర్విలీన జ్యోతిగా నిలచి భౌన్యత్యము నాపాదించినది.

Z. Goldberg, "THE SACRED FIRE" Scientific curiosity of Love life i Marriage—Dr. Rustum J. Meht 'D. B. Tarapore-vala-I nbay) page 35.

శ్వేత కార్యముగ నుండెడిదట. శ్వేత
లు, నందికేశ్వరుల గ్రంథములు ప్రాచుర్య
లో లేక రూపుమానిపోయినవి. అందువల
వాత్సావ్యునిను సుపాధికరింప సంక్షేప
ప కామశాస్త్రగంధర్వచనమునకు కడంగ
ప వాచయ్యనిని కొందఱి అభిప్రాయము.

ందికేశ్వరుడు ప్రముఖగణాధిపతి యైన
అనియును, మహాదేవ శిష్యుడైన ఈతడు
జగత్పితరుల వర్ణింపఁబడిన శిష్యులు సృష్టికార్య
మునకు పూరింపఁగల కామశాస్త్ర రహస్యముల
వాచనలన గ్రహించినాడనియును భారతీయుల
విశ్వాసము. ఇచ్చట నైక కామమునందఁ
మార్గము కామశాస్త్ర విజ్ఞానము ప్రదలింప
ముగ నున్నట్లు కన్పించుటచే నందికేశ్వరుని
కేసలము పోరాడక వ్యక్తియని భావించుట
కంటె మూర్ఖత్వవలె జ్యోతిష శాస్త్రగంధర్వ
చన మొనర్చిన వానివలె చరిత్రకారులు
యొక్కరుని ఒక కిచ్చి అభిప్రాయము(?)

హేద్యాల శ్వేతకేతువు చారిత్రాత్మక
వ్యక్తి. ఇతిహాస అరు మని మనుమడు. కేసియ
మహారాజు అశ్వపతికిని ఇతనికి జరిగిన వాక్య
వాక్యములు చాందోగ్యమున కనుపించు
చున్నవి (1) ఇతని వాంచాలదేశమున కేగి
పంచాగ్ని విద్యలుగూర్చి ఒకాక ఒకవిషయములో
సంగించినట్లు ఆ డివ్యమర్త్య వలన జరిగియు
చున్నది. బృహదారణ్యకోపనిషత్తున ఒక
శ్వేతకేతువు కన్పించు చున్నాడు. (2) మహా
భారతమున ఉద్దాలక మహర్షి కుమారుడైన

ఒక శ్వేతకేతువు ప్రళంస ఉన్నది. అందు ఇతి
నిని గూర్చిన ఒక కథనము కనుపించుచున్నది.

ఒకనాడు ఉద్దాలక కుమారుడు శ్వేతకే
తువు తల్లిని ఒక బ్రాహ్మణుడు కామత్పిష్టి
భారత్వ ఎత్తుకొని పోవుచుండగా తండ్రి వలన
ఆరీతిగా సంఘములలో సమస్త పురుష సం
యోగము వలన స్త్రీలు అపవిత్రులు కారను
మాటలు విని కోపించి అది వాచమని నిశ్చ
యించి భర్త అనుమతి లేనిది నియోగము
నైన మంగరారానని విరగ్ధయ మొనర్చినాం' అని
భారతకథనము (3) నీనిని పరికించినచో
అతిప్రాచీనకాలమున భారతదేశమున ఎట్టి
వ్యవధయియు లేక వివేకరహిత కామోప
భోగము (Sexual Promiscuity) అటా
ముగా నున్నప్పుడు కొన్ని నైవాహిక నిబం
ధనాలు (Marriage laws) ఏర్పడిన
మహానుభావుడు శ్వేతకేతు వని నిశ్చయంప
వలసి ఉన్నది. \

బౌద్ధవ్యుని గ్రంథభాగములు వాత్సావ్య
యనుని నాటికి నిలచి ఉన్నట్లును, ఆతని
ఆగ్రంథమునందలి కొన్ని స్మృతిములను, విష
యములను సేకరించినట్లు కామస్మృతిముల
వలన తెలియుచున్నది కామస్మృతిముల వల
నను. తద్వ్యాఖ్యానము జయమంగళము వల
నను దత్తకుడు మాతృమరణాంతరము పు
ష్కరాడని తెలియుచున్నది ఇతని మంగళలో
వీరసేనాది గణకలవలన అనేకవిషయములను
గ్రహించి శాస్త్రకర్త యాడు. 'నైశికము'
ఇతని గ్రంథము. దత్తకాచార్యుని గ్రంథ మీ

నాడున్నట్లు మైనది. కాని సంస్కృత భాష
ములందు ఇతని గ్రంథమునకు సంబంధించి
కొన్ని సూక్తులు కాన వచ్చుచున్నవి. నరే
శ్వర దత్తుని ధూర్జటిసంవాదము[7] అతని
కుమారుడగు శ్యామిలకుని పాదతాడితము[8]
లకు భాషముల దత్తక సూత్రప్రశంస ఉన్నది.
‘వేదములు ‘ఓం’ కారముతో’ నారంభించి
ప్రమాణగ్రంథము, లైనవి. దత్తకసూత్రము
లును ‘ఓం’ కారముతో ప్రారంభమైనవని
వ్యంగ్యగర్భితముగ పలికిన పాదతాడితక
వాక్యము గమనింప దగినది. క్రీ. శ. 3౮౦
ప్రాంతమున కళింగదేశ పాలకుడైన గాంగ
వంశ రాజస్వరు రెండవ మాధవ వర్మ దత్తక
సూత్రములకు శ్లోకమయ వ్యాఖ్యానము వ్రాసి
నాడు. అందు రక్త, విరక్త, వేశ్యలను గురిం
చియు, శయనోపచారాదికములను గూర్చియు
వ్రాసిన రెండు పాదముల గ్రంథము మా
త్రమే ఉపలభ్యమాన మగుచున్నది. కామ
కళాభిజ్ఞులు మాధవ వర్మ గ్రంథము దత్తక
సూత్రములకుంగ్రహగ్రంథముగాని వ్యాఖ్యా
నము కాదని అభిప్రాయ పడుచున్నారు

చారాయణ, సువర్ణనాథ, ఘోటకముఖ,
గోసర్జీయ, గోణికాపుత్రులును గురించి ఎట్టి
విశేషములును తెలియుట లేదు. క్రీ.శ. ౮
దేశాధిపతి అగు దీర్ఘ చారాయణ డొకడు
అర్థ శాస్త్ర రచయిత ఐదుట పాదాల మధ్యమ
నికాయము వలన తెలియుచున్నది.[9] ఘోట
కముఖుడును అర్థ శాస్త్ర పండితుడైనట్లు
కాటిల్లుని గ్రంథము వలన వ్యక్తమగు

చున్నది.[10] క్షీలము చతుర్విధములుగ
జంప నారంభించిన వాడితడే. క్రీ.శ. ౯
తుడు ఇతని గ్రంథమును చూచినాడు. క
మారుడు ఈ శాస్త్ర గ్రంథకర్తలలో ౬
శ్రేణికి చెందినవాడు. అతని గ్రంథము
నివన్నామములతో విఖ్యాత మైనది.

మహర్షి గా పూర్వులు పరిగణించినారు.
దత్తకాచార్యుని తరువాత పేర్కొన
కామ శాస్త్ర ప్రణేత వాత్సర్యయన్యుమార్తి.
వాత్సర్యయనుని కామసూత్రముల లెంది
విపులముగ తదుపరి ప్రశంసించుటచే నొక
అతని తదనంతరము జన్మించిన కామ శాస్త్ర
ములను దిక్షాత్రముగ పేర్కొనుట అత్య
వశ్యకము. అందు దామోదర గుప్తుని కుట్టసి
మతిము ప్రసిద్ధమమున చెప్పదగినది దీనికి
శంభులీమతిము అను నామాంతర మున్నది.
ఇతడు కాశ్మీరదేశమును పాలించిన కర్ణాటక
వంశజుడగు జయపీడదేవుని (క్రీ. శ. ౭౭౯-
౮౧౩) మంత్రివర్తముడు. ఇందు ౧౦౬౦
శ్లోకము లున్నవి. ఈ గ్రంథము ప్రధానముగ
నాత్మస్థయన మహర్షి వస్తాధికరణమును
(వైశికము) విపులీకరించుచున్నది.

7 నాగర సర్వస్వకర్త పద్మశ్రీ అతని
డెబ్బదిరెండవ అధ్యాయమున కుట్టసిమత
ప్రశంస బనర్చుటచే నితడు దామోదరగుప్తుని
తరువాతవాడని తెలియుచున్నది. ఇతడు
జాన్త సన్యాసి. ఇతని గ్రంథము క్రీ. శ.
౧౩౫౦ నాడు జన్మించిన శార్ఙ్గధరపద్మతిని
ఉటంకించుటచే పద్మశ్రీ క్రీ. శ. ౧౦, ౧౧

7. చతుర్విధముగ రవిల సంవాదము P. 24

8 Ibid — పాదతాడితకము P. 48,

9. Mañjima Nikaya II Majjima pannasam 89, Robert Chamer's Edition P.

10. ఆర్థ శాస్త్రము—95 అధ్యాయము.

ద్రిముల నాటివాడని పండితప్రకాంకుల ప్రాయము.

క్రీ. శ. ౧౦౨౯-౧౦౬౨ మధ్య కాల న కాశ్మీర రాజ్యము నేలిన అనంతదేవుని గౌరవార్థము డేమొద్రమహాకవి వాత్సర్యమున సూత్రసారమును, సమయమూర్తికమును వ్రాసి యున్నాడు. సమయమూర్తికము ప్రసిద్ధము ననుసరించిన శ్లోకమయ గ్రంథము.

తరువాత చెప్పవలసిన కామేశ్వరగ్రంథకర్త కొక్కాకుడు ఇతడు అద్వితీయ పండిత వంశమున జన్మించిన సింహళదేశీయుడు. గద్వ్య విద్యాధర, నైద్యవిద్యాధర బిరుదాంబుడు డగు శిష్యుని పుత్రుడు. పాశ్చిమగిరి వంశ స్థుడు. ఇతని రచితహాస్యము కామేశ్వరగ్రంథములలో విశేషప్రాధాన్యము నహించినది ఇది కళ్యాణములు అనంగరంగమునకు మూల గ్రంథము. వాత్సర్యమున కామనూత్రవ్యాఖ్య జయమంగళమున సీతని రచితహాస్య ప్రశంస కనుపించుచున్నది. అందువలన నదియు శోధరునికంటె ప్రాచీనముగాని నిశ్చయించవచ్చును. క్రీ. శ. ౧౩౦౭ నాటి జనప్రధనాది అతని కల్పస్మృతిములలో జయమంగళవ్యాఖ్యను పేర్కొనినాడు. అందువలన కొక్కాకుడు క్రీ. శ. ౧౨ వ శతాబ్దికి పూర్వమున నిశ్చయించవలసియున్నది. కాని పండితలొకము ఇతడు పద్మశ్రీ తిరువారత వాడని భిము పడుచున్నాడు.

కొక్కాకుడు రచితహాస్యమును జాత్యాధి సారముగాను పదునేను ప్రకరణములుగ శ్లోక స్త్రీపునము వివరించి యున్నాడు. 'వాత్సర్య ప్రాచీన కామేశ్వర ప్రశీతలు' చ కామంచ ప్రత్యయం లోక

మేవచ' అని త్రివర్గములకును పరిస్పరానుఁ భూతకముగ కామమును సేవించవలసినదని చెప్పియుండగా ఈ యన 'అసాధ్యమూ స్సుఖంసిద్ధి సాధ్యమూ శ్చాపిసంపదం రిశ్చ యాశ్చ రితి సమ్యక్కామ శాస్త్రం యేహ జనం' అనిచెప్పినాడు తన్మూలమున తిరువారత కాల కామేశ్వరగ్రంథకర్త అందిరుచు ఇతడు తీసిన మార్గమునె అనుసరించి కేవలము జాత్యాధికారము, బంధాధికారము, వశ్యోపగ విధానములతో అవిచారితమున నానిండ్లించి నారు. కొక్కాకుని గ్రంథమునకు (౧) కంగి గాథులు (౨) ఆవంచ రామదంకులు (౩) కవి ప్రభువు (౪) హరిహరులు అయి నలుపులు పండితులు వ్యాఖ్యానములు వ్రాసిరారు గీత గోవింద కావ్యమునకు టీక వ్రాసిన కుంభ నృపతి, నైమగ్ధీయచరితమునకు వ్యాఖ్యాన మొనర్చిన నారాయణణ్ణులు, పంచకావ్య వ్యాఖ్యానములలో ప్రసిద్ధులు, దామరకాశ్యప రుడు నగు కొలవలమ్మలి నాథ సూరి ధము వంశ కీరాతార్జునమాది కావ్యవ్యాఖ్యానము లలో కొక్కాకుని గ్రంథమునుండి ఉదాహరణముల నిచ్చినారు.

క్రీ. శ. ౧౨౨౨-౨౪౦ మధ్యకాలమున విజయనగర సామ్రాజ్యమును పాలించిన ఆంధ్ర చక్రవర్తి ఇక్ష్వాకి ప్రౌఢదేవరాయలు రచిత రత్న ప్రదీపక అనుకొక కామేశ్వరగ్రంథమును వ్రాసి ఉన్నాడు. అందు సార్వ యోగాధికారము, మూత్రమే నిలచియున్నది. భార్యాధికారము, పారదారికము, శైలికాది రణములున్న గ్రంథము లుపమై డి. ఇతడు ప్రధానముగ రచితహాస్య వ అనుసరించినా ఇది ఒక రీతిగ నకు వాణ్ణి 'సప్తవర్ణ'

కళ్యాణములు అవంగరంగము తదుపరి
 పోన న దగిన ప్రధాన గ్రంథము. ఇతడు
 ఒరిస్తా రాజగు లక్షదేవురి (అవంగ ధీయుడు)
 ఆస్థానకవి అని కవివృత్తిల వలన తెలియు
 చున్నది. కాని ఇతడు అహమ్మదుఖానుని
 కుమారుడగు లక్షభూరు కోరిక ననుసరించి
 అవంగరంగ రచనములకు పూనుచున్నాడని
 ఏతిద్రంప ద్వితీయ, తృతీయ శ్లోకముల వలన
 తెలియుచున్నది. ఇతడు గుజరాతుదేశ నాయ
 కుడు. ఇది తండ్రి క్రీ. శ ౧౪౮౮-౧౫౧౭
 మధ్య రాజ్యమొనర్చిన సికందరు సుల్తాను
 కాలమున యున్న ఒక ప్రభువరి తెలియు
 చున్నది [1] అంతవలన కళ్యాణములు క్రీ. శ.
 ౧౫౪౪ కంటే చివరభాగముననే లేక ౧౬వ
 శతాబ్ది ప్రథమ భాగముననే ఒవించియున్నా
 డని నిశ్చయించవచ్చును. భారతీయ కామకళా
 గ్రంథములలో నీనికుచ్చుతి విశేష ప్రచారము
 మర యేమిథర గ్రంథములకును లేదు
 పరియూ, టర్కీ, అరబ్బు దేశములు దీనిని
 ఆయాభాషలలోనికి అనువదించుకొనినవి. ఆ
 దేశములందు దీనికి 'లబ్బిత-అల్-సిస్తా' అని
 నామము. ఈ గ్రంథమునకు నేను ఆంగ్లేయ,
 ఫ్రెంచి, జర్మన్, అనువాదములును లభించు
 చున్నవి

ఈనాత కాలమున జన్మించిన కవిశేఖర
 జ్యోతిశ్వరాచార్యుని 'చందనాయక' మేగా
 టిదో తెలియదు ఇది శ్లోక రూప గ్రంథము,
 ఇతడు కొక్కానుని మార్గమునుసరించ వాత్సా
 యున హరము త్రొక్కినాడు. అతని చరి
 తా లలను చెప్పే శ్లోకముల రెంటిని
 చెప్పి ఉన్నాడు. లిక్కనీరు మహా
 వనింహుని (క్రీ. శ. ౧౬౭౪-౧౬౮౪)

అస్థాన విద్వాంసుడు. వ్యాస
 నుడు కామప్రబోధము అను గ్రంథం
 వ్రాసిగాడు ఇది అవంగరంగమునకు తాత్
 గ్రంథము. క్రీ. శ. ౧౪౫౭ నాటి అం
 కామరచూహము, జయదేవుని రచించి
 నర్మసామాన్య శాస్త్రగ్రంథములు. హరిభ
 రతిహాస్యము సంప్రదాయ శుద్ధముగను కా
 నూతోద్దేశ నిబద్ధముగను నున్నది. సా
 దిలి విభవృత్తము వైశికాధికరణమునకు సం
 బంధించిన స్వతంత్రగ్రంథము. రామచంద్ర
 బుధేంద్రుని ప్రకాశిక రతిరహస్య వ్యాఖ్యా
 నము. వీరణారాధ్యుని గ్రంథము స్వతంత్రము.
 ఈపంచ రత్నమునకు దేవకారాధ్యుని స్మర
 తంత్రప్రకాశిక వ్యాఖ్యానగ్రంథము. ఇతడు వేద
 వేదాంగములనుండి ప్రమాణములనిచ్చి
 కామము తప్పక సేవించవలసిన దనియును,
 ధర్మమనియును రూపించిన మీదకైపు సన్ధ
 నాగారముకు వశీకరణ తంత్రము వ్రాసినది
 వ్రాసికట్టు తెలియు చున్నది.

ఇటు ఆంధ్ర కామశాస్త్ర గ్రంథ ప్రశంస
 యొనర్చుట అసమ్మతిము కాదు. కామశాస్త్ర
 మున కింతటికిని నామక వేశ్యయను భ్రాంతిని
 కల్పించుటకు కొక్కా-కాది గ్రంథక రలవంటి
 విశేష కామలాల్యతతో 'కొక్కా-క' మను
 పెర ఆంధ్ర కామశాస్త్ర గ్రంథమును వ్రాసిన
 వాడు ఎట్లయ్యెను. ఇది రతిరహస్యాధికర
 ణము. నెల్లూరి శివరామకవి తంజావూరు మహా
 రాష్ట్ర నాయకుడు ప్రతాపసింహుని కోరికపై
 కామకళానిధి గ్రంథమును వ్రాసెను. ఇది
 స్వతంత్ర గ్రంథము. 'ముప్పిపల్లి ని మభూపా
 లుకు ఆంధ్ర రతిరహస్యమును రచించెను. ఇది
 గద్వాల పరీధువు హరిభట్టు వ్రాసిన రహ

నకు ఆంధ్రీకరణము. గోపీనాథ వెంకట శ్రీమద్రాయణము నాంధ్రీకరించి నా) శృంగార పరాకాష్ఠను పొందిన బ్రహ్మ శతకమును వ్రాసేయున్నాడు. ఇంకను ధ్రువున ననేకములైన చిల్లర గ్రంథము న్నవి.

(ఉత్తల మూనములగు సమస్త భారతీయ కామకళా గ్రంథ పరంపరలోను, అతిప్రాచీనమును, ప్రామాణికమును అయిన గ్రంథము వాత్సర్యయన మహర్షి కామసూత్రములు) ఈ గ్రంథమునకున్న సమగ్ర స్ఫూర్తిగాని, ప్రాగల్భ్య ప్రాశస్త్యములుగాని అన్యగ్రంథములకు లేవు) సమస్త కామకళా గ్రంథములకును నిదియే ఆదిభిక్ష వెల్లెనది.) అన్నియును దీని ననుసరించినవి అని ఘనాపదముగ చెప్పవచ్చును. (వాత్సర్యయనము పూర్వాచార్యులను కొందరిని మోసిన వారి మతిములకు విమర్శించుట వలన నితని శాస్త్రసంధాతయేగాని స్వతంత్ర రచయిత కాడని ఒక అభిప్రాయమున్నది.) ఇది ఎంతయు సత్యమైనను ఘన పూర్వులు ఇతనిని మహర్షిగ భావించినారు. ఇతని కామకళాదృష్ట, సృష్ట. ఇతని కామసూత్రములను అవలోదన మొనర్చి ప్రపంచములోని ఉత్తమజాతి శాస్త్రవేత్తలును, కామశాస్త్ర వేత్తలును (Sex and Erotic Scholars) ఇతని 'కామశాస్త్ర విజ్ఞానమునకు బుద్ధినైశిత్యముతో రాజ్యశంక్రమును నడపి ఘోర్రుచన మొనర్చిన విశిష్ట పాశ్చాత్య రాజకీయవేత్త— మేకవేసీ' అని ప్రశంసించినారు.)

(మన ప్రాచీన సాహితీపరులు కామసూత్రములకు విశేష గౌరవ మిచ్చినట్లు సంస్కృత కావ్యపరచనము వలన వ్యక్తమగుచున్నది.) మల్లి

నాధాది వాఖ్యాతలమూల అటుంచినను మహాకవులు కాళిదాసు, భవభూతి, ఆచార్య దిండి, పృథ్వీశులు వారి కావ్యములందు గందరభ్రమసారముగ వాత్సర్యయన కామసూత్రములను అనువదించినారు. వరాహమిహిరా చార్యులవారును కొన్ని సందర్భములందు ఈగ్రంథమునుండి ఉదాహరణములను గ్రహించిగాడు.

(వాత్సర్యయనని 'కామ సూత్రములు' నేటికి ప్రపంచములలోని ౧౭౦ భాషలలోనికి వ్యాఖ్యాన టిప్పణ సహితముగ ననువదితము లైనవి) దీనికి ౧౨ ఆంగ్లములు వానములు, ౨౦ ఫ్రెంచి అనువాదములు, ౪౦ జర్మను అనువాదములు నున్నవి. ఫ్రెంచి వానిలో సుత్రము మొదటి లామెగీ అనువాదము, రిచ్ఛర్డ్ సిగ్మిండ్ట్ మైమన్, స్ట్రెఫెసుల అనువాదములు జర్మను పరివర్తనములలోని కెల్ల మాఖ్యమైనవి నేటి జాతి శాస్త్రములలో కామసూత్రములను మెచ్చుకొనినవారే. అతిప్రాచీనముననే వాత్సర్యయనని ప్రభావము అరిబ్బు దేశములలో పుట్టిన కామశాస్త్ర గ్రంథముల కైబడినది. పూర్వోక్త చక్రవర్తులనాటి జాతిశాస్త్ర వేత్తలకు భారతీయ కామశాస్త్రమిచ్చి చూచినవారే ననుటలో అతిశయోక్తి లేదు. ఈసందర్భమున వసుమహాశయుని వాత్సర్యయన ప్రశంసకు నుట ఉచితము.

'The Kāma-Sāstra is written in brilliantly arranged and superbly pithy Sutra form in the style of many of the ancient and Medieval Hindu scriptural works The foreign scholars, particularly authorities on sexual science in the nineteenth and twentieth centuries have justly appraised

and recognised the value of such a supremely interesting and useful treatise on the art of love that had presumably attained wonderful perfection in India several centuries before CHRIST. It is acclaimed as the most precise but elucidating ancient work for all times and with a universal appeal by celebrities like Havelock Ellis, Kraft-Ebing, Kitch Forel, Mautezazza, Lombroso, Iwan Bloch and others. It can be proved beyond doubt that almost all the Turkish, Arabic and Pesian Books on Erotics have freely derived help from the precontemporaneous Hindu manuscripts - The KAMA SUTRA etc. It becomes very difficult to gain say if somebody presumes that Ovidus Nasso the Roman composer of ARS AMORIS, who lived during the reign of first Imperial Caesar filled his cup at the fountain-head of Vatsayana or his predecessors" (12)

ఇందు వాత్సయనుని కామసూత్రముల గూర్చి 'వసు' మహాశయుడు చెప్పిన వాక్యములలో సట్టేతిర మనుమంత యైనది లేదు, నేటి కాచుతిరి రచయితల గ్రంథములను గాని ఆకేరియా, పల్లి నూ, దేశములందును, రోమునగరములను జన్మించిన పురాతన కామ కళా గ్రంథములనుగాని పరిచిన నీవిషయము తెలుపడగలదు.

కామసూత్రములకు వాఖ్య లొనర్చిన వారిలో ప్రముఖుడు యశోధరమహారాజు. ఇతని వ్యాఖ్యానమునకు 'జయమంగళ' మని నామము. ఇతడు క్రీ. శ. ౧౦ వ శతాబ్ది వాడని చరిత్రజ్ఞుల అభిప్రాయము. వ్యాఖ్యానాంధమునందు యశోధరుడు చెప్పిన

"వాత్సయనీయం కిల కామసూత్రం; వ్యాఖ్యానై తైశ్చ శ్చిది హాదేన్యజ్జైక తస్మాద్విధాన్యే జయమంగళాఖ్యాం, టికామిం హం సంస్మరిం ప్రిహయ్య" అను శ్లోకము మలర ఇతని నాటికి వాత్సయనమునకు సంప్రదానమిరుద్ధములైన కొన్ని వ్యాఖ్యానములున్నట్లు, ఇతడు సంప్రదానమును కొనివచ్చుటకై వాఖ్యచేయ పూనుకొనుటకు అనుగుచున్నది అందువలన నితని వ్యాఖ్యానము సమగ్రమును ప్రామాణికమును నని మన మంగీకరింపవచ్చును. సూత్ర ప్రకారము నెఱిగివట్టు వ్యాఖ్యానించు ఘట నితని కామకళా విజ్ఞానము, తదితర శాస్త్ర విజ్ఞానము సర్వేపరస్పరి గోచరించుచుండును. ఇతనికి కామకళా స్వానుభవ పూర్వకమైయు గద్యలో చెప్పకొనిన వివరణగనూ మిహాకారి" శబ్దము వలన మన కర్థమగుచున్నది. క్రీ. శ. ౧౭౭౭లో వీరభద్రుడు కంకర్ప చూడామణి అనుచేర ఆర్యావృక్షములలో కామసూత్రములకు వేగక వ్యాఖ్యానము జెప్పినాడు. క్రీ. శ. ౧౭౮౯ సర్వేశ్వరశాస్త్రి శిష్యుడు కాశీనివాసియు నైన ఆంధ్రుడు భాస్కరనృసింహుడు రాజావృజలాల్ అను వాని ప్రోత్సాహమున వాత్సయనీయమునకు ఒక వృత్తిని వ్రాసియు అఖల ప్రౌఢ క్రియ యైర వృత్తిని రచించి బూనినట్లు గ్రంథాంధమున చెప్పకొనిన శ్లోకమునందున్నది. వాత్సయన సూత్ర వ్యాఖ్యాతలలో ములదేవు వొకడు. ఇతనిని పంచనాయక కర్త జ్యోతిశ్వరాచార్యుడు మూలదేవుడని వ్యవహరించినాడు. డి. మే. ఎ. ద్వి. మ. హా. క. వి

జోచిత్య విచారచర్య యను అతని గొంధమున నొక వాత్సయన సూత్రసారమును పేర్కొనినాడు కాని నేడది లభించుట లేదు. (భాస్కర స్మరింతుడు కామ సూత్ర) వృత్తిని ఆరంభించుచు 'వత్సో పర వాత్సల్యా వాత్సయనీయ కామ సూత్రం యః' అని నామ దీని కుపోద్ఘటకముగ వత్స రాజ వాత్సయనుల మెగిరి కినుగుణము లైన జన స్వగుణుని మెగిరి నగు నను ఆచార్యుడు రసచేత ప్రకటించుచు వత్సరాజుకు మిత్రుడై అతని కుమారుడు లోకతంత్రి మొదలగు వాడగుటచే ప్రభువు పరితరింప నాతడు కని కరించి ఈ కామసూత్రములను చెప్పినాడట! సినీక ప్రమాణముగ ముగ్ధునిగ ప్రభోధితో వత్సేశ్వరీ భవ అనువాక్యములు ఉదాహృతము లైనవి. ఇందులి సత్యావృత్తము లెట్లున్నను 'వాత్సయన' శబ్దము లిరువనామము. అయిన కామసూత్ర కర్త వేలేమి? \

(యాకవప్రకాశ పేమచంద్రులు వాత్సయన శబ్దమునకు కింది శ్లోకముల ప్రాయము పదముల నిచ్చి ఉన్నారు \

"వాత్సయనస్త కౌటిల్యో విష్ణుగుప్తో వరాహకః, ద్విమిశః షట్టిల స్వామీ మల్ల నాగోంగులోపచ,

వాత్సయనో ముగ్ధాగః కౌటిల్యశ్చ కాత్మజః, ద్విమిశః షట్టిల స్వామీ విష్ణు గుప్తోంగుళశ్చ సః" [13]

(ఈ శ్లోకములు చరిత్రజ్ఞులు పరిగణింప తగినవిగ లేవు. లోకమున వాత్సయన శబ్ద వాచ్యులైన శాస్త్రకారులు మువ్వురు కని

పించుచున్నారు. (1) అర్థశాస్త్రకర్త కౌటిల్య పరనాముః (2) న్యాయశాస్త్ర భిష్యకా రుడు వాత్సయనుడు (3) కామసూత్ర కాదుడు వాత్సయనుడు.) అర్థ శాస్త్ర వాఙ్మత లెవ్వరును కౌటిల్యుని వాత్సయన శబ్దముతో వ్యవహరించరు. అదే కి. న్యాయశాస్త్ర వాఙ్మతలు కౌటిల్య శబ్దము న్యాయశాస్త్ర వాఙ్మతకు వాడుక చేయ లేరు లోకము సంపన్న ఉత్పత్తి నను సోంది కొందరు వివాదంసులు వాత్సయన శబ్దము లిరువనామనియు, అతడు మల్ల నాగు పనియును అభిప్రాయ పడుచున్నారు. మరికొందరు కామసూత్రకర్తకు 'వాత్సయన ముగ్ధాగు' పెనుచున్నారు

వాత్సయనుని కాలనిర్ణయ మొనర్చుటకు ప్రబలములైన ఆధారము లెవ్వియును లేవు సంస్కృతులు నానాకీతుల అభిప్రాయములను వెల్లడించిగాను. (1) కామసూత్రము లను ప్రసంగింపమున ప్రవరించిన కలకత్తా విద్యాంసుడు సుహృత్ చంద్రధట్టు "ద్యుతే దాక్షి" అను ఒక శ్లోకభాగమున సూత్రకారుడు ౧౮౨౯ ను సూచించినాడనియును అందువలన ఇతడు క్రీ. శ. = ౭౭ నాటివాడని నిశ్చయించినాడు. (2) సంస్కృత వాఙ్మయ చరిత్రకారుడు కృష్ణమాచార్యులవారు 'కామ సూత్రము' లందు కుంతలస్వాతికర్త అను ఆంధ్ర నాతవాహనరాజు ప్రశంస ఉంటు వలన ఇతడు క్రీ. శ. ౩, ౪ శతాబ్దుల వాడని నిశ్చయించిరి. (3) ఇతడు మూడవ శతాబ్ది వాడని ఆచార్య చోరే అభిప్రాయము. (4)

13. వాత్సయన కామసూత్రములు — పంచాంగుల అధినారాయణశాస్త్ర — విజ్ఞప్తి III (విభవ ౪౬౪౫)

4. అంధవాత్స్యాయన కామసూత్ర వాఙ్మయము కావ్యస్మృతి తీర్థ శ్రీ సంచాక్షుల అది నారాయణ శాస్త్రులవారు ప్రథమ ముద్రణమున ఇతడు పరింజలి మార్గముననుసరించి చర్చించుటచే నించుమించు అతినికి సమకాలికుడై క్రీ. శ. ౧౭౦ ప్రాంతమున జీవించి ఉండవచ్చునని అభిప్రాయపడినారు.[15] రెండవ ముద్రణమున ఆచార్య చక్రల్ ధర్ గారి వలె ఇతడు క్రీ. శ. 3వ శతాబ్ది మధ్య భాగమునకు జేరినది వాడనినారు. 5. ఆచార్య చక్రల్ ధర్ మహాశయుడు[16] వాత్స్యాయనుడు క్రీ. శ. 3వ శతాబ్ది మధ్య భాగము వాడని కాళిదాస మహాకవి కాలనిర్ణయము ననుసరించి మరొక స్థితి ఇతర ప్రమాణములకు బట్టియు నిశ్చయించినారు. ఈ అభిప్రాయముతో డాక్టరు బౌచ్చెట్టు మహాశయుడు సంపూర్ణముగ నేకీకరించినాడు. అందువలన కామసూత్ర కర్త క్రీ. శ. 3వ శతాబ్ది మధ్య భాగము వాడని మనము నిర్భాగముగ నిశ్చయించవచ్చును.)

కామసూత్రములు: మహర్షి వాత్స్యాయనుడు కామసూత్రములను ఏను అధికరణములుగ రచించినాడు. అందు మొదటిది సాధారణాధికరణము. తంత్రావాపత్తిక మైన కామమునకు సాధారణ నిర్వచనము, లేదా వశ్యతలే మున్నగు సాధారణ విషయము లిందున్నవి. దశాంగములుగల కామమును ప్రయోగించు మార్గమును విశదీకరించుటచే రెండవదానికి సార్వప్రయోగి కాధికరణమని నామము. ఇది తంత్రభాగము. మిగిలిన గ్రంథము నాముకలను విందువిధానమును నిర్దేశించుచును.

పించును. అందువలన ఈ భాగమునకు 'శాస్త్ర' పేర్లు అవాఙ్మనినారు. ఈ ఆవాఙ్భాగమునందు నాలుగధికరణము లున్నవి. వాత్స్యాయనుని కాలము ననుసరించి నాముకలు చరిత్ర రిద్దములుగ నున్నారు. అందు ఏకచాణి కీ వృత్తమును అవలంబించి కన్యకలుగా నుండి వరణ విధాన పూర్వకముగా నాముక పాణి గ్రహణము చేయునట్టివారు ఒక తెగవారు. వీరిని కన్యకలచుగా భావించి కన్యా సంప్రయక్తాధికరణమున వీరికి సంబంధించిన సమస్త విషయమును మూడవ అధికరణమున మహర్షి నిబధించినాడు. ఇది ఆ భాగమున తొలి పాదము. వరణ విధానము ననుసరించి నాముకని ప్రాణగ్రహణము చేసినాని భార్యత్వమును అధిష్టించినది మొదలుకొని వాడు సహవలసిన రీతిని, జీవన విధానము ను 'భార్యాధికరణము' పేర నాల్గవ అధికరణముగ నున్నది. ఈ రెండవ పాదము తరువాత పంచదా రాధికరణము. కారణం తరమున పంచదారాభగమనము నొనర్చవలసిన కారణములు అనాటి సాంఘిక చరిత్రల ననుసరించి ఉండుట వలన దానిని ప్రత్యేకాధికరణముగ ఆ మహర్షి పలికినాడు. ఇది అయిదవ అధికరణము. ఆరవ భాగమున మిగిలిన పాదము వైశికము. దీనిలో తంత్రవాపత్తిక మైన కామము పూర్ణముగను. ఈ అధికరణముతో అనగా నారు అధికరణములతోనే కామ శాస్త్రము పూర్తికావలసి ఉన్నది. లోకమున కొందరకు తంత్రావాపముల మూలమున కామప్రాప్తి లేకుండుట సంభవించుటచే నట్టివారి నిమిత్తము బలాత్కార

15 వాత్స్యాయన కామసూత్రములు — ప్రథమముద్రణము — పేజీ 11

సశమున నొందుటకు బొప్పనిమదికాధికరణము చెప్పవలసినచ్చినది. అందువలన నీ అధికరణముననుగుణముగ రణము, వాణిజ్యరణము, మున్నగు విషయములున్నవి. ఈ రీతిగా కామశాస్త్రము ఏకాధికరణముల, మహా శాస్త్రగ్రంథమైవది ఇందు అగువది నాలుగు అధ్యాయములు, దివిదాపుగ పదునేడు వందల సూత్రములు కనుపడుచున్నవి.

వాత్సయనునామ కామ శాస్త్ర గ్రంథము. కేవల రాగనశములకములైన బంధన చుంబనాదీకములను నిరూపించినచు యథాతథముగ ననువదించుచు అభిప్రాయముకాదు. అందు కనిపించు: "వివాహాహిత్యమాంస స్వాం వైద్యకే శ్రీతితా ఇతి తిత్తింస్య భక్షణీయం విచక్షణం" అని చెప్పినాడు వైద్యశాస్త్రముల రచయిత్వి వివాహములుగ కుక్కమాంసమును పెప్పియు విచక్షణులు భక్షించని రీతిననే ఇందును అనుసరించ వలయునని ఆయన అభిప్రాయము. 'బ్రహ్మచర్యమునకు పరమమైన సమాధిచే లోకయాత్ర' సుఖముగ పొంది చిరకాలాభిమతి జరుగవలెనని ఈ శాస్త్రము మావలన విహితమైనది' అని—

"తిదేత బ్రహ్మచర్యేణ పరేణచ సమాధినా, విహితం లోకయాత్రయే నరాగారోస్స సంవిధిః" అను శ్లోకమున విస్పష్టముగ కలుకుటచే మహర్షి ఆత్మహృదయము అభివ్యక్తముగ చున్నది.

(మహర్షి జ్ఞాన విజ్ఞానము లపారములు. ఈరెంటి సమ్మేళనములమున త్రివర్గపతి పత్రాధ్యాయమున ధర్మార్థకామ స్వరూప విచ్ఛయ మొనర్చినాడు. ఇతని కి స్మృతి, పురాణోపదేశ పరిచయమున్నట్లు అనేక స్మృతికల ప్రమాణము నొసగుచున్నవి.)

చతుష్పతి నామము వీరీతిగ సీశాస్త్రమునకు ఒప్పుచది నిర్ణయమొనర్చు సందర్భమున 'ముచాం దశేతిగూఁగాం చ సంజ్ఞాశిత్వా ది హాశి తదగ్ర సంబంధాత్.. (౨.౨.౪) అని చెప్పటవలన నైదిక విజ్ఞానము వెల్లడియగుచున్నది. కలింజలి మహాభాష్య పరిజ్ఞానము న్నట్లు ఆయన సూత్ర రచనావిధానము చెప్పక చెప్పుచున్నది. చార్యకాది నాసిక తిత్వములు ఆయన గ్రహించినట్లు త్రివర్గపతిపత్రాధ్యాయము వలన తెలియగలదు. న్యాయ, తర్కాది శుశ్రూంగ పరిజ్ఞానము సర్వేసర్వత్ర ప్రమాణస్వీకరణ సంకల్పముల గోచరించుచున్నది. కన్యాపర్వరముక్తమున వివాహాద్రకరణమున చేసిన నిర్ణయములు స్మృతి పరిజ్ఞానమును, పారదాళిము రాజకీయ పరిజ్ఞానమును వెల్లడి చేయుచున్నవి విద్యాసముగ్ధేశాధ్యాయమున — ఆయన కళా పరిజ్ఞానము, నాగర అనాగరక దేశాచార పరిజ్ఞానము పరిస్థుటముగ నిరూపితమైనది. దేశనాత్మ్యముల వెల్లడించు సందర్భమున శాస్త్రోక్ విజ్ఞానమును, బొప్పనిమదికరణమున నైదిక శాస్త్ర విజ్ఞానమును వక్షమగుచున్నవి. ఇక కామ శాస్త్ర పరిజ్ఞానమున నతడేత్రక విష్ణుని. జగదేక శాస్త్రకావ్యము.

సాధారణాధికరణమున శాస్త్ర సంఖ్య హాధ్యాయము మొదటిది అందు ప్రథమమున కామశాస్త్రావతరణ కథనమును విశదీకరించి, వాత్సయనునామ పరిచిరాగ పరణ సముదేశ మొనర్చి, సంఖ్యానిర్దేశమును, సూత్రకర్తల సంప్రదాయ విశేషములను తెల్పినాడు. ద్వితీయాధ్యాయమైన త్రివర్గపతిపత్రాధ్యాయమున ధర్మార్థకామములు కరస్పరాను బద్ధములగు రీతులను వ్యక్తమొ

నన్ను, శాస్త్రవచనావశ్యకతను నిరూపణ చేసిగాను, ఈనందర్శమున మహాద్వీనాస్తిక లోకాదుతాది మత విమర్శన క్రొవనర్థ గర్భా చరణియ సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించినాడు. కామమును సేవించ రాచునవా. వానముల ఓంసించ నందర్శమును పోలివ లు సూపు అంద ఓనందంబు అనంద్యవనాయ అతోచ అగార్య అనాదుత్యాగంబైన దోషములను త్రోసిరాజని శరీరస్థితి హేనుత్యావాహర సగర్భా హి కామః (౧.౨.౪౬) అని కామమును శరీరస్థితి హేనుభూతమనియును, ఆహారమునఁ బ్రాప్త్యనాశనమియు నిర్విచించి గాను అంతేకాదు. 'ఇలభూతశ్చ ద్ధరామ డా' (౧.౨.౪౭) అని సూచించి దానిని ధర్మాద్ధి సాధకముగ దెప్పియున్నాను. అద్వైతము మూలగు దోషములగు వనిధనుగు ప్రసక్తము సవలంబించున అట్టి జగదిధానమును అవలంబించి కామమును సేవించవలసియును, దోషము లున్నవని పరిశ్రేణించరాదు, అని వాత్సాన్యులని సిద్ధాంతము.

తమిళం వచ్చు విద్యాసముద్రే శాఢ్యాయ
మున త్రివర్ణమును ఎండినవాసకే కామసిద్ధి
కలుగవలెనన్న ప్రభుమోసాయము విద్యాగ్ర
హణము. అందుమూలమున విద్యాసముద్రే

శ్రీమ మహర్షి పలికినాడు. ధర్మా (శుచి-
స్వచ్ఛతులు)ద్వారా విద్యలకు అడ్డురానిరీతిగ
కామసూక్రమును నిద్రగవిద్యయొక చతుష్టయై
తో అధ్యయనము చేయవలెనని ఆయన నియ-
మము [17] 'సౌగ్యవ్యూహస్త్రి' (౧.3.౨) అన-
సూత్రమున పురుషులవలె స్త్రీలుకును అంగ-
సహిత కామవిద్య అధ్యయనమునకు కావలె
నట! స్త్రీలకు శాస్త్రములు వలెందు అధికా-
రము లేదనియును. ఒకవేళ వలెదినను
గ్రహించు సామర్థ్యము లేకు, కావున శాసిం-
చుట నిర్భక్తమును పూర్వాచార్యుల మతమును
అంగీకరించు వాత్సల్యమునును ప్రయోగ-
గ్రహించు త్యాగమునును ప్రయోగవ్యవ శాస్త్ర-
పూర్వకత్యాగ (౧. 3. ౫) అని స్త్రీలకు
ఈశాస్త్రవిషయమున ప్రవేశముండవలెనని
శాసింపుట నిర్భక్తము, అనిర్భక్తము కాబాలదని
ఆయన సిగ్గుత మొనర్చెను. కొందరు స్త్రీ-
లకు శాస్త్రగ్రహణము కూడ కలదనియును,
పురుషులవలె శాస్త్రములును జనివి, తత్త్వ-
శ్రమ మూలమున బుద్ధి సంపాదించిన వేశ్యా-
జనము, రాజకుమార్తెలు, సామంతపుత్రికలు
ఉన్నారనియును నిరూపణ మొనర్చినాడు.
(౧. 3. ౧౨)

17 సమగ్రము కలిగి కామనూతములకు అంగదన్వలం వారి మహాదీ వాత్సావ్యయమును సంగగిపాది వాను ఇది ఇతర గ్రామములను చెప్పబడి ఉన్నది. కల్పవృక్షములలో కలిగి చెప్పబడినకు నున్నది జైస్రగ్రామములందు సజ్జె యున్నది కామనూత వాత్సావ్య కు అగపది వాలుగు మూకలి వుండి గర్భకృతముయై అతనికి కలిమ మిగిలినట్టిది చేసే కలిమ మనకరములని చెప్పినాము. వారి కర్మాగ్రములు (అర), దుర్గాతామలము (అం), కయోపహాకములు (గం), తీర్థ కలిమ (ర) అని విభజించి వానిస్వరూపము రూపించినాము. వాత్సావ్యయను సమగ్రము కలదు కామ శాస్త్రమున కనుగుణము నున్నది ఇది కాక పారాచాలజే వ్యవహారమునను సమగ్రము మనముకలి ఉన్నది మహాదీ వాత్సావ్య కలిమ లని వారికా సమగ్రముగనూత కామశాస్త్రమున కంగు లని వారి పరిగినినాము భూపది రెండుమిల దివముల కున్నది. వారిని గ్రామములను పరిగి ర్నియిం గి మనమును నుంచుమిల పరిగి

స్త్రీలు కామసూత్రమునను ఏకాంతముగ నభ్యసించవలెనట. వారి కాచార్యత్వము వహించదగిన వ్యక్తులను వారి గుణగణములను వక్షమొనర్చిన తరువాతి చతుష్టయి సంప్రయోగాంత మగుటచే దానిని విఫలముగ వివరించి, వేశ్య, రాకొమరి, మహామూత్ర దుహితాదులు దానిని నేర్చుకొనుటవలన కలుగు ఫలములను, పురుషులు నేర్చుకొనుట వలన కలుగు ఫలములను విశదీకరించినాడు ప్రయోగ, శాస్త్రగ్రహణముల దెలిసి నేర్చుకొన లేని షక్షమున కేవలము నొకదానినిగాని అందుకును చాలసమృద్ధి సంప్రయోగాంగము నందలి భాగముగాని నేర్చుకొనవలెనని శాసించినాడు. (౧౨ ౧౩)

నాగరిక వృత్తము తరువాతి అధ్యాయము. ఇందు నాగరికుని గృహనిర్మాణ విధానము ప్రథమమున వివరించినాడు. గృహమున అంతర్భూత, బాహ్యగృహ, బహిర్భూతములు, సందుండవలసిన వేదిక, అనులేపన, తాంబూల పాత్రకలు, వీణాధ్వజములు, పతిర్దగ్ధము, చిత్రఫలకము, పుస్తకము, వర్తికా సముద్రకము, గోరింటమాలికలు, వృత్తాస్థానము, ఆకర్షణకము, మృతిఫలము, క్రిడాంజరములు, ప్రేక్షాలోక, స్థంగిల పీఠక మున్నగు

భవన విన్యాసములు చెప్పిన వెనుక నాగరికుల వ్రాతకాల కృత్యాదికములు వివరించినాడు. అటుపిమ్మట అపరాధ కాల్యకృత్యమును నిర్వహించిన వెనుక నాగరికు డొనర్చవలసిన కిరీటలను చెప్పినాడు. అపరసంధ్యవేళ అలంకరించుకొని సంగీతవాదకములు నిర్వహించి శయనగృహమొనర్చుకొని అభిసారికత్వ వేదిక యంశవలెనట! తరువాత పరివేషము లందొనర్చవలసిన గోష్ఠీవిశేషములు వివరించినాడు [18] అందలి ఆహారవిధులు, కావ్య సంగీత నాట్యాది ప్రసంగములు గమనింపదగినవి. గ్రీష్మకాలమున జలక్రీడాదికములు, హిమకాలమున కూడి బసస్సవలెనని చెప్పినాడు యక్షిరాపి కొముడిబాగరాద్రికీకలను తరువాత సర్వగ్రహముగ నిర్దేశించిన వెనుక సుపనాగరికుని గోష్ఠీ విధానమును గ్రామీణుల గోష్ఠీ విధానమును వ్యక్తమొనర్చినాడు. ఇటు—

‘నాత్మ్యంతం సంపూర్ణే నైవ నా అత్యంతం దేశభాషయా, కథాం గోష్ఠీషు కథయన్ లోకే బహం మతో భవేత్. (౧౪ ౧౦) అని నిబద్ధము చేసి గోష్ఠీ సర్వజన విజ్ఞానముగ నుండునట్లు శాసించినాడు [19]

పు.
కూర్చ,

18. కామసూత్రములు— (౧౪ ౧౨) ఇందలి యక్షరాత్రి, కామదీ నాగరికు, సునంతకము, యవన చిత్రి, అలంకరిత్య, సువనోత్సవములు, కేవలమ పురాతనగీతల కొరకు స్మృత్యము, కేవలము దేవ పూజల పంటిని కాపు బాహుద్యు, క్షైనిసీయన్, మొదల గ్రామక దేవతాపూజలలోని బుక శిలయా ఉత్సవముల పంటిని కాపు. ఇందలి హోలాభా, అగోళాత, ఇక్షుభింతికాది కీర్తనలు గీతకా ఉత్సవముల కామసూత్ర వృత్తములతో పోల్చదగినవి కాపు ఉపకర్తవ్యుడికి అను కృతిగా టకవం గిట్టను మహాముకు విప్రులముగ వర్ణించిన ప్రహస్నాపకాంగ జలకీర్తనల పోలపు (History of the decline and fall of the Roman Empire vol V)

9. ఏకచారిణ్య విధాన సామర్థ్య ద్వికారాం నాయకారాత్వ వృత్తి ర్వాగర వైశ్య సహచరిక శురేణ వ్యాఖ్యాతకు (౧. ౪. ౪౩) ఆమటముట్టి ఏకచారిణ్య వారు విధానసామర్థ్యములుట్టి సుంద్ర కీర్తనల పరిపరిచి వారు తెలియునున్నది.

నుహరి 'యాగోష్ఠీ లోక' విద్విష్టా యావ
స్వైర విసర్వణీ పరహింసాత్మికా యావ చతా
మవతిరేద్భుధః' అనుట వలన నాకాలమున
వెలసిన కొముదీబాగరాది గోఘటలు లోక
చిత్తానువర్తులని గ్రహించవలసి ఉన్నది.

ఇక సాధారణాధికరణమున మిగిలినది
నాయిక సహాయకారకర్మవిమర్శాధ్యాయము
ఇందలి ప్రథమ సూత్రమును 'కామశ్చనుర్ను
వక్షేషే సవర్ణ తిశ్చా నన్య పూర్వాయాం
'ప్రయుజ్య మానః పుత్రీయో యశస్య లాకి
కశ్చ భవతి' అను సూత్రము ననుసరించి
కామము చతుర్వర్ణముల వారి అందును, సవ
ర్ణముననుసరించి శాస్త్రముననుసరించి అనన్య
పూర్వమై కన్యార్థమును కోల్పోవని నాయిక
యందు ప్రవర్తమైన నది పుత్రీయము, యశ
స్యము, లాకికమున నిది వర్ణమగుచున్నది.
తద్విస్మరిత కామము ఆనాడు ప్రతిస్థిము, అని
వరసితులందును, వేశ్యాస్త్రీలయందును, పున
ర్యువులయందును ప్రయోగితమైన కామము
సుఖార్థము కాన నిషిద్ధముకాదు, శాస్త్రవిహి
తముకాదు. అందువలన శిష్టము కాదు. దీనిని
బట్టి ఆనాడు అధమవర్ణవివాహము లున్నను
అది కేవలసుఖార్థములని వ్యక్తమగుచున్నది.
వేశ్యా, పునర్యువులందు పుత్రానలేదు. పున
ర్యువ పుత్రుడు పౌనర్యువుడు. పునర్యువ[20]
కంటె వేశ్య సిద్ధి తక్కువ.

దీనిని బట్టి కన్యల వలన పుత్రుడు, అని
వరసితులందును, పునర్యువ, వేశ్యలందు
సుఖము కామమును ప్రయోగించుట వలన
కలుగుచున్నది. అంతేకాక ఇతర కారణముల
వలన పరపరిగృహీత యైన స్త్రీ పాతీకయగు
నాల్గవ నాయిక అగుచున్నదని గోణికాపుత్రుని
అభిప్రాయమును వాత్సర్యయన మహారి
వెల్లడించినాడు.[21] పరపరిగృహీత యెడ
కామము ధర్మవిరుద్ధము కాదా అని శంకించి
నచో దానికి సమాధానముగ నామె ఉత్తమ
వర్ణ యైనను శీలము విడుచుట వలన ధర్మ
హాని కలుగదని చెప్పినాడు. ఆమె శీలభ్రష్ట
కావున వేశ్యవంటిదట. అందువలన దోషము
లేదట. దీనికి జయమంగళవాఖ్యార 'జీవ
కార్యుక వస్త్రా' వీడ్వగ్నాదాత్మ విశుద్ధయే చతు
ర్థామమి వర్ణానాం సారీర్వత్వా వ్యవస్థితాః'
అని ధర్మశాస్త్ర ప్రమాణము ఉటంగించి
నాడు.

విధవను పంచమ నాయికగనుగా గ్రహింప
మను చారాయణుని అభిప్రాయమును, ప్రవేశి
తను పక్షమనాయికగా స్వీకరింపమను సువర్
నాధుని మతమును, అనన్యపూర్వమైన వేశ్యా
దుహితనుగాని, కన్యకయయ్యు పాణిగహ
ధర్మము లేనిదై నాయకునికి పరిచర్య చేయు
నట్టి పరిచారికను సప్తమనాయికగ పొందవ
లయునను ఘోటకముఘుని అభిప్రాయమును,
ఉత్కాంత బాలబావ యైన కులయువతని

20. పునర్యువుకు 'పునర్యు' రీయం అష్ట పూర్వక రుద్ధా వాక్య శంకాస్తి అని నిరూపించి పూర్వము శ్రీత
యోగమై మల వివాహమాడిటవలన పట్టి స్త్రీ పరిగమించుటవలన ధర్మవీడగాని, తడాళికి గాని లేదు
(గ. ౫. ౩) అని చెప్పుటవలన పునర్యువానియైనవాడు వాత్సర్యయన అభిప్రాయమేమో వ్యక్తమగు
చున్నది. అదేమొక ధర్మపరిష్కర్తయను అతడంగీకరించినట్లు లోచదు. పునర్యువసహగవ
చుగ కలుగు కారణములను ఈ అధ్యాయమున ౯- ౨౦ గల మార్గముల విశేష బు.
పరిగడించి మహర్షి విశేషింపబడినాడు.

21. దీనిని గురించి పుత్రేణాధికరణము కామశాస్త్రమునందున్నది.

అష్టమనామకగ స్త్రీకరింపమను గోనర్దీయని అభిషాయమును మహర్షి ఈ సంవత్సరమున పోగొనినాడు. (౧. ౫. ౨౨, ౨౩, ౨౪)

“కార్యంతరాభావాదేతాసామపి పూర్వా స్సేవోపలక్షణం తస్మా దేతా పన న్నామకా ఇతి వాత్సాయనః” అని పై సమర్థమున కను తన అభిషాయమును సృష్టికరించినాడు. పై రీతిని నామకలు అష్ట విధములు అని పూర్వాచార్యులు నిర్దేశించినను ఈనామకలును “కన్యకలు, పునర్భవులు, వేశ్యలు, పరదారలు” అను నల్లుగు చేయ కృత్యములనే చేయుటవలనను తదితరములగు కృత్యములు వీరికి లేకుండుట వలనను వీరును సందే చేరుచున్నారని ఆయన అభిషాయము. నిజమునకును సందే. విధవ, ప్రవజకలు, పరదారలు, గణికాదుపాతగాని పరదారగానిసుభార్యమగుట వలన వేశ్యయందంతర్భూత లగుచున్నారు. కులయువతియైన నామక పుత్రమిత్రాది ఫలము కలిగినది కనుక కన్యక. కనుక నామకలు నల్గురే.[21] అందువలననే వారిని గురించిన అధికరణములు మాత్రము వాత్సాయనమున ఒప్పుచున్నవి.

తదుపరి గమనింప వలసిన సూత్రము “భిన్నత్వా త్ప్రతీయా ప్రకృత్తిః పంచమీత్వైకే” అనునది. స్త్రీ ప్రకృతి పురుష ప్రకృతులకు భిన్నుడై బీబిష్టకాదులకు మైథున కర్మలకును, రూప వ్యాపారలాభ ముండుట వలనను నపుః ఐని అమడవ నామకగ పరిగ
“సగమ . కొంద రా యు పలికరిని
వ్యతిరేక

నాయకుల విషయము వచ్చినప్పుడు ఏక ఏవతు సార్వత్వాకో నాయకః (౧. ౫. ౨౫) అని ఒక అర్థవాదమును పలికినాడు. కాని ఏకపత్నివ్రత, బహుపత్నివ్రతాదులను బట్టియును, ప్రచ్ఛన్న బహిరింగాదులను బట్టియు, నాయకోప నాయకాది భేదములను బట్టియు, గుణములను బట్టియు, నాయక విభేదములున్నట్లు తదుపరి చెప్పియున్నాడు.

అగమ్యులను (సంప్రయోగము నెరవేదగిన వారు) గూర్చి తదుపరి ప్రసంగించినాడు. ఇట పరిశిష్ట న్యాయమున గమ్యులెవరో వాత్సాయన మహర్షి భంగ్యంతరముగ నిరూపించినాడనట స్పష్టము. ఇట్టి నిరూపణ మొనర్చుటలో మహర్షి ధర్మ, మానసిక, శారీరకారోగ్యాది లక్షణముల ననుసరించి నియమించినాడు కుమారోగ, అతిశీత, అతి కృష్ణాదులు ఆరోగ్య శాస్త్రసంబంధమున అగమ్యులు సంబంధిని, సఖిప్రవజత రాజదారాదులు ధర్మమూలమున అగమ్యులు ఉన్మత్త, దుర్గంధ ఇత్యాదులు మానసిక వికాస రహితలు గాన అగమ్యులు—[22] అగమ్యుల విషయమున హిందూ, మహమ్మదీయ కామ శాస్త్ర గ్రంథకర్తలు ఏ కా భిన్నా యులై యున్నారు గతయావనప్రాయు మహర్షి అగమ్యముగ పోగొనినాడు. “బాలారోగ ప్రేతభూమశ్చ వృద్ధస్త్రీ పల్లవోదకమ్ రాజదధ్యంశ్చ భుక్తిశ్చ ఆయుః క్షణం దినే అను ఆర్యవచనమును దీని కనుగుణు నున్నది. సభోజై షేకు చిన్నదానిలో తక్కి నిచ్చుననియును, సమాన వయలాభముగాని నష్టముగాని ని

స్త్రీ సంగమము విషవర్షము కాటు పంటిదని యను పలికెను [24] నంద్య, మృతిశకు ప్రసవ—ఇరువురు స్త్రీలను ఆయుష్కామును చేరరాదని వాతాన్యాయ మహర్షి పలికి నాడు. ఆధునిక వైద్య శాస్త్రజ్ఞులెల్లరును నీవిషయములను అంగీకరించుదు. రాబిన్ సన్ అను ఒకానొక వైద్యమహాశయుడు ఆయన “పండ్త్యము” (Sexual Impotence) అను గ్రంథమున

‘శృంగార పురుషులు ఈ రెండుజాతుల వారిని వరింపవలసి యున్నది. వీరిలో ముఖ్యముగ గనోరెయిల్ నాలోపింగిటిస్ గాని, సిస్టిసు రక్తముగాని ప్రవహించుట వలన పండ్త్యము కలుగు సనలు నిస్సంశయము.’ అని వ్యాసి ఉన్నాడు. [25] దుర్గంధము అగమ్యగ మహర్షి చెప్పి యున్నాడు. ఇట్టి వారిని పరిత్యజించుటకు అమెరికా దేశమున విడాకులచట్టములో నొక సూత్రమున్నట్లు “విడాకులలో శరీరస్థితి” (Sexual factor in Divorce) అను గ్రంథము వలన తెలియుచున్నది. బొల లక్షణముగల స్త్రీయను అగమ్య అట్టి స్త్రీని మానసిక శాస్త్రవేత్తలు ‘బాలనారి (Child Woman) అనిగాను ఆమెలో Electra Complex అను ఒకానొక గుణమో లేక స్వజాతి ప్రణయ లక్షణ మో (Homo-Sexual tendency) పునని నిశ్చయించినారు.’ అని ఆ గ్రంథకర్త నాడు [26]

అమ్యాగ్యా ప్రసంగ గానంతరము నామ కునికి మిత్రులుగా నుండదగినవారి లక్షణములను విశదీకరించి వారికి కావలసిన మాత్ర లక్షణములను “పటుతా దాస్త్య మింగితాకార జ్ఞతా అనాకులత్వం పర మర్హజ్ఞతా ప్రమాణతా ప్రతారణం దేశజానం కాలజ్ఞతా విషవ్యాబుద్ధిత్వం లఘ్విప్రతిపత్తిః సోపాయా మాత గుణః (౧, ౫, ౪౦) అను సూత్రమున నిబద్ధించినాడు.

త్రివర్గ విద్యాసముదేశముల మూలమున గుణములకొంది ఆత్మవంతృత్వై స్వ రూప జ్ఞానము కలిగి ‘ఆత్మవాన్ మిత్రవాన్ యుక్తః భావజ్ఞః దేశకాలవిత్, అలభ్యా మ ప్యయతేను స్త్రీయం సంవాదయే న్నరః’ అని ప్రథమాధికరణ ప్రమాజనమును సంక్షేపించినాడు.

సంప్రయోగికము ద్వితీయాధికరణము. వెరుకటి అధికరణమున ‘స్త్రీయం సంవాదనయేన్నరః’ అని చెప్పి ఆ ఆవాపమును వివరించుటకుముందు సాంప్రయోగిక తంత్రమును మహర్షి వివరించినాడు. ఇది ప్రమాణముల మూలమున జ్ఞాతరూపము. లింగసంయోగా గులకంటె ముందు భావకాలము అకునది కామశాస్త్ర ప్రమాణము. దీనిని బట్టి చేయదగిన రతావస్థాపనమును ముచ్చుండు విశదము చేయుటకై సాంప్రయోగమున రతావస్థాపనమును ప్రథమాధ్యాయ మొనరించాడు.

4. Dr. N. K. Basu—Art of love in the Orient page 171

Robin Son—Sexual impotence pp 304—305

Vriq — ‘The Sexual factor in Divorce’

‘ప విడాకుల చట్టము, వివాహములపై కారణం

కు మానసిక కారణములలో దుర్గంధత్వము

యున్నది. (Report on Marri

RIGHT.

ఈ

వాతా

రించి

తరువా

సనుసరి

మతము

శంఖాని-

ర్చిరి.

(Physi

(Psych

జాత్యమ

సగును.

చాశ

గము

అది కేవల

ర్యాతిశయము.

మహాశయము 'అర్

మాన నిటి విభాగ.

కాని అది విస్తృతరూ

పెటో, స్పృక్షణీయలక

శాస్త్రజ్ఞున, నెన, ి

జాతులను రెంటి

27 "There

ient w.

forms i

merabl

28 Unde

tion i

29 30 Sex

pp 201-

విశ్లేషణ

(1) ARC

Type is i

uterine ty

servative

clitroid ty

satisfaction

పరిశీలన.

, well
 asing
 and
 l type
 eling
 action
 may
 nen of
 ll less,
 them
 ything
 1 sex-
 "(32)

శాశీర

౨ త మూ
 lectual)

ప్రాధమిక

మహా రి

, గమనించి

ఎ (Mare) కరిగె

మూడు జాతులుగ

లును శశ, వృష,

ంగ ప్రమాణ విధేద

, తిథేదములు ఏర్పడు

హా వదేవ నవ

నూత్రమున నెల్ల

మహా రి చేసిన

వాడవ, కరుణల,

ని కొక్కాకుడు,

ప్రీని గమనించిరి.

, మును తొక్కిరి.

ననుసరించి చూచి

ద్రిని మృగి, వాడవ,

శరుణులలో నేజాలితై న చెందవచ్చును. అదే ధీతిగ హస్తిన, చిత్తిన, శంఖములును.

పురుషులను శశ, మృగ వృష, హయ జాతులగును. స్త్రీలను పద్మినీ (Lotous woman), చిత్రణి (Art-woman) శంఖని (Couch-woman) హస్తిన (She-Elephant-woman), అనువిభాగము నందికేశ్వరి మతము. ఈమతము ననుసరించిన గ్రంథములలో స్మర దీపిక ప్రథమమున హేమన దగినది. తరువాత కొంతకాలమునకు పుట్టిన శార్వధర పద్ధతి, కం దర్ప చూడామణులు ఈమతము ననుసరిం పక స్త్రీపురుష జాతుల రెంటిని మేహన

ప్రమాణముల ననుసరించి పంచవిశదములతో పరిగణించిరి. స్త్రీలు: (౧) హరిణి (She-Deer)

(౨) ఛాగి (She-Goat) (౩) వాడవము (Mare) (౪) కరిణి (She-Elephant) (౫) కరభి (She-Camel). పురుషులు :

(౧) మృగ (Harst) (౨) వర్మరము (He-Goat) (౩) వృషము (Bull) (౪) తూర గము (Stallion) (౫) రాసధము (Jack-Ass). వీరి మేహన ప్రమాణములని వారి అభిప్రాయము * స్త్రీభగ పరిధి లింగము పొడవును, మేహనములలోతును అనుసరించి ఉంచునల.

* ఇది సుగంధాకుమరులసాసమున నాయకా విశేషములను గమనింప వలసి యున్నది. ఈ ఆచార్యుని మతమున స్త్రీలు శ్వరలు, ఘన, మధ్యలు, శర్ల, వీర్య, కృష్ణ, కృశకను, చిరవిలేసి, నిమ్మకడి, ఘన, మలాలాంగి, గౌరవర్ణ, వామన, శశవ్రియ, ఉష్మక కర్మకామ్యులు అని కొన్ని ఇవి కొన్ని ఉష్మకాచార్యుల మధ్యములు. వీరికి అపనా పంపకము లున్నవని ఇతరులు హేమనినారు అది . కన్యావర్ణ, రోహిణ్యవర్ణ, గౌరవర్ణ, బాలావర్ణ, తమిళవర్ణ, పృథ్వివర్ణ నాయకా నాయకులు సమానానల గలనార్యుల మండలరేపిని కామజాల మతము. సత్వభేదముల ననుసరించి స్త్రీలు (౧) దేవ సత్వ (౨) మానసత్వ (౩) కాగసత్వ (౪) యక్షసత్వ (౫) గంధర్వసత్వ (౬) వైకాచసత్వ (౭) రాక సత్వ (౮) కపిసత్వ (౯) రక్షసత్వ (౧౦) దావసత్వ (౧౧) గజసత్వ అని విశేషములున్నవి. అభిసారిక, ఖండిక, విరహోత్కంఠిత, వాసవజ్ఞకాది శృంగార నాయకా విశేషములు అలంకారి కావ్రము లందు గోచరించుచున్నవి. చరణ శిష్యుతామల వైద్య గ్రంథ విభాషమతో కొందరు కావ్రకారులు స్త్రీలను పోకృతి ననుసరించి వాత వీర్య కఫ పోకృతులని విభజించినారు. (పోకృతము III. IV. 62-63, ఈసంధ్యమున III 72-76, 63-71 చూడవలసివచ్చును). ఈవిధాగము పాశ్చాత్య వైద్య వీతయని చెప్పవలసి హిస్సా కేటన్ విభజన పండిది బాల తరుణి పౌఢ పృథ్వి విభాగము నకు ముఖ్యులు పంచనామక కర్మ తోర్ణిత్వరచార్యులు, మృద్ధిపిక కర్మ ముఖ్యులు. బాల ౧౬ వర్షముల వరకు. ౧౭వ వర్షమున త్రవ్వవలె అయినను నాలుగువర్షముల తరువాతగారి గర్భా వాహన బుగ రాచని కామకావ్రముల అభిప్రాయము. తరుణి ౧౬-౩౦. (20, 30) అని తోర్ణిత్వర చార్యుడు పౌఢ వయస్సు స్పృహనీక మతమున ౨౯-౩౧. వృద్ధ కొందరి మతమున ౫౦ నెరువారి, మరి కొందరి మతమున ౫౫ తరువాత. (నాగరహస్యస్వామ్యులు, స్పృహ వయస్సుననుసరించి) హేమంత శివముల తరుణితోను, వర్ణమున తరువరి పౌఢతోను ౬-౧౨ము నిమ్మక పరికినారు. గరితన్న పండితీయమున, రతిసహస్యమునందును గల ఘన, హంగర ధృఢలు. సుగంధాకుమరి విభాగము కా స్త్రీయముగ లేదు. నీలవర్ణలయును సంతోష, (దక్షిణ భారతము) ఘనలుగాని వారియందు శ్లవక (Flaccid Nature) ఉన్నది. ఉష్మక కర్మ భాగ్యము వారిలో లేదు. శుశుక్తాచార్యులవారు సత్వము ననుసరించి (౧) సాత్విక (౨) రాజసిక (౩) తామసిక లని చెప్పినారు. వారిలో సాత్వికులు (౯) పరగళాయ, యమకాయ, కుశేరకాయ, గంధర్వకాయ, బుధికాయ.

కాని అట్లుండని అవకాశములును కొన్నిరం దర్శములం దున్నవని కామమూత్ర వాఙ్మూత్ర యశోధరుడు (వాఙ్మూ. ౨.౧.౨) అందు నిరూపించినాడు. దీర్ఘలింగము పలుచగ నుండవచ్చును. కుబ్జలింగము మందముగ నుండవచ్చును. అట్టి సందర్భముల మొదటి దానికి వాంశిక మనియును (Bamboo-Type) రెండవ దానికి ముచలక మనియును (Club-Type) రెండవది, స్మరదీపికలు నామకరణ మొనర్చినవి

రతావస్థావసాధాయమున మహర్షి రతి విధానములను కేవలము మేహానప్రమాణ నైవిధ్యము ననుసరించి మాత్రమే కాక విప్రుష్టి, వేగములనుబట్టియును నవవిధములని నిర్ణయించుట వలన ఆయన మానసిక నైశిత్యము, శాస్త్రవైశాల్యము వెల్లడి అగుచున్నది. మానసికమగగాని శారీరకముగగాని మానవజాతి సహము కాదనియును అందు అనంత వైవిధ్యమున్నదనియును మహర్షి గ్రహించి నాడనుటకు సందేహము లేదు. అందువలన మహర్షి మరియు ననుసరించి ప్రమాణకాల భావజానాం సంప్రయోగాగోష్ఠే రుచేవ్య నవవిధత్యా

తేమాం వ్యతికలే సురతసంఖ్యా యానశ్శంకే కర్తుమతి బహుత్వాత్ [౨.౧.౩౫] అనుమాత్రమును బట్టి $(9 \times 9 \times 9 = 729)$ ఏకోనతిశతస్పృశతవిశేషములు ఏర్పడినవి. విస్ఫుట్టికి ఉపచారాది క్రియలొనర్చవలసినదని చెప్పినాడేగాని వాత్సర్యమును మోటిస్వరూపమును నిరూపింపలేదు. కొక్కుకుసును వాని కొంతపోలేదు. అనంగరింగ కర్త కరికర క్రీడ (Tittilation) మొదలైనవానిని నిశ్చయించి తన్మూలమున నేర్పడిన నవశేషములను చేర్చినాడు. అందుచూలమున రతివిశేషములు $9 \times 9 \times 9 \times 9 = 6561$ విధేషములు ఏర్పడుచున్నవి. వాత్సర్యక్రియైతే శాస్త్రవేత్తే ౨౪౩ ను మాత్రమే పేర్కొనినాడు. ప్రమాణ (Size) విస్ఫుట్టి (Time of orgasm) వేగము (Impulse) క్రియ (ఉపచారము) - (Amount of Stimulus) వీటినిబట్టి ఏర్పడిన రశివిధములను చక్కఁపుటలోని పట్టికయందు విశదముగ కనవచ్చును.

ఈరతావస్థావసాధాయముననే మహర్షి స్త్రీపురుష విస్ఫుట్టి సంబంధమైన రతి (Orgasm) ని గురించి కొంత చర్చించి

మనుష్య, సత్త్వస్త్రీలు సాత్వికలు రాజసికులు అమనస్త్య, హునస్త్య, శకునస్త్య, రాక్షస, కిశాచ, శేత్రసత్త్వలు. వీశాచ, నాగ, కాకసత్త్వస్త్రీలు రాజసికలు. నామసికులు వాళసత్త్వ, మత్స్యేనస్త్య, వాసుతి సత్త్వలు. వాసర, భూకర్మస్త్రీలు నామసికులు. నాయుకి (౩) క్షీణ, హాకిమ, నామాన్య, స్వీయ (౩) ముగ్ధ, శోభి, పృగలక్ష్మి, ముగ్ధ (౨) అజ్ఞాతయావస్థ, జ్ఞాతయావస్థ, జాతయావస్థ ౩-కోధ, విస్ఫుట్టి, కోధ, అతివిస్ఫుట్టివోడ మధ్య, ఘో, అధీర్, భీరాధీర్, పృతి జాతియందును శ్రేష్ఠా

నూత గోప, పద్మయమాణ నూత గోప, పరమాన నూత గోప. వాగ్విదగ్ధ క్రియా విదగ్ధ విదగ్ధ ద్వివిధము. సామాన్య అవ్యవధాన చుభాత, ప్రకోక్తి గర్భత (ప్రేమ గర్భత, సౌందర్య మానవతి (మత్స్య, దర్శివాధి జన్మ, గోత్ర స్మృతివాది జన్మ, అవరాంధానంగాధి జన్మ. శాస్త్రముల నానుకా న్యు స్మరూపము

(24)

సామాన్య విజ్ఞాన పత్రము
(సామాన్య విజ్ఞాన పత్రము)

సామాన్య విజ్ఞాన పత్రము			
సామాన్య	సామాన్య	సామాన్య	సామాన్య
సామాన్య	సామాన్య	సామాన్య	సామాన్య
సామాన్య	సామాన్య	సామాన్య	సామాన్య

. ఆరంభము

మును, పును

మున భావ

కు దారిని

తరం' అని

మును భావ

ప్రస్తుతాన్ని

ను. చెరికె

దామృతవా

వాపవ్యతే,

శుభ ప్రతిజ్ఞ

ని ఇరువురు

తారంభించి

లుట వలన

ప్రస్తుతమును

నాడు. ఈరీతి

భం పుంసం స్త్రీ

భానుక్షయ నిమిత్తాచ

ముతే [౨, ౧ చం] అను

ప్రతి సుకతారంభము నుండి

కలుగు. భానుక్షయనిమిత్తముగా

కలుగును అని నిశ్చయించినాడు.

• ౨ విద్యుప్రసవించి యొకరినొక చర్మ

సమంజసముగ నున్నది. ఆసమంజ

సంజసముల కనుగుణ్యముగ

retion) ఎక విద్యుప్రసవ (Orgastic

విద్యుప్రసవ విద్యుప్రసవము. ఈమధ్య కొంతకాలము

నా కాలమున పనులగు వాడినారు.

౩ వర్తమానముల కాలమునాకే

ప్రథమము గూర్చి పాశ్చాత్యులొకరి

of Sex Practice pp 244-45)

. పునరీక్ష, రతిమంజరలు ఈ

సమంజసముల విధుల విజ్ఞానములకు

ney-p. 98.)

శ్రీ

మన్నది. (34) ఆధునిక వివాహమును గ్రంథమున గిగ్గెల్తో మహాశయము ఇట్లు వ్రాసి ఉన్నాడు. “స్త్రీ పురుషులకు విస్ఫుట్టి సుఖము వరస్పరమున్న కాని వరిపూర్ణ సంభోగ రసానుభవము కలుగదు. మూఢులైన నాయికా నాయికలు వ్యక్తిగతముగ స్వేచ్ఛగ విస్ఫుట్టి సుఖమును పొందగలుగుదురు, పురిషుని శుక్ర విసర్గమునుకు పూర్వమే స్త్రీ ఒకటి రెండు మారులు స్వందనము పొందవచ్చుని నేను అంగీకరింతును. కాని ఏకకాలమున నికవురును పొందిన విస్ఫుట్టితో నిది సమముకాదు. శుక్రబహిరమున సంభోగము (Coitus Interruptus) నొనర్చువానికి అట్టి విస్ఫుట్టి సుఖము లభ్యముకాదు. [35] ఈ అభిప్రాయమునే Havelock Ellis మహాశయము ఇట్లు చెప్పినాడు.

“The whole structure of the world is built upon the general fact that the intimate contact of the male and female who have chosen each other is mutually pleasurable. Below this general fact is the more specific fact that in the normal accomplishment of the act of sexual consummation the two partners experience the actual gratification of simultaneous orgasm. Herein it is said, lies the secret of love” — [36]

స్త్రీలు వదలు సేమక మెచ్చటిదను ప్రశ్న ఉదయింపగా మనవారు అది రసభాతుజనితమే అన్యథాతువే (రిక్తభాతువు) ఒక స్థితిలో ఆరవ మనిపించుకొనుననియును, అది మజ్జాభాతువు నుండి పుట్టినదని అభిప్రాయము లోపడి నారు [37] పాశ్చాత్య శాస్త్రజ్ఞులలో వాన్ డి వెల్డి సీవిస్ఫుట్టి మూలకమైన స్త్రీశుక్రము బరలోనియన్ గ్లాండులనుండి వరముల ఒత్తిడి మూలమున బయటకు ప్రవహించునని అభిప్రాయ మిచ్చినాడు [38] కాని అసెకలు సుదృఢ వైద్య శిఖామణులు దీని నంగీకరింపక ప్రాచీనలు చెప్పినట్లు అది మజ్జాభాతు సంబంధమైనదనినారు [39] స్త్రీశుక్ర సంబంధమైన అనేక విశేషాంశములు వైద్యశాస్త్రజ్ఞులు వెల్లడించినారు.

‘జానే రథదాన్యుశ్చోః సప్రశం సుఖ మివ్యజే, తస్మాత్ ధోవచర్యా స్త్రీయథాగే’ ప్రాపుయ్యాదతిమ్’ అను సూత్రము వలన వాత్సర్యయన మహర్షి జాతిభేద రహితముగ స్త్రీపురుషులకు సదృశముగనే సుఖము కలుగునని చెప్పియున్నాడు. కింహాలి నివారణమును బట్టియును, శుక్రక్షరణమును బట్టియును, స్త్రీలకు కలుగు సుఖము ద్వివిధము అందును శుక్రక్షరణము స్వందనమని విస్ఫుట్టియని మరల ద్వివిధము. స్వందనము వలన క్షీణత. విస్ఫుట్టి, మధనముల వలన సుఖము కలుగును.

- 34 Encyclopadia of Sex Practice p. 231, Love 81, Ananga Ranga Tridibnath Ray pp 27—31 పాశ్చాత్యులందు స్త్రీపురుష విస్ఫుట్టి విషయమున జోహానీ, భిక్రెన్స్ పాశ్చాత్యునాడుల పోత మతభేదము లున్నవి.
35. Modern Marriage—Griffith page 91
- 36 Studies in the Psychology of Sex—Havelock Ellis vol IV—p 50.
- 37 Clifford white—p. 136
- 38 Art of Love in the Orient—N K BASU • np 202—204
39. Ananga Ranga—T. Ray page 30 Art of Love in the orient pp 202—205 Physiology of Sex KENNETH WALKER—page 55.

ఇది రతి మధ్యస్థితి. చివర విస్ఫుష్టి సుఖము పురుషునికివలె స్త్రీకిని పూర్ణముగ లభించుచు అని ప్రాచ్యుల నిశ్చితాభిప్రాయము. విస్ఫుష్టి సంబంధమైన స్థితిని ముత్తెరగలుగ విభజించి దాని స్వరూపమును "The libido may be divided into 3 phases The anti-ergastic, ergastic and post-ergastic phases During the anti-ergastic stage, the lustful sensation grows by degrees in intensity upto the moment of commencing ejaculation. The libido then remains relatively constant for sometime, the largest lust swells then suddenly to the maximum and reaches its acme, the orgasm at the instant of emission" అని బ్రాహ్మియహాశయము 'హయము' అను గ్రంథమున వ్రాసియున్నాడు. (40)

ఈ అధ్యాయమున మహర్షి చెప్పిన ప్రథమ రతే చంద్రవేగతా శీఘ్రకాంతా చ పురుషస్య ముత్తేషు యోగితః పునరేత వేవ విచీత మాధాతుక్తమాత్ అను సూత్రములోని అర్థము వలననే బంధవిశేదముల అవశ్యకత ఏర్పడినది.

తమరీ వాత్సాయను ప్రీతిలక్షణములను వివరించినాడు. ఆ ప్రీతి విశేదములు నాలుగు

(1) అభ్యాసిక (2) అభిమానిక (3) సంప్రత్యక్షిక (4) విముక్తములు ఇందు అభిమానిక ప్రీతి విషయమున ప్రకృతే ర్యాత్మతీయస్యా స్త్రీయా త్వేషోపనిష్టకే తేషు శేషున విశేషయా చుంబనాదిషు కర్మసు [౨౧౨౪] గమనింప దగినది. స్త్రీపురుష ప్రకృతుల రెంటును చేరని తృతీయా ప్రకృతులకును (సపుంసకులు) ముఖచాపల్యముగల స్త్రీకిని బౌపరిష్టక రతియందును, అట్టివేయగు చుంబనాదికములందును రాగసంకల్పము వలన కలుగు ప్రీతి అభిమానికము. (41)

సాంప్రయోగికమున ద్వితీయాధ్యాయము అలింగన విచారాధ్యాయముల చుంబన వికల్పము, నఖరదన జాత్యాద్యధ్యాయములు, దశశచ్చేదాద్యధ్యాయములు తదితరములు.

రతావ స్థానానంతరము వాత్సాయనుడు సంప్రయోగ స్వరూపమును నిరూపించినాడు. దీనికి చతుష్టయము నామాంత

40. Talmey—LOVE (Eugenics Publication Inc New York—page 90.

41. ఇట్టి శ్రేణుకు పాశ్చాత్య భాషాభివ్యక్తి FELLATIO అని పేరు పెట్టినారు. దీనికి కుసనానా బౌపరిష్టక రతి యని భావము. అంతఃపురకా ప్రకరణముల దీనినిబట్టి విశ్రులముగ చర్చియున్నది. శ్రీల బౌపరిష్టకాది ప్రకరణముల దీనినిబట్టి చర్చియున్నది. (Studies, vol VI—page 557) ఇట్టి విధానము ఏనాడును విశ్రులముగ నున్నది భారతదేశమున పాశ్చాత్యులు. దీనికి ప్రాచీన గ్రంథములందు భాషన అభిమానిక ప్రీతి అని పాశ్చాత్యులు Unnilitus అని పాశ్చాత్యులు భావించి భారతీయ భాషాభివ్యక్తి గ్రంథములలో సీమాదాన చుంబనాదిక మున్నది విశేష వ్యాఖ్య చేయుదురు. పాశ్చాత్యుల దేశములందు వివిధ మున్నది రచనలవలన తెలియుచున్నది. Superior Berlin Prostitutes testify that about a quarter of their client desire to exercise the practice of UNNILINCTUS to the utter disregard of the coitus proper In France and Italy the proportion is known to be higher. The Number of European Women who find this agreeable undoubtedly greater in the household and without than we general believe" FLEXNER—History of Prostitution in Europe.

మున్నట్లు చెప్పి అందుకు కారణముగ నొక చూత్రమును వ్రాసిరాడు.[42] సంప్రయోగము—(1) ఆలింగనము, (2) చుంబనము, (3) దంతక్షతము, (4) నఖక్షతము, (5) నీతక్షతము, (6) పాణిఘాతములు, (7) సంవేశనము, (8) ఉచస్మప్తము, (9) కైపరిష్టకము (10) పురుషాచరములు.

ఇందు ఆది అగు ఆలింగనము బాహ్యరతి సమయమున— స్పృష్టక, విసృతక, ఉద్భ్రష్టక, వీశితములని నాలుగు విధములును, రతిసమయమున వృతౌది రూఢ, తిలతంకుల, క్షీరనీర, లతావేష్టితములని నాలుగు విధములును (అ.అ.౭-౧౬) ఇందు సంప్రయోగ కాలములందు లతావేష్టితక, వృతౌదిరూఢకము కలదు నాయక ప్రయోగిగ నుండువలెనని యశోధరుని వ్యాఖ్యానము. ఈఉభయమునకు వాత్సల్యమును స్థితకర్మ లనినాడు (అ.అ. ౧౮) తదుపరి ఏకాంగోపగూహనములుగ ఊరు, జఘన, స్తన, లలటికాలితనములను గువర్ణనాభుని మతమును పేర్కొనినాడు. వీనిలో రతి పూర్వరంగమునకు (బాహ్యరతి) సంబంధించిన నాల్గింటిలో స్పృష్టక, ఉద్భ్రష్టక, వీశితకములను వదలి తదుపరి వచ్చిన ఏకాంగ

గోపగూహనములలోని ఊరు, జఘన, లలటికాలింగనములను గ్రహించి అనంగ రంగాది కామశాస్త్రజ్ఞులు ఆలింగన మ్మమును మాత్రమే పేర్కొనినాడు. కుట్టివీ మతి కర్త, దామోదరగుప్తుడు చక్రవాక, హంస, నకుల, పారావతాది ఆలింగన విధానములను పేర్కొనినాడు. కామ సూత్రము లలోనే ఆమోద, ముదిత, ప్రేమ, ఆనంద, రుచి, మదన,వినోదాలింగనములు కనుపించుచున్నవి. ఆలింగన ప్రయోజనమునుగూర్చి 'పుచ్చతాం, శృణ్వతాం వాపి తథా కథయతా మః ఉపగూహనవిధిం కృత్వం రిరంసా జాయతేః శృణాం' [అ.అ.౩౦] అను సూత్రమున ఉక్తివైచిత్ర్యముతో వెల్లడించి మనుజులకు రిరంస (కామేచ్ఛ) కలిగించుటయే వీని ప్రయోజనమని స్పష్టముగ పలికినాడు.

ప్రణయ చుంబనము మానవుని కోకనాడు లభ్యమైన గుణము కాదని ఎల్లిన్ అభిప్రాయము. చుంబనమును ప్రపంచములలోని వివిధ జాతులు వివిధ రూపముల అనేక భావములకు వెల్లడి యైనర్పుట కుపయోగించుచున్నారు.(43) 'వివాహ' గ్రంథకర్త వాన్ డి వెల్లి చుంబనమున రుచి, స్పర్శ, గ్రంథము

42. వాత్సల్యము కామమూర్త్యులు—[అ. అ. ౪: చతుష్పద్యీ యనుమాట] సాంప్రదాగికమనెనుగాని, కాశ్మీరీ దేశమునందుగాని వర్తించునట ! ఋక్కులలో దశరయో బు క్రిటికి చతుష్పద్యీ సంజ్ఞ యున్నది. సంప్రయోగాంగమునందున దశ ముందుకుటవలన వీరికిని చతుష్పద్యీ యన చెల్లునట ! అదకాంగము లెద్ది ? కర్మ సఖులకు నీత్యుత పాణిఘాతం సంవేశనం చోపస్మ తాపరిష్టం మాహా" అనునది ప్రమాణము.

లున్నవనినాడు. (44) ఈ అభిప్రాయమున కనుగుణముగ కెన్నెత్ వాక్ “Kisses provides a fitting prelude to love, and all the great Eastern works on the subject devote much attention to the art of kissing. In the lovers' kiss the tongue often plays the part so that other special senses contribute their quota to it; Taste and smell are added to tactile sensation. In this connection it will be remembered that it was said of the kisses of POPP AEA that they had about them the favour of wild berries. It is, however among the Mongolian Races that the olfactory component of the kisses, enters so largely into courtship. In the kiss of Europeans touch predominates over smell.” (Physiology of sex—Page 47) వాత్సల్యమున మహర్షి స్త్రీపురుషాది విభేదముల ననుసరించి చుంబన వికల్ప ప్రకరణమున స్నానక్రియారూపాకాదిములను చక్కగ నిర్వచించినాడు. చుంబరాది పంచకములలో ముందు వెనకలు లేవరియును [౨, 3, ౧] సర్వసర్వత్ర రాద స్వానవేషితత్వాదృక్ వాత్సల్యమున అనుచోట సమస్త శరీరమును ప్రయోగ యోగ్యస్థానమనియును వలెనాడు [౨, 3, ౩].

మహర్షి వాత్సల్యమును అతి నిశిత విచక్షణతో చుంబనమును ముగయుట కన్యక యొనర్చు నిమిరము మొదలు ప్రాథమ్యము నొనర్చు యోగ్యతను వరకును

పరిశోధించి విభజించినాడు. చుంబనయోగ్య స్థానముల విషయమున కామసూత్రములకును రతిమంజరికిని విశేష విభేదము కనుపించుచున్నది. రతిమంజరికర్త యానిని చుంబన యోగ్య స్థానముగ నిర్దేశించు మహర్షి దానిని ఊచునంధిగనే వలెనాడు [45] తోడలు, క్షీరగతుపై నొనర్చు చుంబనమునకు నాగరసర్వస్వకర్త పద్మశ్రీ సంహితోప్యము అని నామ కరణ మొనర్చెను. పాశ్చాత్యుల ‘Brush and Bloom’ అను చుంబనమును వాత్సల్యమును నమితముని వ్యవహరించి నూతన వహారము గావించినాడు. కామసూత్రములలోని ఉద్భాంతమును రతి రహస్యకారుడు ఉద్భాంతిక మనినాడు. దీనిని నాగరసర్వస్వము భృమిత మనియును, అసంగరింగము తీర్వకమనియును వ్యవహరించినది. కామగంధముల ‘ప్రతిబాధ’మను పెరినన్న చుంబన విధానము చుంబన విధానము కాకాలదని నేటి జేతల అభిప్రాయము. వాత్సల్యమును నిసూత్రముల కనుపించని (౧) నూచి, (౨) ప్రతర (౩) కిరి అను చుంబన విభేదములను పద్మశ్రీ నిర్దేశించినాడు కామసూత్రములందున్న చుంబన ప్రతిచుంబన విధానముల కాలసంజాతి విభేదములను పరిశీలించి నచో ప్రాచీన భారతీయుల కామకళ ఎట్టి ఉచ్చస్థితి నొందినదో తేటపడగలదు. వాత్సల్య

44 "Three smell prelude its various intimate aspects each of

45. అదృశ్య భవ్యము

s are Blended in the kiss, touch, taste and smell; the sense of 'orant' Ideal Marriage — VAN DE VELDE page 143 'The xual act begins with the kiss; the erotic kiss. This is rich in intensity to the pitch of Mariachinage in which the couple or hours mutually explore and caress the inside of the mouth of with their tongues as profously as possible' I BID—

ంధకర్త వాక్ దేవేరి నాతన పథువుకు భయమును పోకొలుకు జేటి కంఠముల నూహనమున మొదలుకొనుట యుక్తమనాడు. కే. ౧౩౦. ౧

యన మతమున చుంబనములు ౧౩. (1) నిమి-
తము (Perfunctory kiss) (2) స్ఫురితము
(Tremulous) (3) ఘట్టితము (Driving)
(4) సమ (Straight) (5) వక్రలేకతిర్యక్
(Oblique) (6) ఉన్నంతము (Erratic)
(7) అవపీడితము (Compressed) (8) సుద్ధాన
పీడితము (Soft-Pressed) (9) చూషణము
లేక అధరపాన (The sucking or lip-
drinking) (10) ఆకృష్ట (Drawn-up)
(11) ఉత్తర చుంబిత (Concurrent kiss)
(12) సంపుటక (Cupping) (13) జవోద్వయద్ధ
(Tongue tilting) (14) ఇంతెకాక పాత్ర
బోధ (Awaking kiss) అది చుంబన విశే-
షములును కామసూత్రములందు కనుపించు-
చున్నవి. కాష్టన్ ఎబ్రింగు, ఫ్రాన్సిస్ మొద-
లగు ఆధునిక విజ్ఞానములకంటె నెంతో
పూర్వము భారత, రోమకదేశ కామకళా
శాస్త్రవేత్తలు కామతంత్రమున చుంబన స్థాన-
మును గమనించి తదనుగుణ్యముగ శాస్త్ర-
రచన చేసియున్నారు. ఇట్టి విభాగావళోకకు
స్త్రీజాతిలోని అహంభావ పూర్వకమైన ఆర్ద్ర-
రహితత (Mosochistic tendencies of a
sex-conscious woman) ప్రాచీనులు గుర్తిం-

చుటయే కారణము. (47) కామప్రేరణమున
చుంబన శక్తి గమనించుటయును మరియొక
కారణము. ఆశక్తి నిగూర్చి అధునిక వివాహ
కర గిఫ్టెట్టు అన్నమాటలు సమంజసులు
[48] ఈవాక్యములకు మహారి అగోకారమును
నున్నది. గిఫ్టెట్టు మహోత్సవము “నేటి ఆధు-
నిక స్త్రీ చుంబనక్రియ పురుషకర్మ యని భావిం-
చుట కానవచ్చుచున్నది. అది పొరబాటు
అతడెట్లు చుంబించినచో ఆమెయునట్లు చుం-
బింపవలెనని” ఈనాడు శాస్త్రాత్మకదేశములకు
చెప్పవలసి వచ్చినది. [49] మహారి రెండువేల
వత్సరములకు మున్నే “కృతే ప్రతికృతిం
కుర్యాత్తాడితే ప్రతితాడితం, కరణేనచ
తేనైవ చుంబితే ప్రతిచుంబితమ్” అని స్త్రీ
లోకమునకు శాసనమొనర్చినాడు. (౨.౩.౩౪)
స్మరదీపిక నాగర సర్వస్వాది కామగింధ
ములందు చూషణము (Sucking) అను మరి
యొక సంప్రదాయాంగము (Form of Love
Play) కనుపించుచున్నది. పద్మస్త్రీ ఇందలి—
ఓష్ట విమృష్టకము, చుంబితకము, అర్ధచుంబిత
కము, సంపుటకము అని నాలుగు విధీదములను
చెప్పినాడు. ఇవి వాత్సల్యమునని చూషణ
చుంబన విభాగములేగాని అన్యములుకావు

46 “This Type of kissing has been endeared MARIACHINAGE in French, derived from the Mariachins of the inhabitants of the district of Pays De Aost in Britany. Here this form of Love-Play is extremely popular among married as well as unmarried people. It is here that the lovers sometimes remain locked in embrace indulging in tongue-tilting kiss for hours at times” — Ideal Marriage — p 153

ఇట్లు, పద్మీయతుల చుంబన ప్రాధాన్యతకు గుర్తింపబడు కనుపించదు. బాహ్యరతి ప్రేమ వారికి హయమున్నట్లు గోచరింపదు. (Art of Love in the Orient — N K. BASU—page 67-169)

The more a couple kiss and make love, the more they will want to kiss and make love, untill they work themselves up into such a state of tension that they are unable to exercise proper control — GRIFFITH — Modern Marriage page 67.

§ ID pages 156

తడుచరి కామసూత్రకర్త సఖాదానమును గురించి ప్రసంగించినాడు. ఉపయోగింప వలసిన సమయములను “తస్య పృథమసమాగమే ప్రవాస పృథ్యాగమనే క్రుద్ధ ప్రసన్నాయాం మత్తాయాంచ ప్రయోగో ననిత్య మచండ వేగయోః (౨. ౪. ౨) అను సూత్రమున విశదీకరించినాడు. రాగోద్దీపన యైవ తడుచరి స్థాన మస్థానమనిగాని సమయములనిగాని నిబంధనలు లేనట్లు సువర్ణసాధుడు (౨. ౪. ౩). సూత్రములందు ‘కత్వే’ స్తనాగళః పృష్ఠం జఘనమూరూచ స్థానాని (౨. ౪. ౫) అని స్థాన నిర్దేశమున్నది. స్మరదీపిక కారుడు ఇంత కంటే భిన్న స్థానముల పేర్చినాడు. కొక్తూకుడు మాసిక రజోదర్శనానంతర కాలమున కొన్ని దినములు సఖాదాన యోగ్యములని చెప్పినాడు. చండ, మధ్య, వేగల సఖలక్షణము లెబ్బండవలెనో వాత్సర్యయన యశోధరులు వెల్లడి చేసినారు. ఈసందర్భమున మహారాష్ట్ర దాక్షిణాత్యుల సఖలక్షణముల నిరూపితము లైనవి. (౨. ౪. ౧౦, ౧౧) నవ విధములైన సఖాదాన రీతులు కామసూత్రకర్త మతమున నేర్పడినవి (1) ఘరితకము (Clasping of the Nails) (2) అర్ధచంద్రకము (Half Moon) (3) మండలకము (Circle) (4) రేఖ (Vertical Lines) (5) మయూరపాద (Peacock Foot Print) (6) వ్యాఘ్రపాద (Tigers clause) (7) శశపుటకము (Popping of the Pare) (8) ఉత్పలపత్రకము (Lotus Petal) ఇందు రేఖ నెట్లైన ప్రయోగింపవచ్చునని వాత్సర్యయనుని మతము. కేవలము చేతులు, తొడలు, స్తనములు. గుహ్యంగము (Mons Veneris) నందును మూత్రమేనని అనంగరంగకర్త.

వాత్సర్యయనుని వ్యాఘ్ర సఖస్థానములకు భిన్నముగ నాగరసర్వస్వకర్త తొడల పిరుదలపై ప్రయోగింప వచ్చుననినాడు. ఉత్పల పత్రము విషయమునను కామసూత్రకర్తకును, అనంగరంగకర్తకును అభిప్రాయభేదమున్నది. అంతమున ‘ఉకృతి వికార యక్తాని చాన్యవ్యపి కుర్వత (౨. ౪. ౨౩) అని అను రాగము నేర్పు ననునరించి సఖాదానమొనర్చవలెననియును, ఇందు చెప్పిన వికల్పములు మూత్రమే కాక అనంతభేదమున్నదని యను పూర్వాచార్యుల మతమొట్టమొదటికినాడు (౨. ౪. ౨౪). రాగ సంజననము కొరకు వైచిత్ర్యమును అక్షేపించుట లోకసహజ మగుటవలన సఖాదానములొనర్చునను షరదారల విషయమున రహస్యపదేశములందు మూత్రమే ప్రయోగింప వలెనని చెప్పినాడు (౨. ౪. ౨౯) సఖతర దేహములు స్త్రీపురుషుల కిరువురుకును రాగవృత్తము లని ఆయన నిశ్చయము—అందువలననే ‘ప్రాచీనులు ‘సహసా సఖంపచ స్తన దత్త పరిరంభ’ సంభోగులైనారు వేశ్యలు ‘గరజలేఖాలంకృత కుచ యుగళ’ లైనారు.

దశనచ్చేద్యమును (Morsification) అతిగాఢమైన చుంబన విధానముగ వాత్సర్యులూ పరిగణించినారు. ‘రదనములు పెట్టెలను ఒకచోట చేర్చుటకే కాక అవి పీఠియన సమయముల రాగవృద్ధికరములుగ నున్నవి. సంప్రదాగమున ప్రేరణాన చాల్తలు (Active and pafners) ఇరువురును నిశితములు, అయిన రదనచ్చేద్యముల మూలక రికానందము (Erotic Pleasure) దురు. కాని అట్టివారిని ఒకదా,

దాని పరస్పరము ఏకస్థానియము లగునట్లు ప్రయోగించవలయును. నామకా నాయకుల భావ ప్రాప్తి అత్యున్నత స్థాయిని పొంది నప్పుడు వారి దంతముల నుపయోగించుదురు. అట్టి సమయముల వారికి ఎట్టి క్రియలును వైచరీత్యము (Abnormal) గ తోచదు' అని ఒక ఆధునిక శాస్త్రజ్ఞుడు దంతతత్వ అవశ్యకతను గూర్చి వ్రాసినాడు.^[50] మరొకవరకు శాస్త్రజ్ఞులు దీనిని వైచరీత్యముగ నెంచుట మాని ఒక మతము దంతతత్వతాదాన సహన గణములు వివాహితులకు కొంతమరకవరకునియి చెప్పుచున్నారు.^[51] అన్య శాస్త్రకారాదృష్ట అధ్యునిజైన వాత్సాన్యయనుడు రదనచ్యేదావశ్యకతను, కామ తంత్రమున తిస్థానమును గమనించి నిరూపించినాడు. జయమంగళికర్త 'అలింగనాదయో దేశో ప్రవృత్తి మనీయాద్య ప్రయజ్ఞసూనా నరాగ పాతవ' అని పాచ్చింది ఉన్నాడు 'గూఢిక' (Hidden) ముచ్చానక (Swollen) బిందు (Spot) బిందుమాలా (Chain of spots) ప్రవాళమణి (Coral) మణిమాలా (Coral chain) ఖండాభ్రకం (Broken cloud) చరాహచర్చితక (Boars) మితి దిశనచ్చేదన వికల్పాః [౨౪౮.] అనన్యతమున విటి శ్లేదములను నిరూపించినాడు. ఉచ్చానకమును

వాత్సాన్యయనుడు లోపలి పెదవిపై ప్రయోగింపనగునని చెప్పగా అనంగగంగకర్త ఎవమబుగను దానిస్థానముగ చెప్పినాడు. ప్రవాళమణి రదనతీతిమును కామమూత్రములు అనేక మాగులుగ ప్రియోగించి రూపమును పొందవలెనని చెప్పగా అనంగ రంగకర్త కళ్యాణమలుకు పొరపాటుపడి కఠినముగ కొఱికి ఒక మోరే యొనర్చవలెననినాడు. కళ్యాణులు డనినట్లు ప్రవాళమణి స్థానము పెపెదవికాయు. దక్షిణ చుబుకము నందును ప్రయోగింపవచ్చును. మహర్షి అగ్రానర్చిన దానిని మండల రదనచ్చదముగ పరిగణించినాడు. 'తిమిథ మసిత చంద్ర మేగయో' [౨౪౯.] అను సూత్రము ననుసరించి స్త్రీపురుషు లిరువురును వీనిని ప్రయోగింప వలయునని శాస్త్రకారుల మతమైనను విశేషముగ నెఱిపురుష ప్రవర్తకములుగ ప్రాచ్యదేశములందు కనిపించుచున్నవని పాశ్చాత్య జాతిశాస్త్ర పేర్కల అభిప్రాయము.^[52]

రాగోద్దిష్టక క్రియలలో కచాకర్త మొకటి. (Hair-Caressing) ఈకేళగ్రహణము నేటివరకును పాశ్చాత్యలోకము తెలుగవల! కామ సూత్ర రతిరహస్యములందు కచాకర్తణ విధాలములు కనుపించవు. పంచసాయకముతోని ఒకానొక ప్రతిరో ఒక విధాన మున్నది. మరి

50 Van de Velde 'Ideal Marriage' page 156

51. FRITZ WITTELS — Critique of Love pp 49, 79 ఆంగ్ల అభిప్రాయమును మరియొక తేత్ర ఇట్లు పంక్తికొందినాడు. "A certain amount of Sadistic impulse in man and Moschastic impulse in Women is normal and even necessary. There is nothing abnormal if these two instincts in a sane proposition are found mixed up and to appear successively in one and the same person"

ఈ అభిప్రాయమునకు భిన్నముగ 'అదర్బ వివాహ' గ్రంథకర్త రదనచ్చదములను విశేషముగ స్త్రీలు ప్రయోగింపవలె చెప్పినాడు. (Ided Marriage p 151). ఇది పాశ్చాత్యదేశ స్త్రీల విషయమున సత్యము కావచ్చును. కాని దచ్చి స్త్రీల కిట్టి గుణము లేదని అత్య అధారముపలన తెలియుచున్నది.

యొక విధానము నాగర సర్వస్వము నందు న్నది (53) అనంగరంగమునకు ప్రతిరూపమైన కామప్రబోధమును వీరి స్వరూప స్వభావాదులు విశదముగ కనుసెందుచున్నవి. ఇట్టి ఉక్తి పన క్రియలలో చేర్చదగిన మరొకన్ని మర్దనములు, (Squeezes) గ్రహణములు(Grasps) కొన్ని కనుసెందుచున్నవి. ఇవియును పూర్వ గ్రంథములందు లేవు. ఇవి బాహ్యరతులు. కరతాదన విధానముల పురుషు లొనర్చదగిన వానిని నాల్గింటిని స్త్రీలొనర్చదగిన వానిని నాల్గింటిని అనంగరంగ కర్త పేర్కొనినాడు. పద్మశ్రీ కొన్ని మర్దనములను, గ్రహణము లను చెప్పినాడు. అది పితకము (Enkindling)

స్పృష్టకము (Touching) కంపితకము (Throbbing) నమిక్కిముము (Attacking all about) ఇవి మర్దనరతులు- బద్ధముఖ. (Close Grasp), వేర్పరకము (Twinning) కృతగ్రంధికము (Knotted tightly) సమ కృష్టి (Pinching) గ్రహణములు. బాహ్యరతుల సీతామృతములును బాహ్యరీతిలోనివే. వీనిని మహారీ వేరు అధ్యాయముల విశదీకరించెను.

సంవేశన చిత్రరతాధ్యాయము (Modus sexualis) నకు ముందు మహారీ దేశసాత్వము ననుసరించిన ఆయాదేశములగు ప్రవర్తనములను విశద పరచినాడు (54) 'పృథ్వీత్యా మృన్వ్యో రతిక్రియా అశుచి

53. నాగర సర్వస్వము. 3ర, 3x అధ్యాయములు.

54. కామసూత్రములు—(౨. ౫. ౨౦ - 3౪) ఈ సాత్వ్య వివరణననుసరించి పాల్వీన భాగదేశ విభాగ న్యూనపము కొంతగ నోచరించుచున్నది ఇందు వాత్సావ్యుడును కేక్లూనిక మధ్యదేశము మన్వాది సంహితలును పురాణములు పేర్కొనిన మధ్యదేశము హిమాలయ, బింద్య మధ్యదేశము. తూర్పున దివాళము (నరసరి అంతర్వాహిని యేవ ప్రదేశము) పడమర ప్రయాగ, కరాహమహిరుకు బృహత్సంహితలో (XIV, 24) ఈ ప్రదేశమునె మధ్యదేశ మనినాడు బౌద్ధుల మహావగ్గమున (V, 13 2) తూర్పు కజ్జిగల దక్షిణము సతకన్నిక, పశ్చిమము గుజ, ఉత్తరము ఉషిరభజలని యున్నది. వాఙ్మత, జానానులు దీని విశ్లేషము కొంత తెలిపి చూపినారు (Studies in Vatsyana's Kama Sātra) వాత్సావ్యుని మూలము నేటి తూర్పు మూలము దాని ముఖ్యభట్టములనినాడు. (Bhūla). ఆధిరదేశవిషయమున కామసూత్ర వ్యాఖ్యాత 'ఆధిర దేశః శీగరం కరుణితాది భూమిః (౨. ౫. ౨౪ సూత్ర వ్యాఖ్యానము)' అని దేశ నిరూపణమున పొందబడినాడు. ఆయన 'చెప్పినట్లు ఆధిరము కురుక్షేత్ర శీగరములతో సంబంధము కలది కాదు. బృహత్సంహిత ఈదేశమును కొంకణ, అశిర, అవంతి, నవనాబి మొదలగు దేశములతో కలిపి పరిశిషి. ఆంధ్రవలస ఆధిరము పశ్చిమభారతము లోనిది కావలయును అది నాసిక ప్రాంతము వాత్సావ్యుని లాటము తూర్పు సుజరాతు బహోదాలగు బౌద్ధాదుల ఆచారాలకు మధ్యదేశము. నేటి ఉత్తర కథియవార్ దేశము. కొంకణను ఔంధ్ర రాష్ట్రము. బాటరీపుత్రము మగధదేశ రాజధాని పొంతము, మహారాష్ట్ర దేశమును కామసూత్ర వ్యాఖ్యాత 'ఇన్ద్రా కర్ణాట విషయోన్మేష మహారాష్ట్ర విషయః' (౨. ౫. ౨౭) అని నిశ్చించినాడు. పంకము దక్షిణ బంగాళదేశము. గౌడము ఉత్తర బంగాళము ప్రత్యేక రాజ్యమును కొంకణతో కలిపి పేర్కొనినాడు ఈరాజ్యమును కొందరు బౌద్ధా ప్రాంత దేశమనాడు. కొండరీరతులమున ఓ భూభాగము ఇతరులు ఈరాష్ట్రమును తిప్పుకు దేశమనారారు. కాని ఇది పశ్చిమ తిప్పుకు రా నేటికిని బహుధర్మత్వము (Polyandry) వివాహధర్మముగ నున్నది. 'పంక రక దేశా త్త్రి రాజ్యం' అనివ్యాఖ్యాత (౨. ౫. ౨౭) ఉక్తిలోను నేటి బరిస్సారాష్ట్రము. ప తూర్పునకున్న దేశము కామరూపము (Assam) కొంకణ రాష్ట్రమునకు తూర్పునకు మ. నకు దక్షిణమున నున్నదియును పనవాసము. దీని ముఖ్యభట్టములను పనవాసి. 'Vanavasa th

రుచయో నిరాచారాశ్చాంధ్యం' [౨.౫.౨౪] అని ఆంధ్ర స్త్రీలక్షణమును చెప్పినాడు. దేశ సాత్వ్యముల వివరించు సందర్భముల కొక్కాకుడు వాత్సయను ననుసరించినాడు. పద్మశ్రీ నూతన మార్గమును తొక్కినాడు. మాల్వ దేశ సాత్వ్యమును గూర్చి వాత్సయనుడు 'ఉద్యోగ చుంబన నఖదంతి చూషణ పృథా నాః క్షత వరితాః పృహణన సాధ్యాః ఆశ్రయశ్చ' [౨.౫.౨౪] అని వాత్సయనుడు. కొక్కాకుడు చూషణమును వదిలినాడు. అంగరంగకర్త వారికి కరితాడనాధికములన్న ఇష్టమనినాడు. ఆంధ్ర స్త్రీలకు వాడవకము (The art of holding the Linga by SPINCTOR CUNNI Muscles) అని అందరు నంగీకరించినారు [రతిహాస్యము— V. 14] కిర్కాటక స్త్రీల సాత్వ్యమునుగూర్చి నాగరిసర్వస్వమును పూర్వగ్రంథములు ప్రసంగించలేదు. కొకల స్త్రీలకు యోనికంఠాతి విశేషమనియును, కామతం

త్రము నెగినవారని అనంగరంగము. వీరు చండవేగలని అపదవ్యవ్రధానలు (Artificial Phallus) అని వాత్సయనుడు [౨.౫.౨౭]. పాటలీపుత్ర స్త్రీలను గురించి కామమూత్రము లందు ఎట్టి ప్రసంగమును లేదు. అనంగరంగ కర్త నాగరిక్షణములనే పాటలీపుత్ర స్త్రీల సాత్వ్యముగ చెప్పి ఉన్నాడు. వంగదేశము నకు వత్సమమున నున్నది స్త్రీ రాజ్యమని వాఖ్యాత అభిప్రాయము. వారు ఖరవేగలు అపదవ్య పియలు అని వాత్సయనుచు అభిప్రాయము. సకల చతుష్పత్తి పృథోగ రాగిశ్య అశ్లిల పరుష వాక్యైకీయాః సయనేచ సర్వసాక్షకమా మహా రాష్ట్రీన్ [౨.౫.౨౮] అని మహారాష్ట్ర స్త్రీలక్షణమును వాత్సయనుడు వచించినాడు. దానినే కొక్కాకుడు గ్రహించినాడు వీరికి గాఢ రమేచ్ఛ కలదనియును, ఆలింగన చుంబనాది కములందు ఆసక్తి కలవారనియును, సంభోగ మునకుముందు కిరికీర్షణ (Titilation)ను[55]

Eastern portion of the Bombay Presidency, North-Western Portion of the Madras Presidency and South Western portion of Hyderabad', 'కర్కాటక విదయా దక్షిణేన దగ్గిరిన విషయః' వాత్సయనుని తీతనంతరము జరిగించి గ్రంథములందు మఱిగొన్ని దేశావములు లున్నవి అంగు తిరుగు క్రి విజ్ఞప్తము. 'శేటి తిరుహల్', అది తూర్పున కాళిందీ పరివేష్టితము దక్షిణమున గంగ విస్తృతమున సతానీ Gandak అని Muir, Rapti—Pargitar, Little Gandak అని Fleet—J R A S 1907 p 644) ఉత్తరమున హిమాలయములు. పాట్నాకు ప్రాచీనవాసములు పుష్పపురము, పాటలీపుత్రమే పుష్పపురమందమన్న విలులేదు. కావున అనంగరంగ కర్త కేంద్రీయ పుష్పపురము పశ్చిమ దిశాదు కావచ్చునని కొందరి అభిప్రాయము. అంగము ౪ గీతము—భాగల్ పూర్, రాజ్ మహల్, పూర్వీయా జిల్లాలు మద్యదేశము. కలుగని ౪ ౧) పౌషమ దక్షిణ పశ్చిమ రాజపుత్రసామంతు, మలయదేశము తిరువాన్కూరు ౨) తము. కాంతోజము దక్షిణ పశ్చిమ కాశ్మీరములోని రాజా ౩. మేకల, కులీన్దులను మదన జైపుటకు ఈగ్రంథ ముద్రిత దక్షిణ పశ్చిమ కర్ణాటకమునకు నడచి చెట్టి)

౯౦

౪౦వ తెచ్చినాడు గాని కొక్కాకు పద్మశ్రీలవలె రతిహాస్య కర్త మతమున x విధములు. (VI-పరికినాడు.

వాంఛితురనియును పలికినాడు. వంగగౌడ తాహిత్య కామరూప స్త్రీలకు నాగరసర్వస్వ కర్త అధరామృతపానశక్తి విశేషమని వాత్సయనుని కంటే సధికముగ చెప్పిఉనాడు. ఉత్కళిలను గూర్చి వాత్సయనుడుగాని, పద్మశ్రీగాని పలుకలేదు. ఉత్కళ-శరణ స్త్రీలకు బొపరిష్టక రతి (Fellatio and cunnilingus) యందానికి విస్తారమని రతిరహస్యకర్త అభిప్రాయము. కామరూప స్త్రీలను గూర్చి విశేషాంశములను వాత్సయనుడు పలుకలేదు. కొక్కాకుడు వారికిని, నేపాల చీనాదేశము వారికిని, శృంగారిక దృష్టినిశిత్యము విశేషమని పలికినాడు. వనవాసస్త్రీలు మృదుల హృదయలనియులు, అసభ్య వైవాహిక ధర్మమును పుత్యజింతురని పలికినాడు లాటదేశ స్త్రీలపాలినవారే అవరాంత వాసులని వాత్సయనుని అభిప్రాయము. వారికి బాహ్యరతి, సంప్రయోగముల వెంటను ప్రియకలదని కొక్కాకు డనినాడు. సింధు స్త్రీలు బొపరిష్టక క్రియలనినాడు. వారికి బొపరిష్టకాద్యముకాని రతమున తృప్తి లేననినాడు. జలంధరదేశ స్త్రీలకు ప్రయోగ విధాన నైచిత్వములున్న (Sexual Movements) కామసూక్తిములు, ద్విత్వియాధికరణము, అష్టమాధ్యాయమున వర్ణితములు] అసక్తి అధికమని పద్మశ్రీ అభిప్రాయము. దాక్షిణ్య స్త్రీలకు శుక్రక్షిరణము రతారంభమునండి కలుగుననియును అందువలన ప్రథమ రతముననే తృప్తి లగుదురని వాత్సయను కొక్కాకుల

మతము. పద్మశ్రీ వీరికి కరతాదన, మర్దన, బొపరిష్టకాది ప్రీతికలదని చెప్పుచున్నాడు. కాశ్మీరస్త్రీ గంభీర్య అని పద్మశ్రీ ఇతర గ్రంథముల కానరాని అతీత దేశస్త్రీల సాత్వ్యములను నాగరసర్వస్వకర్త నిరూపించినాడు. [36] ఈ అధ్యాయంతమున సూక్తికర్త దేశ సాత్వ్య ప్రకృతి సాత్వ్యముల ప్రయోగ విధానము ను గుర్తించి 'దేశసాత్వ్యప్రకృతి సాత్వ్యం బలియ ఇతి సువర్ణసాత్వ్య సతతీ దేశ్యా ఉపచారా' [౨౫.౩౪] అని నిశ్చయించినాడు చుది సూక్తిముగ చెప్పిన 'పరస్పరాను కూర్త్యేన తదేవం లజ్జమానయో సంవత్సర శతేనామ ప్రీతిర్విపరిహీయతే' అను వాక్య మెంతయో సమంజస మైనది. వీనిని గుర్తించక పోవుట వలననే భారతదేశమున ప్రీతిరహిత వివాహ ధర్మములును, వాత్సర్య లోకములందు వివాహ విచ్ఛేదనములును జరుగుటయును, కలుగుటయును.

సంవేశన చిత్రరతములు (MODUS SEXUALIS) : దేశ ప్రకృతి సాత్వ్య ప్రేక్షయా ఆలింగనా ద్యుపచారముల మూలమున పరస్పరము అనురాగము కల్గిన నాయు కానాయకులు సంవేశమునకు అర్హులయ్యెనని పూర్వాధ్యాయవన స్థాపించిన తదనంతరము మహానీ వాత్సయనుడు సంవేశన ప్రకారములను, తదంగరతములైన చిత్రరతములను నిరూపి

| పా³ గములలో రతి

కనుపించు

56. అంధ్ర కామశాస్త్ర వ్యాఖ్యాత కాశ్యప యన మహర్షి కేహించి అశేక గ్రంథము నుండి గ్రహించి విపులము ముద్రణము చే. 370-371)

పశ్చిమేన
పుత్రకు
శ్చము

చున్నది. ఇది కొన్ని స్వతః సిద్ధములు. కొన్ని మాత్రసత్వాపేక్షకులైన దంపతులు కనుగొని నవి.⁽⁵⁷⁾ అనేక కారణముల మూలమున సమస్త కాలములలోను సమస్త దేశప్రజలును వీనిని ఆదరించినారు. క్రీస్తునకు నెంతో పూర్వము ననే బౌద్ధాలక, శైవతకారులు, భారతావలో రతిబంధ విశేషములను గురించి శాస్త్రనిబద్ధములుగ నొనర్చిరి. వాత్సాయనునినాటి కవి కృమకృమముగ నలువది పనిమిదిగ సంగ్రహి తము లైనవి ప్రాచీన భారతము వీటికి సంబంధించిన విజ్ఞానము విశేషముగ నుండుట వలన నివి సాహిత్యశాస్త్ర గ్రంథముల కెక్కినవి.^[58]

రతిబంధ విశేష నిరూపణమున ప్రాచీనా చార్యులను మించినవారు నేటికిని జన్మింప లేదు. అరబ్బుదేశ కామశాస్త్రవేత్త నృశింహు షేకు వాత్సాయనాది గ్రంథములనుండి అనేక విశేషములను స్వీకరించినాడు చిచ్చర్ బర్న్ మహాశయుడు ఆయన అనంగరంగ అనువాద పీఠికలో పాశ్చాత్యుల కూహింప నైన నలవిగాని రతిబంధ విశేషములను భారతీయులు స్వీకరించుటకు వారి అవయవ వర్ణన స్వభావము ముఖ్యకారణము కావచ్చు నని నాడు.^[59] వైవాహిక సౌఖ్యము (Happy

Marriage) అనుగ్రంథమున డాక్టరు హైమ్స్ అను వైద్యశాస్త్రజ్ఞుడు భారతీయ రతిబంధ విశేషములను గమనించి విస్తృతము "If some of these ideas are some what shocking because they have not been encountered before, it would be well for the married couples to try them gradually before condemning them" అని అభిప్రాయమిచ్చి ఉన్నాడు.^[60]

ఇట భారతీయ దేశములందలి రతిబంధ వైవిధ్యమును కొంతగ గమనింప వలసిఉన్నది. క్రీ. పూ. 1300 సంవత్సరములనాటి ఈజిప్టు పాఠశాల చిత్రాలలో పదునాలుగు రతిబంధ విశేషము లున్నవి. ఎలిఫంటిస్ అను గ్రీసుదేశ కవయిత్రి ఒక గ్రంథమున నవవిధ రతిశేషములను (SUNT ILLIS VENERIS NOVEM) మార్తమే వేర్కొనినది. క్రీ. శ. ౧౪, ౫౧ శతాబ్దములలో రోము, ఫ్రాంసు మొదలగు దేశములందు భోగరత్నరత విశేషముగ పాడకట్టినది. అనేక కామకళా గ్రంథములు బయల్పెడలినవి. వానిలో సుప్రసిద్ధ ఇటలీ రచయిత ఆరినో (క్రీ.శ. 1497-1537) గ్రంథము ప్రధానమైనది. రోముక చిత్రవర్తి సిరో భోగమందిరమున కొన్ని రతిబంధ చిత్రములను గీయించినాడు. రాఫేల్ శిష్యుడు

57 ASU—Love in the Orient—Chaptres X & XI

58. పాశ్చాత్య దర్శన కారులు సమస్త రత కోవిదలైన పౌధ నాయకను “కర్మవిత్తంబులూకొకటి కన్పించుటకు మిగిలిన కర్మవిత్తంబులూకొకటి కన్పించుటకు సాక్షి పడక, పరిభంగ భోగ రతికి పరిత్యజించుట ప్రయోగ సర్వావస్థా కిధముది రతం పుచ్చునవలె” అని వర్ణించినట్లు మాధ్వా, ధ్య, సుమనస్, ఉత్తానాదుల విశేషములను పునఃపఠమున గర్భితముగ పరిశీలనావశ్యములు కాక ఉదాహరణము.

59. "The reader will bear in mind that the exceeding pliability of the Hindu's enables him to assume attitudes absolutely impossible to the Europeans, the chief object in Congress is to avoid tension of the muscles, which otherwise shorten the period of enjoyment" — Happy Marriage, rman Humes vol VI p 537

రోమాన్ వాణిజ్యుడి పంజాగింటిని మూత్రము గ్రహించి, మాతనముగ నాల్గింటిని చేర్చి చిత్రణ మొనర్చినాడు. తదుపరి మరాఠ్ లో సయో రైమాంకి అను చిత్రీకారుడు ఈవదు నారు ఖేదములను మొదట చిత్రించి పండిత ప్రతిగా ముద్రించినాడు. ఈ ప్రతికి ఆర్టిస్ట్ వ్రాసిన అసభ్య శృంగారములైన సానెటను వదునాంటినికూర్చి De Omnibus Veneris Schemabitus అను నామముతో మరియొక పండితప్రతి వచ్చినది. చక్రవర్తి అతనిని ఘరణదండనకు పాత్రుగించేయ ప్రయత్నించి నాడు కాని ప్రభువర్గమున నతనికి విశేషమైన వలుకుబడి ఉండుటవలన ఆగ్రహమునుండి బయట పడినతరువాత మరొకొన్ని సానెటను వెంచి ముప్పది ఆరు చిత్రములలో ప్రచురించినాడు. నేడు దీనికి ఆర్టిస్ట్ చిత్రములని ప్రశస్త నామము. రోమక సామ్రాజ్యము అత్యుత్తమ స్థితిలో నున్న కాలమున పుట్టిన 'ఆర్స్ ఆమెరిక్' గ్రంథకర్తయే ద్వాదశ రతి బంధములమించి గ్రహించక పోవుటవలన నివి ఆజాతి కనుభవైక వేద్యములైనవి కావని పండితుల అభిప్రాయము. రోమక సామ్రాజ్య వైభవమునాడు ఇశ్వమ భారతమునుండి కొందరు సామాన్య వేత్తలు వెళ్ళినారుగాని వారి నెంబ సీభారతి రతిబంధ ఖేదములు అచటికి వెళ్ళినట్లు కనుపెంపపు [61] అరిబుచ్చే శామ శాస్త్ర వేత్తలు ముప్పది రెంటిని మించి సంవేస వీధానము లెగినట్లు లేదు. ఫోర్బెర్గ్ అను ఒకాళిక అధునిక సాంఘిక శాస్త్రవేత్త (Sociologist) ప్రపంచములోని అనేక శామ కళా గ్రంథములను అవలోచన మొనర్చి తొ

బది రతిబంధ ఖేదములను ఖేదములను గుర్తించినట్లు తెలియుచున్నది. పారిస్ నగరమున ముద్రితములైన కొన్ని అశాస్త్రీయ గ్రంథములలో ౧౦౧ రతివిభేదము లున్నవట! శారీరకముగ ననువై సవియును, దంపతులు అస్వీయ్యారాగమును చూరగాన నవకాళము కల్పించునవియును అయిన సంవేస వీధానములు ౧౨కు మించిలేవని పాశ్చాత్య శాస్త్రజ్ఞుల అభిప్రాయము. 'మేహాన ధర్మములు' (Genital Laws) గ్రంథకర్త ౧౦ ని మూత్ర మంగీకరించినాడు. ఆచర్యవివాహ గ్రంథకర్త యను బంధవిశేషమును స్వీకరించినాడు దంపతుల వైవిధ్యానుభూతికి, వ్యక్తిగత లోపపురాణములకును నివి చాలునని ఆయన అభిప్రాయము. మిగిలిన వానిని కామశత్రోని మల్ల బంధ విశేషములని తోర్సిపారవేసినాడు. సుప్రసిద్ధ స్త్రీపురుష మానసిక శాస్త్రవేత్త (Sex-Psychologist) ఎల్విస్ రౌ బంధవిభేదముల సంగీకరించినాడు.

వాత్సాయనుడు నిరూపించిన నలుబది ఆరు రతిబంధ ఖేదములలో తరువాత శాస్త్రజ్ఞులు కొన్నిటిని మూత్రమే స్వీకరించిరి, అనంగరంగకర్త 3౫ గ్రహించెను. కొన్ని సందర్భములందు నామ వ్యత్యయము, అక్షణ వ్యత్యయములు కనుపించుచున్నవి, గౌరవేశమున జన్మించిన కామశాస్త్రవేత్తలలో మహర్షిని అనుసరించినవారు కొందరు, పూర్వాచార్యుడైన గోళికాపుత్రుని సూచించినవారు కొందరు. మొత్తముమీద వేళనములు ౧౨౪౫ పరిగణితము లగుచున్నవి. అందువలన వీనికి 'చాళితీ' అను నామము ఉన్నది.

బంధకేద స్వరూపమును నెల్లారు శివ రామకవి కామకళానిధిలో నిట్లు ఎరిగించి నాడు : “ఆబంధములకు ఉత్తాన (SUPINE ATTITUDES) కరణములు, తిర్యక్కరణంబులు (Lateral) సీతకరణంబులు, నుతిత కరణంబులు, వ్యాచకరణంబులు నన నైదు విధంబులు. నారీరత్నంబు పల్ల్యకికాంతల మున పనుండెనపుడు తత్సాదంబులు, కరంబులు పట్టి పట్టెడి బంధంబు లుత్తాన కరణంబులు పుట్టబోడి పక్కవాటుగనైన పక్కగనైన క్రుషి పక్కగనైన పవ్వలించియుండ పురుషుం డభిముఖంబుగ పవ్వలించి పట్టునవి తిర్యక్కరణంబులు. అంగనామణి కూర్చున్నప్పుడు పురుషుండు పైకొనిపట్టు కరణంబులు శిరకరణంబులు, మగున నిలుచున్నప్పుడు స్తంభకుడ్డాదు లానికగా నుంచి పురుషుండు పట్టుబంధంబులు చిత్త కర్ణంబులు కొమలంగా కరింబులు పాదంబులు పాన్పునాని తిర్యగంతువులరీతి వ్రాలిన పురుషుండు వెనుకగ నిలచి పట్టుబంధంబులు వ్యానకరణంబులు, ఇవి ఐదుచు పురుష కృత్యములు. ఇక పురుషుడు రతిశ్రాంతి డై పవళింప దనివికొందక పురుషుని పైకొని లతాంగి పట్టునవి విపరీత కర్ణంబులు నన జను” అని[82]—

కళ్యాణములును సూర్య, పరివర్తిత, ఉపపాద, పద్మాసన, కర్కాటక, ఫణిపాశ, సంయమున బంధము. ను సీతకరణములలోను (Sedentary attitudes), వీణకబంధమును తిర్యక్కరణములలోను (Lateral Group), చెప్పి ఉన్నాడు. ఇది వాత్సర్యయ నాది చాగీనాచార్యుల వారంమునకు భిన్నమైనది.

ఉత్కులకం విజృంభితకం ఇంద్రాణికం చేతి తీగితయం మృగ్యాః ప్రాయోగ [౨.౬.2], ఏకోన సీతతర రతేః సంపుటకం వీడితకం వేట్టితకం బాడబక మితి హస్తీన్యాః [౨.౬.౧౦] అని మృగీ, హస్తీనుల బంధవిశేషములను మహర్షి నిరూపించినాడు. ఉత్తాన కరణములలోని సమపాదము స్మరదీపిక, రతిమంజరీ, ప్రభృతి గ్రంథములలో కాకపాద, కామప్రద, నాగపాద, కామమర్దన ఇత్యాది నామవిశేషములతో పాడకట్టుచున్నది వాత్సర్యయనుని జృంభితకమును రతిరహస్యకర్త స్వీకరించినాడు. పంచనాయకాదులు కళ్యాణములుని సమపాదమును గ్రహించినవి స్మరదీపికలోని సమపాదమునకును, అనంగరంగములలోని సమపాదమునకును కొంత విశేషము కనిపించుచున్నది. ‘తరుణి తన పాదయుగళము, హరి యూరువు లందు నిల్చి యట బవళింపన్, యురమురము జేర్చి పైకొన, పరువడి సమపాద నామబంధం బయ్యెన్’ అని నందికేశ్వర మతానుసారముగ శివరామకవిచమపాదమును చెప్పినాడు. నాచుక పాదము నొకదానిని పాన్పుపై జాపిన ఈబంధమే సరితమగునని కొహ్లా-కునిమతము. గ్రామ్యబంధమే సామ్యబంధము. శివరామకవి దీనిని గుర్తించినట్లు లేదు. కామసూత్రకారుని శూలచితమునే నాగర సర్గస్వము ఆచుత మనినది. ‘ఏక శ్శిరసి ఉపరి గచ్చే ద్దీప్తియః ప్రసారిత ఇతి శూలచితః అని మహర్షి శూలచితమును చెప్పినాడు [౨.౬.౨౬] రతిరత్న ప్రదీపిక కర్త వ్యాఖ్యాత ననుసరించి దీనిని శూలాంక మని నాడు. రతిరహస్య వ్యాఖ్యాత కల్లినాధుడును,

82. నెల్లారు శివ రామకవి — కామకళానిధి (శృంగార గ్రంథంబునది — సంపాదకులు, పురాణం న్యాయాచార్య యా శాస్త్రిబహు)

శ్చ త్రా సక రణ ములు (SUPINE ATTITUDES) [63]

సంఖ్య	GROUP	రతి రహస్యము	వాగర హస్యము	అవంగరంగము	కామమూర్తము	ఉచ్చసీదలు
౧	Normal	గామ్య	గామ్య	సౌమ్య	—	సమరతి
౨	"	వాగరక	వాగరక	వాగర	—	"
౩	Extended	సంప్రట	—	—	సంప్రట	నీచ
౪	"	పీడిత	మర్మట	—	పీడిత	"
౫	"	వేడిత	—	కేషితి	వేడిత	అతిసీచ
౬	"	వాచపక	—	—	వాచపక	"
౭	"	కార్మ	కార్మ	—	—	సామాన్య
౮	"	పటేత రీత	—	పటేత రీత	—	"
౯	Super Extended	ఉత్పూక	—	—	ఉత్పూక	ఉచ్చ
౧౦	"	—	సరీత	—	—	సమ
౧౧	"	వేణువిదారిత	వేణువిదారిత	వేణువిదారిత	వేణువిదారిత	"
౧౨	"	అరాంగ నిపిడిత	అగనిపిడిత	పిణక	అగనిపిడితలకి	సామాన్య
౧౩	"	శూచిరీ	అయిత	ప్రేమ్యము	శూచిరీ	"
౧౪	"	అరపద్యపన	అరపద్యపన	ఉపపాద	—	"
౧౫	Flexed	పద్యపన	పద్యపన	పద్యపన	పద్యపన	"
౧౬	"	కేంపు	కేంపున	అవిదారిత	—	"
౧౭	"	భుగ్న	ఉద్యుగ్న	ఉద్యుగ్న	భుగ్న	నీచ
౧౮	"	బృంభిత	బృంభిత	సమపాద	బృంభిత	సామాన్య
౧౯	"	కార్మటము	కార్మటము	కార్మటము	కార్మటము	"
౨౦	"	నీడితము	స్వనీతము	—	నీడితము	"
౨౧	"	ఉరమ్మటము	వీండితము	ఉరమ్మటము	ఉరమ్మటము	"
౨౨	Super Flexed	—	—	కొంపుపాదము	—	ఉచ్చ
౨౩	"	—	—	స్వగచ్ఛము	—	"
౨౪	"	ఫణివాళము	వాగపాళము	ఫణివాళము	—	"
౨౫	"	సంయమనము	—	సంయమనము	—	"
౨౬	"	—	హయపాదము	—	—	"
౨౭	Extra	బృంభితము	బృంభితము	బృంభితము	విబృంభితము	"
౨౮	Super Flexed	ఇంద్రాణికము	ఇంద్రాణికము	—	ఇంద్రాణికము	అత్యుచ్చము

63. శ్చ త్రా సకరణములు అతిపామనములు ఇవి మిగిలినవాటికంటే పోకడలు లైస. యము. ఇందు యోనిమార్గము (Vaginal Passage) ఉచ్చిత లింగమున కన ప్రశస్తి గల కారణము. వీటియందు శ్రీమృతము లక్ష్మ్యము అయిన నిరూపణ నొనర్చుటకు వీలగునట్లు. ఇందు సంప్రటక, (ENCLOSING), పీడితక, కేషితిక (CLASPING), వేణువిదారిత (SPLIT BAMBOO), య. 50 కాస్త్రాల అభిపాద గుణప్రయోగములు మును, భావస్వక్తి కరణము (OPPRESSIVE), పులు (POSES or

కొక్కొక్కమును దీనిని త్రివిక్రమ మనినాడు. వాత్స్యాయన, కొక్కొక్క లిరువురును వ్యోమపాదమును చేక్కెనలేదు. ఇది పంచ సాయకకామ ప్రబోధము లందున్నది. రతిమం జరిలోని రతిసుంజర బంధమునకును దీనికిని సన్నిహిత సంబంధ మున్నది. అందు నాయకుడు నాయక పాదములను పట్టుట ఒక్కటియే విధము. స్మరచక్ర బంధమును చేక్కొనిన గ్రంథములు అనంగరంగ కామప్రబోధములు మూత్రమే, స్పృహకేకలోనొక స్మరచిత్రబంధము కనిపించుచున్నది కాని దానికిని కామప్రబోధాది గ్రంథములలోని స్మరచక్రమునకును విభేద మున్నది. ఆస్మరచక్రము వాత్స్యాయనుడు చేక్కొనిన కులచిత్రమునకు సన్నిహిత మగ నున్నది. ఏచాన చుండున మాచరింపుచును చక్రాకృతి ద్రుమించు నదియ చక్ర బంధమని మిగిలిన కొక్కొక్కని చక్రబంధమును చెప్పినాడుగాని ఇది విచరిత కరణము. ఉపరతికి సంబంధించినది. అవిదారితి బంధము అనంగరంగ, కామప్రబోధ, పంచసాయకము లందు మాత్రమే కనిపించుచున్నది. ఇది సాగర సర్వస్వ, రతిరహస్యములలోని ప్రేంఖ శ్చను కలిపి పట్టవలయును. ఒకపాదమును

నము వంటిది. వేణువిదారితము పంచసాయకమునందు తప్ప తక్కిన కాత్మగ్రంథము లన్నిటను కానవచ్చును. వాత్స్యాయనాదులు దీనికి రెండు రూపముల చెప్పిరి. ఒకపరి కుడి కాలు భుజముపై నుంచుట ఎడమకాలు చాచుట, రెండవమారు ఎడమకాలు భుజముపైనుంచి కుడికాలు చాచుట దీని విభేదములు. అనంగరంగమున నిట్టి విభేదము కానరాదు. అందువలన కళ్యాణములుకు చెప్పిన వేణువిదారితము రతిరహస్యరతిము, వాత్స్యాయనుని బృంధకమునే సాగర సర్వస్వరత్న భగ్నకమనినాడు. దానిని అనంగరత్న ఉద్భవ గ్నక మనినాడు. ఇదినిచరతిము. యోనికంటె లింగము సూక్ష్మమైన దైనప్పుడు ఇది యోగ్యమైన బంధము. ఇది హరిశ్చోళశతాధిపతి నైనది. [౨.౬.౧౪] కామసూత్రములలోని ఉత్పీడితకము, రతిరహస్యములలోని ఉరస్సులనును, సాగరసర్వస్వములలోని పిండితకమును ఒకే బంధ విశేషమును తెలియజేయుచున్నది. దీని కిది అవిదారితమునకును విశేషము లేదు. ఇందు అవిదారితము నందువలెగాక మోకా

ATTITUDES) కుబ్జలింగత్వముననే (Phallic insufficiency) ఉపకరించును. పౌషంబము లోని పద్మ బాతులలోను ఈకరణములే పౌషముఖ్యత పొందించి ఈజన్మజేత ప్రకారము సోలించును. పెరుగులో ఇంగ్లా బాతులవారి చంద్రికేపాలయములందును ఉత్పాదకకళ్యాణమునకు కనుపించుచున్నది. ఆఫ్రికా ఆఫ్రికా బాతులలోను, ఆమెరికా బాతులలోను ఈకరణములనే విరివిగ వాడుదురు. దీనికి విభేద కరణము (ANTERIOR ATTITUDE) పురుషానుకము పద్మకాలములందును వీరి నుపయోగించు బాతులు బాంజిబాల్ లోని సాహెబులు, దక్షిణ భారతములోని వాయు బాతులు. రోమకబాతులవారిలోను నిట్టి ఆచారమున్నది అగ్ని-అమటోరియా వలన తెలియుచున్నది. పురుషుని ఆధిపత్యికి మహమ్మదీయ బాతు లంగీకరింపవు “పురుషుని భూమిని స్త్రీని ఆకాశమును జేయువారికి నరకము కలుగక” అని వారికోక సామెత యున్నదట! సాహెబ్ బాతులో పురుషుని బంధ పీయత్వము విశేషము, అందు నాయకులు Digitisha అను నొక మంధస్రక్రియ యొనర్చుదురు. దాని పృథ్వీలు యువకులకు ఒక మండల దినములు జేర్చుదురు. అది ఎరుగని స్త్రీకి ఆయా బాతులలో గౌరవ పరిపత్తులు తక్కువ కనుకూ పేదలైన అమవారు ఈ బంధమును పాపకర్మముగ తలచి వారి ముఖ్యాహ్వానమున నవత తిక్కకరణమున సర్వవయోగ మొనర్చుదురు!

పాన్సుపై చాచినచో నది అర్ధపీడితకము అని వ్యవ్యవహరించినారు. మహర్షి నిరూపించిన ఉత్తాన కరణములలో ఉత్పల్లక, ఇంద్రాణికములను ప్రధానబంధ ద్వితీయమును అనంగరంగకర్త త్యజించినాడు. సువర్ణరూఢిని పీడితకమును గూడ త్యజించినాడు. ఉత్పల్లకమునకు పంచసాయకర్త చాటుక స్థైలుక మను నామమును వాడినాడు. ఇది బౌహ్యయోని (Mons Veneris) వికసిం చినట్లు చేతులువలన నుత్పల్లకము (Blooming posture) అయినది. దీనిని ఎర్రన ఆంధ్ర) కొక్కుకమున “కామిని కింది దున్నతముగా జఘనం బెగ నెత్తి తల్పటి సీమల క్రింద పాదములు సేరిచి కృష్ణ కటివ్యయంబులన్ పేమను చేతులందు నిడ త్రి విభ్రండు కుచంబులాని యుద్దామగతిన్ రమింప నది ధాత్రిని పులక నామబంధమా” అని నిరూపించినాడు. కౌర్మక బంధమును అనంగరంగకర్త అనాలోచితముగ స్థితకరణముల (Sedentary Postures)

నుంచినాడు. అతడు దీనిలో విరుదులు ఉన్నత ములుగనొనర్చిన కలుగు పరివర్తిత బంధమును ఉత్తానకరణమేయనను. రతిరహస్యము దీనిని వేరుగ చెప్పుచున్నది. నాయక పాన్సుపై వెలి కిల పరుండి చేతులను కాళ్ళను వివర మొనర్చినపుడు నాయకుడు ముఖమున ముఖమును, చేతుల చేతులును చేర్చగా నాయక తోడల నెత్తిన నది పరివర్తితముట. అయిన నిది ఒక నూతన బంధవిభేదముగ కనుపించుటలేదు. దీనాలాపనిక సుకన పత్తిలో ఘరకూర్మమును మరియొక ఉత్తాన కరణము కనిపించుచున్నది. నాయక వెనకగ పరుండినపుడు నాయకుడు ఆమె పాదములను మోచేతులలోనికి లీనుకొని తనపాదములను ఆమె వక్షస్థలముననుంచి రెండు చేతులతో నామె చేతులను పట్టుకొని రమించిన నది ఘనకూర్మముట. నెలూరు శివ రామకవి ముప్పది ఆరు ఉత్తాన కరణ విభేదములను పలికినాడు.

తిర్యక్-రణములు (LATERAL ATTITUDES) [64]

సంఖ్య		కామమూర్తిములు	రతి రహస్యము	సాగర సర్వస్వము	అనంగరంగము
౧	Anterior	పార్శ్వసంపుటము	పార్శ్వసంపుటము	సంపుటకము	సంపుటము
౨	"	పీడితకము	పీడితకము	పీడితకము	—
౩	"	వేడితకము	వేడితకము	వేడితకము	—
౪	"	వాడవికము	వాడవికము	వాడవికము	—
౫	"	—	సముద్రము	మృద్ధకము	—
౬	"	—	పరివర్తము	—	—
౭	"	—	యుగ్మపాదము	యుగ్మపాదము	యుగ్మపాదము
౮	"	అర్ధపీడితకము	అర్ధాంగనిపీడితకము	అర్ధపిండితకము	వైణకము
౯	"	కర్కాటకము	కర్కాటకము	కర్కాటకము	కర్కాటకము
౧౦	Posterior	పరపుటము	—	పరపుటము	—

64. తిర్యక్-రణముల పటం కొంత కారణకొరతయొక శ్రీమద్రామాయణము కుప్పటి అతివేగముగ వహించి పరిశీలన అగత్యమునకు వచ్చితి అతివేగముగ వచ్చితి. శ్రీమద్రామాయణము ౧, ఇతరులుగాని లేక ఒకరు

ఇందు యుగ్మపాదము నాగరసర్వస్వమతమున తిర్యక్కరణము, రతిరహస్య, అనంగ కర్తృల మతమున నది స్థితకరణము. అర్ధపీడితి కార్మటక, పరావృత్తకములు కామసూత్ర రతిరహస్యాది గ్రంథముల ననుసరించి స్థితకరణములు.

కామసూత్రములలోని పార్శ్వ సంపుటకమునే అనంగరంగకర్త సంపుటక మనినాడు. 'ఋజు ప్రసారతా వపుర్యయో శృంగావితి సంపుటః, స ద్వివిధః పార్శ్వ సంపుట ఉత్తాన సంపుటశ్చ తథా కర్మయోగాత్' (అ. ౬. ౧౫. ౧౦౬) సూత్రములలో వాత్సానియనుడు సంపుటకీ ఖేదద్వయమును చెప్పినాడు. కొక్కొక్కరుడు దీనిని ప్రత్యేకముగ ప్రసాదించక ఉత్తాన సంపుటమును చెప్పినపుడు ప్రస్తావించినాడు. దీనిని నేటి పాశ్చాత్యులు Anterior Lateral Extended AttitudeX పరిగణించిరి. వీటిలో నాయిక పిండితి, వేపితి, బాడబకముల మూలమున రతిత్వ సి నొందును. 'సంపుటక ప్రయుక్త యంత్రైవ దృఢమూరు వీడయే దితి వీడితి

కమ్; ఊరూ వ్యత్యస్తేద్దితి వేపితికమ్, బడబేవ నిష్ఠుర మమ గృహ్నియా దితి బాడబక వరా భ్యాసికమ్' అనునది వాత్సానియనుని వాక్కులు (అ. ౬. ౧౭-౧౮). కార్మటకమును, కామసూత్ర, రతిరహస్య, నాగరసర్వస్వాది గ్రంథములు ఉత్తానకరణములుగ భావించినవి. ఎంచ సాయకమున నీ బంధవిశేషము కనుపింపదు. కామ్య ప్రబోధము దీనిని కుక్కుల బంధమని నది. నాయిక నాభీస్థానమున నిడపాదముల నుంచి నాయకుని డోలక వలె నూపిన నది ప్రేంఖణమని కళ్యాణములు దనినాడు. దీనిని తిర్యక్కరణముగ భావించుటలో పారబడినాడు. నాయికానాయకులు శయన తలమున పార్శ్వవర్తనముకలిగి పరుంచినపుడు ఇట్టి బంధవిశేషమున కవకాశము లేదు. సముద్రకముద్గకాది తిర్యక్కరణము లందు నాయకుని ఒక లోడ నాయిక ఊరువుల మధ్యనంచును. పరివర్తనక బంధమున నాయకుడు నాయికను వెనుకనుంచి పట్టుకొని రమించును. రత్న రహస్య పరివర్తనకమునకును దీనికిని ఖేద

గాని కుండపోజల వారము, లేదా గన్ధధారణసమయమున వైసమ నీతిర్యక్కరణములు (Lateral attitudes) ఉపకరింపే చున్నవి. వీరినిగూర్చి ఒక నిజాదు వ్రాసిన పాశ్చ్యము తెలియ నుండునము వైసది "The Lateral attitude becomes distinctly disadvantageous unless and until the woman draws up her leg on which she is lying. In other words, this attitude virtually become half-eupine for the woman, while the man has to half-lateral and half-super posed" ఈతిర్యక్కరణమును ఓవిడ్ మహాకవియుడు అరి అమటోరియాలో నిలు పొడి ఉన్నాడు. 'Of loves thousand ways a simple way and with the least labour, this is, to lie on the RIGHT SIDE, and half-supine withal" కాని ఈతిర్యక్కరణము భారతీయుల నాయకకు కుడిదిక్కున నుండినది. కామకర్తారతి పెరిగిన ఒక శాస్త్రవేత్త ఇందలి లోపములను గురించి "But it has its draw backs also - Viz superfect penetration and localised pressure on the woman's leg; this ofcourse, can only be avoided by approaching the normal Horizontal attitude or through the Extreme flexation and lifting of the captive limb" అని వ్యాపిషిజానాడు. ఎడ్విన్ హార్ట్జ్ అను వైద్యశాఖావే ఈతిర్యక్కరణము, మూతన పరూపరులకు పౌఖ్యధానుకమని అభిప్రాయపడినాడు. Power to Love అను గ్రంథమున నీగ్రోజాతులలో నామెల్లా స్త్రీ, పులికొండన నీతిర్యక్కరణములయొడ విశేషానుక్తి నిరూపించుటల కారణమని పెదన అభిప్రాయము.

మున్నది. అందు నాయకానాయకు లిరువు ధృక విధానము గొంది విశివడక రమించిన రును మేహన సంయోగ మైన వెనుక సము నది పరివర్తము.

స్థిరకరణములు (SEDENTARY ATTITUDES) [87]

సంఖ్య		రతిరహస్యము	నాగర సంస్కృతము	అనంగరంగము
౧	Anterior	యుగ్మపాదము	యుగ్మపాదము	యుగ్మపాదము
౨	"	విమర్శితము	—	విమర్శితము
౩	"	మర్కటకము	—	మర్కటకము
౪	"	పద్మాసనము	పద్మాసనము	పద్మాసనము
౫	"	అర్ధపద్మాసనము	అర్ధపద్మాసనము	అర్ధపాదము
౬	"	—	—	బంధురీతము
౭	"	ఫణివారిము	కాగవాళిము	ఫణివాళము
౮	"	సంయమనము	—	సంయమనము
౯	"	కొండుము	కొండుము	కొండుము
౧౦	"	పరివర్తము	—	పరివర్తము
౧౧	"	—	అశీసము	—
౧౨	"	—	లలితము	—
౧౩	Posterior	—	అశీసము	—

కొక్కొక్కడు మర్కటకమును స్థిరకరణముగ చెప్పినాడు. లలితము ఎంచనాయక రతి మంజరులందు పద్మాసనముగ నున్నది. యుగ్మపాదము అనంగరంగ రతిరహస్యము లలో స్థిరకరణముగాని నాగరసంస్కృతము నది తిర్మకరణము. రతిరహస్య కామసూత్రము లను అనువదించి జూచినచో అర్ధపరివర్తము, కార్కటకములు రెండును ఉత్తానకరణములు. 'చరణా పూర్ణం నాయకో స్వాధారయే దితి

జృంభితకమ్, తత్కుండితా ఉత్పీడితకమ్; తదేక స్థిన్ ప్రసారితేర్ధ పీడితకమ్ [౨.౬. ౨౩-౨౪] సంకుచితే స్వబిద్దేశే వివధ్యా దితి కాగ్మటకమ్ (౨.౬.౨౮) ఇవి ఈబంధ ద్వితీయమునకును వాత్సర్యయన లక్షణములు. అనంగరంగ కర్తకు పూర్వమునున్న రచయిత లందరును పద్మాసనమును, ఉపపాదమును ఉత్తానకరణములుగ నిరూపించి నతడు వీనిని స్థిరకరణములుగ పరిగణించిగాను. స్థిర

85. స్థిరకరణమును పేరు 'డొకో-ఎల్-అజార్' అని పిలిచినాడు. అతని గ్రంథమున దీని పురోక్షవి గురించి ఇట్లు చెప్పినాడు. "Try different manners, for every woman prefers a distinct method to all the others for her intimate pleasure. The Majority of them have however, a predilection for the DOK-EL-AZAR, as in the application of the same belly is pressed to belly, mouth can easily be gloved to mouth and the action of the womb with the wall is rarely absent". ఇందు నాయక ప్రధాన పాత్రను, నాయకుడు ప్రధాన పాత్రను (Art of love in the orient - P. 246

కరణముగ పద్మాసనబంధ మొనర్చుట యతి కష్ట సాధ్యము. కామప్రబోధములోని పద్మాసనమును నాగరసర్వస్వములోని లలితమును నొకటియని కామశాస్త్రగ్రంథ పరమము మూలమున తెలియుచున్నది. అర్థపాదమును అర్థోపపాద మనుటయె సమంజసము. ఇది హిందూబాటు.[66] బంధురితము అనంగరంగము నను కామప్రబోధమునందును తప్ప తదితర గ్రంథములందు కనిపించుట లేదు. రతిరహస్యమున ఘణిపాశబంధమును వర్ణించు సందర్భమున ఉత్పన్న శ్లోకములోని 'గట్టిగ బిగించు' అను సర్థముగల బంధురిత శబ్దప్రయోగమును చూచి కళ్యాణమల్లుడు ఈబంధవిశేషమును సృజించినట్లున్నాడని ఒకానొక నేటి కామకావేత్త అభిప్రాయము.[67] బంధురితము కామప్రబోధము, అనంగరంగములందు తప్ప ఇతర గ్రంథములందు కనిపించుటలేదు. ఘణిపాశము కామప్రబోధమున కనుసంపద. దీనికి శక్తివంతము, దీర్ఘమునైన సాధకము (లింగము) కావలయును. నాగరసర్వస్వ రతిరహస్యములు దీనిని ఉత్తానకరణములక్రింద లెక్కకట్టినవి. ఇందు నాయక మోకాలిండులనుండి చేతులపోసిచ్చి నాయకుని కంఠాలింగన మొనర్చిన నది నాగరపాశమగునని నిర్ణయించినవి. స్మరదీపికలో దీని నిరూపణము మరయొక రీతిగ నున్నది. భర్త హస్తములను మోకాలిందుల యందుంచి రమించు క్రాంతి ఘణిపాశముని అందున్నది. కామప్రబోధకర్త సంయమన బంధమును కొర్రముని పేర్కొని అనంగరంగ కర్తవలె స్థితకరణముగ పరిగణించినాడు. నాగరసర్వస్వ

కర్త ఉత్తానకరణ విభాగమున నొకదానిని కార్యకాత్మత్విని పోలిన దానిని 'హనుపాద' మని నామకరణమొనర్చినాడు. అనంగరంగము పరివర్తితమును పూర్వశాస్త్రజ్ఞులు ఉత్తానకరణముగ పరిగణించినారు. ఇది ప్రత్యేక బంధము కాదని విజ్ఞుల అభిప్రాయము. యుగ్మపాదబంధమును అనేకులు అనేక రీతులు గనిరూపించిరి. పద్మశ్రీ దీనిని తిర్యగ్కరణమనినాడు. అట్లునాచో 'పక్కకు తిరిగి పరుండిన నాయక పాదములు ఎదురుగ కూర్చిండిన నాయకుని కొండము వద్ద నుంచును'. రతిరహస్యమునుబట్టి దీనిస్వరూపమును గ్రహించుట కష్టము. కొత్కూక గ్రంథానువాదకు డొకడు యుగ్మపాదమున నాయకానాయకు లిరువురును ఒకరి కొక రెనురుగ ఒక మోకాలిని ముడిచి రెండవ పాదమును ముడిచినవారి పాదమున రెనురుగ నిల్పి రమించుట అని పలికినాడు. రతిరత్న ప్రాస కలో నాయక కాళ్ళను ప్రక్కలకు ముడిచి రెండుపాదముల నొకచోటికి చేర్చును. నాయకుడు నల్ల అమెకు క్రందుగ నొనర్చును. కామప్రబోధమున నాయకుడు కూర్చుని కాళ్ళు ముడుచుననియును, నాయకుడు నల్ల యొనర్చుననియును నున్నది. విమర్శితి మర్కటక బంధములకు గలఖేద మత్యల్పము. ఇందు మొదటి దానియందు భర్త పిరుదులను వర్ణలముగ నాడించును. రెండవదానియందు వైకీక్రిందికి నాడించును. కొత్కూక కారుఁడు విమర్శితుని నాయకని నాయకుని రెనురుగ కూర్చుండుననియును, మర్కటమున కొండపై కూర్చుండి అతే చూచుననియును చెప్పి

నాడు, ఇది వెనుకముళ్ళ అయిన స్థితకరణము, నాగర సర్వస్వమున ఒక మర్కట బంధమున్నది. కాని దానిని అనంగరంగములోని మర్కటబంధమునకు పోలికలేదు. నాగరసర్వస్వమున స్థితకరణములుగ నున్న అశిన, లలితములు — రెండును విపరీత బంధముగ పొడకట్టుచున్నవి.

ఉత్థిత కరణములు : (Standing Attitudes) [68] మహర్షి వాత్స్యాయనుడు ఉత్థిత వ్యాస కరణముల రెంటిని చిత్రీకరణములనినాడు సువర్ణనాథుడు స్థితకరణములను గురించి చెప్పలేదు. కాని నీటియందు నుగిమ కూర్చుని, నిలచి భూమియందుకంటె సుగమముగ సంభోగించవచ్చునని అతని అభిప్రాయమైనట్లు మహర్షి వాత్స్యాయనుడు “జలేచ సం విహోష వివస్థితాత్మికాం శ్చిత్తా న్యోగా నుప లక్ష్యే తే భా సుకరత్వా దితి సువర్ణ నాథః [౨౬ ౩౨] అని చెప్పి తదుపరి వానిని శిష్యులంగీకరింపనట్లు ‘వార్తంతు తచ్చిష్టే రపస్మై తత్త్వాదితి వాత్స్యాయనః [౨౬ ౩౩] అని తనమతమును నిరూపించినాడు.

ఉత్థిత కరణములలో నొకటైన జానుకర్మరము (Knee-Elbow Pose) నందు నాయిక ఒక ఉన్నతమైన వేదికమీద కూర్చుని ఉండగా నాయకుడు ఆమె పాదములను మోచేతులమీద నిల్పినతరువాత ఆమె మొదనుగాని, దేహమునుగాని అలింగన మొనర్చుకొనిన నిలచి రమించును. భర్త చేతులతో

నాయికను కౌగిలించవచ్చునని నాగరసర్వస్వము, ఉత్థితలింగము పైకినిలిచి రమించుట జానుకర్మరమని కొక్కాకుడు. అట్టి సందర్భమున నాయిక భర్త శరీరమును మోకాళ్ళతో బంధించవచ్చునని రతిరత్న ప్రదీపిక చెప్పుచున్నది. హంపికమబంధము (Rampant Lion Pose) కేవలము యావనవంతులకు మంచిదని అనంగరంగకర్త చెప్పుచున్నాడు. ఈబంధమున నాయకుడు పైకెత్తి నాయిక పాదమును చేతులతో పట్టుకొనగా నామి కొంచెము వెనుకకు వ్రాలినట్లుండు ననినాడు. ఈ బంధమునే పంచసాయకము త్రిపాద మనినది. “భార్య మోకాలులు భర్త హస్తమున నిల్పి రెండవ పాదము భూమిపైనుండి అతనిని బంధింపగా నతడు ఆమె నాలింగన మొనర్చి రమించుటయే త్రిపాదమట. కామసూత్రీ వ్యాఖ్యాత దీనికే వ్యాఖ్యతమను నామాంతర మున్నట్లు ఒక శ్లోకమును ఉటంకించినాడు. పద్మశ్రీ వ్యాపారమును నీబంధ విశేషము నొకదానిని పేర్కొనినాడు. అందు నాయిక ఎత్తిన పాదమును భర్త బుజముమీద ఉంచవలెనట. ‘శీ ర్’ (Favouring Pose) అని లోకమున ప్రఖ్యాతి పొందిన బంధమునే కామసూత్రకర్త రతిరహస్యకర్తలు అవలంబిత మనినారు. నాగరసర్వస్వము విలంబిత మనినది. పంచసాయకము వృత్తికరమనినది. ఇందు భర్త ఒక కుడ్డనగు ఆధారముగా గొని నిలచును, రెండు యంత్రములు

68. ఉత్థిత బంధములకు అభిప్రాయములు ఎల్లూ కూర్చి అని శామకరణ మొనర్చినారు. స్థితములకు సంబంధించిన ఈ కరణములకు ప్రాప్యపాశ్చాత్య భింజములు రెండుమూడు కములని నిల్పి 30 దినములు, ఇందు మాటిని హిండువులును, రెండరి అరబ్బులును పేర్కొనినారు (Page 257 HAM 1MOND—Sexual Impotence, HIMES—Happy Marriage p 293) స్థితవ్యాసకరణముల రెంటిని వాత్స్యాయనుడు చిత్రీకరణలు (Fantastic Poses) గ పరిగణించినాడు

చేర్చి భార్య కూర్చొనుటకు అనువుగా నొక అనుమును నిర్మింప దానిపై నామె కూర్చుండి భర్తను పెనవేసుకొని కాళ్ళతో కుడ్డమును ఆధారము చేసుకొని పెరుడుల యలవలె నూపును. ఇట్టి సందర్భముల భార్య విశేషముగా నలసిపోయి సీతా-రమేనర్పుననియు, అధికముగా ఊపిరి విడచుననియును, ఇంకుకు పురుషుడు అతిబలశాలి, యువకుడుగా నుండవలయుననియు కొక్కొక్కరి అభిప్రాయము. దీనినే అరబ్బులు డ్రోక్-ఎల్-ఊఫీడ్ (Driving the Nail Home) అందురు.

మరికొన్ని కామకళా గ్రంథములందు ప్రముఖ గ్రంథములలో కనుపించని ఉద్ధిత కరణములు కొన్ని కానవచ్చుచున్నవి. అవి (1) ద్విత్వాళము. భర్త నిలచి భార్యను హస్తముతో నామెపాదముల క్రింద నిలచి పట్టును. ఆమె భర్తను కంఠాలింగన మొనర్చుకొనును. దీనికి భర్త అతి శక్తివంతుడు కావలసి ఉన్నది. దీనినే నాగరికరస్వము. అర్చిత మనినది. 2. డోలా బంధము. నాడు ఎత్తైన వేదిక

మీద కూర్చొని పాదములపైన భర్త కొమ్ములపై నుండి మొనర్చును. కాని దీనిని కనుపించు డోలా (డోలా కును ఛేదమున్నది. ఇందు మైన వేదికమీద కూర్చొని భార్య వస్త్రచేతులుంపగా నామె అతనిని కంఠాలింగనమున నిలువల పైకి క్రిందికి డోలమీద నాడించును. ఇది వివరిత బంధములలో (Rever- & Attitudes) చేర్చదగినదని విజ్ఞుల అభిప్రాయము. (3) వేష్టితకము భార్యవేదికమీద కూర్చొని ఒక పాదమును నిలచిన భర్త కొమ్ముపై నుంచి రెండవపాదముతో నలసి చుట్టి కంఠాలింగన మొనర్చుకొనుటయే ఈ బంధ లక్షణము.

వ్యాసకరణములు PRONE ATTITUDE (DES).^[69] వ్యాసకరణములలోని ఛేనకాబంధము (Bovine Posture) ను నాగరసర్వము, స్మరదీపికలు, పశుబంధ మనిన స్త్రీల పాశ్చాత్య విద్వాంసులు దీనినే Standing

69. అతి ప్రాచీన కాలమున వ్యాసకరణములే (Prone or Ventral Attitude) సంప్రదాయమున విశేషస్థితి విహించిన వసుటకు ఆశ్రిత పులిల నిద్రాసములు కనిపించుచున్నవి. క్రైస్తవ శిశువులందు మండలము మొదలు తిర్రాతిముల వరకు నిజీ మానవావసాజకరణస్థితిని తొలగింపునకు భగవంతుని ప్రార్థించుట నిద్రాసము లున్నది నానిచేరి మహాశయుడు ఇందున్న ఆశ్రితకరణములు కాణముగ పింగి శ్రోశీవుద్భవాడు. ఉత్తానకరణములలోనిది నిందు యొని సూరమునకును, లింగమునకును గుర్తొంగము కుమరుడు. ఇందు స్త్రీకి విస్ఫుష్టి సుఖముండదు. కామాతపర్రక్షిమకు (Clitoral Region) ఇందు నుంబంధముండకపోవుట గొప్పరొషము. ఆ అయన అభిప్రాయము. (Marriage—Ven- & 117-119) కాని ఇతని అభిప్రాయములకు భిన్నముగ కోల్ట్ అను శర్మణ్య మానవశాస్త్ర శాస్త్రము (Sexual Anthropology) వ్యాసకరణము లత్యుత్తరము లైశవమియును పరిశీలన చేయదగిన స్థితికలిప వలయుననియును అభిప్రాయమిచ్చినాడు. (Der Mensch Ein Vier r—Berlin 1908) కి. శ. 2వ శతాబ్దివాటి రోమక శిల్పమున నివ్యాసకరణములే విశేషముగ లైసవి. ఇందు భేనకావ్యాసక బంధమున (Bovine Posture) నితర బంధము లన్నిటికంటె శ్మ (Viginal Canal) విశేషముగ సునియమి పిల్ల మహాశయుని అభిప్రాయము. (The Love and Sane sex living—A. P. PILLAI. pp 878-9) అందుమాలమున మునకును, గళోక్తిర్నిగి నికరణములు అత్యుత్తమములని చెప్పవచ్చును.

అనినారు. అబ్బలు
 ౨ సామకరణ మొనర్చిరి.
 ఐథ (Elephant mode)
 సూకర (Boar) గార్డ
 యుగ్మకరణములై యున్నవి.
 ఎమున కష్టకారణమగనో, లేక
 త్రికమములగుట వలననో ఉపయోగ
 నలేవు వాఘ్రావస్థాంధమును (Attack
 of the Tiger) మ రి యొ క వ్యానకరణ
 చున్నది దీనిని నేటి పాశ్చాత్య విద్వాంసులు
 Wheel Barrow" అనినారు. నియతమనుచు
 వియు కొక కాయనియును నాగరసర్వస్వ
 సామ్యత త్రిపాశీ మహాశయికు వ్యాసీయు
 న్నను. కాని అనంగరంగ సంపాదికుడు
 తిదివనాదరే ఈలగ్నిచాయముతో నేకీభవిం
 పుటెను. (అనంగరంగము పేజి 224). ఈ
 ఘనమున నామక పర్యంతమున బోరగిల
 కుంకి వాదముల పైకెత్తిగా ఆమె నడుమ
 యెనువలె వంగి కామాయవసీమ కొంత
 యందునకు తీసుకొని వచ్చిన భర్త ఆమె
 యెదురు మురిత పైకెత్తి వాటి కాధార
 ముగా నలని మోకాళ్ళు నిలపి రమించుట
 ఈసంప్రదితము. అందువలన త్రిదివనాదరే
 అభిప్రాయపడినట్లు ఇది భౌతికీయల వ్యాన
 కరణముల వాఘ్రావస్థాంధమును (Attack
 of the tiger) పోలుటకు అవకాశము లేదు.
 ఇది Posterior extended attitudes కు
 ఉదాహరణము. అనగా ఇది ఉత్పన్న బంధ
 మునకు Posterior Form అని చెప్ప
 వచ్చును.[70]

‘ఏలేస్తే వ యోగేన శాన మైతేయం ఛాగ
 లం గార్డభాక్రాంతం మార్గాల ల తి త క
 వ్యాఘ్రావస్థాంధనం గజోపమరితం వరావా ద్భ
 వ్యకంతుగరూఢాదిక మితి యౌతయత్ర విశేష
 యోగో అపూర్వస్థ త్త గుఢలక్షయేతే [౨.౬.
 ౩౯]’ అనుసూత్రమునుబట్టి వ్యానకరణముల
 నన్నిటి నైన సూహించి పొంకవచ్చునని వా
 త్తాయనునిఅభిమతమైనట్లు తెలియుచున్నది.
 ఇటు మహర్షి చిత్రరత్నములలో కొన్ని
 బృందసంప్రయోగ విధానములను (Group
 Congress) చెప్పినాడు. పురుషుడు అనేక
 నామకలతో కలసి రమించుట వార్షికోత్స
 కము, పోయము, ఘాటము, మొదలగు భేద
 ములతో నొప్పననియును, గ్రామనాటివిషయే
 స్త్రీరాజ్యేచ బాహిక్ బహవో యవానో అం
 తఃపుంస ధర్మాణః ఏకైకస్యా పరిగ్రహ
 భూతాః తేహ మేకైకో, యుగపద్మ యథా
 సాత్వ్యం యథా ప్రయోగంచ రంజనో యుః’
 [౨ ౩ ౪౩] అను సూత్రమున అనేక యువ
 కులు యుగపదముగఁ జూకొక్కరుగా ని,
 ఒక్కొక్కమాటుగాని ఒకేమాటుగ వేర్వేరు
 ప్రదేశములగాని సంప్రయోగము నెరపుటను
 చెప్పినాడు. ఇట్లు చెప్పటవలన నిది గోష్ఠీ పరి
 గ్రహయగు వేశ్యకు రాజపరిగ్రహకు సంబంధిం
 చినది. చిత్రతాంతమున మహర్షి ‘తస్య
 తాత్ర్యదేశే సాత్యాత్మ్యేనైస్స రాజ్యైః ప్రయో
 జితైః స్త్రీణాం రాగత్వే స్నేహత్వే బలుము
 నశ్చ జాయతే [౨.౬.౪౯] అని స్త్రీ స్నేహ
 రాగ గౌరవములను పొందుట చిత్రరత్నముల
 చెప్పినట్లు సూచించినాడు [71] యుమ్మట

70. వాత్స్యాయన శామనూత్రములు (౨ ౬. ౪౨)

71. చిత్రరత్నముల గూర్చియు, సామ్యార్థి రితి విధానములగూర్చియు వాత్స్యాయన
 ములకే భగ్యంతరిమున ఎల్వ్, హేన్స్ నెల్ల (Sex in Human Relations

వచ్చు సీత్యతాద్యధ్యాయమున మహరి లలికిన కలహరూపం సులలిత మూచితే వివాదాత్మకత్వాద్వామ శీలత్వాచ్చ కామస్య' వివాదాత్మకము పామశీలము కలది అగుట వలన కామము కలహము వంటిదని ఆయన అభిప్రాయము పాశ్చాత్యులును దీనిని కలహ రీతిగనె (Love duel) పరిగణించినారు. కలహముగుట వలననే గ్రహణము కలిగినది. దానివలన సీత్యలెము పుట్టింది. ఇట్టి ప్రహరణములందు క్రొవ్వుము లేదా అన్నశ్రేణుకు మాంసవ జాత్యవృధావయవ నెరిగిన పాశ్చాత్య విజ్ఞాని ఎల్లిన మహాశయుడు ఇట్లు పలికినాడు.

"When the normal man inflicts or feels to inflict, some degree of physical pain on the woman he loves, he can scarcely be said to be moved by cruelty. He feels, more or less obscurely, that the pain he inflicts, or desires to inflict, is really a part of his

love, and that, more over, is not really resented by the women on whom it is exercised" [73]

'తస్మాత్ సృహరణాన మంగం స్కంధౌ శిరస్సనాంతరం పృష్ఠం జఘనం పార్శ్వ ఇసి సానాని, తచ్చుశుద్ధిధం అపహస్తకం, ప్రిస్థు లిక ముష్టిక సమతలకమితి' (అ. ౭. ౨) అను సూత్రమున ప్రహణన సానములను, తద్విశేషములను నిరూపించినాడు. సీత్యతమున ధన్వి రూపమున నున్నవి హింకారము, స్తంభితము, కూజితము, రుదితము, సూత్యతము, సీత్యతము, దూత్యతము, పూత్యతము అని ఎనిమిది విధములు సంబాధక మోక్షధార అలమరక పీడా బోధకములును అర్ధసంబంధము వలన సీత్యతములేనట ఇందు వివరములు (Inarticulate Erotic Movements) విననగు చుంబనములని పద్మశ్రీ అభిప్రాయపడి చుంబనములుగ పరిగణించినాడు. ప్రధాన

and Women in Marriage) కైట్ (Sex factors in Marriage) మొదలగు పాశ్చాత్య విద్వాంసులు వెల్లడి చేసి ఉన్నారు. పాశ్చాత్యులనుడు పరికింపు సంభోద్యాగిక విధానం విధ్యము మూలమున బహు శృంగార లక్షణము (Poly-Erotic) పునఃపాతక ఆశాఖ్యము ఏకపత్నీత్వమున లభించుచున్నదని అంగీకరించు చున్నారు. వినుగుడు పోదోలుట, ఒకరికిగాని, ఇరువురుగాని గరి పోట్లమును పృథ్వి యెదుర్కుట, ఆరోగ్య విషయకములును, మూలాది శరీరబోధములన కలిగిన ఆశక్తి తను పోలించుట, గర్భోత్పత్తి, గర్భవోధము—ఇట్టి లలితవేద వేదికమునకు మూల కారణములు సమస్త పత్నీలకు నొక విధానము యుక్తమని నిర్ణయించుటకు నీలులేదు యాద్యక్ విహారమును చెప్పింపు కొందరు స్త్రీలకు విప్పి కలుగవలెనన్న తిన్మకృతముగారి (Lateral) పురుషాయితము (Poste Riori) గారి కావలసి వచ్చును. (ADLF - "Mangehafte) ఆ మెరికాన్ లో శివోగిరికిరీ వేచాచిక జీరితమున విప్పిస్తానని అభిప్రాయము. ఇందువలననే ఆ రోజులలో లను శ్రేయించు పునీత ఒక్కొక్కమారు సర్వర

(Birth Control) మాటలాని సర్వములను సాంప్రద్యాగిక వేదిక :
"Human Sex At
మాల్గల ముద్యాగపదుని చెప్పినా
అనుకూలపడుచున్నవి. పురుషాయిత
సర్వము

పాత్ర మొనర్చు చుంబన నఖిల దంతతా
తాడనాదికమును వలన కలుగుటచే నీర్వను
లను చుంబనములకింద పరిగణించుట పాస
గదు. ప్రహరణములలోని క ర్తరికీలములు
గమనింపదగినవి. ప్రహరణవిధులలో తెక్క-
గాని శాస్త్రముగాని లేదని వాత్సయనుడు
పలికినాడు.

తనుపరి అధ్యాయము పురుషోప సృష్టాద్య
ధ్యాయము. ఇందు పురుషోప సృష్టకములు
దశవిధములని చెప్పి మహర్షి 'ఉపసృష్టకం
మంధనం హుతోప మర్దనం పీడితకం నిరూతో
వృషాహూత శ్చృతకవిలసితం సంపుట ఇతి పురు
షోపసృష్టాని" (ఆ. ౮. ౩౩) ఇట్లు సూత్ర
నిబద్ధమొనర్చినాడు. ఈ యంత్రయోజన
విధానమును (Penile Intromissions and
Movements) కళ్యాణముల కొక్కు-కులు
నారి గ్రంథములందు చేర్చిన లేదు. ఇవి
నిరుపయోగములని కొక్కు-కుడు చెప్పలేదు
ఒకానొక తమిళ కొక్కుక గ్రంథ వ్యాఖ్యాత
వీనినికూడ చేర్చినాడు. ఇవి అధికమైన ఉప
యోగమును గూర్చగలవనుట నిస్సంశయ
హము. [73] చటక విలసితమునకు కొన్ని
గ్రంథముల 'చాతకవిలసితము' (The Sport
of the Sparrow) అను నామమున్నది. ఈ

యోజనము లన్నియు కరణ

శ్లోక

యం

ని

రక, ప్రేంఘోలినిములు మూడున్నవని చెప్పి
నారు (ఆ. ౮, ౨౩). ఇంకలి సందర్శమును
వాత్సయనుడు 'బాడబేన లింగ మవ గృహ్య
నిష్కర్షం త్యాం పీడయంత్యాం వాచిరావ
సానం సందర్శే' అని నిరూపించినాడు [74]
రతిలయమును (Speed of the Sex-Union)
గురించి వాత్సయనుడు ప్రసంగింపలేదు.
కొక్కుకుడు అందు ధృత, మధ్య, వజ్రములని
త్రివిధ విభాగము లున్నట్లు పలికినాడు [75]

ఈ అధికరణమున తనుపరి వచ్చునది బొప
రిప్ట (Fellatio and Cunnilinctus) అధ్యాయము.
ఇందు మొదట తృతీయాపకృతి
(Hermaphrodite) సంబంధమైన అనురా
గము అభిమానికము గాన దానిని గూర్చి
చెప్పి తనుపరి నిమిత, పార్శ్వతోడప్ట, బహి
స్సందర్శ, చుంబితక, ప్రమృష్టక, ఆమ్రచూత
ములను బొపరిప్ట (Fellatio) విశేషములను
తత్పరూపములు పలికినాడు (ఆ. ౯. ౧-౨౦)
ఇందురు స్తన ప్రహరణముల ప్రయోగముండ
వలయునని చెప్పి ఇట్టి బొపరిప్టములను కేవ
లము కులటలు, స్వైరణులు, సంవాహికలు
ప్రయోగించుకొందురురని చెప్పినాడు. మరు
నాడు అచ్చోట చుంబనార్థము వదన సంగ
మొనర్చుట వలన బాధ కలుగుటచే ఇది
పనికిరాదని ఆచార్యులు నిషేధించిరి. బొప
రిప్టము నే స్త్రీ కొనర్తురో దానిలో కొన్ని
శేషములవారు సంగమించరని చెప్పినాడు.

కలి పురుషకృత్యమును (Cunnilinctus)

hing hold of the Ph
Vagina, the wom
a considerable tim

గూర్చి కొలదిగననే ప్రగంభించినాడు. (అ. ౯. 3౧-33) పురుషులలో విస్తారరూపమున నీముఖచుంబనము (Buccal Congress) కను పించిన దానినిగూడ పైటిగి నిమిత్ర పార్శ్వ దప్తాదులవలె గ్రహింప వలెనని ఆయన అభిప్రాయము. ఇట్టివాని జోలికి విద్యార్థులు ఉత్తములు పోరాడని వైద్యశాస్త్రములోని రసవీర్య విచారాది భక్షణ సామ్యమున నొక శాస్త్రాంగ మొనర్చినాడు. 'అర్థ స్వాస్థ్య రహ స్యత్యా' చల త్యానన సస్తథా. కః కదా

కీం కుతః కుర్యాదితి కో జ్ఞాతు మ్నృతి' అని దీని అనిశ్చయ స్వరూపమును వెల్లడించి నాడు. (అ. ౯. ౪౧)[76]

అటుపిమ్మట వచ్చిన రతాగంభావసానికా దధ్యాయమున సుతారంభ సురతావసాన ముల నొనర్చవలసిన కృత్యములను చెప్పి నాడు. నృత్యవాదిత్రాది గోష్ఠములు, ఆచారక ములు, ఖాద్యములు, మొదలగులవి భావ వృద్ధకములుగ ప్రవృత్తములైనవి ఇట్ల రతి విభేదములు గూర్చి 'రాగవ దాచార్యరాగం

76 ఈ జోషిషములను గురించి రతిరత్నపరిచీక కానదును (Ch VI 21.54). కొమ్మక క ర్తవ్యము (309.318) ప్రకరించివారు. సంప్రదానము ప్రకారమున ఏకదవరములను గూర్చి వ్రాయుచు గాత్రముల నర్చి, వాక్డివర్తి లిరువురును జోషిషములను (Fellatio and Cunnilingus) గూర్చి ప్రకరించి ఆవి శేటి ఆనారగ వాగరక భాతుల రెండి యందును విశేషము కను పించుచున్నవని చెప్పి ఉన్నారు. జోషిషములు భారతదేశమున విశేషప్రచారముగా వచ్చి కాలము నుండి యున్నవని ఎఫ్.ఎస్. అభిప్రాయము (Studies, vol VI p 557). ప్రమాదమాలకము. ఇది ఏనాడును భారతదేశమున యూర్జ భండములలో వలె వాస్తవ్యులకే విహింపలేదు ఇట్టి ఆచారమునకు మూలకారణమును ఒక విజ్ఞాని ఇట్లు వివరించివారు

"These Two methods, though apparently reprehensible, may everywhere be found to spring up quite natrally among some lovers sometimes during the height of their erotic frenzy as coital preludes. Freud has pointed out in the second series of his BEITRAGE ZURNEUROSENLEHRE that the idea of practising fellatio as a part of sexual pleasure on the part of women has its origin in the almost inevitable factor of infantile fixation, because of the fact that the similarly, the desire for CUNNILINGUS in men should cause us little alarm as the clitoris bears a natural analogy with the mothers teat, the latter also being a prominent erogenous centie and the pleasure derived in sucking by an infant being paid to be often erotically tinged" ఈ అభిప్రాయములే ఎఫ్.ఎస్. మహాయుడు ఆసెని "Sexual Selection in Man" అను గ్రంథమున (Sec. III) విశదీకరించివారు. ఇట్టి మానసిక రోగ్యాన్ని కృత్యములు (Pathological cases) భారతదేశమున కనుపించవు. కొందరు పదుప్రవృత్తి జీవించువారు ఇట్టి కృత్యములగురు విలువలనుండి అత్యధికమును పొంది విరి కిలో వ్యాధింతురు తెలియుచున్నది. యూర్ప దేశములలో వ్యభిచార చరిత్రయును పరిశీలించినచో నిట్టి వృత్తి పాశ్చాత్య విశేషమనియును జర్మను కల స్త్రీలకే ఇట్టి భగవంతుని క్రి విస్తారమనియును, కేవల మద్యనితోనే సంప్రదానరహిత లుగ సందగలరనియును తెలియుచున్నది (FLEXNER'S—History of Prostitution in Europe) కృతీయా ప్రకృతి (Hermaphroditism) ని గూర్చి విజ్ఞాన అభిప్రాయ మిట్లున్నది.

"In every male lurks female, some times so arrogant as to mask the true personality, sometimes so shy as to be scarcely perceptible, no longer can we Speak of the 'Male Type' and of the 'Female Type' but rather of a series of infinite gradations which extended from a flagrant Hermaphroditism to from so attenuated that they merge into normality itself" (MARANON)

కృత్రిమరాగం వ్యవహారరాగం పారతం
ఖలరత మయ్యుతిత మితి రతివిశేషా అని
మహర్షి సూత్రీకరించినాడు. గోత్రస్థలమును
గూర్చి జాగరూక పరిసీనదని హేచ్చరించి
ప్రణయ కలహ విధానముల తెప్పి చతుష్పత్తి
మిగిలిన వాని కంటె శ్రేష్ఠము “విద్యద్విః
పూజితాం మేతాం ఖలైరపి సుపూజితాం,
పూజితాం గణికా సంఘై ర్నందినీం కో
నపూజయేత్” (౨. ౯. ౫౨) అను శ్లోక
మొనర్చి సాంప్రయోగమును ముగించినాడు.

కన్యా సంప్రయ క్తము తరువాత వచ్చు
సధికరణము, చతుష్పత్తికళావివక్షణుడు, భావ
లే: సంపక్ష్యమాలిక అయిన నాయకునికి
సమాగమోపాయమును అవాసముకావల
యును. అందు కన్యక ముఖ్యురాలు గనుక
సీయధికరణమున ప్రథమాధ్యాయము వరణ
విధానము, ఇందలి సవర్ణాయాం అనన్యపూ
ర్యాయాం, శాస్తాధికతాయాం, ధర్మోర్ధ
పుత్రా, సంబంధ: పక్షవృద్ధి: అనుపసత్పుత్రా
రతిశ్చ” అను సూత్రము ముఖ్యముగ గమ
నింపదగినది. సవర్యయ, అనన్యపూర్యయ,
అయిన నాయకవలన ధర్మము, అర్థము,
పుత్రులు, సంబంధము, పక్షవృద్ధి, అకృత్రిమ,
రతి లభించునని ఆయన అభిప్రాయము. (3.
౧. ౧). ఈభావము నేటి శాస్త్రపుత్రులు వినా
హవిజయమునకు సంబంధించిన అభిప్రాయ
ముతో కొంత వ్యతిరేకించుచున్నది [77]

భారతదేశమున వివాహము కాని వారు
ఎవరును ఉండకూడదని ఋషుల అనుశాస
నము. రూపావయన పగ్నాస్త్రీయును కుమార్తె
నెవరైతె ననిచ్చి వివాహ మొనర్చి నీరవలసి
నదే. అటుల యోగ్యుడైన వరుడు లభించని
పక్షమున నామె శాస్త్రోక్తముగ నొక వృక్ష
మునకుగాని, ప్రతిమకుగాని, కౌత్సయకమునకు
గాని వివాహ మొనర్పవలెను [78] వివాహము
కాని మన్యవయసుడైన బ్రహ్మచారితో
సహంక్తి భోజనము పెనకిరాదని స్మృతి
వాక్యమున్నది. [79] వారి వివాహమునకు
ప్రథమ కారణము ‘కుమారుని మూలమున
పితృతర్పణము [80] ప్రాప్త్యఖండములు వివా
హము, మృత్యువు రెండును దైవకార్యము
లని భావించును. పీటన్నిటిని బట్టి యును
ప్రాచ్యదృక్పథమును బట్టియు హిందూవివా
హము కేవలము న్యాయసర్వత్వ (Legal) పర
స్పర ప్రేమారాగ బంధములు (Mutual
Sexual unions) కంటె విశేషమైనవని అర్థ
ముకాగలదు. అందువలన ప్రాచ్యఖండముల
లోని నె క్యశాస్త్రజ్ఞులు, ధర్మశాస్త్రకర్తలు,
సాంఘికశాస్త్రవేత్తలును కన్యానరణమునకు
ఎక్కో నియముల నేర్పరచిారు. ప్రాచ్యదేశ
ములందును కేవలము సహకారులుగ నుండు
టకు మాత్రమే ఇట్టి నియములు కొన్ని
వారి పూర్వులు పలికినారు. అందులె అనేక
నియములు ప్రాచ్యదేశ వరణనియములు

77. Art of Love—Chapters III & IV.

78. N. K. BASU—History of Prostitution in India vol I—p, 199

79. ఆదిసంహిత 2/50—న్యాయసంహిత 2/13.

80. “కళ్యాణాద్విహం దశావశేషం మన్యవశాం వరకామ త్రీర్థ కాల్యక బ్రహ్మచారి వివాహ సిద్ధిర్దం ..
స్త్రీయ ముద్యహే (వివాహ సంకల్పము) జాయా మాకో వై బాహ్యణ: శ్రీభి: యువాన్ జాయతే.
బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యో యజ్ఞేః దేవేభ్య: పృజయా పితృభ్య: విశవాణ్యుభ్యో య: పుత్రీ యజ్ఞా
బ్రహ్మచారి” ఇత్యాదులు పరిమాణములు.

లును ప్రధానముగ భారతీయ వరణవిధులతో సరిపేవుచున్నవి [81]

భారతీయ వినాహ లక్షణవేత్తలు రూపమునకు విశేషప్రాధాన్యత నిచ్చినట్లు కనుపించును. అది స్థిరమైనది కాకపోవుటయే ఇందుకు కారణము. ఆరూపమును వ్యక్తిగత, దేశగత, జాతిగతములు [82] జాతులను సంగ్రహించు కొనుటకు ఆవశ్యకములైన శరీరధర్మమును (Biological means of race preservation) వారు విశేషముగ కోరెనారు. నేటి మానసిక శాస్త్రవేత్తలును మరియొక రీతి స్త్రీ భావ్యునిత్య సమానులను, పురుషుడు మాతాభగిని సమానులను వరించుట సహజముగ గోచరించుచున్నది. [83] అందుమూలమున ఒక నొక వేర్వేయన్న క్రమింప వాక్యము లెనియో సమంజసములైనవి

“The Hindu Theologians have all along believed that marital partners

are pre-ordained by God, where as the Freudian science admits that they are unconsciously pre-ordained by the children themselves, who alone can make a marriage happy or unhappy”.

ఒకటి సత్యము. భారతీయ వినాహము న్యాయానురాగ బంధములకంటె సుఖమైనదగుటచే విచ్ఛేదవిరహితము. [84]

కన్యాయందు కోరినదిన లక్షణముల కొన్నిటిని మహర్షి వాత్సాన్యమును నిరూపించినాడు. వాటిని కళ్యాణముల కొత్తాకులు వారి కాలమునకు అనుగుణ్యములుగ, నాటి అభిమానములతో పెంపొందినారు.

వరణయోగ్యుడు కన్యక లక్షణములను చెప్పు సందర్భమున నున్న వాత్సాన్యముని నూత్రమున (3. ౧. ౨) ‘త్రివర్ణాత్పృథ్వీ న్యూనవయసం’ అను దానిని గమనింపవలసి ఉన్నది. [85] మిగిలిన లక్షణములన్నియు నన్ని

81 Psychological Factors in Marital Happiness—LEWIS TERMAN—page 474, Predicating Success and Failure in Marriage—E. W. BURGESS and COTTRELL—page 47

82. Physiology of Sex—WALKER—page 53.

83. Happy Marriage—HIMES—page 77.

84. ఆయుష్యటికీరి విచ్ఛేదమును గూర్చి కొన్ని స్వగుణులు పరికించి ‘వివాహకీర్తి, స్వయం మర్త చోరితీ, హాభిహ లాన్యవర్ణాః భుషితి, అగ్రాణీ చాన్య గృహపృషేనీ, భార్యాం త్యజేత్ పుత్రే దళ పసూతితామ్ (చరాళర స్వస్తి), చతుస్రస్తు పరిత్యాజ్య శిష్యగా గురుగాచయా, పరిష్కీరు విశేషేణ గిబాహపగతా చయా (వాస్తవ స్వస్తి), విధివత్ పరిగృహ్యేపి త్యజేత్కన్యాం విగృహామ్, న్యాధితాం విపృదుహివా ఛక్ష్మనా తోపవాదితామ్,—భార్య భర్తను పరిత్యజించుటకు వసే మృత ప్రవేశితే కీ చేప మృత పతా పంచ పార్వత్యు వాలితాం పరిహస్యే విధియతే. (చరాళము, భార్యను భర్త త్యజించినా విశేషించినా భార్యభర్త సమంధము ఉండనే ఉంటుందని మహస్వయం, “శ నిష్క్రియ వివరాభ్యాం భర్త రా ర్యా విమచ్యతే” (౨-46) ఇట్లే ౨-౩1, ౩-24 పూర్వము ఒక స్త్రీని వివాహమీడివాడు పరభార్యతో, అన్యస్త్రీలలాలుడై భార్యను త్యజిస్తే వాడు స్త్రీ జీవుడును, పాపభూతుడు—అతనికి యా పట్టపమూ ఆశోచ ముండునని భారతీయ ధర్మశాస్త్రము.

85. భార్యభర్త మధ్య ఉండే అంతర సని భారతీయుల సమ్యక్తము. ౩ 15 ముగలు 45 వరకును స్త్రీ 15 ఏట వినాహము చేసుకొనక

లమున పూర్ణాయుర్రామును నొందు సంతానము కలుగు లని అనుసరించు స్త్రీ యుగధర్మం 12 ఏట ప్రారంభము. 15 వరకును. అందువలన యువకుడు 30 ఏట స్త్రీ 12 ఏట పుట్టినవారిని, సంతానవంశముగను నొచ్చునని

జాతులవారు సంగీకరించునవియే. ఇటు పేరుమ
దైవములను వరణాద్వితయునును వాత్సల్యము
నుడు పలికినాడు. 'అన్యో వరణే మాతా
పితరా సంబంధిశ్చ ప్రయతేరన్యత్రాణిచ
గృహీత వాక్యాని ఉభయ సంబంధాని' (3.
౧. ౪) అను సూత్రమును బట్టి వరించునది
నాయకు షోక డేకాదని తెలియుచున్నది.^[86]
'సత్కృతాభ్యాం నదీనామీషాం, వృక్ష సా
మీషాంచ గర్భితాం, లకారే హేమతాం
చ వరణే వరివరయేతే' అనుసూత్రమును
అశ్వని, రోహిణి ఇత్యాది సత్కృతినామము
లను, గంగా యమునా కావేరి మొదలైన
నదీ గామములు, మాఠిశ కనింబ పాఠజాతి
ప్రద్యుతి వృక్షలతా నామములగుల కన్యక

లను వరింపరాదని వాత్సల్యమున మతము..
దీనికిని మానసికవృత్తికిని కొంత సంబంధం
ముండి యుండవలయును తదుపరి ఆయా
దేశ లక్షణముల ననుసరించి వివాహము చేయ
వలసినదని 'దేశోపవృత్తి సాత్వత్య ద్వా
బ్రాహ్మ ప్రాజాపత్యాం దైవానామన్యతి
మేన వివాహేన శాస్త్రతః పరిణయే దితి
వరణవిధానమ్' (౨. ౧. ౨౧) అని సూత్రీ
కరించి ఈ అధ్యాయము ముగించినాడు.^[87]
కన్యా విసంభవమున ఉపాయపూర్వక
ముగ నాయికను విశ్వసించ జేయుట నిరూ
పితమైనది. వివాహపూర్వ ప్రణయము భారత
దేశమున లేకపోవుటవలన నీవిసంభవము
కామశాస్త్రమున చెప్పవలసి వచ్చినది.^[88]

భారతీయుల అభిప్రాయము (అప్రెంజ్ మృదయును - శక్తిరసాను) అధునిక వివాహగొంధకర
కాన్సర్వేటర్లలోకముల అధిక సాంస్కృతిక పరిస్థితుల ననుసరించి కన్యకకు పరిమితం కంటే
పండ్ల కొలది సంపత్తియుల తగువారితో వివాహము యుక్తివస్తువు (Griffith-Modern Marriage
page 5) "నేటి ఉత్తమ మధ్య తరగతి భారతీయులలో 16 పెండ్లలు 24 సంపన్నముల మధ్య వివా
హములు జరుగుచున్నవి భారతీయుల అంతయు సామాన్యముగ 16 పెండ్లు 15 వత్తు నున్నది నేడు
క్రీ.శ 18 సంవత్సరములు పేరి సంవత్సరములు పురుషులకు వివాహయోగ్య, కాలమరి నిర్ణయంపడుచున్నది
ఒక మిగిల అభిప్రాయము అంతయును గూర్చి అయిన ఇట్లు వాగ్దానం "Ten Years of age
may be put as the safe biologic "Buffer" between marital partners in
view of the fact that senile changes take place earlier in Women than in
men and that feminine charms is always the outstanding asset in the
balance sheet of Nuptials"

86. History of Human Marriage, WESTERMARCK - 'Marriage Consent'
87. ప్రపంచమువందరి వివాహసంస్థ ఒకనాడు జన్మించినది కాదనియును కృమిపరిణామమున నేటి రూపము
నహించినదనియును తెలియుచున్నది (Marriage WESTERMARCK, Origin of
Family—Angels) వాగ్దానం భారతీయుల నట్టి సంప్రదాయము నుండి ఉండవలయును. వేద
యుగమునుండి నేటివరకు నేర్పడిన వివాహవిధానములలో 8 విధములు అన్న (Higher form of
Purchase), బ్రాహ్మణ్య (Religious), పరిపాలన (Sancotined by Law and Religion),
దేవి (daughter given to a బుద్ధివంశ - Potentate), గాంధర్వము Mutual consent)
ప్రేమాదులు, రాక్షసులు, అనుచును—ఇందు మొదటి నాలుగును ధార్మ్యములు, మిగిలినవి ప్రయోగ
ములు ప్రాధమ్యములలో గాంధర్వము పర్యావరణం (3 x ౨౨) వీరికి స్వయంవర బహుళ ర్పణము
అను వ్యవస్థయును, మహా విర్యాణ కల్పితము (సామంత సంస్థ వివాహములను ఒకటికి పైగా
ములు ప్రారాధిక భారతీయుల నొప్పించుచున్నది

88. కన్యాప్రణయము (Pre-Marital courtship) బాతులలోను కొన్ని వాగ్దాన బాతుల
లోను విశేషము. (HANNA and Abil age Manual, IWAN BL

కన్యాప్రసంభవా మొదలుగని వారలవల జాతులు రోగగ్రస్తము లగుచున్నవి. [89] తరుపతి వచ్చు బాల్యప్రక్రమ ఏకపురుషాభి యోగాద్యధ్యాయముల కన్యక బాల్య అంతర రతిసుఖము నకు ఎట్టివానిని స్వీకరింపవలయునో మహర్షి నిరూపించినాడు. తిరువరివచ్చు వివాహాధ్యాయమున నష్టవిధ వివాహ స్వరూపమును తెల్పి అంతమున 'సుఖత్వా దబహుక్తేశా దసి చా వరణా దిహ అనురాగా దాత్మికత్వా చ్చ గాంధర్వ ప్రవరో మతః' [3, ౫.౧౦] అను గాంధర్వ వివాహ (Romantic marriage) అధిక్యతను నిరూపించినాడు

భార్యాధికరణము ఒక తీర్గి కన్యాసంఘమునకు పరిశిష్టము. 'ధరాతు దేవతా స్త్రీణాం' అను న్యాయమున భార్య మెలగ

వలసినరీతిని గృహకర్తవ్యములను నిరూపించి "జ్ఞాతి కులస్యా నభిగమన మన్యత్ర వ్యసనోత్ప వాభ్యాం [ర.౧.౮౮] మొదలైన నీతులనెన్ని టినో వాత్స్యాయను కుపదేశించినాడు. ఈ ప్రకరణమున నాటి సాంఘిక స్థితి యందు గృహిణి ఎట్టి ఉన్నతస్థితి ననుభవించునో తెలియగలదు. మనువు భార్యను గురించి చెప్పిన వాక్యములన్నియును సత్యములని వాత్స్యాయనుడు భంగ్యంతరముగ నిరూపించి నట్లు వ్యక్తమగును [90] ఇందలి శిష్యావృత్త ప్రకరణమున "జాద్య ద్వాశీల్య ద్దార్పణ్యే భ్యః పృజానుశ్చ తే రాభిష్యేన దారోత్పన్నే నాయక చాఽలాద్యా సపత్యధిక వేదనమ్" [ర.౨.౧] అనుసూత్రమువ బహుభార్యాత్వ కారణముల జెప్పినాడు. [91] సవత్తిక భార్య

Sexual Life of our time, Physiology of Sex—Chapter IX 103—115 Night courtship see నంది City of the Saints, Burton—SPEARE—Dark Daughter—Rhys & Brynmor Jones—Welsh People pp 562-4 Burton Saints etc—¹ అనాగరిక జాతులలోని కన్యకా కామమునకు Ernest CRAWLEY—Mystic Rose 2 vols—శిటి ఆమెకాలా వివాహమునకు పూర్వము 73% పురుషులు 63% స్త్రీలు వివాహమునకు పూర్వమే కామవ్యాధాగమ కలిగిపట్టు పెర్సన్ పరీక్షివాడు అతడు ఆమె కామనందిం "If this drop should continue at the average rate shown for those born since 1890, Virginity at Marriage will be close to the vanishing point for males born after 1930 and for females born after 1940" అని పరీక్షివాడు. శిటికడి సత్యము. కన్యాచరితమును నూర్చి ఎల్లిస్ మహాకయము (Psychology of Sex vol III, pp-380-381 "In same countries it is said to be almost a universal practice for the women to have Sexual relationship before legal Marriage, Some times she marries the first man whom she tries! Same times she tries several before finding the man who suits her"—ఇట్టి పోస్ట్రవృద్ధిమేష వివాహ పూర్వ ప్రాయము భారతదేశమున నెవ్వరైనా లేకని చెప్పుచున్న Health Disease in Relation to Marriage KAMINER—vol I (2) SENANCOUR—Dil Amour vol III p. 57, (3) W STEKEL Frigid in Women vol I (4) KRAFT Ebbing—Psychopathia Sexualis, Sex Frigidity & Marriage—BARNES cap. X (Allen UNWIN)

89. WALKER—Physiology of Sex—Chap—VIII—Strange Customs of coe & Marriage—W J FIELDING chap XVII etc

90. మనుస్మృతి XI—26-29, III—60.

91. ప్రపంచ వివాహ చరిత్ర కాదు వెనక్ చూపు. (1) జనసంఖ్య (2) శ్రీపురుష స్వభావము మన కారక (physical) ఉత్కేష్ (Emotional) మైదాన (Intellectual) పురుష సామర్థ్య (3) శ్రీ ముకుందము, గర్భభారణము, దీ, వ్యాధి కారణము

లక్షణములు చెప్పిన తరువాత పునర్ముద్రణము చేసిన ఆమెకు ప్రథమ గౌరవము లేదని యున్న అందలి అక్షరయోని అగ్రార్థాని] క్షీణయోని [గర్భాధాని] అనుభవము లున్న వనియును చెప్పినాడు ఇట పునర్ముద్రణ నిర్వచనమున గోనగ్గియు, భౌభవ్య మతశేనములు నిర్మూలకములైనవి బ్రాభవ్యుని పునర్ముద్రణ పునర్ముద్రణ కాదని కామమూల వ్యాఖ్యాని 'యాతే పునః పునర్ముద్రణ మత్యేనావేశ్యా విశేషే అంతర్ముతా' అని కొట్టివేసి వేశ్యా విశేషముగ వర్గీకరించినాడు. పునర్ముద్రణమున కొన్ని స్థూలములలో [FEE-౧౦౦౨] ఆమెకు వేశ్యకంటె ఉన్నత స్థానము నిచ్చినను ఉపపత్ని (Secondary Wife) గా మహిళ వర్గీకరించినాడు. దుర్బిగా ప్రకరణమున పేర్కొనబడిన స్త్రీ తప్పించుకొని నాయకానురాగమును పొందుకొని అతని విశేషీకరించినాడు. అంతఃపురకా ప్రకరణమున అంతఃపురస్త్రీల విషయమున రాజును, బాస పడున భార్య లేరీతి వశమైనదర్శన వలయున' చెప్పినాడు. భార్యాధికరణ ఫలశ్రుతిగ

మహిళ పరిత "యవతిశ్చ జితకోధా యథా శాస్త్ర ప్రవర్తి హాతి వశ్యం భర్తారం సపత్ని శ్యాధితిష్ఠతి" అనుమాట సత్యముగ విజ్ఞాప్రముదముగ నీయధికరణమును అయిన చేపూర్చినాడు,

వేశ్యవల్ల కేవలము కామము మాత్రమే లభించి వరదారల వలన అరకామములు లభించుటచే వైశికముకంటె పారదారికాధికరణమును తదుపరి మున్నందుగ మహిళ పరిత నాడు అందును ముందు స్త్రీపురుష శీలావస్థాన మొనర్చి భారతీయుల పావిత్ర్య లక్షణములను ద్యోతక మొనర్చినాడు [92] వరదారల పొండువలసిన నాయకునకును, నాయకుని పొందుకొను వరదారకును వరస్వరము స్త్రీపురుష శీలావస్థాన శక్తి లభ్యమైన మగుటయే ఈ అధ్యాయమును చెప్పటకు మూల కారణము. ఇందు మదనావశ్య ఉత్పత్తి మొనలు ప్రాణాంతము వరకు పదివలసిన ప్రాచీనమతిమును పేర్కొనినాడు. [౧౧౭] [93] స్త్రీలు సర్వసాధారణముగ వ్యావర్తనమును పొందుటకుగల కారణములను చెప్పి

(దక్షిణార్థము) బాహునాయకత్వ (Polygamous Nature, సవ్యతాపీయత్వము (4) సంతానము ఆస్తివాస్తులు బహుభార్యాత్వమునకు కారణములని చెప్పినాడు. చూడు. అంధీ వారధిక— 'నా బహుభార్యాత్వము— బహుధర్మత్వము' (27-౫48)

92. కేవలము గుర్తు పోయినందులకు ఆమె దేశముల భిన్నభిన్నములైన ఆభిప్రాయము లున్నవి ఏక ప్రకాశము విధిజాతులు వివిధమూలముల ననుసరించినారు— W I Fielding—Strange customs of courtship & Marriage pp 134-155 MEHTA Scientific curiosities of Love, Life and Marriage pp 263-266 The battle of venus—HAAC. ఆనాగరిక బాతులలో నెనుండు శివ్యాత్వము దావరీకరణము (Defloration scientific curiosities of Love Life and Marriage page 141, 142) శివ్యగమున లేదని విన్నవము.

93. అలంకార శాస్త్రవేత్తల దశావధలను చర్చించి 'మరణము' కాదు మరణాయత్నము పరిమిత ఆవధలని అని చెప్పినాడు పరిమితపరిమితమున ప్రలాపము, సంజ్వరము అను మరీ రెండు ఆవధలను అధికముగ చేర్చినాడు భావప్రకాశమున కాలదాకెయియు ఈ దశావధలకు భిన్నముగ దశాధా. మహిళా పక్షాధిపత్య దృష్టాంత దాటేటా, ఇత్యోక్తియేని లావణ్య చింతా స్ఫూర్తి గావచ్చు, ఉద్యోగభాగ్య ప్రలాప దృష్టాంత వ్యాధిరేపి, బాహ్య మరణ మిత్యాత్మక దృష్టాంత వ్యాధిరేపి అని పరికించి, (కావ్యాలంకార సంకలనము సంపాదకుడు పన్నుధానం నూర్జా) (౧౯౫౫) పుట 3౯౬)

స్వైరేవ పుత్రై రంతః పురాణి కామచార్తై రసనీవర్జ ముపయుజ్యంతే వైదర్భి కాణాం [గీ.౬.౩౬] అనుసూత్రము వలన నాత్మబంధు ప్రణయము (INCEST)[97] అంతః పురస్రీల కున్నట్లు తెలియుచున్నది. ఇటు స్త్రీవినాశ కారణములను 'అతిగోష్ఠీ నిరంకుశతా భర్తృ స్వైరతా పురుషస్వస్థో నియంతరణతా ప్రవాసేవస్థానం విదేశే నివాసః స్వవృత్తుప ఘాతః స్వైరణీ సంసర్గః పత్నీరీర్యాళితా చేతి స్త్రీణాం వినాశ కారణాని [గీ.౬.౪౮] అను సూత్రమున పలికినాడు [98]

అతి ప్రాచీన కాలముననే భారతదేశమున నన్యదేశములందువలె పశ్యావృత్తి (వేశ్యా వృత్తి) ఏర్పడినది. ఇందు ఊత్సములు గణకాలు. అత్యుత్తమ నాగరికత వ్యాపించిన ఆకాల ముల నాగరకులు భార్యలలో లుప్తమగు

భాగమును భాగస్రీలయందు (Femmes-De-joie) పొందెడివారు. అందువలన సాం ఘిక వ్యవస్థలో వారి కున్నత స్థానము ప్రాపించినది. అందువలననే గణకకళాప్రావీణ్య లక్ష మున విద్యారంభముదేశాధ్యాయమున వాత్సర్య యనుచు నిరూపించినాడు. వీరికి సంబంధించిన కామమును ఆయన వైశికమున నిరూపించినాడు. కొందరు మహర్షి భార్యాధికరణమును వదలి కేవలము పారదాళికమునకు విశేష ప్రాధాన్య మిచ్చినారు. కళ్యాణములును వేశ్యాచరణమును వదలినాడు. కొందరు శాస్త్రకారులు కేవలము వేశ్యయే నామక యైనట్లు గ్రంథరచన మొనర్చినారు.

ఇందు వేశ్యకు గమ్యుల కేవలాధ్యులు ప్రీతి యశోర్థులని ద్వివిధములుగ రూపించి వాని అంతర్వీక్షితములను నిరూపించి, సహాయుల

మహాముని 'Lives of Fair and Gallant Women' అను గ్రంథమువలన తెలియుచున్నది. పానీవీశ గ్రీమకేశమున వీరి యుపయోగ మున్నట్లు ఎరిస్తామని 'Lysistrata' పలక తెలియుచున్నది. కాంబోయూ శిల్పములందు స్త్రీలు ఇటీవారి హస్తమునకు గుండుకోనిట్లు పరిశ్రమలు బహుళముగ కనిపించును. వీరికి పానీవీశ గ్రీమలు Olibos అని పామకరణ మొర్చిరి స్త్రీల జాత్యా తీరికలు (Sexual Life of Women) అను గ్రంథమున కిప్ప మహాముని ఇటీవారిలో అతి దీర్ఘ ముద్రక వారిం (వాత్సర్యమున మహర్షి సంఘాతీ వంటిది) వాన్ మన్యకా మోదికట్లు చెప్ప చున్నాడు. ఇట్టి కృత్రిమంగాలులలో కవి పాలుపానీ యొ రంభిమత్సర్య లాభికంపి శుశ్రీవ్యంక ఇమ కలుగుచున్నవర్తరని అతని అభిప్రాయము. ఇట్టికే 'కృత్రిమయోగి' (Mannikin) ను తరుచు లుపయోగించును.

ఈ మాత్రముల ఇవనరించి స్వీయరింగ ప్రణయము, (Autoeroticism) అవకరిక్య (Olibos) పరిణయము పానీవీశ భారతీయులు ఎరిగినట్లు తెలియుచున్నది ఇది ఆభావమున ద్వైతాతి ప్రణయము గాని వాత్సర్యముకములాం ద్యుతీపిత ద్వైతాతి ప్రణయము (Hemo-Sexuality) కాదు.

97- Chapter VII-INCEST, Physical Love in the Family R. J Mehta-Scientific Curiosities of Sex Life pp 60-67 కాం ఇది పురాతన ఇరాను 'జిప్త రాజసంగములలోని ప్రాచీనక సంబంధమున స్వీయబంధు పరిణయము వంటిది కాదు ఇది వాన్ మన్యకా మోదికట్లు చెప్ప చున్నాడు. ఇట్టి కృత్రిమంగాలులలో కవి పాలుపానీ యొ రంభిమత్సర్య లాభికంపి శుశ్రీవ్యంక ఇమ కలుగుచున్నవర్తరని అతని అభిప్రాయము. ఇట్టికే 'కృత్రిమయోగి' (Mannikin) ను తరుచు లుపయోగించును.

98. ఆధునిక వ్యతిచారమునకు వాగములకు: (Encyclopaedia Brittan Edn.) page 464. .XII (Seventh

చెప్పి, ఆమె కిగములను వివరించి, గోష్ఠీ ఊపావర్తనాదిక్రియా స్వరూపమును వెల్లడించి నాడు. వారికి కాంతానవృత్త విధానమును, కాంతాన వృత్తమున, ప్రియాన్వీకరణము, అర్ధాగమోపాయాద్యధ్యాయమున అర్ధస్వీకరణ విధానమును చెప్పినాడు. తదుపరి విశిష్ట పరిసంధానా ధ్యాయమున విశిష్ట నాయకుని పొందు విధానమును చెప్పినాడు. లాభవిశేషాద్యధ్యాయమున గణిక, గూప జీవ, కుంభ దాసీలు వారి లాభములనెట్లు ఉపయోగింపవలయునో శాసించినాడు. తదుపరి అరానర్థానుబంధ సంశయవిచారాధ్యాయము మైశికము చివర అధ్యాయము ఇందు విటులనేకులు విశ్వాముఖులగిరి గోష్ఠీ పరిగమముగ పొందిన వేశ్య ద్రవ్యార్జన మొనర్చవలసిన రీతిని నిరూపించినాడు. అంతమున 'కుంభదాసీ, పరిచారికా కులటా, స్వైరణి, నటీ, శిల్పకారికా, ప్రకాశ వినిమా రూపజీవా గణికా చేతి వేశ్యా విశేషా' [2.౬.౫2] అని అందలి విశేషములను నిరూపించి వేశ్యలు అర్థప్రయోజనలుగాని, రితిప్రయోజనలు గారని నిశ్చయించినాడు. [99] పణ్యజవనము ఒక నాడు వచ్చినదికాదు. వివాహవిచ్ఛేదకమును కాదు. దీనిని గూర్చి ఎలిక్ మహేశ్వయుడు "The History of the rise and development of prostitution enables us to see

that prostitution is not an accident of our Marriage system, but an essential constituent which appears with its other concurrently essential constituents" అని చెప్పిఉన్నాడు. ఇట్టి దృష్టి వాత్సల్యయనాది ప్రాచీన కామశాస్త్ర వేత్తల కున్నట్లు గోచరింపదు. కాంతాన వృత్తాద్యధ్యాయమున పణ్యస్త్రీల కామలక్షణములను గూర్చి ప్రశ్నించుకొని మహర్షి 'సూక్ష్మత్వా దతి లోభాశ్చ ప్రకృత్యాఽజ్ఞానత స్థధా, కామలక్ష్మతు దుర్దాసం స్త్రీణాం తిద్భావిజై రపి ఇత్యాదిగ పలికినాడు. కాని నేటి జాతిశాస్త్రవేత్తలు (Sexologists) మానసిక శాస్త్రవేత్తలు పణ్యస్త్రీ కామమునుగూర్చి 'It is not from any innate wish of their own, but from necessity that most women enter this profession, indeed, psychological investigation has shown that, far from being oversexed, the majority of prostitutes are under-sexed. many of them are even homosexual, with no feeling whatever for men' (100) అని చెప్పుచున్నారు.

బౌపనిపదవికము తరువాతి అధికరణము, స్త్రీపురుష సుఖానుభూతి కేవల మానసికమే కాదు, శారీరకమును ఇందు తిక్కూలమున శారీరకలోపముల తీర్పుటకై వశీకరణ, వ్యవ్య

99. వాత్సల్యయనాదు పరించిన గణికలు పురాతన గ్రీకురీతములూని Heterai పంటివారు. ఈ మహామ భావుని మతమున వ్యక్తి కేవలము అర్థప్రయోజన, కృత్రిమ ప్రణయ. పాశ్చాత్య రీతమునందలి పురాతన జీవాలు దాసీత్వము పణ్యవృత్తిలో నొకజాతిది. "Their prostitute fulfils a social mission; She is the guardian of virginal Modesty, the channel to carry of adulterous desire the protector of matrons who few late maternity," it is her part to act as the shield to the female" అన్న ఒక పాంఫిల శాస్త్రవేత్తకుంటి ఈ స్త్రీ నిజవృత్తి మూలము భంగ్యుత్తముగా నెట్టి మాహావృత్తనే పణ్యజాతి నొకవృత్తి గమనించి దగినది. అందుమూలమున పణ్యవృత్తి ఉండవలసినదనిగాని, పరిపరిగాని కాదు.

యోగ, వాజీకరణ(101) వర్ధనాది యోగముల చెప్పినాడు. 'పురుషునికి విత్తుష్టి త్వరితముగ కలుగకుండుటకు వాత్యాసయన కోళ్ళాకులు(102) బుద్ధిని బహుధా ప్రసరింప జేయుట అవసరమైనాడు. ఇందలి సుభగంకరణావ్యధ్యాయమున వేశ్యావీవాహ సమరూపమును విశదీకరించినాడు [౭ ౧౧౩-౧౩]. రంగోపజీవులైనవారు నృత్యగీతాదులందు తోడ్పడువారికే కన్యక నియమలయును నియమించి వ్రాచిన భారత కళాకర్మ రక్షణకు మహర్షి

శాస్త్ర యైనాడు. ఇంకలి సప్తరాగ ప్రత్యాసయనా నృత్యాయమున లింగవేషను గూర్చిన సూక్తిము గమనింప దగినది. [౭.౧.౧౩] బహుసాదకాది మూలములను నూరి పిలవగోచికి పట్టించిన తరువాత ముందిచివోనాధ్యక్షికి స్త్రీలు వశ్యులగురునుట నమృతగీత దేనో? ఇతరి శాస్త్రగంధము లందున్న వశీకరణాదిక మంత్రములు వాత్యాసయనమునలేవు. మహర్షి వాత్యాసయనను కేవలము నాయక కాముమున వర్ణించినాడు

111. మహర్షి వాత్యాసయనము ఈ ఆధ్యాసయనము 'వాజీకరణానాం లింగవ్యకరణాం రిప వ్యధిపం బాలవ్య' [౭.౧.౧౬] అను మంత్రమున లింగవేషగుర్చి చెప్పి శిక్షాను. ఇట్టి శిష్ట శిటికీని కొన్ని ఆహారకజాతులందు కరిపించుచున్నది. లింగవేష జరిగిన తరువాత అందు లోహ, వాంశిక, కాస్త, అస్థి మొదలైనవారితో నోసర్చిన పుష్కలమగును. దైక్ జాతివారును, మతకొందరును ఉపయోగించు నట్టి వేషవంటద్రవ్యములను గురించి చెల్లెళ్ళాట్లు ఇట్లు వ్యాసినాడు. "Analogous methods are in use among other native races, such as metal rings in which feathers are inserted collars made of bistles for fastening round the conna Glands etc. In some tribes small sharp stones or bits of metal are imperted under the skin of the glaws" అని ఇండ్లోనీషియునులలోను, ఉత్తర పెలచి జాతులలోను శిటికీ ఇట్టి ఆహార మున్నదట! వైవాజీకరణ అవధివ్యముగ ఈకలను చుట్టి పెండితూర వోసిన గొటము నుపయోగించుట శిటికీ విశోహ, దక్షిణ ఆమెకా, తూర్పు ఇండియా దీవులందు వేశ్యవాణిజ్యము. ఉపయోగించు అవధివ్యములను బహిరంగముగా చెప్పుచున్న తెలియుచున్నది అది రచ్చుతో రయా చేసెడి. వైవాజీకరణ దేశములందు భోగ స్త్రీలు దిన్నెటమా అను రెండు బంటులను గుర్తించునామమును గుండుకొరి పిరి కిరీకీ నూలమున నాశాధికత్వము హుగునుట వాకమాంట్ వాగ్ధల పెనుకరించి శ్రీ శ. ౧౦ శతాబ్దమునాటి పె్పించి స్త్రీలు ఇట్టి కందుకముల రాగవర్తములగు నుపయోగించిటా తెలియుచున్నది. విశి వానిదే నామము POMMES D'AMOUR అవధివ్యములలో శృంగార కింకలు (Bells of eroticism) నిట చెప్పవలసిఉన్నది. మానవజాతియ ౧౦ వంధము (The sexual relations of mankind) అను గ్రంథమున మాంటిగ్జు పిరి గురించి ఇట్లు కాగ్ని ఉన్నాడు. 'I was amazed to find a custom in this country which is both lascivious and Ridiculous.... The women holds great store with them for when they are swen into the skin of the man's member they causes a swelling of tremulous length of the entire genital parts. Hence they claim their males have greater endurance and give them far greater pleasure. The men decorated in this fashion are held in high esteem by the women, and, when they walk through the streets believe it to be a mark of honour if the tinkling of the bells is heard' పురాతన భారతము స్త్రీల కింకీ భాగన మందుల కులేశ్వ మెహో పిరి. ఈ మనకర్మము కాగలదు. శృంగార కలవ్యములకు గల పుష్పిహిత సంబంధమే అది కాగలదు.

102. రతివ్యాధిము — V ౩4 అశంగరంగకర్త వాజీకరణ వశీకరణాదుల సేనాక యోగ (Uterus Toilet)ను గురించు వివ్రులము వ్రాసినాడు.

గాని పాశ్చాత్యలోకముల విరివిగను, ప్రాచ్య లోకముల కొలదిగను పొడకట్టు కామాన్దాదములైన అసహజ ప్రేమలను (Abnormalities) స్పృశింపలేదు. కొన్ని తావుల స్వీయజాతి ప్రణయము (Uni sexual love) నుద్ఘాటించినను విశేషముగ నందు పుంభావరూపత అనుగుణమున్నది. (103) ఇందలి Tribadism, Gyandry (పోటరతము) మొదలగు గుణము లచ్చటచ్చట పొడకట్టుక పోలేదు. పశుపక్షిప్రణయము (Zoo Philia or Beastiality) మందునకైన లేదు. కాని పాచీన దేవాలయ శిల్పముల వీనివిశేషములు క్లచ్చితముగ కాననగును. (Podophilia) బాల ప్రణయము మచ్చునకైన లేదు. Sodomy-కనుపింపదు. అప్రవిధ వివాహములలోగాని అన్యోరగాని దూషణము (Rape) కొన్ని జాతులవలె నెట్టిహింసలకైన వివాహవిధానముగ నామహానుభావుడు పరిగణింపలేదు. వీనినిబట్టి మహర్షి దృక్పథము కామతంత్రమును జాత్యభ్యుదయమున కనుగుణ్యముగ నిబదించుటగాని అన్యముకాదు. ఈమహాశాస్త్ర గ్రంథరచనము మూలమున మహర్షి భారత దేశమునకు నాటిసాంఘిక వ్యవస్థను గ్రహిం

చుట కత్యుత్త మాధారగ్రంథమును సృజించి మహాపితౄ మొనర్చినాడు. ఈశాస్త్రగ్రంథయ వలన నానాటి సాంఘిక నాగరికత, జీవన విధానము, వర్ణవ్యవస్థ, విద్యావైచమ్యములు, క్రీడాధికములు, దేశసాభాగ్య సంపదలు విస్తృతముగ వెల్లడియగుచున్నవి.

ఓకానాక ఆధునిక జాతిశాస్త్రజ్ఞుడు గ్రంథాంతమున ఫలశ్రుతిగ “The Question of sex — with the racial questions that rest on it — stands before the coming generations as the chief problem for solution. Sex lies at the root of life, and we can never learn to reverence life until we know how to understand sex” అని పలికినాడు. మహర్షి వాత్సల్యమును బౌద్ధవ్యాధి మరణములను గురువులవద్ద పఠించి తెలిసికొని స్వబుద్ధిని తరచిచూచి యధావిధిగా ఈకామస్కృతముల రచించి శాస్త్రప్రయోజనమును మైజాతి శాస్త్రజ్ఞునికంటె సత్వ్యవ్యతస్థాయ నందుకొని ఇట్లు పలికినాడు.

“తదేతి ద్రుష్ట్యా చక్యేణ పరేణ చ మహిషా విహితం లోక యాత్యారం శరాగోఽస్య సంవిద్యై రక్ష సర్వార్థ కామానాం శిరా స్సాలోకివర సీం అస్య శాస్త్రస్య తత్వతో భవత్యేవ జితేంద్రియః”

తీర్థావతీకావ్యము*

డా॥ ఏ. యస్. ఉపాధ్యే ఎం. ఏ., డి. లిట.

(తీర్థావతీ (సంస్కృతమున తీర్థావతీ) అను నీగ్రంథము మహారాష్ట్రీ ప్రాకృతమున వ్రాయబడిన శృంగారకావ్యము. ఇందు 1800 అరు పుష్పశ్లోకములు కలవు. ఇందు అశ్వాసాది విభజన లేదు. ఆదినండి అంతమువరకును కావ్యమంతయు ఒకే ఖండము. ఇందలి యతి వృత్తియు సాతెవాహనుడను రాజయొక్కయు, సింహాళదీప్తరాజపుత్రికయగు తీర్థావతి యొక్కయు ప్రేమగాధ ఇందలి ప్రధాన ఘట్టము సప్తగోదావరీతిరుమున భీమేశ్వరేశ్వరమున స్థాపించబడినది.

ఇతరగ్రంథములలో ఉదహరింపబడిన కొన్ని శ్లోకములనుండియే చిరకాల మితీర్థావతీకావ్యము తెలియనయ్యింది. ఇటీవల జైసల్మీర్, షట్నన్, చిక్నీరులలోని గ్రంథాలయములలో ఈ కావ్యముయొక్క ప్రతులు దొరికినవి. జైసల్మీర్ ప్రతి సంవత్ 1265 (క్రీ. శ. 1208) నాటిది. షట్నన్ ప్రతి ఇంతకంటెను అర్ధావధిము. ఈ రెండు ప్రతులయందును గల ప్రాకృతములమున కొన్నివ్యత్యాసములున్నవి. చిక్నీరు ప్రతి సంవత్ 1401 (క్రీ. శ. 1404) నాటిది. దీనిలో ప్రాకృత మూలముతో పాటు సంస్కృత వ్యాఖ్యయు కలదు. 1926 భారతలో శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు తమవద్ద మలబారులో దొరికిన తీర్థావతీ ప్రతియొకటి కలదని వ్రాసినారు. దీనిని నేను చూడలేదు. తక్కిన మూడు

ప్రతులనుబట్టి నేనొక పాఠమును సంకలనము చేసి ముద్రించుచున్నాను.

తీర్థావతీ కావ్యకర్త కుతూహలుడను బ్రాహ్మణకవి. అతడు వేదవేదాంగవిదుడగు భూషణభట్టు కుమారుడు, అధీతవేదశ్రయుడును నిరతాగ్నిహోత్రయునుగు బహులాదిత్యుని పౌత్రుడు. ఒకనాడు వెన్నెలరాత్రి బహులాదిత్యుడును అతనిభార్య సావిత్రియు తను సాధోపనిభాగమున కూర్చుని యుండగా సావిత్రి వినోదార్థము ప్రాకృతభాషలో నొక దివ్యమానుషీకథను చెప్పమని భర్తను కోరెను. అంతట బహులాదిత్యు డీర్థావతీ కథను చెప్పెను.

ఈజంబూద్వీపమున సకలసంపత్త్యమేతమగు అశ్వకీరాజ్య ముండెను. దానికి ప్రతిష్ఠానపురము రాజధాని. అది గోదావరీతీరమునందుండెను దానికి సద్గుణశోభితుడును, కవివల్లలుడుగు సాతెవాహనుడు పాలకుడుగు నుండెను. ఒకనాడు సాతెవాహనుడు కోలువు దీప్తి యుండి చంద్రలేఖయను గణిక లావణ్యము నభినందించుచు నామె యంగరాగమును తీర్చిన వారెవరని ప్రశ్నించెను. ఆమెయు ముందు ఆమహారాజ చిత్రము నొక పుత్రమున వ్రాసిన చిత్రకారుడే సింహాళదీప్తమునండి తిరిగివచ్చి, తనముంట విడిసి, తన నలంకరించెనని చెప్పెను. అంతట నొక మంత్రి ఆచిత్రకారుడు సింహాళరాజు పంపిన గూఢ

చారి అగునేమో అని సూచించెను. సాతవాహనుడు దానికి బదులుగ తన సేనాని విజయానందుకును, మంత్రి పౌట్టిసుకును సముద్ర తీరమును చేరిననియు, ఆవలియొక్కను సింహళరాజును యుద్ధసన్నద్ధుడగుచుండెననియు చారులు వార్త తెచ్చిరని చెప్పి కొలువు ముగించి అంతఃపురమున కేగెను. మహారాజభోజనాదీకములను నిర్వహించుకొని విశ్రమించియుండగ విజయానందుడు వచ్చి అతనిని దర్శించి తనవృత్తాంతము వినిపించెను.

విజయానందుడు ససేన్ముండై మలయ పాండ్యపాలకులను జూచించి దక్షిణముద్ర తీరమును చేరి, సింహళద్వీపముపై దండెత్తుటకు సన్నాహములు చేయుచుండెను. అంతట మంత్రి పౌట్టిసుకు సింహళరాజుగు శీల మేఘుకు మిక్కిలి బలవంతుడనియు, ముందుగ దూత నొకనిని బంపి యతనితో సామముగనే వ్యవహారము నడపుట యుక్తమనియు, ఆరాజు అసమానసౌందర్యవతియుగు తన కుమార్తె లీలావతిని సాతవాహనమహారాజున కిచ్చి వివాహము చేయుట కంగీకరించినచో ఎల్లరకును శ్రేయస్కరమనియు సూచించెను. ఈసూచన నంగీకరించి విజయానందుడు తానే

స్వయముగ సింహళమున కేగ నిశ్చయించెను. అతడెక్కిన నౌక సముద్రమధ్యమున నుండగ నౌక తుపాన్య చెలరేగి దానిని దూరమున నున్న గోదావరీముఖద్వారమువద్దకు విస్తరింపెను. అచ్చట నాపడవ ఒకరాతికి తగిలి పగిలిపోయెను ఎల్ల విజయానందుడు తీరమును చేరగలిగెను. అచ్చటనుండి యొక అరణ్యము గుండా పోయి ఆతడు సప్తగోదావరీ భీమమును చేరెను. అచ్చట గోదావరీలో స్నానము చేసి, ఈశ్వరుని దర్శించి, పక్కనున్న మరమున నౌక పాశుపతియతివద్ద విశ్రమించెను. సాయంతాలమగుటతోడనే అచటి వనమున భీమకాననుడను గాక్షుడుకు రాత్రులు పర్యటించుననియు, క్రొత్తవారి కతనివలన ప్రమాదము కలుగుననియు, అందువలన అతని దూరముననే మహానుమతియను యుక్తయువతియు, ఋషిపుత్రికయుగు కువలాయనియును యువతియు నివసించు వేదాక యాశ్రమమున రాత్రిగడపుట శ్రేయస్కరమనియు చెప్పి ఆయతి విజయానందుని ఆయాశ్రమమున విడిచెను. ఆయువతుల పరిచయము కలిగిన తర్వాత విజయానందుడు వారి వృత్తాంతము నిట్లు తెలిసికొనెను.

మహానుమతి వృత్తాంతము

మేరుపర్వతదక్షిణసావపులూద సులసా అను నగర ముండెను. అందు హంపయను విద్యాధరరాజు పుత్రులు భార్యతోను, వనంధ్రశ్రీ శారదశ్రీలను పుత్రికలతోను నివసించుచుండెను. ఒకనాడు శివునియెదుట పీఠ వాయిచి తిరిగి వచ్చుచు దారిలో నాట్యము చేయుచున్న గణపతిని చూచిరి. శారదశ్రీ అతనిని పరిహాసము చేసెను. కుపితుడై గణ

పతి ఆమెను సీచయోనిజపు కమ్మని శంపించెను. ఆమెచే ప్రార్థితుడై గణేశు డామె కొంతకాలము మనుష్యశ్రీగనుండి తిరిగి స్వస్వరూపము నందుననియు, వనంధ్రశ్రీ కోరినధర్మ లభించుననియు అనుగ్రహించెను. కొంతకాలమునకు పిమ్మట వనంధ్రశ్రీ కుబేరుని పుత్రుడగు నలకూబరుని పతిగ కోరెను. ఇద్వారె తల్లితండ్రులు నంగీకరించి వారికి వివాహము చేసిరి.

ఈదంపతులకు మహానుమతి పుట్టెను. ఒక నాడు మహానుమతి మలయపర్వతమున కేగి డోలాకీర్ష నాడవలెనని కోరిక పుట్టి కువల యావలియును సఖతోకూడి అలకాపురినుండి విఘ్నము నక్కొ మెడలెను. అటు పోయి కెరలా అను నగరమున కిందికి దిగి వారు అచ్చటి సిద్ధరాజపుత్రుడగు మాధవానిలుని

ఉద్ధానమును ప్రవేశించి డోలల నూగిరి. ఇంతలో మాధవానిలు డచటికి వచ్చెను. దర్శన మౌత్రిముననే అతడును మహానుమతియు బద్ధానురాగులైరి. అలకాపురమునకు పోయిన పిమ్మట మహానుమతి మాధవానిలుని కొరకు పరితపింపసాగెను.

కు వ ల యా వ లి వృ త్తాంతము

విప్రులశ్చయడను రాజు రాజ్యమును త్యజించి హిమాలయమున కేగి తపము చేసెను. అతని తపోతీవ్రతకు భయపడి ఇంద్రుడు రంభను పంపెను. ఆమె యఁదనిని వంచించి యతనివలన గర్భము ధరించెను. పిమ్మట కువలయావలి జనింపగ నీశిశువును తండ్రివద్ద వదిలి రంభ స్వర్గమున కేగెను. యావనా విర్భావ మయిన పిమ్మట నీకువలయావలి ఒక నాడు చిత్రాంగదుడను గంధర్వుని జూచెను. వారు కరస్పరమును ప్రేమించుకొని రహస్యముగ వివాహము చేసుకొనిరి ఇంతలో విప్రులొకయు డచటికివచ్చి, సంగతి గ్రహించి ఆ గంధర్వయవకుని రాక్షసజన్మనందుమని శపించెను దుఖమును భరింపలేక కువలయావలి

ఉరిపోసుకొని చావబోయెను. రంభ వచ్చి ఆమెను రక్షించి నలకూబరుని యింట దిగివిడచెను. అచట కువలయావలి మహానుమతికి సఖ అయ్యెను.

ఒకనాడు మాధవానిలుని కలియుటకై కువలయావలి కెరలాపురిమున కేగెను. అచ్చట గతరాత్రి యెవరో మాధవానిలుని ఎత్తుకొనిపోయినది ఆమెకు తెలియవచ్చెను. ఈవార్త విని మహానుమతి మిక్కిలి దుఃఖించి భవానినిగూర్చి తప మొనర్చి తనస్త్రియుని పొందవలెనని నిశ్చయించెను. అందువలననే కువయావలీమహానుమతు లీ ప్రణాదావరి తీరమునకు వచ్చి యాయాశ్రమమున నుండిరి.

లీలావతి వృత్తాంతము

ఒకనాడు గోదావరి ఆవలియొడ్డున పెద్ద కలవర మున్నుంచెను. కొంతసేపటికి ఒక రాజపుత్రిక వచ్చి సఖలతోకూడి నదిలో స్నానము చేసెను. ఈరాజపుత్రిక సింహళ రాజగు శీలమేళునికిని మరువ్యర్హాపమునంది పడ్డ అని చెబొందిన తారదశ్రమిని పుట్టిన లీలావతియును కూతురు. ఆమె జననకాలమున మైదవజ్జులొమె చుక్కవర్ష భార్యయగునని చెప్పిరి.

లీలావతికి యౌవనమునింపగనే తండ్రి వివిధదేశముల రాజుల చిత్రీములను తెప్పించి ఆమె కిచ్చెను. ఆందు సాతవాహనుని చిత్రీమును చూచి ఆమె ఆరాజును ప్రేమించెను. ఈలీలావతిని తన మార్తాదేవరీ పుత్రిక గగుర్తించి మహానుమతి ఆమెను తనవద్ద కాహ్వనించి ఆదరించెను.

* * *

ఈవృత్తాంతములనువిని మిక్కిలియానందించి విజయానందుడు తానుసారేవాహనుమహారాజు సేనానినని ప్రకటించెను. ఆమీదట నొక పరిచారిక సహాయముతో నేగి విజయానందుడు లీలావతిని ఆమెవనతిలో దర్శించెను. అచటనుండి బయలుదేరి అతడుసారేవాహనునివద్దకువచ్చెను.

విజయానందు డీవిదిత్యవృత్తాంతములను మహారాజుకు చెప్పుచుండగనే పోట్రిసుడను మంత్రి ధనకనకవస్తువాహనును లతో విజయయాత్రి ముగించి తిరిగవచ్చెను. అతడు తెచ్చిన వస్తువులలో నొకచుక్కని కంఠమాల డించెను. దానిని గైకొని హాలసారేవాహనుడు లీలావతికి తన పారితోషికముగ నిచ్చిరిమ్మని విజయానందుని బంపెను. విజయానందుడు సప్తగోదావరీతీర్థమునకు వచ్చి ఆ యాభరణము నామె కిచ్చెను. దానిని చూచి కువలయావలీమహానుమతులు మాధవానిలుడు మరణించెనని దుఃఖించిరి. విజయానందు డీవార్తను హాలునికి తెలిపెను.

హాలుడు హతాశుడై, లీలావతి తనకు లభింపదను కారణమున జీవితముపై విరక్తి చెందెను. అతనిగురువకు నాగార్జును డతని నూరడించి పాతాళమునకు పోయి నూతన శక్తులను సంపాదించుమని ప్రబోధించెను. రాజు ఈయాచార్యునితోడను, విజయానందునితోడను కలసి గోదావరీతీరమునందలి అరణ్యమున ప్రవేశించెను. ఆమీదట సతకు ఒకటివెంబడిఒకటిగ రెండుగుహలను ప్రవేశించెను. అపైన వాగొక ద్వారమును సమీ

పించిరి. దానిని అనేకభయంకరసర్పములు రక్షించుచుండెను. ఆద్వారమును దాటిపోవుటకు ప్రయత్నించుచుండిన ఒకయువకుని అని వారించుచుండెను. హాలుని చూడగనే ఆ సర్పములాయువకుని వదలిపారిపోయెను. విష్ణుల నాయువకుడు తాను మాధవానిలుడనని చెప్పి, హాలునివలన కువలయావలీమహానుమతులవృత్తాంతము వినెను. ఆమీద తాను వారినిత్వరలోనేకలిసెదనని వార్తనంపఱుని హాలుని బ్రతిమాలి తన తల్లితండ్రిలవద్దకు పోయెను.

రాజధానికి మరలివచ్చి హాలమహారాజు నస్సెన్యుడై బయలుదేరెను. విజయానందుని నాయకత్వమున పోవుచు నీసైన్యము యుద్ధగోదావరీతీర్థమును చేరెను. అచట నివసించుచుండిన పాశుపతయతి రాజును అనేకవిధముల నాదరించి అప్రాంతము నలజడించుచున్న రాక్షసుని చంపుమని కోరెను. ఒకరాత్రి హాలు డారాక్షసునితో ప్రచండయుద్ధ మాచరించి యతని శిరమును ఖండించెను. అంతట సతని దేహమునుండి యొక దివ్యపురుషు డీవలికి వచ్చి తాను చిత్రాంగదుడనని గంభీరముడనని చెప్పెను. హాలుడతనికి కువలయావలీమృత్తాంతము నెరిగించెను. విజయానందుడు మహానుమతికువలయావలీలీలావతులకు సర్వవృత్తాంతమును తెలిపెను. ఇంతలో మాధవానిలుడును వచ్చెను. అనాకాపురినుండి నలసూబరుడును, విద్యాధిరరాజును హంసయు కూడ వచ్చిరి. వీరుద్వయము హాలునితో సంగతి. అంతట మాధ

మతుల వివాహము శోభాయమానముగ జరిగెను. సింహాళమున కొకదూత వంపబడెను. ఆమీద లీలావతీసాతవాహనుల వివాహము జరిగెను. యశవిద్యాధరరాజు లీమహారాజు

పకు అంతర్ధాన, అక్షయకోశ, దివిగమనశక్తులను ఇచ్చిరి. ఆమీద నెల్లరును తమ తమ స్థానముల కేగిరి. హాలసాతవాహనుడును లీలావతీసహితుడై ప్రతిష్ఠానపురమును చేరెను.

—

గౌతమీపుత్రసాతకర్ణి రాజధాని

శ్రీ రా. నరసింహారావు బి. ఏ. ఆనర్వు.

'సాతవాహనరాజవంశజలలో' గౌతమీ పుత్రసాతకర్ణి ఉత్తమపట్టిష్ట గడించినవాడ నట సుప్రసిద్ధివిషయము । అతడు పెక్కు యుద్ధములు చేసి యచారమైన భూభాగము నేలినవాడు. ఈరాజు తన విశాలస్వామ్యా ముంతన ఎటనుండి పాలించెనను ప్రశ్న బయల్పడలుచున్నది

పూర్వసాతవాహనుల శాసనములును, నాణెములును స్పష్టముగ వారు మహారాష్ట్ర మాలవదేశములనేలుట సూచించుచున్నవి. (1) అంతేకాక ట్రైలివనశీయలు గుజరాత్, కథియవార్, మహారాష్ట్రములకు అధినాథు లుగనున్నట్లు శాసనములేకాక నాణెములును విశదపరచుచున్నవి ట్రైలిపులలో నొకడగు భూమకుడు గుజరాత్ను, కథియవారును పాలించెను (2) అతనియనంతరము రాజ్యము నకు వచ్చిన నహపానుడు ఉజ్జయినిమహారాష్ట్ర ముల కేలికగనున్న ట్రైలియలుడగు ఉపవ దత్తుని శాసనములనుండి తెలియుచున్నది. (3) దీనినిబట్టి సాతవాహను లీభూభాగమునుండి తరిమివేయబడిరని తేలుచున్నదికదా! తన పుత్రుడు మహారాటవంశనాశకుడు (ఖకరాట- వశ-నిరవసేనకర) అశిక, అనక, మూలక, సురర, కుకుర, అవరాంత, విదర్భ, ఆకరా వంటివిభృతి దేశములపాలకుడునని వర్ణించు

బాలశ్రీ నాసిక శాసనమును (4) ఈయంశమును బలపరచుచున్నది. బాలశ్రీ శాసనమునందలి దేశములపట్టిక, ఉపవదత్తుని నాసిక శాసనముల యందీయబడిన పట్టికకు సరియగుచున్నది. మరియు గౌతమీపుత్రునిచే పునర్నిర్మితము లైన నహపానుని నాణెము లున్నవి. (5) పై చరిత్రాంశములనుబట్టి ట్రైలిపులయేలుబడి యందుండిన మండలములన్నియు సాతవాహ నులచే గెలుచుకొనబడినవని స్పష్టమగు చున్నది.

ఈసాతవాహనవిజయకాలమును నిర్ణయింపవచ్చును. మహారాష్ట్రదేశ సంబంధియుగు గౌతమీపుత్రుని మొదటిశాసన మాతని 18వ రాజ్యసంవత్సరమునాటిదై (6) వైజయంతీ సేనానివేశమునుండి ఈయబడినది. ఈతేదీకి ముందీత డెచ్చల నుండెనను ప్రశ్న బయల్పడును. ఒకపండితుని యూహనుబట్టి ట్రైలిపులచే తరిమివేయబడిన సాతవాహ నులు విదర్భయందు తల దాచుకొనిరి. ఆ మండలమునందలి బెనాటకమును తన ముఖ్య పట్టణమునుండియే గౌతమీపుత్రుడు మహారాష్ట్రమును వశపరచుకొనెను. (7) కాని గౌత మీపుత్రునిచే జయించబడిన మండలములలో విదర్భయు పేర్కొనబడుట పైయభిప్రాయము నకు బాధకము. అతడు రాజ్యమునకు వచ్చిన

1. A. S. W. I. vol. V. p. 861 vol. IV. p/99. Rapson C A G. Intro.
2. C. A. C. Intro 3. E. I. vol. VII Nask Ins.
4 I bid; No. II 5 Jogalthambi hoard
6. E. I. vol. VIII Nasik Ins. No. IV 7. A B O. R. I. vol. XX VII p 37

తరువాత 18వ సంవత్సరమునకుముందే వివర్ణయందుండజాలను అని వీనివలన నిరూపింపబడును. కావున వివర్ణయందలి బెనాకటక మాతని రాజధానియైయుండుట కవకాశము లేదు.⁸

ప్రతిపానము లేక పెర్రాన్ సాతవాహనుల రాజధానియని పరంపరగా వచ్చు కథలవలన తెలియుచున్నది. ఎప్పటినుండి సాతవాహనరాజధాని యచటనుండెనో పుష్టముగ తెలియదు. ఉన్నదంతయు సాతవాహనుల వైరనమను ప్రశంసమాత్రమే⁽⁹⁾ హలమీరచనలననుసరించి గౌతమీపుత్రునిపుత్రుడైన పులమావి వైరననుండు క్రీ. శ. 130 ప్రాంతమున పాలించెనని నిశ్చయముగ తెలియుచున్నది. అశోక, అనక, మూలకాదిమండలములవిజయము బాలశ్రీ, శాసనమున పేర్కొనబడియుండువలన నీవిజయములకు పూర్వము ప్రతిష్ఠానము గౌతమీపుత్రుని రాజధానియైయుండజాలదు.

అగుచో అతని మొదటిరాజధాని యగు నగరము ఏది? ఒకవిజయముమాత్రము నిశ్చితము. ఔత్తరపులనుండి దక్షిణాపథ పశ్చిమోత్తరభాగములను జుంచువరకు నతడాభాగముల కావల నివసించెను. ఆభాగము దక్షిణాపథప్రాగ్దక్షిణాప్రాంతమున నుండి యామండలమునకు గౌతమీపుత్రుడు మొదట నధిపతియైయుండెనుట కభ్యంతరమేమియు కన్పించదు. నాసికశాసనములలో నొకటి యతనిని "...కటకస్వామి"గ వర్ణించి

నది. దీనియర్థమును గూర్చియు, ఇది యే సలమైయుండునుటచుగూర్చియు నభిప్రాయ బేధములున్నవి. కొందరు వీనిని 'ధనకటక' సామనహా⁽¹⁰⁾ యనియు, ఇతరులు 'బెనాకటక' సమనహా⁽¹¹⁾ యనియు చదివి గౌతమీపుత్రుని ధనకటకాధిపతినిజేయు భండార్కరుల యర్థనిర్ణయమే బెనకటకశ్రమణాపరిచుగ నితరులు చెప్పు అర్థముకన్న సమంజసముగ నున్నది. ఒకవేళ 'బెనాకటక'మను నర్థమే స్వీకార్యముగుచో దానికి బెనా-వెనా-వేష్టా-కృష్ణవేష్టా లేక కృష్ణా సంబంధియగు కటకము అను అర్థ మేర్పడును. ఆకాలమున కటకంపదద్యోతితమై, కృష్ణయొద్దవనున్న నగర రాజ మొక్కట⁽¹²⁾ అది ధాన్యకటక మన నగరము.

కృష్ణానదియొద్దవనున్న ధాన్యకటకమే గౌతమీపుత్రుని రాజధానియను నభిప్రాయమునకు సహాయకములుగ నితరాంశములను కొన్నిటిని పేర్కొనవచ్చును. గౌతమీపుత్రుని పుత్రుడైన పులమావియు, తదనంతరరాజులును ఆంధ్రదేశమును పాలించిననుట నుచితము.^[12] పులమావి ఆంధ్రదేశమును జుంచుచెననుటకు ఆధారము లేదు. కాగా పైతృకముగనే ఆంధ్రదేశము పులమావికి సంక్రమించినది. గౌతమీపుత్రుని యశ్వములు సాగరత్రయజలపానము జేసెనను⁽¹³⁾ వర్ణన గౌతమీపుత్రున కీదేశముతో గల సంబంధమును సువ్యక్తముచేయుచున్నది. మరియు తూర్పు సముద్రమీసాగరత్రయమున చేరియున్నది.

8. Jayaswal—Saka Satavahana Hist. Appendix : 1

9. Ind Ant - vol. XXXX VII pp. 151...155.

10. E. I. VIII Ins, VIII 11, E. I. VI pp. 85—89 The Mydavolu grant

12. Inscriptions and coins of Kings Nos. 23—30 are found in Andhradesa

13. See note 6 above

అంధ్రదేశమున కీరాజన్యుడు పరిపాలకుడు కానియెడల నతడు త్రిసముద్రపీఠసత్త్వము కాజాలకుగదా! ధాన్యకటకమున కనతిదూర స్థలములగు నమరావతీ, చేబ్రోలు పట్టణము లలో నీరాజు నాణెములు కనుగొనబడినవి [14] నైజామరాజ్యమున ఇటీవల బయల్పెడలిన కొండాపురము, పళిగిరి, గాజులబండలలోని శిథిలములును, పురములును సాతవాహన యుగమునాటివే [15] తి స త న యు కు మహేంద్ర, సిగన, చకోరాదిపర్వతముల కధిపతియని బాంశ్రీ నాసికశాసనమున వర్ణించినది మహేంద్రము కలింగదేశమునందలి మహేంద్రగిరియే. కర్నూలుజిల్లాయందలి శ్రీపర్వతము లేక శ్రీశైలమే సిగనము. శ్రీ పర్వతచకోరముల ప్రశంస వాఙ్మయమున కన్నించుచున్నది. చకోరాదియు శ్రీపర్వత సమీపమున నుండి యుండును. మరియు నాసికశాసనము పై పర్వతశ్రమమును పిల్గొను మిషచే తూర్పుకనుమలను పేర్కొని న న ది. అంధ్రదేశ మధికముగ నీకనుమల కిరువైపుల వ్యాపించియుండుటచేతను గౌతమీపుత్రసాత

కరి ఈకొండలకేలికయగుటవలనను అత డాంధ్రదేశాధిపతియనువిషయము చెప్పకనే చెప్పి నట్లనది.

పైనచెప్పిన యంతములనుబట్టి ట్రైతపులు పడమటిదేశములనుండి తరిమి వేసినప్పుడు సాత వాహనులు వారి స్వదేశమైన ఆంధ్రదేశము ననే తలదాచుకొని అచ్చటనే పరిపాలించుచు వచ్చిరని తెలుచున్నది.

గౌతమీపుత్రుడు ప్రతిష్ఠానమునుండి పరి పాలించెనని యెచ్చటను చెప్పబడలేదు అందు వలన పై నాసికశాసనములోని ధనకట లేక జెనాకట అను నగరము ఆంధ్రదేశమునందలి ధనకటమే కావలెను. అప్పుడు ఈరాజు తన రాజ్యకాలమునందలి మొదటి 17 సంవత్సరము లును ఈధనకటనగరముననుండి ఆంధ్రదేశ మును పాలించి, ఆమీద దక్షిణాపధమునందలి ఉత్తరపశ్చిమోత్తరభాగములను, ఇతర ప్రాంతములను జమించి పరిపాలించెనని నిర్ణయింప వచ్చును.

14. J. A. H. C. vol III No. 1.

15. For an account of these places see J. A. H. C. vol. III No. 4 and vol IV, Nos. - I and II. A. B. O. R. I. vol. XII pp. 171 - 185

ఆంధ్రులు-దూరప్రాచ్య దేశములు*

ఆచార్య కె. ఏ. నీలకంఠశాస్త్రి ఎం.ఏ.

క్రీ. శ. 60—70 నాటి 'పెరిప్లస్' అను గ్రంథమున మనేలియా అను ప్రాంతము తీరము వెంబడిని, లోభాగమునకును బళుమారము వ్యాపించియుండుననియు, నిచట చక్కని సన్న బట్ట తయారుచేయబడుననియు వ్రాయబడినది. పార్థి అను వ్యాఖ్యాత ఈమనేలియా గాలెమీథోగోళమున పేర్కొనబడిన మైసోలియా అగునని చెప్పినాడు. తర్వాతవచ్చిన గాలెమీథో మైసోలాస్ అను నదిని, కొంటగొస్పిల, అల్లొసైని అను వాణిజ్యకేంద్రములను, కొడూర అను మరియొక రేవును, క్రైస్టి పోవు ఓడలు బయలుదేరు స్థలమును పేర్కొనినాడు. కొంటగొస్పిల నేటి పుంలకాల కానగును. కొడూరగూడూరులో సమన్వయంపబడినది.(1) శ్రీ కృష్ణమర్కట ద్యుతరావుగారు ఈశలము కృష్ణాముఖద్వారమువద్ద అవనిగడ్డతాలూ కాలో గల కొడూరు కావలెననిరి. ఇది సంధ్యమే (2) అల్లొసైని కొరింగి అని ఊహింపబడినది. క్రైస్టి బయలుదేరు ఓడలు తీరమువెంబడి కొంతదూర మేగి అమాదట నొకచోట నుండి తూర్పుగ సముద్రములోనికి తిరిగిడివలె.(3) ఈశలము గోదావరీముఖద్వారమునకు దగ్గరగ నుండును. మలేషియాలోపై నాలకు క్రీస్తు శకారంభకాలమునకే ఆసేకమంది హిందువులు వలసపోయిరిని ఎల్లరు నరిగిరించు

చున్నారు. పైనపేర్కొనబడిన రెండు గ్రీకు గ్రంథములు సింధవర్షమున ఆంధ్రులు ముఖ్య ప్రాతను నిర్వహించిరిని సూచించుచున్నవి. సారివాహనులు క్రీస్తుశకారంభమున కీవలావల గల కాలమునం దీప్రాంతము నేలిరి. వారికాలముననే యీమూరప్రాచ్యదేశములకు ఆంధ్రుల ప్రభావము, ముఖ్యముగ కళావిముక్తము, వ్యాపించియుండును. ఈసారివాహనుల పరిపాలన మంతరించిననమ్ముటకూడ నీప్రభావము కనిపించుచున్నది

ఈప్రాంతమున లభించిన ప్రాచీనశాసనముల లిపి ఆంధ్రదేశసంబంధమును సూచించుచున్నది. ఈశాసనములు చంపా, తూర్పు బోర్నియా, పశ్చిమబావా, మలేషియన్లములలో దొరికినవి. ఇవి క్రీ. శ. 500—500 నాటివి. డా|| వోగెల్ సూచన ననుసరించి యీశాసనముల లిపి పల్లవలిపిగ పరిగణింపబడుచున్నది. అంతకుపూర్వమే బర్మేలోండి తుడు దీనికి వేంగిలిపి అని పేరు పెట్టినాడు (4) పల్లవులు అధికారమునకు వచ్చుటకు చిగకాలము పూర్వమే హిందువులు ప్రాచ్యదేశములకు పోయి యుందురని క్రొంపండితుని అభిప్రాయము. పల్లవులు వాకిన లిపిని పల్లవులే ప్రవేశపెట్టిరిని చెప్పటకు వీలు కాదనియు, ఈప్రాచ్యదేశములకు వచ్చిన పల్లవలిపి సమ

* ఆంగ్లమునకు అనువాదము—సంవాదకుడు.

1. Dubreuil — Ancient Dekkan pp. 86—88
2. Mc Crindle — Ptolemy p. 68 3. I bid p. 69
4. VG vii pp. 73—4

కాలికపల్లవరాజ్యమునుండికాక అంతకు పూర్వము స్వతంత్రరాజ్యములు వర్ధిల్లిన ప్రదేశమునుండియే లీసికొని రాబడియుండుననియు కూడ పై పంపిణీని అభిప్రాయము (౬) ఇదిమిగిలి సమంజసముగ నున్నది. ఇటీవల లభించిన శాసనములను పరిశోధించినచో దక్షిణాపథమున దొరికిన అశోకుని బ్రాహ్మీ శాసనములును, భట్టిప్రోలుపైతృబ్రాహ్మీ శాసనములును మొదలుగ ఇత్యౌకళాలంకాయనవిష్ణుకండిన శాసనములదాగ్ధాకా పల్లవగింధలిపి పరిణతమయ్యెనని స్పష్టమగుచున్నది. ఈ ప్రాచ్యదేశములలో దొరికిన శాసనవల లిపి అదేశాలమున ప్రాగాంధ్యమున దొరికిన శాసనముల లిపిని పోలియున్నది. ఇట్టిలిపిలో చెక్కబడిన శాసనములు ద్రవిడదేశమున దొరకలేదు. అదియునుగాక నీప్రాచ్యదేశములలో ముఖ్యముగ చంచాలో, లభించిన శాసనములలో పృథివీశబము క్రిథివీశబముగను, దుష్కృతశబము దుష్కృతశబముగను కనిపించుచున్నవి. నేటికిని ఆంధ్రు లీశబములను క్రిథివీ, దుష్కృత అనియే ఉచ్చరింతురు. ఈయంశము సింహంతమునకు మొదల వలసవచ్చినవారు ఆంధ్రదేశియులే అని సూచించును.

కళావిషయమున ఆంధ్రసంబంధ మిప్రాంతములలో స్పష్టముగ గాంచనగుచున్నది. శిలానిర్మితములును, కంచులో పోతపోయబడినవియు నగు ఆరు బుద్ధవిగ్రహములు ఈ దేశములలో దొరికినవి. ఈవిగ్రహములు అన్నివిధములను అమరావతీబుద్ధవిగ్రహములను పోలియున్నవి. వీనిలో నెల్ల ప్రాచీనతమ

మైనది సుమారాద్వీపమున పాలెంబాంగ్కు సమీపమున బుకత్ పెగునహంగ్ అనుచోట దొరికిన నల్లరాతి బుద్ధవిగ్రహము. మొత్తము మీద నీవిగ్రహము 12 అడుగుల యెత్తు ఉన్నది. ఈవిగ్రహమున ఉత్తరీయము రెండు భుజములను కప్పివేసి, మెడను చుట్టుకొని యున్నది. దీనివిబట్టి యిది కుశిభుజముకీందన నుండి పైకి వచ్చి యెడమముంతేలి మీద విడువబడిన ఉత్తరీయముగల అమరావతీబుద్ధవిగ్రహముకంటె ప్రాచీనమనియు, బహుశః క్రీ. శ. 2వ శతాబ్ది కాలమైనదియు, ఇదియును అమరావతీలోనే నిర్మింపబడియుండుననియు, సయాలోని పోంగ్ టుక్ వద్ద దొరికిన చిన్న కంచుబుద్ధవిగ్రహము నిదేరిత నున్నదనియు, ఈరెండును క్రీ. శ. 150 తో అంతమైన ఒక భారతీయశిల్పపద్ధతిలో నిర్మింపబడినవనియు, (6) క్రీ. శ. 2వ శతాబ్దిలోనే ఇట్లు నిర్మింపబడిన విగ్రహములను వేంగీనుండి యితరదేశములకు పంపుట ప్రారంభమయ్యెననియు బెభోఫెర్ అను కళావిమర్శకుని అభిప్రాయము. పైకంచువిగ్రహము 1927 లో దొరికినది. దీనితోపాటు క్రీ. శ. 1, 2 శతాబ్దులనాటి దీపపుసమ్మా ఒకటి లభించినది. అది గ్రీకోరోమను పద్ధతిలో ఉన్నది. కృష్ణా జిల్లాఅల్లూరులోని ప్రాకృతశాసన మొకటి 'యనకదీపిక'ను పేర్కొనుచున్నది, (7) బహుశః వైదిక ఆచారముననే తయారుచేయబడిన పైవిగ్రహముతోపాటు సయాంకు కొనిపొబడ నేమా! ఆనాటి చంచాలోభాగమగు నేటి అన్నాంలోని క్యాంగ్ నారంబ్దమున డాంగ్

5. H.G. pp. 69-70

6. JGIS (1935) pp. 124-6

7. Gopalachari - Early History of the Andhra country p. 89

దూఁబంగ్ అనుచోట ఒకమీటరు ఎత్తుగల మరయొక కంచుబుడవిగిహము దొరికినది. ఇది మనోహరమగు వీగహము. కుడిభుజము మీద ఉత్తరీయము లేను. దక్షిణహస్తము చిన్నద్రులోను, వామహస్తము కటకాకృతిని ఉన్నది ఇది అమరావతీసార్వభౌమమునకు చెందినది. ఈవీగహము దొరికినప్రాంతము నకు పూర్వము అమరావతి అని పేరుండెను. దక్షిణజావాలో మరియొక కంచుబుడవిగ హము లభించినది. దీని యెత్తు 42 సెంటి మీటర్లు. 75 సెంటిమీటర్లు యెత్తుగల మరి యొక వీగహము సెలిబీస్ దీవి పడమటితీర మున దొరికినది. డా॥ బాప్ అను పండితుడు ఈసెలిబీస్ వీగహము అమరావతిలో నిర్మింప బడి, అక్కడనుండియే ఈదీవికి పంపబడె ననియు, స్థానిక శిల్పపద్ధతిని దీనినిర్మాణపద్ధ తికిని ఎట్టి పోలికయు లేదనియు వ్రాసినాడు.(6) బర్మా ఆంధ్రదేశమునకు మిక్కిలి సమీ పమునందుండుటవలన ఆదేశమున ఆంధ్రుల ప్రభావము విశేషముగ కనిపింపవలెను. కాని యూరెండుదేశముల ప్రాచీనసంబంధమును సూచించుటకు కొన్ని గాధలుయూతము కలవు ఇచ్చటి మూన్ పౌజల ప్రతినామమగు తలైయంగ్ శిల్పమును స్ఫుంపచేయు ననియు, అందువలన స్థిపజలలో కొందరై నను తెలుగువారు కలరినియు ఒకవాడము.

ఒక గాధకరకారము క్రీ. పూ. 345 లో ఈ తెలింగులే భటన్ ను స్థాపించిరి. డా॥ నిహల్ రంజన్ రే అను పండితుడు క్రీ. శ. 5, 6 శతాబ్దము లలో ప్రాంతమున వర్ధిల్లిన ఖేరవాడ తాడము ఆంధ్రకుంతలపల్లవభూములలోని అమరావతినాగారునకొండ కాంచీపురం కావేటి పట్టణ ఉరగపురములనుండి వచ్చియుండ వలెనని వ్రాసినాడు (9)

క్రీ. శ. 10వ శతాబ్దివరకునుకూడ నీమార దేశములపై ఆంధ్రదేశప్రభావము సాగుచునే వచ్చెను. కాంభోజదేశమునందు ఈకాలమున పాశుపత్యైవము వర్ధిల్లినది. క్రీ. శ. 968నాటి ఒకశాసనమునందు ఈ క్రింది శ్లోకము కలదు—(10)

దక్షిణాపథవిన్యస్తసారస్సిద్ధిపక్షోర్ధిగాం|
యక్షం యోయక్షినిపుణ్యైశ్చైవర్గతై ఇతిరీతః||
ఇందోకరాజా శ్రీపర్వతముతో చమత్కార ముగ పోల్చబడినాడు. ఈ శ్రీపర్వతము కైవ మతమునకు అటపట్టుగనుండున శ్రీకైలమే.

ఇంతవరకును ఆంధ్రదేశమునకును దూర ప్రాచ్యదేశములకును గల సంబంధము స్థాలీ పులాకన్యాయముగ పేర్కొనబడినది. ఈయంశ మును జగ్గత్తగ పరిశోధించినయెడల ఎన్ని యో వివరములును, విశేషాంశములును బయ ల్పడగలవు.

సాక్షి

(సాతవాహ
 కార్తికాభివ్య
 కూడ మహ
 సాతవాహ,
 నాజించి
 ముల గి
 లితహాః
 లగు
 మరియెరి
 శిల్పచ్చిల్
 కళానా
 సాతవా
 లగు
 మహ
 వాస్త
 మెడః
 హనయ
 భింహ
 శ్శోకప
 ండితుః
 హాపము
 సార్నా
 అన్నియ
 ములగుకటడః
 సాతవాహనయ
 వైత్యమున పరః
 తొండలలో అశో
 తలపు. ఈగుహా

శ్రుతిబహిష్కారము గలవని. వీనిలో కొన్ని సమ
తలములయందున్నవి. కొన్ని కొండలమీద
నిర్మించబడినవి. వీరియందును పలుకములు
కనిపించుచున్నవి. ఇందు సాధారణముగ వైత్య
ముందును కాని శాలిశూండం, సంఘారా
మము, గుంటువల్లి, విద్యాధరపురములలో
వైత్యమునకు బడులు బుద్ధవిగ్రహ మండ
డిది. ఈవైత్యములు ప్రాయశముగ ఇటుకపే
లమునను రామతీర్థమున శిలా వైత్యము
లున్నవి. గుంటువల్లి, రామతీర్థములలోమా
త్రము లోభాగమున వలయును చివర అడ్డ
గోడ కలదు. ఈవైత్యగృహములలో 60అడు
గుల పొడవును, 13అడుగుల వెడల్పునుగల
రామతీర్థవైత్యాలయము మిక్కిలి పెద్దది.
99పొడవును 80వెడల్పునుగల సంఘారామ
వైత్యగృహము మిక్కిలి చిన్నది.

సూపములు :— ప్రతిపాదతీర్థమునను ఒక
మహావైత్యము ప్రధానముగ ఆరాధ్యముగ
ఉండెడిది. దానిచుట్టును అనేకసూపములుం
డెడివి. సూప, వైత్య, దగోబా, అనుపద
ములు పర్యాయపదము గ వాడబడుచున్నవి.
సూప అనునది స (శ్రిగుచ్ఛేయట) అను
సంస్కృత పదముననున్నది. వైత్య
శబ్దము శరైంకుమాలమును
చేయబడినపిమ్మట
వానిమీద
శిర్ధము నిచ్చు
ము సూపశబ్ద
ము, దగోబా
యాసాంతర
న్నగుచోట్ల
ప బ ధు
అనునది ౪
ముగ ఎంచుట
నిదియే 'పగోదా
అనున్నది.

(ఈసూపములు సామాన్యముగ శారీరకము
లనియు, చారిభోగికములనియు, ఉద్దేశికము
లనియు మూడు విధములు. శారీరకములు
దంతములు, గోళ్లు, కేశములు, చితా
భస్మము, ధాతువులు మున్నగు వానిమీద
నిర్మించబడినవి. చారిభోగికసూపములు ఆయా
వ్యక్తులుపయోగించిన వస్తువులమీద నిర్మిం
పబడినవి. ఉద్దేశికములు వారివారి జ్ఞాపకా
ర్థము కట్టబడినవి.

సూపమునకు పాదముత్యములమున
విశేషముగు ప్రాముఖ్యమును, ప్రచారమును
లభించినవి కాని అది పాదముల పుష్కేకనిర్మా
ణము కాదు. జైనులును సూపములను నిర్మిం
చిరి. బుద్ధునికి పూర్వమే సుప్రసిద్ధుల శరీరావ
శేషములమీదను, వారి స్మారకముగను సూప
ములను నిర్మించు ఆచార ముండెడిది. అతని
జీవితకాలమునందు అతడే కొందరు శిష్యుల
శరీరావశేషములమీద వీనిని నిర్మింపజేసెను
ఆయహానీయడే తాను మరణించుటకు ముందు
బుద్ధులయొక్కయు, ప్రత్యేక బుద్ధుల
యొక్కయు, అర్హతులయొక్కయు, చక్ర
వర్తులయొక్కయు స్మారకముగ సూపములను
నిర్మింపవలెనని చెప్పెనట.

(బుద్ధుడు మరణించినపిమ్మట అతని శరీరా
వశేషములకొరకు కొంత వివాదము జరగెను.
తుదకు అవి ఎనిమిది భాగములు చేయబడి
ఎనిమిది చోట్ల సూపములలో భద్రపరుప
బడెను. అశోకచక్రవర్తి పాదము నవలంబిం
చినపిమ్మట వీనిలో ఒక్క రామగ్రామ
సూపము తప్ప మిగిలిన 9 సూపములను
తెరిపించి, వానిలోని 9 సూపములు
ముక్కలు చేయించి, 9
లకు పంచియిచ్చిరి

నట, ఆంధ్రదేశమున బయల్పడిన భట్టి పోలు, అమరావతి, నాగార్జునకొండమునఁ జెల్వములు బుద్ధుని ధాతువులమీద నిర్మింప బడినవే.

ఈస్తూపములు మొట్టమొదట మిక్కిలి నిరాడంబరములుగ నుండెడివి. క్రమక్రమముగ ఇవి అభివృద్ధిచెందినవి. సౌందర్యమున కను, శిల్పశోభమును అమరావతియందును, ఎత్తుగ పెరుగుటకు సింహాళిబర్హలలోను, విస్తృతికి బోకాబూరులోను స్తూపము పరమూ వధిని గాంచినది.

ఈస్తూపములు ముఖ్యముగ రెండురకములు. కొన్ని కొండలలో రాతిలో దొలవబడినవి. వీనిలో చిన్నచిన్న ఉద్దేశికస్తూపములు కొన్ని, పెద్దపెద్దచెత్తములు కొన్ని. చిన్నచిన్న స్తూపములు ఆంధ్రదేశమున సంఘారామము వద్ద లింగాలమెట్టమీద వండవలసి కలవు. బౌద్ధస్తూపముల కొన్ని కలవు. మహారాష్ట్రమున భాజాలో 17వనంబరు విహారమునకు సమీపమున చిన్నస్తూపములు 14 కలవు. పెద్దస్తూపములు ఒక్కసంఘారామముననే కలవు ఇందు బౌద్ధస్తూపముల కొండశిఖరమున ఉన్న ఏకశిలాస్తూపము 64 అడుగుల 8 అంగుళముల వ్యాసము కలది. ఇటువంటిది, ఇంకొక పెద్ద స్తూపము మరియొద్దటను లేదు. ఇద్దటనేగల ఉద్దేశిక ఏకశిలాస్తూపములలో 2 అడుగుల వ్యాసముకలది 64 ఉన్నది. ఈతరగతికి చెందిన, ఇంకొకటెను చిన్నవియున స్తూపములు మరియొద్దటను లేవు రెండవరకపు స్తూపములు ఇటుక

నవి. వీనిలోనెల్ల 188

100 అడుగుల ఎత్తును

మునుక్కిలి పెద్దది.

దీనితర్వాత గణనకువచ్చునది భట్టిపూసము.

ఇట్టిస్తూపములు ఆంధ్రదేశమునందు గల జాంజిలోని శాలిశుండమునను, విశాఖపట్టణంజిల్లాలోని రామశీరం, ధారవారెం, సంఘారామములందును, తూర్పుగోదావరి జిల్లాలోని ఆడురు, కొడవలి, పిఠాపురములలోను, పశ్చిమగోదావరిజిల్లాలోని గుంటుపల్లి, ఆరుగొలనులలోను, కృష్ణాజిల్లాలోని జగ్గయ్యపేట, నందిగామ, వివ్యధరపురము, గుడ్డివాడ, ఘంటసాలలలోను, గుంటూరుజిల్లాలోని భట్టిపోలు, అమరావతి, నాగార్జునకొండ, గరికపాడు, గోలి, చినగంజాం, పేదగంజాం, మాడుగుల, బుద్ధాలలోను; నైజాం రాజ్యమునందలి గుమ్మడిదుర్గ, అల్మారు, కొండాపురం, ఫణిగిరి, గజాలబండలలోను కలవు.

ఈస్తూపముల నిర్మాణమునందును నైవిధ్యము కనిపించుచున్నది. కొన్ని చతురస్రముమీదను, కొన్ని వలముమీదను, కొన్ని స్తంభముమీదను, కొన్ని బండ్లచక్రమువలెను నిర్మింపబడినవి. కొన్ని భాగమున నీరు పోసి దిమ్మిపరచెయ్య

కలదు. కొన్నిటిలో కలిసి యున్నవి. దానిపైన ఒకవ

విహారము

సింహులై వచిన్నచిన్న గుహలు, గుహావిహారమున కలున్నవి.

నీటికుండ్ గలదు. అంద్రదేశమున శాలిహుం
డం, రామతీర్థం, సంఘారామము అమరావతి
నాగార్జునకొండలలో ప్రత్యేకముగ నిర్మింప
బడిన కట్టడములు కలవు. వీనిని పరిశోధించి
నప్పుడు ఆకాలపు భిక్షువులు ఉపయోగించిన
అనేకవిధములగు వస్తువులు దొరికినవి. నాగార్జు
నకొండవిహారములలో చాక శాలలు,
న్నానాగారములు, మురికినీరు పోవుటకు కాలు
వలుకూడ నుండెడివి. విజయపురిలో ఆచార్య
నాగార్జుననికొరకు సాతవాహనరాజు అనేక
అంతస్తులుగల విహారమును కట్టించెనట.
ధాన్యకటకము సమీపమున ఎన్నో సంఘా
రామము లుండెడివి. వేంగీలో బహుగోపుర
ములతో శోభించెడి పెద్ద సంఘారామము
ఉండెడిది. ధాన్యకటకసంఘారామమును అను
కరించి టిబెట్ లోని లాసాలో ఆరు విద్యా
శాలలుగల విద్యావీరము నిర్మింపబడెనట.
అల్లూరులో దొరికిన ఒకశాసనమును బట్టి
అచ్చట పూర్వకై లీయభిక్ష సంఘముయొక్క
విహార ముండెడిదని తెలియుచున్నది.]

సమావేశ భవనములు :- వందలువేలు
భిక్షువులును, భిక్షు

నిర్మాణము

చ

మ

అ

మ

ని

మ

మ

కన్వేరీ, నాసిక, కార్లామున్నగుచోట్ల కొండ
లలో పెద్దపెద్దభవనములు నిర్మింపబడినవి.
అంద్రదేశమున సంఘారామ, రామతీర్థం,
గృంతుపల్లి, నాగార్జునకొండలలో ఇట్టిభవ
నము లుండెడివి. వీనిస్తంభములు నేటికిని
నిలచియున్నవి.

శిల్పములు :- పైన వివరింపబడిన వాస్తు
పులలో కొన్ని శిల్పశోభితములు. మహారాష్ట్ర
మునందలి గుహలలో చాలభాగము నిరాడం
బరములు. కొన్నిటిలోమాత్రము స్తంభముల
మీదను, గుహముఖములమీదను చైత్య
వాతాయనపాతరజంతుశిల్పములు కలవు.
కార్లాభాజాకన్వేరీచైత్యాలయములలో కొద్దిగ
మనుష్యశిల్పము (మధునములు) కలదు. ఇవి
అంతయు ప్రాచీనము. వీటిలోను, ఇతరగుహ
లలోను మహాయానము ప్రబలినస్థిమృదు బుద్ధ
శిల్పములు చెక్కబడినవి. సాతవాహన
యుగముయొక్క కళాశోభకు శిల్పము
ఉత్కృష్టమనిదర్శనము. సాంచీద్వారములును,
అమరావతీమహాచైత్యమును ఆనాటి లోకో
త్తరశిల్పమునకు నిధులు. ఇంతియేగాక చిత్ర
శిల్పమునకు గురుమున వరిలినది.

గురుమున వరిలినది

సానానులలో కొన్ని

శాలాని మూడు

ఈకాలపు చిత్ర

౧. మహారాష్ట్రమునందలి గుహలు*

నేమ దక్షిణాపధమునందలి పశ్చిమాత్యక్ష భాగము మహారాష్ట్రముని పిలువబడుచున్నది. ఇందు రాష్ట్ర, పెటినకభోజులను తెగల వారు నివసించుచుండిరి. కొంతకాలము ఈ ప్రాంతమున మూర్ఖుల అధికారము సాగెను. అశోకునికాలమునందు ఈతెగలవారు అరిసి నామాజ్యుల పడమటినిరవాచుందు యుండిరి. అచ్యవర్తి మరణించినపిమ్మట ఆంధ్రసాత వాహనులవశజడగు సిముకు డ్రిప్రాంతమును జమించి పరిపాలించెను. సాతవాహనుల యధికార మిప్రాంతముమీద సుమారు ఒకటిన్నర శతాబ్దములకాలము సాగెను. ఆమీద ఊహ రాటులు దీనిని జమించి కొంతకాలము ఏరిరి. పిమ్మట సాతవాహనులు తిరిగి ఈప్రాంతమును వశపరచుకొనిరి. ఆమీద ఊజ్జయిని నుండి రాజ్యవేలిన శకతృక్రపులు దీనిని కొద్దికాలము పరిపాలించిరి. మరల నిది సాత వాహనుల వశమయ్యెను. ఇట్లు మధ్యమధ్య కొంతకాలమునదప్ప సుమారు నాలుగశతాబ్దాలకాలము మహారాష్ట్రము సాతవాహనుల విలుబిషయం యుండెను. ఈకాలమున అనేక స్థలములలో జౌధసంఘములకొరకు పర్వతములలో చైత్యోపహ విహారములును, సమ్రాపకభవన

మహర్, వాయ్, శైల్ వాడీ, మొరోల్, సిర్వార్, అజంతా మొదలగుచోట్ల గాంచ నగుచున్నవి. మొత్తముమీద ఈస్థలములలో మూడుసూలుగువందల సుహ లున్నవి.

పైగుహలలో అనేక భేదములు కనిపించుచున్నవి. కొన్ని మిక్కిలి మోటుగను, నిరాదంబరములుగను ఉన్నవి. మరికొన్ని చక్కని పనితనముతో, సుందరశిల్పములతో అత్యాదంబరములుగ నున్నవి కొన్నిటియందు శాసనములు చెక్కబడియున్నవి చాలగుహలలో ఇవి లేవు శాసనములు ఆయాగుహల నిర్మాణములను ఆనాటి సాతవాహన రాజుల రాష్ట్రకాలపరివర్తనములద్వారా తెలియ చేయుచున్నవి. కొన్ని గుహలలో ఇట్టి రాష్ట్రకాలపరములను వేర్వేరునక, ఆయాగుహలను దొలించినవారి పేర్లను మాత్రము తెల్పు శాసనము లున్నవి. ఈ శాసనముల లిపినిబట్టి ఆయాగుహల నిర్మాణకాలములను ఊహించవచ్చును. అట్టి శాసనములు లేని గుహలయొక్క నిర్మాణకాలమును వాని సామంతులగు బౌద్ధాములనుబట్టియు, నిర్మాణకాలమును తెలియదగిన శిలగుహలతోగల బోలికలనుబట్టియు నిర్ణయించు నానాధర్మాలలో గాజుల కుటుంబ

ఇట్టిగుహలు భావా
శిస్తేరీ, కొండ్వీత
పురలోకారా, నాశి

* ఈ గుహల
నూచినది
in Cav

572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000
1001
1002
1003
1004
1005
1006
1007
1008
1009
1010
1011
1012
1013
1014
1015
1016
1017
1018
1019
1020
1021
1022
1023
1024
1025
1026
1027
1028
1029
1030
1031
1032
1033
1034
1035
1036
1037
1038
1039
1040
1041
1042
1043
1044
1045
1046
1047
1048
1049
1050
1051
1052
1053
1054
1055
1056
1057
1058
1059
1060
1061
1062
1063
1064
1065
1066
1067
1068
1069
1070
1071
1072
1073
1074
1075
1076
1077
1078
1079
1080
1081
1082
1083
1084
1085
1086
1087
1088
1089
1090
1091
1092
1093
1094
1095
1096
1097
1098
1099
1100
1101
1102
1103
1104
1105
1106
1107
1108
1109
1110
1111
1112
1113
1114
1115
1116
1117
1118
1119
1120
1121
1122
1123
1124
1125
1126
1127
1128
1129
1130
1131
1132
1133
1134
1135
1136
1137
1138
1139
1140
1141
1142
1143
1144
1145
1146
1147
1148
1149
1150
1151
1152
1153
1154
1155
1156
1157
1158
1159
1160
1161
1162
1163
1164
1165
1166
1167
1168
1169
1170
1171
1172
1173
1174
1175
1176
1177
1178
1179
1180
1181
1182
1183
1184
1185
1186
1187
1188
1189
1190
1191
1192
1193
1194
1195
1196
1197
1198
1199
1200
1201
1202
1203
1204
1205
1206
1207
1208
1209
1210
1211
1212
1213
1214
1215
1216
1217
1218
1219
1220
1221
1222
1223
1224
1225
1226
1227
1228
1229
1230
1231
1232
1233
1234
1235
1236
1237
1238
1239
1240
1241
1242
1243
1244
1245
1246
1247
1248
1249
1250
1251
1252
1253
1254
1255
1256
1257
1258
1259
1260
1261
1262
1263
1264
1265
1266
1267
1268
1269
1270
1271
1272
1273
1274
1275
1276
1277
1278
1279
1280
1281
1282
1283
1284
1285
1286
1287
1288
1289
1290
1291
1292
1293
1294
1295
1296
1297
1298
1299
1300
1301
1302
1303
1304
1305
1306
1307
1308
1309
1310
1311
1312
1313
1314
1315
1316
1317
1318
1319
1320
1321
1322
1323
1324
1325

రాష్ట్ర గుహలో కొన్ని క్రీ. పూ. 250-100 నాటివి. జనార్. పిరళికోరా, నాసిక్‌లో ఒక గుహ కొంచెముక్కువతక్కువగ నీకాలపువే. అజంతాలోని 8, 9, 10, 12, 13 నంబర్ల గల గుహలు క్రీ. పూ. 150 నాటివి కావచ్చును. కన్హేరీలో కొన్ని గుహలు క్రీ. పూ. 100-క్రీ. శ. 150 నాటివి. కొన్ని క్రీ. శ. 5, 6 శతాబ్దాలనాటివి నాసిక్‌కార్ణాలలో ముఖ్యము లైన గుహలు ఊహారాహు నహా పానుని మొక్కయ్య, సాతవాహనులలో గౌతమీ పుత్రి, వాసిష్ఠీ పుత్రపులోమావి, యజ్ఞశ్రీల మొక్కయ్య కాలపువి.

ఈగుహలలో ముఖ్యమైనవాని నీక్రింద వర్ణించుచున్నాము :-

1. **మౌడః**—ఇది రత్నగిరిజిల్లాలో సావిత్రి నదీతీరమున బొంబాయికి దక్షిణముగ 45 మైళ్ళదూరమున గలదు. ఇచ్చట రాజపురీ కొండలను కొండలు కలవు. ఈకొండలలో నొకటి రెండుభుజములు కలిగియున్నది. అందు ఉత్తరభుజమున 28గుహలు దొలువబడి యున్నవి. వీనిలో ఒకదానియందుమూర్తియు శిల్పమున్నది. తక్కినవి నిరాడంబరములు. ఇందు 8, 15నంబర్లగులవి రెండు చైత్యగృహములు. 16-2. నంబర్లగులవి చక్కని విహారములు.

గవగుహః—ఇది యోగ చైత్యగృహము. దీనిముందు 22అడుగుల పొడగును, అడుగుల వెడల్పునుగల గాఢ నిలలో రెండు లావైన ప్తవి. ఎడమవైపుగోడ వైశాల్యముగల గది రాతి అరుగు ఉన్నది. డమధ్య 7అడుగుల దాగ 22చద

రపుఅడుగుల వైశాల్యముగల చావడి కలదు. ఈచావడి వెనుకఅంచున రెండు లావైన పల కల స్తంభము లున్నవి. ఈ స్తంభముల వెనుక 28అడుగుల పొడవును, 7అడుగుల వెడల్పును గల మరియొకచావడి కలదు. దీని లోపలి గోడలవెంబడి రెండున్నరఅడుగుల ఎత్తుగల అరుగు ఉన్నది. ఈరెండవచావడి వెనుక 15 అడుగుల పొడవును, 14½అడుగుల వెడల్పును గల గదిలో మధ్య రాతిలోదొలవబడిన చైత్య మున్నది. దాని అగ్రము గదిపై కన్పించు అంటియున్నది. చైత్యము నిరాడంబరమైనది. ఈగుహముందువసారాలో క్రీ.పూ. 2వశతాబ్దినాటి బ్రాహ్మిలికిలో చెక్కబడిన శాసనమొకటి ఉన్నది. దీనినిబట్టి ఈగుహ ఆ కాలమునాటిదని ఊహించవచ్చును.

కగివగుహః—ఇది విశాలమైన గుహ. దీనిలో శిల్పమేమియు లేదు. ముందు రెండు స్తంభములుగల వసారా ఉన్నది. వసారా వెనుకగోడలో రెండు పెద్ద కంఠకిటికీ లున్నవి. దీని వెనుక 34½చదరపుఅడుగుల చావడి కలదు, గోడలను ఆని అరుగు ఉన్నది. దీనిలో గదులు లేవు. ముందువసారాలో నాసిక్‌లోని సాతవాహనరాజులశాసనముల లిపిలో చెక్కబడిన శాసనమొకటి ఉన్నది.

3. **వగుహః**—ఇది కుదాలోని గుహల యందు ప్రధానమైనది. చక్కని చైత్యగృహము. గుహముందు 8అడుగులు ముందుకు వచ్చు మంటపమున్నది. దీని నిలువలు వేసు గులు మోయుచున్నవి. దీని వెనుక ముందు రెండు స్తంభములుగలిగి, 24½అడుగుల పొడవును, 7½అడుగుల వెడల్పును గల వసారా ఉన్నది. వసారావెనుకగోడలో 8అడుగుల వెడల్పుగల ద్వారా మున్నది. ద్వారముకు

రెండునైపులు కంఠకిటికీ లున్నవి. ద్వారము దాటినతోడనే 29 అడుగుల చదరముగల చావడి కలదు. దీనిగోడలను ఆహకొని అరుగు ఉన్నది. ఈచావడివెనుక అంచుమీద రెండు స్తంభము లున్నవి. వీనిపై నగల అడ్డదూలము మీద జంతువులయొక్కయు, వామనులయొక్కయు, పుష్పములయొక్కయు, శిల్పములు గల ప్రాకారము చెక్కబడి యున్నది. ఈ స్తంభములవెనుక 20 అడుగుల లోతును, 15 అడుగుల వెడల్పును, 10¹/₂ అడుగుల యెత్తును గల గది యున్నది. దీనిమధ్య 7 అడుగుల 3 అంగుళముల వ్యాసముగల శిలా చైత్యమున్నది. ఈగుహముందువసారాలో వెనుక గోడమీద ద్వారమునకు రెండునైపులను శిల్పము లున్నవి. ఎడమవైపు సర్పాలంకార భూషితమైన ఒకస్త్రీయు, ఒక పురుషుడు నున్నారు. స్త్రీ ఎడమచేతిని వామనుని తలపైన ఆనించినది. వామనుడు ఆమె పాదములకు గల అంగైలును సర్పచున్నాడు. కుడిపైపున నిట్టిదే శిల్పమున్నది. అందు స్త్రీ ఎడమచేత మూడు తామరమొగ్గలను షట్కొని యున్నది. చావడిలో కుడివైపుగోడమీద సింహాసనాసీనుడై తామరపువ్వుమీద పాదములుంచిన బుద్ధుని బొమ్మయు, ఆపువ్వు కాడకు ఇటువంటి లేళ్ళను, నాగులును చెక్కబడియున్నారు. ఇవి క్రీ. శ. 5, 6 శతాబ్దాలలో చెక్కబడినవి కావలెను. ఈచైత్యగృహము కార్కాడై తాలూకాయమును పోలియున్నది. దానివలెనే ఇదియును క్రీ. శ. 2 వ శతాబ్ది నాటిది కావచ్చును.

ఇదిగోక ౯, 15 నంబరుగల మరెండు చైత్యగృహములు, 16-22 నంబరుగల ఏడు హిందూములును ఇచ్చట కలగ్గ.

మహారా :— ఈ గుహము సావిత్రినదీతీరమున కుదాకు 28 మైళ్ళదూరమునం దున్నది. ఇచ్చట 28 గుహ లున్నవి.

గవగుహ :— ఇది అర్కాచీనము. దీని ముందు అరుస్తంభములును, 58 అడుగుల పొడవును, 8 అడుగుల వెడల్పునుగల వసారాయును కలదు. వసారా వెనుకగోడలో మూడు ద్వారములును, రెండు కిటికీలును ఉన్నవి దీని వెనుక 57 1/2 అడుగుల పొడవును, 34 1/2 అడుగుల వెడల్పునుగల చావడి కలదు. దాని గోడలనాని అరుగు కలదు. చెక్కగోడలలోను, వెనుకగోడలోను గదులు కలవు వెనుకగోడ మధ్య నొక ద్వారమును, దానివెనుక 20 అడుగుల పొడవును, 17 అడుగుల వెడల్పును గల గదియును కలవు. ఈగది మధ్య చదరముగ నున్న బండకలదు. దానిమీద ధ్యానముగ్ధలో నున్న బుద్ధుని బొమ్మయు, క్రింద పరిచారకులును, చైన యును చెక్కబడి యున్నారు.

౪ గవగుహ :— ఇది ఒక చైత్యగృహము. ముందు రెండుస్తంభములవసారా కలదు దీని వెనుక 27 అడుగుల పొడవును, 28 అడుగుల వెడల్పును, 9 అడుగుల యెత్తును కల చావడి ఉన్నది. దీనిగోడలలో 8 గదు లున్నవి. చావడి వెనుక నింకొక 15 అడుగుల చదరముగల గదిలో ఒక శిలాచైత్యమున్నది.

గవగుహ :— ఇదియు నొక చైత్యగృహము. ఇది చావడి వెనుకగోడమీద చెక్కబడినది. ఇది కే గది ఉన్నది. దాని 8 అంగుళముల పొడవున్నది. ఈచైత్యము మున్నది.

కోల్. — ఇది మహాకోకు ఎదురుగ సావిత్రినది అవలియొడ్డున గల చిన్న పల్లె. ఈ పల్లెలోగల కొండమీద రెండువరుసల గుహ లున్నవి. ఒకవరుసలోనివి మిక్కిలి శిథిల ములై పోయినవి. రెండవవరుసలోనివి అసం పూర్ణములు.

సిర్సాల్ : — ఈ పేరుగల గ్రామము పూనాకు దక్షిణముగ సీరానది తీరమునందున్నది ఇచ్చట నిరాడంబరములగు 20 గుహలు కలవు. అందొకటి 20 అడుగుల లోతును, 14 అడుగుల వెడల్పును కలది. దానిమధ్య 5 అడుగుల వ్యాసముగల చైత్యమున్నది. రెండవగుహ 26 అడుగుల చదరము గల విహారము. దీనియందు 9 గదులున్నవి. మిగిలినవి చిన్న గుహలు.

వాయ్ : — ఇది సతారా జిల్లాలోని గ్రామము. ఇచట 18 గుహ లున్నవి. అవనంబరుకలది చైత్యగృహము. దీనిలోని చావడి 31 అడుగుల పొడవును, 30 అడుగుల వెడల్పును, 9 అడుగుల యెత్తును కలది. దీనిలో 7 గదులున్నవి. దీనివెనుక 16 అడుగుల చదరముగల గదిలో నిరాడంబరమైన చైత్యమున్నది. ఇవ నంబరుగుహ 27 అడుగుల పొడవును, 21 అడుగుల వెడల్పునగుల విహారము. ఇవ నంబరుగుహ మరియొక విహారము. తిక్కినవి చిన్నచిన్న గుహలు.

కరాద్ : — ఇదియును సతారాజిల్లాలోని గ్రామమే. ఇందు మూడువరుసల గుహలున్నవి. ఒకదానిలో 23ను, రెండవదానిలో 19యు, మూడవదానిలో 22ను, మొత్తము 64 గుహలు కలవు. ఈగుహలన్నియు మిక్కిలి చిన్నవి. వీటివసాగాలలోను, చావడులలోను ఇంధములు

లోని చైత్యములు మిక్కిలి మోటుగ నున్నవి. ఈయంశములనుబట్టి ఈగుహలు మిక్కిలి వ్రాచినములని చెప్పవచ్చును. ఇది క్రీ. పూ. 1వ శతాబ్దానికిని కావచ్చును. ఇందు కొన్ని మూత్రము అర్పించినము లున్నవి.

గవగుహ : — ఇది చైత్యగృహము. ఇందలి చైత్యము నిరాడంబరమైనది. దీనిపై కప్పు కారాలోపల వంగి యున్నది. కాని చైత్యముచుట్టును ప్రదక్షిణమార్గము లేకు. ఆలయప్రధానద్వారముమీద గుర్రపులాశము వంటి టిటికీ బదులుగ చదరపు టిటికీ ఉన్నది. ఈద్వారమునకు రెండువైపులను స్తంభములున్నవి. వీటి అగ్రములమీద నాసికలోపల సింహములును, చక్రమును, త్రిరత్నచిహ్నమును ఉన్నవి.

ఓవగుహ : — దీనియందు

లోని స్తంభాగ్రములు నాగ్రములవలె జంతుశిల్పనవైనక 16 అడుగుల పొడవెడల్పునగుల చావడి అడుగుల లోతును, 12 గల గదిలో 7 అడుగుల మును ఉన్నవి.

గవగుహ, — ఇది గృహము.

రహగుహ : — ఇది

చైత్యము 27 అడుగుల గుల వెడల్పును 12 గల గది

పాకా
ఫ్రెష్
కొం
బాయి

నాలుగు మైళ్ళదూరమునం దున్నది. ఇచ్చటి గుహలలో రెండు చైత్యాలములును, ఒక విహారమును ముఖ్యములు.

౧వగుహ :— ఇది చైత్యగృహము. ఇది మిక్కిలి పెద్దది. గుహముఖమునుండి ఆలయము లోలి వెనుకగోడవరకునుగల లోతు 66 1/2 అడుగులు. వెడల్పు 28 అడుగులు. ఎత్తు 28 1/2 అడుగులు. చైత్యమున్నగది లోతు 49 అడుగులు. వెడల్పు 14 అడుగులు. 8 అంగుళములు. దీనిమధ్యనున్న చైత్యము యొక్క వ్యాసము 9 1/2 అడుగులు. ఈ చైత్యహక్మిక ఎత్తు ఇతరచైత్యముల హక్మికకు రెండున్నెట్లు. చైత్యము చుట్టును 30 స్తంభములున్నవి. వీనిలో నొక స్తంభము మీద

చిన్నస్తూపము చెక్కబడి యున్నది. ఈముఖమున కిందిభాగమున గొమ్మ చెక్కబడియున్నది. గుమవలె చెక్కబడినది. 2వకతాల్చిలిపిలో చెక్కబడియున్నది.

యొక విహారము. దీని పొడుగు 18 అడుగులు, వెడల్పు 11 అడుగులు. దీనిలో పలకలస్తంభములు 12 వసారా కుడిపక్కన కలదు. దానిలో నొక స్తంభమున ఒక చైత్యవాతాయురారావెనుక 29 అడుగుల

దూరము, 8 1/2 అడుగుల దీనికి

లపు. శ్రములు

భాజా :— ఈ గామము పునాబొంబాయి మార్గమున లోనవాపీషనుకు సమీపమున కార్లాకు 2 మైళ్ళదూరమునం దున్నది. ఇచ్చట గుహలు 20 గుహలున్నవి ఇవి రెండు అంతర్వలలో ఉన్నవి.

౧వగుహ :— ఇది ఒకచైత్యగృహము. ఇది క్రీ. పూ. 200 నాటిది. సమగ్రముగ నున్నది. చైత్యమున్న గది 59 అడుగుల లోతును, 28 అడుగుల వెడల్పును కలది. దీని మూడువైపులను 3 1/2, వెడల్పుగల ప్రదక్షిణ మార్గమున్నది. చైత్యమునకు మూడువైపులను 11 అడుగుల ఎత్తుగల 27 పలకలస్తంభములున్నవి. ఇందు కొన్ని స్తంభముల అగ్రములమీద చక్రము, స్పృశిక, త్రిశూలము, కమలము మున్నగు చిహ్నములున్నవి. కార్లాలోవలెనే చైత్యముపైన కమ్ములుగల వంపు ఉన్నది. నేలచుట్టునునుండి దీని యొక్క 26 అడుగులు. హక్మిక రెండంతర్వలలో నున్నది.

౨వగుహ :— 30 అడుగుల పొడవును, 14 1/2 అడుగుల వెడల్పును గల విహారము.

౩వగుహ :— 25 1/2 అడుగుల పొడవును, 7 అడుగుల వెడల్పును గల విహారము.

౪వగుహ :— 18 1/2 అడుగుల పొడవును, 12 1/2 అడుగుల వెడల్పునుగల విహారము. ఇందు 5 గదులున్నవి.

ఇవిగాక 1-11, 15, 16 నంబర్లుగల గుహలును విహారములే.

17వనంబరు గుహకు సమీపమున రాతిలో దొలిచి నిర్మింపబడిన 14 శిలాచైత్యములున్నవి. వీని వ్యాసము 4 అడుగులనుండి 6 అడుగులవరకు.

చక్రము లున్నవి. అన్నిటికిని వేదికాగ్రమున ప్రాకారశిల్ప మున్నది. ఈవృత్తము అనకా పల్లివద్దగల శంఖరంలోని లింగాలకొండమీది చైత్యములను స్ఫురింపజేయుచున్నది. దానికి ప్రాకారశిల్పము లేదు. అవి ఈభాజాచైత్యములకంటెను ప్రాచీనములు కావలెను. ఈ చైత్యములకు మరొకొంతదూరమున నొక గది దొలవబడి యున్నది. అందు కుడిగోడలో నొకగూడు కలదు. దానిచక్రన గోడమీద సాంచీలోవలె చిన్న చైత్యములపంక్తి చెక్కబడి యున్నది.

బేడ్చు :— ఈపేరుగల్గరామము భాజాకు తూర్పుగ కర్ణులరైలుస్టేషనుకు 4 1/2 మైళ్ళ దూరమున దున్నది. ఇచ్చట స్వల్పసంఖ్యాకములగు గుహ లున్నవి. వీనిలో నొక చైత్య గృహమును, ఒక విహారమును ముఖ్యములు.

చైత్యగృహము :— ఇచట నొకపర్వత పంక్తికి ముందు ఒక గుట్ట కలదు. ఈగుట్టలో ఒకవైపునుండి రెండవవైపును 13 గజముల పొడవును 4 అడుగుల వెడల్పునుగల దారి దొలవబడినది. దీనికావల పర్వతములో ఈచైత్యగృహ మున్నది. ముందు పలకలుగల రెండుస్థంభముల వసారా కలదు. ఈస్థంభాగ్రములమీద నాసికాక్లారాలోపల ఏనుగులును, సింహములును, వానిపై స్వారి చేయు స్త్రీపురుషులును చిత్రంపబడియున్నారు ఈ వసారా పొడవు 50 అడుగులు, వెడల్పు 12 అడుగులు. రెండువైపులను రెండు గదులున్నవి. వసారావెనుకగోడమీద ప్రాకార శిల్పమును, చైత్యములు నున్నవి. వసారా వెనుక చైత్యముగల గది ఉన్నది. దాని లోతు 45 అడుగులు, వెడల్పు 21 అడుగులు. చైత్యము చుట్టును 10 అడుగుల ఎత్తుగల

24 పలకలస్థంభము లున్నవి. వీనికావల 3 1/2 అడుగుల వెడల్పుగల ప్రదక్షిణమార్గ మున్నది. కొన్నిస్థంభములమీద చైత్యము, త్రిశూలము మున్నగు చిహ్నములు చెక్కబడినవి. చైత్యవేదిక అడుగును, అగ్రమునను ప్రాకారశిల్ప మున్నది.

విహారము :— ఇది విలక్షణ మైనది. చైత్యాలయమువలె దీని వెనుకభాగము వర్షులము వైకపు గూడువలె వంపుగ నున్నది. దీని పొడవు 32 1/2 అడుగులు, వెడల్పు 18 అడుగులు. ఇందు 11 గదులు కలవు వీని ద్వారబంధములమీద గుర్రపులాడములవంటి చైత్యవాతాయనము లున్నవి.

పిరిలకొర్రా :— ఈగ్రామము ఖాండేష్ జిల్లాలో చాలీస్ గాం రైలుస్టేషనుకు 12 మైళ్ళ దూరమున దున్నది. ఇచ్చటగల గుహలలో నొక చైత్యగృహమును, ఒక విహారమును ముఖ్యములు.

చైత్యగృహము :— దీని లోతు 50 అడుగులు, వెడల్పు 54 1/2 అడుగులు, ఎత్తు 50 1/2 అడుగులు. చైత్యమున్నగది వెడల్పు 20 అడుగుల 8 అంగుళములు. చైత్యము చుట్టును 14 అడుగుల ఎత్తుగల 25 స్థంభము లున్నవి. ఈగది అజంతాలోని 10వగుహను పోలియున్నది. తిర్థాత్రికాలమున దీని గోడల మీద బుద్ధునియొక్కయ, త్రిశూలముల యొక్కయ వర్ణచిత్రములు చిత్రంపబడినవి.

విహారము :— ఇది 50 అడుగుల వెడల్పు గలది. దీనిలోభాగమున వరుసవెంటి వరుసగ నాలుగువరుసల స్థంభము లున్నవి. ఈయంశమునం దిది ఎల్లోరాలోని ద శా వ తా ర గుహను పోలియున్నది. కొండనే విహారము నందువలె దీనియందును కప్పలోభాగమున

అడ్డునిలుపుకమ్ములు చెక్కబడి యున్నవి. ఈవిహారమునందలి గడుల ద్వారములమీద వైత్యవాతాయనము లున్నవి. స్తంభముల అగ్రములందు సింహములును, వృషభములును సాంచీద్వారములమీదవలె రెక్కలు గల జంతువులును చెక్కబడి యున్నవి. ఈ విహారము క్రీ. శ. 1వ శతాబ్ది నాటిది కావచ్చును.

శైలర్వాడీ :— ఈపల్లె పునాబొంబాయి మార్గమున టలేగాం రైలుస్టేషనుకు 2 మైళ్ళ దూరమునం గున్నది. ఇచ్చట నొక కొండలో నొక వైత్యాలయమును, కొన్ని చిన్నవిహారములు నున్నవి. ఒకదానిలో క్రీ. శ. 2వశతాబ్ది నాటి లిపిలో శాసన మున్నది.

జాన్నార్ :— ఇది పునాబొంబాయిలో ఉన్నది. ఇది ప్రాచీనకాలమున సుప్రసిద్ధవాణిజ్యకేంద్రముగ నుండిన లగర అను నగరమని కొందరి అభిప్రాయము. ఇచ్చట శివనేరి, తులాలేనా, గణేశలేనా, సులేమాన్, మాన్కోడి అను అయిదు కొండలచరియలలో మొత్తముమీద 57 గుహ లున్నవి. వీనిలో శిల్పములుగాని, ఆకంబరితగాని లేవు. సామాన్యముగ నీగుహలలో వైత్యవాతాయనమును, ప్రాకారశిల్పమును, వైత్యములును గాంచనగుచున్నవి. ఒకటిరెండుగుహలలోమూత్రము స్తంభాగ్రములందు జంతుశిల్పము లున్నవి. ఇక్కడి గుహలలో కొన్ని బహుప్రాచీనములు, మరి కొన్ని అర్వాచీనములు. కొన్ని విలక్షణములు. ప్రాచీనములు క్రీ. పూ. 100నాటివి. అర్వాచీనములు క్రీ. శ. 2వశతాబ్దివి. ఈగుహలలో చాలభాగము ప్రాచీనార్వాచీనములకు మధ్యకాలమునకు చెందినవి.

శివనేరీగుహలు :— ఇవి చర్మిత్రేషిద్ధుడగు శివాజీ జన్మస్థానముగు శివనేరీ గ్రామమునంద గలదు. ఇచట కొండ తూర్పు వాలులో ఈ గుహలు దొలవబడినవి. ఇవి రెండతళ్ళలలో ఉన్నవి. కొండ దిగువ చిన్నచిన్నగుహలు అనేకము లున్నవి. వానిపైన ఒక పెద్దగుహ కలదు. దీనిముందు రెండు స్తంభములును, వాని మధ్య విశాలమగు ద్వారముయొకవు. వీని వెనుక చతురముగనున్న చావడి ఉన్నది. దానిమధ్య నొక శిలావైత్యము కలదు. దీని పైభాగమున రెండంతస్తులగుహ ఉన్నది. దీనిలో క్రీ. పూ. 2వశతాబ్దిలిపిలో ఒక శాసన మున్నది. దీనిలో పెక్కు గడులు కలవు. ఈ గుహచక్కగ నొక విహార మున్నది. దీనిలో స్తంభములు లేవు అచ్చక్కగ ఆరుగడులు గల మరియొక విహారము కలదు. అమీద 36 అడుగుల పొడవును, 31 అడుగుల వెడల్పును గల పెద్ద విహార మున్నది. ఇందు 12 గడులున్నవి. దీనిద్వారమునకు రెండువైపుల రెండు కిటికీ లున్నవి. దీనికావల నింకొక విహార మున్నది. దాని పొడవు 31 అడుగులు, వెడల్పు 21 అడుగులు. దీని ముఖమున నర్మచిత్ర మున్నది. ఈగుహలరుసలో రెండు వైత్యగృహము లున్నవి ఇందొకదానిలో కొండనే నాశితలోవలె వెనుకగోడలో నొక వైత్యము చెక్కబడినది. రెండవది సంపూర్ణ వైత్యగృహము. దీనియం దొక పెద్దద్వారమును, రెండు కంతకిటికీలు నున్నవి. ప్రదక్షిణ పథమునకును, వైత్యమునకును మధ్య నాలుగు లావైన స్తంభము లున్నవి. వైత్యాలయము పొడవు 31 అడుగులు, వెడల్పు 20 1/2 అడుగులు. వైత్యముయొక్క వ్యాసము 10 అడుగులు. దీని వేదికాగ్రమున ప్రాకారశిల్ప

మున్నది. చైత్యభక్తము కప్పుమీద చెక్కబడియున్నది. కప్పులో భాగమున వర్ణచిత్రములున్నవి. ఈగుహలో క్రిస్తుతకారంభకాలపు లిపిలో శాసనముకట్టి కలదు.

తులజాగుహలు :— కారాలోవలె ఈ గుహలలో ఒకదానిని ఇటీవల నెవరో తులజా అను డేవి ఆలయమున మార్చినారు. అందువలన నీగుహలకు స్థానికులు తులజాలేనా అని పేరు పెట్టినారు. వీనిలో విలక్షణమైన చైత్యగృహ మొకటియు, 2 విహారములును, అనేకములగు చిన్నచిన్న గుహలు నున్నవి. ఇచటి చైత్యాలయము వలయాకారముగ నున్నది. దీని వ్యాసము $5\frac{1}{2}$ అడుగులు. దీనిమధ్య 8 అడుగుల వ్యాసముగల చైత్యమున్నది. దీనిచుట్టున 12 పలకలస్తంభములు కలవు. ఈస్తంభముల వెలుపలనున్న ప్రదక్షిణమార్గముపైన అర్ధవలయాకృతిగల కప్పు కలదు. చైత్యము నిరాడంబరము. ఈచైత్యగృహమునకు ప్రాగుత్తరముగ ౯౦౯ గుహ కలదు. దీని ముఖమంతయు నాసికచైత్యాలయములవలె చైత్యవాతానయనములచే అలంకరింపబడినది. దీని ద్వారబంధము పైకమ్మిమీద స్పృశికాలంకారమును, ప్రక్కకమ్మలమీద పుష్పాలంకారమును చెక్కబడినవి. దీనిపైన ఒకపెద్దవాతానయనమును, దానికి రెండువైపులను రెండు చిన్న వాతానయనములు నున్నవి. దీనిలోపలిగోడలో నొక చైత్యమును దాని కిటునటు యక్షులు నున్నారు. అపైన ప్రాకారశిల్పమున్నది.

గణేశలేనాగుహలు :— ఈ గుహలలో నొక దానియందు ఇటీవల నెవరో గణపతి విగ్రహమును చెక్కబడవలన వీని కాపేరు వచ్చినది. ఈగుహలలో రెండు చైత్యాలయ

ములును, మూడునాలుగు విహారములును ముఖ్యములు. అందు ఒక చైత్యగృహపు ముందువసారాలో నాసికలోని స్తంభముల వంటివి నాలుగు స్తంభములున్నవి. దీని పొడవు 25 అడుగులు, ఎత్తు 24 అడుగులు, లోతు 24 అడుగులు. చైత్యమున్నగది వెడల్పు 13 అడుగులు. చైత్యముచుట్టును 10 అడుగుల ఎత్తుగల 20 స్తంభములున్నవి. వీటి అగ్రములు నాసికస్తంభాగ్రములవలె ఉన్నవి. నెరుక వంపుగలభాగమున 6 సామాన్యస్తంభములున్నవి. చైత్యము ఎత్తు $16\frac{1}{2}$ అడుగులు. వేదికాగ్రమున ప్రాకారశిల్పము కలదు. దీనికప్పు గూడవలె వంపుకలిగి యున్నది. రెండవ చైత్యగృహము చతుర్ద్రాక్షాకృతి కలది. దీనికప్పు సదునుగ ఉన్నది. వంపు లేదు. దీనిలోతు 22 అడుగులు, వెడల్పు 13 అడుగులు, ఎత్తు 14 అడుగులు. చైత్యభక్తము కప్పులో చెక్కబడినది. ముందువసారా నెరుకగోడలో ఒక ప్రధానద్వారమును, దానికి రెండువైపులను ఉపద్వారములును కంఠకీటిలు నున్నవి. ప్రదక్షిణపథము వెడల్పు 9 అడుగులు. ఈ గుహలో క్రీ. పూ. 100 నాటి ఒక శాసనమున్నది. జానార్దగుహలో నెల్ల నిది ప్రాచీనతము.

సులేమాన్ కౌంఠలోని గుహలు :— ఈ గుహలలో రెండు చైత్యగృహములును, రెండు విహారములును ముఖ్యములు. ఒకచైత్యగృహము లోతు 22 అడుగులు, వెడల్పు 8 అడుగులు. చైత్యము వ్యాసము 4 అడుగుల 10 అంగుళములు, ఎత్తు 9 అడుగుల 4 అంగుళములు. గుహ ఎత్తు 16 అడుగులు. గుహ ముఖమున చైత్యవాతానయనము లున్నవి. వానిలో కొన్నిటియందు చిన్న చైత్యము

లును, మరికొన్నిటియందు కమలములు నున్నవి. మధ్యమధ్య ప్రాకారశిల్ప మున్నది. ప్రధానద్వారముయొక్క కమ్మలమీద నాసికలోవలె రేఖాపుష్పస్వస్తి కళిల్పము లున్నవి. రెండవచైత్యగృహము అసంపూర్ణము. ముందు విశాలమగు గుహముఖ మున్నది. లోపల అరవలయాకారమగు రామున్నది. ఇందు ఒకగూటిలో బారహమాణ్యలోవలె శ్రీనిగ్రహము చెక్కబడియున్నది. మరియు చోట క్రీ. పూ. 100 ప్రాంతపు శాసన మొకటి కలదు. ఇచట రెండు ముఖ్యవిహారములలో నొకదానియందు 4 గడులును, లోపలిగోడలో నొక చైత్యము నున్నది. రెండవవిహారము వెడల్పు 12 అడుగులు, పొడవు 45 అడుగులు. లోపలిగోడమీద ప్రాకారశిల్ప మున్నది.

కొండ్లిపే :— ఈ గ్రామము కన్వేరిక దక్షిణముగ మొహల్ గ్రామమునకు దగ్గరగ నున్నది. ఇచటి కొండలో 16 గుహలు ఉన్నవి. ఇందొకచైత్యాలయమును, ఒకవిహారమును ముఖ్యములు. ఈచైత్యగృహము బరాబర్ కొండలలోని సుదామగుహవలె విలక్షణమైనది ముందు రెండుగోడలనడుమ చతుర్దశమగు ప్రదేశమున్నది. దీని లోతు 29 1/2 అడుగులు. వెడల్పు 17 అడుగులు, ఎత్తు 9 అడుగులు. దీనివెనుక వలయాకారముగల భాగమున్నది. దీనిమధ్య చైత్యము కలదు. దీని వెనుక గోడమీద కమలముపెనుకూర్చిన బుద్ధనియొక్కయు, పరిచారకులయొక్కయు, నాగులయొక్కయు, యక్షులయొక్కయు బొమ్మలు చెక్కబడినవి. మరియొకచోట నిలచిన బుద్ధుని బొమ్మ కలదు. ఈశిల్పములన్నియు గుహ దొలవబడినప్పటికీ చెక్కబడినవే. ఇచటి ముఖ్యవిహారపు వసా

రాలో 4 స్తంభము లున్నవి. వసారాపొడవు 24 అడుగులు, వెడల్పు 14 అడుగులు.

నాచేఘాట్ :— ఇది జన్నార్కు ఏడు మైళ్ళదూరమునం దున్నది. ఇచటిగోడలో పెక్కుగుహలు కలవు వీనిలో చాలభాగము శిథిలములై పోయినవి. అందున ఇందు రెండు గుహలు ముఖ్యములు. వానిలో ఒకదాని యందు నెరుకగోడమీద కొన్ని మనుష్య విగ్రహములు చెక్కబడినవి వానికింద ఆవృక్తులపేర్లు చెక్కబడినవి ఈపేర్లు నుబట్టి యాచిగ్రహములు సిముకసాతవాహుని, అతని కుమారుడు శ్రీసాతకర్ణి, అతనిభార్య, నాగానీక, ఆమె తండ్రి త్రణకయిలో, ఆమె పుత్రులు కుమారభాయ, కుమారహకునీరి, కుమారసాతవాహని అని తెలియుచున్నవి. మరియు గుహలో ప్రధానద్వారమునకు రెండునైపులను పెద్దశాసనము చెక్కబడి యున్నది. అది శ్రీసాతకర్ణి చేసిన బహుయజ్ఞములను ఆయాసంధర్మములలో చేయబడిన దానిములను పేర్కొనుచున్నది. ఈగుహలు నిరాడంబరములుగ నున్నవి. నాసికలోని కృష్ణనిగుహయు, ఈగుహలును ఒకేవిధముగ నున్నవి. ఇవి క్రీ. పూ. 3వశతాబ్దిచరమ పాదమునాటివి.

కన్వేరీ :— ఈగ్రామము బాంబాయివరము నకు సమీపమునందున్న సాల్వేటీఅను ద్వీపమునం దున్నది. బి. బి. సి. ఐ లైలులైన మిడి బోర్లప్రీ అను స్టేషనులో దిగి తూర్పుగ సుమారు రెండుమైళ్ళు పోయినచో ఈగ్రామము కనిపించును. ఇచటికి ఎదుమైళ్ళదూరమున కన్వేరీ అను కొండ కలదు. దానిలో సుమారు 103గుహ లున్నవి. ఇవియే కన్వేరీ గుహలని ప్రసిద్ధి నందినవి. ఈగ్రామమువద్ద

పడమటికనుమల వరుసలు చీలి యున్నవి. బారిష్ శ్రీమనుసుండియే ఒక చిన్నగుట్ట వచ్చును. దీనిపై వనే కన్నేర్చి గ్రామ మున్నది. ఈగుట్ట వెనుక నొక లోయ ఉన్నది. వలయాకార ముగనున్న దీనిలో చిట్టడవి వ్యాపించి యున్నది దీని తూర్పుఅంచున ఇంకొక గుట్ట కలదు. దాని వెనుక మరియొక పెద్దలోయ కలదు. దాని వెనుక నొక పర్వతపంక్తి ఉన్నది. దీని ప్రక్కలు వాలుగను అగ్గిము సమమ గను ఉన్నవి. ఈకొండమీద మూడు అగరువులలో గుహలు దొలువబడి యున ఇంచు కొన్ని ఆత్మప్రాచీనములు, మరికొన్ని అర్వాచీనములు. ఈగుహలలో సుమారు ప్రాకృతశాసనము కలవు. వానినిబట్టి హల నిర్మాణములు క్రీ. పూ. 2^వ నుండి క్రీ. శ 4^వ శతాబ్దివరకును వచ్చెనని తెలియనగుచున్నది. చాల శిథిలములైనవి. కొన్ని పక్షిపోవుచున్న గుహలలో చాలభాగము విహారములు, కొన్ని పెద్దపెద్ద సమావేశభవనములు, కొన్ని వైతి గృహములు, మరికొన్ని బుద్ధాలయములు.

దీనిలో ముఖ్యములైన గుహలను ఈ క్రింద వర్ణించుచున్నాము :—

౧వగుహ :—ఇది రెండు అంతస్తుల గుహ దిగువ అంతస్తులలో ముందు రెండువసాలును, వాని వెనుక నొక చావడియు కలది. చావడి వెనుకగోడలో మూడు గదులును. రెండవవసారాపైన గుర్రపులాడమువంటి కిటికీ కలదు. దీనిద్వారా కావలసిన నీరు గాలియు, వెలుగును లోనికి వచ్చును. పై అంతస్తులో మూడు గదులున్నవి. ఈగుహ నిరాడంబరమైనది. దీనిలో శిల్పము లేమియు లేదు.

౦ న మూడు భాగములలో శిల్ప మున్నది. మొదటి
 ౧ భాగమున ఒక మిథునముకలదు. ఇందలి స్త్రీ
 , త్రిధంగిలో నిలచి యున్నది. ఆమె ఎడమ
 చేయి నడుమునకు ఆని యున్నది. కుశిచ్యో
 వేలాడుచున్నది పురుషుడు ఎడమచేతిని
 మోచేతివద్ద వంచి పైకెత్తి లీలారవిందమును
 పట్టుకొనినాడు. అతని కుశిచ్యో స్త్రీ నడుము
 చుట్టు నున్నది. ఈదృశ్యమున కావల నిలచిన
 ద్విపాణిబామ్మ కలదు. శిమ్మట మరియొక
 ధను మున్నది. ఇందు స్త్రీ త్రిధంగిలో
 చి రెండు చేతులను పైకెత్తి అంజలి పెట్టి
 చెము ఎడమచేతి పునకు వంగి నమస్క
 రుచుచున్నది. పురుషుడు ఎడమచేతిని మధ్య
 లీలారవిందము నెత్తిపట్టుకొని కుశిచేతిని
 ౧ కాన్చి నిలచినాడు. ఈశిల్పముల
 అనేకముద్రలలో బుద్ధవిగ్రహము
 ఈగోడవెనుక నొకగది కలదు. దాని
 చిర 1/2 అడుగులు, వెడల్పు 40 అడు
 ౨ గు దీని మధ్య చైత్యమున్నది. దాని వ్యా
 ము 16 అడుగులు దానిచుట్టును 34 స్తంభవం
 లున్నవి. వీనిలో ముందు గల నాలుగు
 స్తంభములును, చైత్యముచుట్టును వంపులో
 కేంద్రవియు నిరాడంబరములగు పలకల స్తంభ
 యలు, ఒకపైపు ఆరును, మరియొకపైపు 11
 ౩ మూలములును అగ్రములును కలవి. ఈ
 స్తంభమూలముల ఒకదానిలో నొకటి గ
 లుగు చతురము లున్నవి. ఆపైన గిన్నె
 ౪ భాగము కలదు. దానిమీద పలకలు
 ౫ స్తంభభాగము. దానిఅగ్రమున రెండు
 వలయములు, ఆపైన అమలకము, దానిమీద
 మరియొక వలయము. దాని మీద మరల
 నాలుగు చతురములు, ఈచతురశ్చక్రమీద
 ఏనుగులును, చైత్యములును, మనుష్యులును

చెక్కబడియున్నాడు. ఇందలి చైత్రమును, వసారాగోడమిది మిథునశిల్పములుచు పాచీనములు. బుద్ధశిల్పములు అర్చాచీనములు. ఈ కన్నేరీ చైత్ర్యగృహము కార్ణా చైత్యాలయమునకు నకలు.

౧౦వగుహ :— ఇది ఒక విహారము. ముందు వసారాలో పది పలకల స్తంభములున్నవి. కుడివైపుగోడలో ఒకగూటిలో సింహాసనాసీనుడైన బుద్ధుని బొమ్మ కలదు. పైన పక్కలును, క్రింద భక్తులు నున్నారు. ఈశ్వర్యము చూట్టును పద్మపాణి బొమ్మలున్నవి ఈవసారావెనుక విశాలమైన చావడి కలదు. దీనిలో ఎనిమిది స్తంభములుగల నాలుగువరుసలున్నవి చావడి వెనుకగోడలో మధ్య సింహాసనాసీనుడగు బుద్ధుని బొమ్మ చెక్కబడినది. దీని కొకవైపు ఎనిమిదియు, రెండవవైపు ఎనిమిదియు మొత్తము పదహారు గడులున్నవి

౧౧వగుహ :— ఇది ఈ ప్రాంతమున గాంచనగు గుహలన్నిటికంటెను మనోహరమైనది. ఇది నేలమట్టమునకు అయిదారు అడుగుల ఎత్తున ఉన్నది. దీనిని చేరుటకు క్రింద నుండి మెట్టున్నది ముందుగ నాలుగుస్తంభముల వసారా కలదు. దీనిలో శిల్ప మేమియు లేదు వసారా వెనుకగోడమధ్యలో ద్వారమున్నది. ఈద్వారపు కమ్మలమీద శిల్పమున్నది. కుడివైపుకమ్మలమీద అంగున సింహాసనాసీనుడైనబుద్ధునిను, ఆపైన ధ్యాని బుద్ధుడును, ఆమీద రెండంతరువులవేదికపైన తామరసహితమైన చైత్ర్యమును కలవు. కమ్మి మధ్యభాగమున పద్మపాణిచిత్రమును, వాని క్రింద నొక భక్తుడును, పైన ఇద్దరు యక్షులును కలరు. కమ్మిపై భాగమున ధ్యానిబుద్ధుని

యొక్కయు, సింహాసనస్థుడగు బుద్ధుని యొక్కయు, పద్మపాణియొక్కయు బొమ్మలున్నవి. అట్లే ద్వారబంధపు ఎడమకమ్మి దిగువభాగమున చైత్ర్యమును, సింహాసనాసీనుడగు బుద్ధుడును, ముగ్గురు ధ్యానిబుద్ధులును కలరు. దీనిపై భాగమున మూడు పద్మపాణి బొమ్మలున్నవి. ఆపైనపలకలో ఒక పద్మపాణియు, ఐదుగురు సింహాసనస్థులగు బుద్ధులును కలరు. ద్వారమునకు రెండువైపులను గల గోడమీదకూడ శిల్పములున్నవి. కుడివైపుగోడమీద ఆనేక బుద్ధపద్మపాణిచిత్రములు కలవు వీనిచేత చైత్రానిలోని శాసన మొకటి ఉన్నది. ద్వారము వెనుక చతురస్రముగు చావడి కలదు. దీని కుడియెడమల గోడలు మనోహరములగు శిల్పములతో నిండి యున్నవి వెనుకగోడ మధ్య నొక వేదిక కలదు. దీనిమీద సింహాసనమున కూర్చునిన బుద్ధుడు అతని కుడియే అభయముదర్శిలో ఉన్నది ఎడమచేత నేదియో కిలదు ఈయూ సనమును రెండు సింహములు వీపులమీద మోయుచున్నవి పైన ఇద్దరు యక్షులు అటు నిటు వీణలు వాయించుచు నెగురుచున్నారు. ఈచిత్ర్యమునకు కుడివైపునగల గోడమీద పైవరుసలో సింహాసనస్థుడగు బుద్ధుడున్నాడు, అతనిపాదములు పొడుగైన కాడగల తామర పువ్వుమీద నున్నవి. క్రిందివరుసలో ఐదుపడ గలుగల నాగరాజుడు ఈకాడను పట్టుకొని నిలచినాడు. అతనివెనుక నొక నాగిని కలదు. ఈమెవెనుక నొకనాగుడును, నాగినియు, పద్మహస్తులై నిలచియున్నారు. తామర కాడకు ఆవలివైపునను ఇదే దృశ్యమున్నది. ఆపైన సర్పాలంకారభూషితుడగు రాజు కలడు. అతనివెనుక రెండుచేతులను స్వస్తికా

కృతిలో వక్షమున చేర్చి నిలచిన స్త్రీ కలదు. ఆపైన నొకపురుషుడు వీణవాద్యంపై ప్రక్కన నిలచి ఒక స్త్రీ తాళము వేయుచున్నది. ఎడమ నైపుగోడమీదను పెక్కుశిల్పము లున్నవి. ముందుగ నొక పద్మపాణి బొమ్మ కలదు. ఆపైన వ్యాధీముఖమునుండి వెలివచ్చుచున్న తామరతీగ కలదు. దీని ప్రక్కన పెద్ద పెద్ద పక్షపాణిబొమ్మలు కలవు.

ఈనక్షత్రీగుహలు పలుకరములైనవి. కొన్ని విశాలభవనములు. కొన్ని చిన్న కంఠలు. అనేకములు నిరాడంబరములగు విహారములు, సమావేశభవనములు. ఒకటి పెద్ద చైత్య గృహము. అతిప్రాచీనములగు గుహలు చాల వరకు శిథిలావస్థయందున్నవి. ప్రతిగుహకును నీటితొట్టి కలదు.

నాసిక :— ఇది సుప్రసిద్ధమగు యాత్రాస్థలము. దీనికి సమాధమునగల త్రియంబకమున గోదావరీనది ఉత్పత్తియైనది. బొంబాయినాగపూరురైలుమార్గమున నాసికోడ్డురైలుస్టేషను కలదు. దీనికి ఐదుమైళ్ళదూరమున నాసికపట్టణమున్నది. పట్టణమునకు ఐదుమైళ్ళలో నొక కొండలవరుస కలదు. అందు పెద్దగంటవంటి ఆకారముగల కొండ యొకటి ఉన్నది. దీనికిచటి శాసనములలో తిరణ్ణు లేక త్రిరస్మి పర్వతమనుపేరు గాంచ నగుచున్నది. ఈపర్వతముమీద తూర్పుపడమరలుగ నొకవరుసలో 17 గుహలు దొలువబడి యున్నవి. వీనిని సానికులు పాండులేనా లేక పాండవగుంఘా లేక పాండవులగుహలని పిలచుచున్నారు. ఈపర్వతము నేలమట్టము నకు 300 అడుగుల ఎత్తుగ నున్నది. దూరముననుండి చూచినచో ఈగుహలవరుస పర్వతమునడుమనకు ఒకపట్టణమైట్టినట్లు కన్పించును. గుహలముందు ఒక సన్ననిమేర సదునుగ చేయబడినది. దీని కోకవైపున గుహలున్నవి. రెండవవైపున నిట్టనిలువుగ కొండచరియ ఉన్నది. పడమటగ పోనుపోను ఈ ప్రదేశము సన్ననై కొండకు అంబుకొని పోవుచున్నది. ఈనాసికగుహలు అనేకకారణములవలన మిక్కిలి ముఖ్యమైనవి. ఇట్లు సాతవాహనరాజులతో రెండవవాడగు కృష్ణుని కాలమునుండి కడపటివారిలో ముఖ్యుడగు యజ్ఞశ్రీకాలమువరకును దొలువబడినగుహలున్నవి. వీనిని పరిశీలించినచో నాలుగు శతాబ్దాలనాటి గుహవాస్తుపరిణామము విదితము కాగలదు. ఈగుహలలో ఎన్నియో శాసనములున్నవి. వీనినిబట్టి ఆయాగుహల నిర్మాణకాలములు తెలియునగుచున్నవి.

గమగుహ :— ఈగుహ పైకప్పు మంటపమువలె కొంతదూరము ముందుకు పోవుచు కొని యున్నది. ముందుగ ఆగు నిరాడంబరములగు స్తంభములు కల వసారా ఉన్నది. వీని అగ్రములు చతురస్రములు. వీటిపైన రెండువరుసల శిల్పము లున్నవి. మొదటివరుసలో పరుగుత్తుచున్న ఏనుగులు, సింహములు, వృషభములు నున్నవి. పైవరుసలో ప్రాకారశిల్పమున్నది. దీనిలో త్రిరత్నచిహ్నము, తామరతీగలు, సింహములు చెక్కబడినవి. వసారావెనుకఅంచునను ఆరు స్తంభములున్నవి ఆవెనుక నొకగోడయు దానిదువ్వ నొక ద్వారము నున్నది. దానివెనుక చతురస్రముగు చావడి కలదు. ఇందు స్తంభములు లేవు. చావడివెనుకగోడలో నొక వేదికయు, దానిమీద నొక విగ్రహము నున్నది. పూర్తిగ అరిగిపోవుటవలన నావిగ్రహ మేదియో తెలియుటలేదు.

గమగుహ :— ఈగుహ పైకప్పు మంటపమువలె కొంతదూరము ముందుకు పోవుచు కొని యున్నది. ముందుగ ఆగు నిరాడంబరములగు స్తంభములు కల వసారా ఉన్నది. వీని అగ్రములు చతురస్రములు. వీటిపైన రెండువరుసల శిల్పము లున్నవి. మొదటివరుసలో పరుగుత్తుచున్న ఏనుగులు, సింహములు, వృషభములు నున్నవి. పైవరుసలో ప్రాకారశిల్పమున్నది. దీనిలో త్రిరత్నచిహ్నము, తామరతీగలు, సింహములు చెక్కబడినవి. వసారావెనుకఅంచునను ఆరు స్తంభములున్నవి ఆవెనుక నొకగోడయు దానిదువ్వ నొక ద్వారము నున్నది. దానివెనుక చతురస్రముగు చావడి కలదు. ఇందు స్తంభములు లేవు. చావడివెనుకగోడలో నొక వేదికయు, దానిమీద నొక విగ్రహము నున్నది. పూర్తిగ అరిగిపోవుటవలన నావిగ్రహ మేదియో తెలియుటలేదు.

2వగుహ :— ఈగుహకు ముందుభాగమున ఇతరగుహలలోవలె స్తంభములు లేవు. ముందువసారాగోడమధ్య నొక ద్వారము కలదు. ఈవసారా పొడుగు 111/2 అడుగులు, వెడల్పు 41/2 అడుగులు. ఈద్వారపు అడ్డదూలముమీద సాతవాహనరాజగు వాసిష్ఠీపుత్రపులోమావికాలపు శాసనము కలదు. ఎడమవైపు గోడమీద రెండు థ్యానిబుద్ధుని బొమ్మలున్నవి. కుడివైపుగోడమీద సింహాసనస్థుడగు బుద్ధుడును, యల్లును కలరు. వసారావెనుక చావడిగోడమీద కుడివైపున సింహాసనస్థుడగు బుద్ధుడును, ఒకచేత చామరమును మరియొకచేత తామరపువ్వునుగల వృక్షము, ఏడుపడగులుగల నాగులు నున్నారు. ఎడమవైపున పద్మపాణిబొమ్మ కలదు. ఇది అన్నియు తర్వాత చెక్కబడిన శిల్పములు.

3వగుహ :— ఇది మిక్కిలి ముఖ్యమైన విహారము. దీనికి రాణిగుహ అనియు, గౌతమీపుత్రునిగుహ అనియు పేర్లు. సాతవాహనచక్రవర్తులలో అగ్రగణ్యము, మహావిశేషియునగు గౌతమీపుత్రసాతకర్ణి సరాక్కమము, విజయములను వరించుచు అతని తల్లి బాలశ్రీ వేయించిన చరిత్రప్రసిద్ధమగు శాసనము ఈగుహయందున్నది. ఆరాజమరణానంతర మతని పెరుగ అమహారాణి బౌద్ధభిక్షువుల కీగుహను దానము చేసెను. దీనికి అమహారాజు కుమారుడగు పులోమావి ఒక గ్రామమును దానము చేసెను. అందువలననే ఈగుహ మిక్కిలి అందముగ నున్నది.

ముందు నిలచి చూచినచో ఇది యొక విమానమూ అనుభ్రాంతి కలుగును. దీనిపైన కష్టమంటపమువలె ముందుకు చొచ్చుకొని వచ్చును. అట్టడగున ఎనిమిదిదూలములు

ముందుకు వచ్చినవి. వీరిలో ఆరిటిని బలిష్ఠులగు వామనులు లేమ భుజములమీద పెట్టుకొని మోయుచున్నారు. నేలమట్టమునుండి ఐదడుగుల యెత్తువరకును ఒకగోడ ఉన్నది. దీనిమధ్య నొక మెట్టవరుస కలదు. ఈగోడ అట్టగునున పైనపెక్కినబడిన వామనులున్నారు. ఆపైన చక్కగ చెక్కబడిన త్రిరత్నచిహ్నముల వరుస కలదు. ఆమీద కొంతభాగమున అడునిలువు కమ్ములతో ప్రాకారశిల్ప మున్నది. ఇందు నిలువుకమ్ములమీద అర్ధవలయము లున్నవి. పైన మరయొక త్రిరత్నములవరుస ఉన్నది. ఈపట్టిగోడ లోపలిభాగమున ప్రవేశమునకు అటు మూడుస్తంభములును ఇటు మూడుస్తంభములును కలవు ఇవి ఆరుకలకల స్తంభములు. వీని అగ్రములలో ఆములకము లున్నవి. వాని

పైన పోనపోన పెద్దవగు దేతురులు లున్నవి. వీనిని యల్లులు, సింహములును, మోయుచున్నట్లు చెక్కబడినవి. ఈదేతురుములమీద మనోహరములగు శిల్పము లున్నవి ఒకదానిమీద ఒకేకేరీరముగల రెండు వృషభములున్నవి. వానిపైన ఇద్దరు స్వారిచేయుచున్నారు. రెండవస్తంభముపైన ఒక ఏనుగు కూర్చొని లీలగా నొక కమలమును తొండముతో పట్టుకొనినది. దానిమీద నొక స్త్రీయు నిద్దగు పురుషులును స్వారిచేయుచున్నారు. మరయొక స్తంభాగ్రమున నిర్వర్ణుడు పురుషులు రెండు సింహములపై స్వారిచేయుచున్న దృశ్యమున్నది. ఈమూడు స్తంభములును ఎడమవైపున ఉన్నవి. కుడివైపునగల స్తంభములపైనకూడ నట్టి శిల్పములే ఉన్నవి. ఒకదానిమీద రెండు ఏనుగులును వానిపైన నొక స్త్రీయు నిర్వర్ణుడు పురుషులును కలరు. మరి

యొకదానిమీద ఇర్వురు పురుషులు రెండు సింహములపై స్వారి చేయుచున్నారు. మూడవ స్తంభముమీద నొక సింహముపై ఇద్దరు స్వారి చేయుచున్న దృశ్యమున్నది. ఈ స్తంభములపైన గల గుహాముఖమున మూడువరుసలలో పరుగెత్తుచున్న మనుష్యుల యొక్కయు, సింహములయొక్కయు, ఏనుగుల యొక్కయు చిత్రము లున్నవి. ఇట్టి చిత్రములు అమరావతిమహావైత్యముయొక్క వేదికాగ్రమున కలవు. ఈవరుసలకు పైన ప్రాకార శిల్పమున్నది. దానిపైన అర్ధచంద్రికల వరుస కలదు.

పైన వర్ణింపబడిన స్తంభములవెనుక నొక వసారా కలదు. దాని కుడివైపు గోడను చేరి ఒక అరుగు ఉన్నది. ఎడమవైపు గోడలో ఒక గూడు కలదు. వెనుకగోడలో మధ్య ప్రధానద్వారమున్నది. దానికి ఎడమవైపున ఒక నిలువు కిటికీయును, కుడివైపున అడు కిటికీయును కలవు. ఎడమవైపు కిటికీపైని 14 ం కులలో బ్రాహ్మీలికలో గౌతమీబాలశ్రీ శాసనమున్నది. ఇందు మొదటి ఆరుండులలోను మధ్య కొంచెము స్థలమున శాసనము లేదు. ఈ ఖాళీలో వేషభూషాలంకృతుడగు నొక యోధుని రేఖాచిత్రము కలదు. ఇది గౌతమీపుత్రనాతకర్ణిని కావలెను. ప్రధాన ద్వారము గుహాకంఠటికిని అలంకారముగ నున్నది. ఇది క్రీ. పూ. 1వ శతాబ్దమున నిర్మింప బడిన సాంచీవైత్యద్వారములవలె చెక్కబడినది. ఇట్టిదే మరియొకద్వారము అమరావతి వైత్యశిల్పములలో మహాభినిష్క్రమాదృశ్యమున చెక్కబడినది. ఈద్వారమునకు రెండు వైపులను ద్వారపాలకులబొమ్మలవంటి బొమ్మలు రెండు కలవు. ఇందలి వ్యక్తులు

ఎడమచేతిని వంచి, నడుమునకు ఆనిచ్చి, కుడి చేతిని మోచేతివర్గ వంచి, పైకి ఎత్తి లీలార వింఠమును ఘట్టుకొని నిలదినారు. ద్వారపు నిలువుకమ్మలు ఆరేసి అరలుగ నుండి ఒక్కొక్క దానియందును శిల్పములు కలవు. కుడివైపు కమ్మి అట్టకుగున ఒకవామనుడు కుడచేతిని పైకి ఎత్తి ద్వారమునంతటిని మోయుచున్నట్లు చిత్రంపబడినాడు ఆపై దృశ్యమునందు రాజు చిత్రవేషభూషాలంకృతుడగు నొక పురుషుడున్నాడు. అతివిశిష్టమైన ఒకస్త్రీ ముందుకు వంగి నిలచి యున్నది. ఆపైవరుసలో ఒక పురుషుడు కుడిచేయి నడుమున చేర్చి ఎడమచేతినికొకస్త్రీ భుజముల చుట్టును పోనిచ్చి నాడు. ఆస్త్రీ కాళ్ళను స్పృశింపకాళ్ళిని పట్టుకొని నిలచి కుడిచేత పురుషుని కుడిభుజమును పట్టుకొని, ఎడమచేతిని తన నడుమున కాన్చుకొనినది దానిపైవరుసలలో ఒకభింపు ఎడమచేతిని మధ్యకు వంచి పైకి ఎత్తి కుడిచేతితో ఎరుటనున్న స్త్రీ యుచ్చుచున్న వస్తువును తీసుకొనుచున్నాడు. ఆపైవరుసలో ఏనుగుపై స్వారిచేయుచున్న మిథునమున్నది. అన్నిటికంటెనుపైన ఒక పురుషుడు తన చేతులలో ఒకస్త్రీని ఎప్పటికో తీసికొని పోవుదృశ్యమున్నది. ఎడమవైపు నిలువుకమ్మమీదను ఇట్లే శిల్పము లున్నవి. అట్టకుగున వామనుడున్నాడు. ఆపైన ఒకస్త్రీ ఎడమచేత నొక ఘట్టుకొమ్మను పట్టుకొని కుడిచేత ఒకలేడికి ఏదియో పట్టుచున్నది. ఆపైన ఒక మిథునము నొక బాలుకును కలరు. ఆమీద దృశ్యము మధ్యగ నొక ఘట్టుకింద నొక స్త్రీ కూర్చొని ఉన్నది. ఆమెకు ముందొకడును, వెనుకనొకడును పురుషులు లున్నారు. అన్నిటి కంటెను పైన ఒకస్త్రీని ఒక పురుషుడు తన

చేతులలో తీసుకొని పోవుచున్న దృశ్యము న్నది. అడ్డకమ్మకింద ముత్యాల లోరణమున్నది ఈమాలము నిలుపుకములను దాటి రెండువైపులను కొంతదూరమేగి పైకి వంపు తిరిగినది. ఈవంపులకును నిలుపుకములకును నడుమ ఏటవాలుగ అటునిటు రెండు సీంహములున్నవి. ఈఅడ్డకమ్మమీద వరుసగ ప్రాకారావృతమైన బోధివృక్షమును, అటునిటు చామరవాహికలుగల ఒక చైత్యమును, ధర్మచక్రస్థంభమును చెక్కబడినవి. ఈకమ్మపైన కొంత దూరమున మరియొక అడ్డకమ్మ కలదు. దానిపైన పూర్వకమలముల వరుస కలదు. ఈకమ్మచివరలును పైకి వంపు తిరిగియున్నవి. ఈవంపులకును, నిలుపుకములకును మధ్య కూడ సింహములున్నవి.

ఈద్వారమున కవతల నొక చావడి కలదు. దానిలోను 46 అడుగులు, వెడల్పు 41 అడుగులు దీనిలో స్థంభములు లేవు కుడిగోడలో అడుగును, వెనుకగోడలో ఆరును, ఎడమగోడలో ఏడును మొత్తము 18 గదులున్నవి. ఈవెనుకగోడమీద మధ్య కార్తాచైత్యమునకు ప్రతివంటి ఒక చైత్యము చెక్కబడి యున్నది. దీనికింద రెండువైపులను చామరవాహకులు నిన్నారు. ఆపైన కుడివైపున ధర్మచక్రము నున్నది. అపైన రెండువైపులను యక్షులున్నారు. ఈమఠముపైన రెండేసి ఛత్రములు లుంపుది. చైత్యముమీద ఒక పెద్ద ఛత్రమున్నది.

రవగుహ :—ఇది శిథిలావస్థయందున్నది. దీనిముందు వసారాలో 4 స్థంభములు లున్నవి. వీని అగ్రముందు ఏనుగులును వాటిపై స్త్రీపురుషులును చెక్కబడినారు. స్థంభములపైన ప్రాకారశిల మున్నది. వసారా కుడి

యెడమగోడలలో గుళ్ళు కలవు. దీనివెనుక గోడలో మూడు ద్వారములు లున్నవి. వీని వెనుక స్థంభములులేని చావడి ఒకటి ఉన్నది.

రవగుహ :—ఇది మిగిలిన గుహలకంటెను ఎత్తుగ నున్నది. ఈగుహలో ముందుకల వసారాలో నాలుగు స్థంభములు లున్నవి. ఈ స్థంభములు పొటిగ ఉన్నవి. ఇందు ఒకదాని అగ్రమున లేడి కలదు. ఇంకొకదానిపైన రెండు వృషభములు లున్నవి. మూడవదానిపైన ఇద్దరు పురుషులు కలరు. కుడివైపున గల ఒక స్థంభముమీద ఎడమచేతు నడుమున తేచ్చి కుడిచేత నొకపుష్పమును ముక్కునగగర పెట్టుకొని వాసన చూచుచున్న పురుషుని కేహ చిత్ర మున్నది.

రవగుహ :—ఈగుహ పెక్కు మంటపమువలె ముందుకు చొచ్చుకొని వచ్చినది. గుహ అడుగుదొంగమున కుడిగోడలో ఐదు అడుగుల యెత్తుగల మరుమ్మని బొమ్మ చెక్కబడినది. ఆవృత్తి ఎడమచేత ఒకగదను పట్టుకొని కుడిచేతిని మొలలోని బాకు పెడిమీద ఉంచినాడు. అతని తలమీద అడుగు పడగ లున్నవి. అతనికి ఇటునటు చామరవాహికలున్నారు. గుహముందువసారాలో ఆమలక స్థంభము లున్నవి. ఇవి కార్తాచైత్యగృహములోని స్థంభములవలె ఉన్నవి వీని అగ్రముల మీద ఏనుగులపైసను, గుర్రములపైసను స్వారి చేయుచున్న మరుమ్మలు చెక్కబడినారు. ఈ స్థంభములవెనుక వసారా ఉన్నది. దీని వెనుకగోడలో శిగ్రుమ లేమియు లేవు. మధ్య ప్రధానద్వారమును, రెండువైపులను రెండు ఉపద్వారములు నున్నవి ద్వారమునకు రెండువైపులను ఒక్కొక్క కిటికీ కలదు. ఈవసారావెనుక స్థంభములులేని చావడి

ఒకటి ఉన్నది. దీని వెనుకగోడమధ్యలో ఒక బొమ్మ చెక్కబడియున్నది. అది కొద్దిగ కుడి వైపుకు వంగి, ఎడమచేతిని గదమీద అనుకొని, కుడిచేత మొలలోనున్న బాకుపిడి పట్టుకొని తలమీద ఐదుపదగలుగల పురుషుని బొమ్మ. దానిక్రిందగ కుడివైపున కాళ్ళను స్వస్థికాకృతిలో పెట్టి రెండుచేతులను తనపైన జోడించి కొంచెము ముందుకు వంగి నమస్కరించుచు నిలచిన స్త్రీ బొమ్మ కలదు. పురుషునికి పైన ఒక హస్తకాయ, దానిమీద నొక ఛత్రిమున కలవు ఈగొడుగు కామనుండి ఒక్కలకు మరిరెండు ఛత్రిము నున్నవి. వీని అంచులనుండి ముత్యాలనరములు ప్రేలాడుచున్నవి. ఈగుహలో హేమరాటరాజగు హానాని అట్లు ఊపదత్తుని శాసన మున్నది.

౧౭వగుహ :—ఇది ఒక విహారము. దీనిని ఇంద్రాగ్నిదత్తుడు, ధృతక్షితుగునను యవనులు నిర్మించిరి. దీనిముందు నన్నని వసారా కలదు. దానిముందు ఏనుగులపై స్వారిచేయుచున్న మనుష్యులబొమ్మలు చెక్కబడిన అగ్రములు కల నాలుగు స్తంభము లున్నవి. వసారావెనుక నొక చావడి కలదు. దీనిలోఁబలి మూడుగోడలను అని ఒక అరుగు కలదు.

౧౮వగుహ :—ఇది ఒక వైత్యగృహము. ఇంగు మహాహక్ష్మశ్రీ అను సాతవాహనరాజు దాహిలి శాసన మున్నది. ఈగుహముఖమున వైత్యవారాయనములలోఁనున్న శిరములు చెక్కబడినవి. ఈగుహ బేడ్డా, కొండనే వైత్యాలయములను పోలియున్నది. ఈయంశములనుబట్టి ఇది షిక్కిలి ప్రాచీనమైనది అనియు బహుశః క్రీ. పూ. 2వశతాబ్దినాటి వనియు ఊహింపవచ్చును. ఈగుహలోతు

నిలిచుగులు, వెడల్పు 22అడుగులు. ఈగుహ ముఖము మిక్కిలి అందముగ నున్నది. మధ్యగ ప్రధానద్వారమున్నది. దీని నిలువు కమ్ములమీద లతలును, అడ్డకమ్ముమీద స్వస్థికాకృతిరత్నచిహ్నములును మనోహరముగ చెక్కబడినవి. ద్వారముపైన గుర్రపులాడమువంటి పెద్ద వైత్యవారాయన మున్నది. దానిచుట్టును వరుసవరుసలుగ దిన్నచిన్న వారాయనము లున్నవి. రెండేసివరుసలకు మధ్యగల అంచులో మువ్వశిరములుగల చిన్న వారాయనము లున్నవి. ఈసాంప్రదాయము ఉత్తరసాతవాహనయుగమునందలి పల్లవవాస్తువులో కనిపించుచున్నది. ద్వారము దాటగనే 26అడుగుల లోతును, 10అడుగుల వెడల్పును, 28అడుగుల ఎత్తును గల గది యున్నది. దీనిమధ్య విశ్రాంతిగుల వ్యాసమును, 6అడుగుల ఎత్తుగల శిలావైత్యమున్నది. వైత్యము చుట్టును నిరాడంబరములగు స్తంభము లున్నవి. వాటి అగ్రముల శీర్షికలు లేవు. ద్వారమునకు కుడివైపున ఒక మువ్వశిని బొమ్మ కలదు అతడు తలను కొంచెము కుడివైపుకు వంచి, కుడిచేత కటివస్త్రపు అంచును పట్టుకొని, ఎడమచేతినిపైకి ఎత్తి లీలారవిందమును పట్టుకొని నిలచియున్నాడు.

౨౦వగుహ :— ఇది విటక్షిణమైన ఆలయము. దీనిని బావశి అను భిక్షు ప్రారంభించెను. వాసు అనునతడు సుపసిద్ధ సాతవాహనచక్రవర్తియగు గౌతమీపుత్రియజ్ఞశ్రీ ఏడవరాజ్యసంవత్సరమున దీనిని పూర్తిచేయించెను. గుహముఖమున ఆరు హలస్తంభము లున్నవి. దీని వెనుక స్తంభములేని విశాలముగు చావడి కలదు. దీని గోడలలో 20

గములు కలవు. ఈచావశి వెనుకగోడ మధ్య అతిమనోహరముగ చెక్కబడిన నాలుగు స్తంభములున్నవి ఇవి అమూల్యగమును అరుచలకలు కలిగియున్నవి వీనిమధ్యను, అగ్రమునను చక్కని రేఖాశిల్పములుకల ఉడ్యాణములున్నవి. వీనినండి ముత్యాలతోరిణములు ప్రేలించుచున్నవి. ఈస్తంభములు ఎల్లారా, అజంతాగుహలలోని స్తంభములను స్ఫురణకు తెచ్చుచున్నవి. ఈస్తంభములవెనుక మరియొక వసారా కలదు, ఈవసారా వెనుక గోడ మధ్య చక్కని శిల్పముకల ద్వారమున్నది. దీనికి రెండువైపులను ఎత్తైన పద్మపాణివిగ్రహములున్నవి ద్వారమునకు అవతల గర్భాలయము కలదు. దానిమధ్య ఒక పెద్ద ఎత్తైన సింహాసనమున్నది. దీనిమీద కూర్చొని బుద్ధుడు ఎవమచేత ధర్మచక్రమును పట్టుకొని కుడిచేత దానిని త్రిప్పుచున్నాడు. చిలమీదమైన ఈగుహ హిందూదేవాలయమువలె నున్నది. ఇందు ముందువసారాయు, దానివెనుక చావశియు క్రి. శ. 2వ శతాబ్దినాటిది. ఆవెనుక భాగము క్రి. శ. 5, 6 శతాబ్దలనాటిది.

కారా :— ఈపేరుగల్గినామము పూనా బొంబాయిమార్గమున మాలవెల్లి రైలుస్టేషనుకు మూడుమైళ్ళదూరమునందున్నది. గ్రామమునంటి ఒక కొండలవరుస కలదు. అందు ఒకకొండమీద 10, 12 గుహలు కలవు. ఇచ్చటి దృశ్యమే మిక్కిలి రంజకముగ నున్నది. వలయాకారముగినున్న పర్వతపంక్తి, దానిలోని విశాలమైన లోయని, దీనిలో నిట్టనిలువుగ నొక కొండ. దాని అగ్రము నీలశిలా మయమై వలయాకారముగ అంచువరకును చొచ్చుకొని వచ్చినది. దీనిమూలమున ఈ గుహలు చెక్కబడినవి. వీని కెదురుగ కొంత

నడునైన ప్రదేశము కలదు. ఇక్కడి గుహలన్నిటిలోను ఒక చైత్యగృహము చాలముఖ్యమైనది. దీనిలో చైత్యగృహవాస్తువు పరమావధిని గాంచినది. ఇంత పెద్దదియు, ఇంత అందమైనదియు చైత్యాలయము మరియొకటి భారతదేశమునందెచ్చటను కన్పించదు. ఇదికాక ఇచ్చట కొన్ని చిన్నచిన్న విహారములును, రెండు రెండతిస్థల విహారములును, రెండు స్తంభములులేని సమావేశ భవనములును కలవు. కాని ఇవి అన్నియు శిథిలావస్థయందున్నవి.

గుహముందు ప్రవేశమార్గము కలదు. దానికి రెండువైపులను రెండు ఎత్తైన అరుగులున్నవి. అందు కుడివైపుగల అరుగుమీద లావైన 16 చలకల స్తంభముకట్టి ఉన్నది. దీని అగ్రము ఒక గంటవలె చున్నది. దానిమీద నొక ఉడ్యాణము కలదు. దానిమీద తామరరేకులుగల పట్టి ఉన్నది. దినిపైన గాలుగుచతురములున్నవి. వీనిపైన ప్రాకారశిల్పమున్నది. దీనిమీద నాలుగు సింహములున్నవి. మార్గమునకు ఎవమవైపునకూకనట్టిదే మరియొక సింహస్తంభముండెడిది, కాని అది మధ్యకు విరిగి పోయినది. చిలదిన భాగముమీద నొక దేవీవిగ్రహమును చెక్క ఇటీవల ఎవరో దానిచుట్టును ఒక చిన్నగుడికట్టినారు. ఈసింహస్తంభములవెనుక గుహ కలదు. వెలుపలి అంచునుండి చైత్యము వెనుకనున్న గోడవరకును దీని లోను 124 అడుగులు, వెడల్పు 45 అడుగులు, కేల మట్టమునుండి వైకపువరకునుగల ఎత్తు 46 అడుగులు.

గుహముందు ఒక వసారా ఉన్నది. దీని పొడవు 52 అడుగులు, వెడల్పు 15 అడుగులు.

దీనిలో ముందుమార్గమున కిటునటు నాలుగు పలకల స్తంభము లున్నవి. వీనిపైన కొంత పెడల్పు అయిన భాగమున్నది దానిపైన తిరిగి నాలుగు స్తంభములు కలవు. ఈవసారా గోడలమీద చక్కని శిల్పము లున్నవి. గుహ ఎడమగోడకు ను, మొదటి స్తంభమునకును మధ్యగల రాతిమీద దిగువ రెండు చోటము లలో సింహాంశముమీద కూర్చొని ధర్మతోన చేయుచున్న బుద్ధుని బొమ్మ లున్నవి వాని పైన ఒక మిథునము కలదు. అందలి స్త్రీపురుషుల బొమ్మలు అనేకాధరగాభూషితములై మిక్కిలి మనోహరములుగ నున్నవి స్త్రీకంఠ మన నొక ముత్యాలహార మున్నది. దాని చివరి పులిగోరువంటి ఆధరణము సనముల మధ్య వ్రేలాడుచున్నది ఆమె హస్తములకు అనేకకంఠము లున్నవి కాళ్ళకు కడియములు కలవు. ఆమె కుడిచేతిని మోచేతివద్ద వంచి, ముంజేతిని పైకి ఎత్తి ఒక అంకించును కుడిచేతివద్ద పెట్టుకొనినది. ఎడమ చేయిచక్కకు వంపుకొని పురుషుని కంఠమును చుట్టుచున్నది పురుషుడు రాజోచిత మగు ఉష్ణీమమును, ఆధరణములను ధరించి నాడు. అతడు ఎడమచేతి కటివత్తపు అంచును పెట్టుకొనినాడు. కుడిచేత స్త్రీ వీపును చుట్టి నాడు.

వసారా కుడి ఎడమగోడలలోను శిల్పము లున్నవి. కుడిగోడలో దిగువ మూడు పెద్ద ఏనుగు లున్నవి. ప్రతివాని వీపుమీదను విమానమువంటి అంబోరీ ఉన్నది. అందొకదానిలో అటునిటు చామరవాహికలు కొలవ సింహానానీరుడగు, బొమ్మ కలదు. మధ్య అంబోరీలో ఉన్నాడు. అతని కిటునటు ను, పైన యక్షులు

నున్నారు. మూడవదానిలో ధ్యానిబుద్ధుడున్నాడు. ఈఅంబోరీలపైన ఒక అంకి కలదు. దీనిపైన కొంతమార్గము ప్రాకారశిల్పమున్నది. దీనిపైన ఒకమూల విమానమొకటి కలదు. దానిచక్క చొక్కాలో ఒక మిథునమున్నది అందలి స్త్రీ కొద్దిగ ఎడమవైపునకు వంగి కుడిచేత లీలారవిండుమును పెట్టుకొని, ఎడమచేత పురుషుని నడుమును చుట్టుచున్నది. పురుషుడు తన కుడిచేత స్త్రీ వీపును చుట్టి ఎడమచేత లీలారవిండుమును పెట్టుకొనినాడు. దీని చక్కన ఒక చైత్యవాతాయన మున్నది దానిచక్క మరియొక విమానము కలదు. దీనిచక్క ఒకగూటిలో మరియొక మిథునమున్నది అందు స్త్రీ కుడిచేత కరిహస్తము పెట్టినది. కుడిచేతిని తలపైకి వంచి అరచేయి తలపై పెట్టినది. తల కొద్దిగ ఎడమవైపుకు వాల్చియున్నది. పురుషుడు నడుమును ఎడమవైపుకు వంచి, కుడిచేతిని వ్రేలాడవేసి, ఎడమచేత స్త్రీనడుమును పెట్టుకొనినాడు. ఈశక్యములపైన మరియొక అంచు కలదు దీనిమీద తిరిగి ప్రాకారశిల్పమున్నది. దీనిమీద చిత్ర విచిత్రములగు మూడు విమానము లున్నవి. ఈపైన మరియొక ప్రాకారశిల్పము కలదు. దానికి పై భాగమున మరికొన్ని విమానములు చెక్కబడినవి కట్టకడపల మరియొక వరుసలో రెండు విమానములును రెండు వాతాయనములును కలవు. వసారా ఎడమగోడకును మొదటి స్తంభమునకును నడుమగల రాతిమీద కుడివైపున ఉన్నట్లు ఒకమిథునము చెక్కబడినది. ఎడమవైపు గోడమీదకూడ కుడివైపు గోడమీదవలెనే ఏనుగులును, విమానములును, వాతాయనములు నున్నవి, అట్లే మిథునములును చెక్కబడినవి.

వసారా వెనుకగోడమధ్య ప్రధానద్వారమున్నది. దాని కుడివైపుగోడమూలలో ఒక ఉపద్వారముకలదు. దీనివెనుక ప్రదక్షిణమార్గమున్నది. అడ్రెక్కన ఒక మిథునమున్నది. ఈచిన్నద్వారముపైన వాతాయనము కలదు. ద్వారమును చేరి ఒక పెద్ద చుట్టములో మరియొక మిథునమున్నది. దానిచక్కన పద్మ పాణిబొమ్మ, దానిచక్క మరయొక మిథునము కలవు. ఆతర్వాత ప్రధానద్వారమున్నది. దానికి ఎడమవైపున మరియొక మిథునము, సింహాసనస్థుడై పాదముల నొకతామరపువ్వు మీద పెట్టి బుద్ధుడు కూర్చొనిగా అపువ్వు కాడకు అటునిట్లు నాగనాగినులు, అమీద మరయొక మిథునము కలరు. తర్వాత మరియొక ఉపద్వారమున్నది ఈదృశ్యములకు పైన బుద్ధులవరుస, దానిపైన ప్రాకార శిల్పము కలవు

ఈవసారావెనుక నొక విశాలమగు గది ఉన్నది. దీని లోతు 70 అడుగులు, వెడల్పు 26 అడుగులు, ఎత్తు 46 అడుగులు. దీనిమధ్య శిలాచైత్యమున్నది. దీనిచుట్టును 38 స్తంభములున్నవి. చైత్యముచుట్టును వలయము నందు 8 నిరాడంబరములగు స్తంభములు కలవు. మిగిలినది రెండుచుట్టలను ఉన్నవి. ఇవి అద్భుతముగ చెక్కబడినవి వీనిమూలమున చతురస్రములును, అపైన డేగిసావంటి భాగము కలవు. అగ్రమున గంటవంటి శీర్షిక, దానిమీద చతురస్రములును, వాటిపైననే కాళ్ళపై కూర్చొనినవీనుగులును, వానిమీద గావిహారము చేయుచున్న స్త్రీపురుషుల బిల్లులునున్నవి. ఈబొమ్మలలో జీవభువనమున్నది. ఇట్టి మనోహరశిల్పము మరియే చురును, ఎచ్చలను కానరాదు,

ఎడమవరుసలో ఒక స్తంభముమీద నొక చిన్నచైత్యమును, దాని కీటునటు సింహాస్తంభములును ఉన్నవి మరియొక స్తంభముమీద ధర్మచక్రము చెక్కబడినది. చైత్యవేదిక రెండు అంతర్వలలో ఉన్నది. వీని అగ్రముల ప్రాకారశిల్పము కలదు. దీని హార్మికపైన ఒక్క మోత్తరదిశను 10 అంగుళముల లోతుగల కంఠ కలదు దీనికి 10 అంగుళముల చతురమును, 4 అంగుళముల మందమునగల రాతి పలక మూతగ అమర్చబడినది. బహుశః ఈగోటిలో ఏదైనను అవశేషము గుప్తపరుపబడియుండును చైత్యముపైన కొయ్యతో చేయబడిన ఛత్రమున్నది. పైకప్పు బండ్లి గూడువలె వంపుగ నున్నది. దీనిలో వంపుగల కమ్ములు అమర్చబడినవి. ప్రధానద్వారముపైన పెద్ద వాతాయనమున్నది. దానిలో నుండి లోపలికి గాలియు, వెలుగును వచ్చుచున్నవి.

ఇతరగుహలు :— చైత్యగృహమున కుత్తరముగ 100 అడుగులు పొడవుగల సమావేశ భవన మొకటి కలదు. దీనిపైన 28 అడుగుల పొడవును, 27 అడుగుల వెడల్పును, 8 అడుగుల ఎత్తును కలిగిన 18 గదులుగల విహార మొకటి ఉన్నది. దీనిచుట్టనే, పైభాగమున మరియొకవిహారమున్నది దీనిపొడవు 48 అడుగులు, వెడల్పు 34 అడుగులు, ఎత్తు 9 అడుగులు. ఇంకను ఉత్తరముగ ఇంకొకవిహారమున్నది. దాని పొడవు 39 అడుగులు, వెడల్పు 17 అడుగులు. దానిలో 3 గదులు ఉన్నవి. చైత్యగృహమునకు దక్షిణముగ 31 అడుగులు పొడవు 16 అడుగులు వెడల్పు కల మరియొకవిహారము కలదు. ఇగిలినగుహలు శిథిలావస్థయందున్నవి.

అజంతా గుహలు:— అజంతా ఎల్లా రాలు జగత్ప్రసిద్ధములు. ఇందు అజంతా ముఖ్యముగ చిత్రములకును, ఎల్లా రా శిల్ప వాస్తుచిత్రకళలకును ప్రసిద్ధిచెందినవి. అజంతా గుహలు వింధ్యార్ధమల శాఖలో తపతనది లోయలో ఉన్నవి. వీనిని ఇటు ఔరంగబాదు నుండిగాని అటు చాలీస్ గాం నుండిగాని చేర వచ్చును. ఈగుహలమట్టు చిట్టడవి ఉన్నది. ఇవి కేలమట్టమునుండి 250 అడుగుల ఎత్తుగ నిట్టనిలువుగ నున్న కొండపక్కలో దొలవ బడినవి. ఈకొండ గుర్రపులాడమువలె వంపు తిరిగి యున్నది. దీనిపైనుండి వాహిరా అనున పేరు మధ్యగల లోయలోనికి దూకుచున్నది. ఇక్కడ 600 గజముల మారములో 29 గుహ లున్నవి. ఇవి నేలమట్టమునుండి 35-100 అడు గుల మధ్యగల ఎత్తునందు ఉన్నవి. ఈగుహ లలో 8, 9, 10, 12, 13 నంబర్లు గలవి మిక్కిలి ప్రాచీనములు. వాటి వాస్తులక్షణము లనుబట్టియు, వానికిని సాసిక కార్తాలలోగల గుహలకును గల పోలికలనుబట్టియు ఈఅయిదు గుహలుచు సాతవాహనయుగమున నిర్మింప బడినవని కోవిదుల నిర్ణయము. వీనిలో వర్ణ చిత్రము లున్నవి. ఇందు మొదట కొన్ని చిత్రంపబడినవి. కొంతకాలమైన పిమ్మట వాటి పైన క్రొత్త చిత్రములు వేయబడినవి. అందు వలన బహుసూక్ష్మముగ పరిశీలించినగాని అడుగునగల చిత్రములు కనిపింపు. ఈచిత్ర ములును సాతవాహనయుగపువే అని పండి తులు నిర్ణయించినారు.

14-౧౨, ౧3వ గుహలు:— ఇవిరెండును విహారములే. కొండరు ౧౨వగుహ ప్రాచీన తమమనియు, ౧౩వగుహ ప్రాచీన తమమనియు/ యుపసీనారు. ౧౩వగుహ

లోని చావడి లోతు 16 1/2 అడుగులు, వెడల్పు 13 1/2 అడుగులు, ఎత్తు 7 అడు గులు. దీనిలో ఎడమగోడలో 3, కుడిగోడలో 2, మెనుకగోడలో 2 గదులు కలవు. ౧౨వ గుహలోని చావడి 36 అడుగుల చతురము. దీని లోపలిగోడలలో 12 గదు లున్నవి. ఇందు 11 గదులలో రెండేసి అడుగులున్నవి. ఈఅరుగులకు ఒక చివర తలగడవలె ఎత్తుగ ఉన్నది. గదులగుచ్చుములమీద చైత్యవాతా యనములు కలవు గోడలమీద ప్రాకార శిల్పము కలదు.

15వగుహ:— ఇదికూడ ఒక విహారము. దీని ముఖము శిథిలమైపోయినది. దీనిలోని చావడి పొడుగు 32 అడుగులు, వెడల్పు 17 అడుగులు, ఎత్తు 10 అడుగులు. ఇందు 8 గదు లున్నవి.

16వగుహ:— ఇది ఒక చిన్న చైత్య గృహము. బహు ప్రాచీనము. బహుశః క్రీ.పూ. 1వశతాబ్దిదేమో! దీని లోతు 40 అడుగులు, వెడల్పు 23 అడుగులు, ఎత్తు 22 అడుగులు. ఈగుహముఖమున 3 3/4 అడుగుల వెడల్పు గల అంచు కలదు. దీనిమీద చైత్యవాతా యనములు చెక్కబడినవి. దీనిముందు కుడి ఎడమగోడలమీద పెద్ద బుద్ధుని బొమ్మలు కలవు. లోపల చైత్యముచుట్టును 28 స్తంభము లున్నవి. రెండువైపులను మొదట నున్న స్తంభముల మూలములును, మూలులు చతురముగ నుండి మధ్యభాగ పల కలుతేరి యున్నది. ఈస్తంభములు అడుగుల ఎత్తుగ నున్నవి. చైత్యము ౧౦ క్కవ్యాపము 7 అడుగులు. దాని ఎత్తు 5 అడుగులు. అండుముయొక్క గ్రహము 6 అడుగులు, ఎత్తు 4 అడుగులనిపె

11/4 అడుగుల యెత్తుగల హార్మిక కలదు. దీనిపైకలు ప్రాకారమవలె చెక్కబడినవి. దీనిపైన అర్ధస్తంభములును, వానిమీద నొక పలకయు కలవు దీనిమీద కారాలోవలె ఒక దారుఫలత్ర మున్నది. చైత్ర్యముపైకప్పు వంపుగ నున్నది. ద్వారముమీద 11 1/2 అడుగుల ఎత్తుగల పెద్ద చైత్ర్యవాతాయన మున్నది. దీనిమధ్య 2 1/4 అడుగుల వెడల్పుగలిగిన ప్రాకారశిల్పము చెక్కబడిన అంచు కలదు.

ఈగుహలో కొన్ని వర్ణచిత్రము లున్నవి. ఇవి రెండుమూల సార్లు భిన్నకాలములలో నిర్మింపబడినవి. గోడలమీద రెండువరుసల చిత్రములు కనిపించుచున్నవి. వీనిలో నాలుగు చిత్రములు మిక్కిలి పురాతనములు. ఇంకలి వర్ణకుల వేషభూషణుల సాంచీఅమరావతిశిల్పములలోని వర్ణకుల వేషభూషణుల పోలియు న్నవి. (1) గుహమందుగోడ లోలివైపు టికిమీది చిత్రము, ఇది శ్రీవిభావీకము ఇందు ఒకరాజు సింహాసనముమీద ఒకకాలును, పాదపీఠముమీద ఒకకాలును ఆ ను కొని కూర్చొనినాడు. ఇతడు వెడల్పైన కంఠాధరణమును, పెద్దభూషణును, కర్ణికలను, ఎత్తైన ఉష్ణీమమును ధరించినాడు కార్తా, బేడ్సా నాసికలలో స్తంభాగ్రముల నున్న పురుషుల భూషణము లో ఉన్నవి. అతనివెనుక అటునిటు నిర్గురువులు నిలచియున్నారు. వారితో ఒకస్త్రీ డ కలదు. కొంచెముదూరముగ మరి యెరువురు పురుషులు నిన్నారు. పైన ఇంద్రుడు రాక్షసునం దెగురుచున్నాడు. ఈ వృత్తము ఎడమవైపున ఒకకొండయు, దానిమీద నిర్గురు మనవ్యులును చిత్రింపబడినారు. (2) ముందుగోడ ఎడమవైపు చిత్రము, దీనికొండభాగము బెల్లులు ఊపిపోయ

నది. పైభాగమున ఆర్ధరు బుద్ధులు నిన్నారు. ఒక్కొక్కనిపైన మూడేసి ఛత్రము లున్నవి. స్తంభములమీద కూర్చొని, నిలచి ఉన్న బుద్ధుని బొమ్మలు కలవు పైకప్పు లోలి భాగమున చతురములలో కమలములు చిత్రింపబడినవి. (3) వెనుకగోడమీద — ఎడమ చివర ఒకకొండమీద బుద్ధుడు నిద్దరు శిష్యులును కలరు. వీనికింది వరుసలో ఒక వర్ణకీముందుకు వంగి ఒక పాత్రలోనుండి దేనినో ఇంకొక పాత్రలోనికి పోయిచున్నాడు. దీనికి కుడివైపున ఒక ప్రాసాదము ఎదుట భిక్షు పాత్రను ధరించిన బుద్ధుడును 4 భిక్షువులును నిలచి యున్నారు ఈ ప్రాసాదమున కొక వైపున నిచ్చైన మీద పైకెక్కి ఒకమలోనుండి ఒక కూజాను అందుకొనుచున్నాడు. రెండవచివర మరెయ్యింకను కూడా తీసికొని నిచ్చైనమీద దిగుచున్నాడు. దీనికి కుడివైపున ఆకుపచ్చని అంచుగల తెల్లటి పంచను, లేడి చర్మమును, జమామకటమును ధరించి ఎడమచేతి ఒక పాత్రను పట్టుకొని కుడిచేత నభయహస్తముంచిన బోధిసత్వుడు చిత్రింపబడినాడు. ఇంకను కుడివైపున ధర్మచక్రముద్రలో సింహాసనాసీచకగు బుద్ధుడున్నాడు. బహుభూషాలంకృతులైన యిద్దర్గురు వెనుక నిలచి చామరములు పీచుచున్నారు. బుద్ధునికి ముందు జమామకటధారియగు ఒక పురుషుడు రెండుచేతులతోను పూర్వకలశము నెత్తిపట్టుకొనినాడు. అతని చేయీలో నొక దానినుండి ఒకపుష్పమూల వ్రేలాడుచున్నది. (4) క్రిందివరుసలో బుద్ధునియెదుట నొక జంత్రిమును వాయింపుచున్న పురుషుడును, స్త్రీయును కలరు. ఇంకను కుడివైపున పైన మూడు ఛత్రములుగల చైత్ర్యమున్నది. ఆపైన

సేంకానానీనుడగు బుద్ధుడును, అతడు పాదములనాన్ని తామరపువ్వుకాడను షట్కణీన నాగులును కలరు. ఆమీద నొక బుద్ధుడును, అతని కిటునలు వజ్రచామరహస్తాలుగు పరిచారకులును, ఎదురుగ నొకరాజును రాజీయు, షమన్గరించుచున్న బాలుకొకడును కలరు. త్రింగపహాఁషిది మరియొకవైత్యగృహము. జిజంతాపై త్యాలయములన్నిటను ప్రాచీనతమము దీని లోతు 95అడుగులు, వెడల్పు 41అడుగులు, ఎత్తు 86అడుగులు. దీనిలోభాగము అర్ధవలయాకారముగ నున్నది. ఇందు వైత్యముచుట్టును 89 పల్లకల స్రంభములైత్యముగ కలదు. అత్యంతము, ఎత్తు 14అడుగులు. దీనిపైన 94అడుగుల ఎత్తు గోడ కలదు. దానిపైన 12 1/2అడుగుల ఎత్తున వంపు కలదు. దీనిలోభాగమున కార్జులోపరి కర్రకమ్ములున్నవి. పుదజీలపథము వెడల్పు 6అడుగులు. వైత్యము నిభాదంబరమైనది. దానివ్యాసము 15 1/2అడుగులు. ఇందు కీ. శ. 2వ శతాబ్దిలో లిపిలో శాసనముకలదు.

భాజా, పిల్లలకొరగా పైత్యగృహములవలె ఈ గుహకూడ కీ.పూ. 2వశతాబ్దికి కావచ్చును.

ఈ గుహయంతయు చిత్రింపబడినది. కొన్ని చోట్ల రెండుమూడుసార్లు చిత్రములను నిర్మించినట్లు కనిపించుచున్నది. ప్రాచీనచిత్రములలో అక్కడక్కడ కొన్నిభాగములు మాత్రము కనిపించుచున్నవి. గుహ కుడి గోడమీద పెద్దపెద్ద ఏనుగులు చిత్రింపబడినవి. అందొక దానిశరీరముమీద నీలిరంగు మచ్చలున్నవి. మరియొకటి ఆరుదంతములుకల శ్వేతగజము. నీనికి ఎడమవైపున అనేకమే భూపాలకృతులై పాదచారులుగను, అశ్వములమీదను పోవుచున్న మనుష్యుల ఊరేగింపు కలదు. దీనివెనుక గుంపులుగుంపులుగ స్త్రీలున్నారు. ఇవి క్రీ. శ. 2వశతాబ్ది మధ్య భాగమునాటి చిత్రములు. గుహ ఎడమగోడ మీద సాంచీద్వారములవంటి రెండుద్వారములు కలవు. వీరిముందు ఆయుధములై కొందరు సైనికులు నడచి పోవుచున్నారు.

౨.- ఆంధ్ర దేశ ము నందలి గుహ లు

సాతేమాహనయుగమునాటి గుహలు మహా
రాష్ట్రము ననే కాక ఆంధ్రదేశమునందును
కలవు. కాని మహారాష్ట్రమునగల గుహలలో
వైత్యములును, భిక్షులునిపించుగదులును
కొండలలోనే దొలవబడినవి. ఆంధ్రదేశమున
గూడ సీసాద్వపదాయ మవలంబించబడినవి.
కానిఈగుహవీహరములలోపాటుగను, వైత్య
గృహగుహలలోపాటుగను ఇటుకలతో
నిర్మింపబడిన వైత్యగృహములును, విహారము
లును, కొండరాళ్లతో నిర్మింపబడిన పలువిధ

ములు వైత్రములుచుకూడ గాంగే గుచున్నవి.
ఇది అంగదేశజాతీరములలో⁵ పైలమా
త్రము కనిపించు విశేషలక్షణము' మై
వైవిధ్యమగు గుహలు అంగ నీమున
శంఖుం, కోటగొండ, ఎర్రపాదెగ, పంట
పల్లి మున్నగుచోట్ల కలవు.) ౫
గుంటపల్లి : ఇది పశ్చిమగోదావరిజిల్లా
ఏలూరుతాలూకాలో కామవర-కోటకు 6
మైళ్ళదూరమున దున్న పల్లె. ఈపల్లెకు ఒక
మేలు దూరమున తూర్పువడమరలగు వాసిరి

చిన కొండ ఒకటి కలదు. ఈకొండ మధ్య దక్షిణముఖముగ గుర్రపులాడమునలెనుండు భాగము కలదు. దీని లోతు అరమైలు, ముఖమున వెడల్పు 500 గజములు. దీనిలో పడమటితీరాలో ఒక విలక్షణమైన చైత్యగృహమును, దానికి ప్రాగుత్తరముగ నొక విహారమును దొలవబడినవి.

చైత్యగృహము :—ఇది మతరస్థలముల సామాన్యముగ గాంచనగు గుహలవలె చతురస్రముగగాక వలయాకారముగ నున్నది. దీని వ్యాసము 15 అడుగులు, ఎత్తు 14 అడుగుల 9 అంగుళములు. దీనిమధ్య కొంచెమెక్కువ తక్కువగ గుహలో సగముభాగము నాకమించు శిలాచైత్య మున్నది. దీనిచుట్టును శిలకుగుల వెడల్పుల ప్రదక్షిణమార్గమున్నది. చైత్యవేదిక వ్యాసము 11 అడుగుల 8 అంగుళములు, ఎత్తు 9 అడుగుల 9 అంగుళములు. దీనిమీద 9 అడుగుల 2 అంగుళముల వ్యాసమును, 4 అడుగుల 9 అంగుళముల ఎత్తునుగ గల అండము కలదు. అండము మీది హ్యిక్లలో ఛత్రపుకాడను దించుటకుపయోగపడు గుంట ఉన్నది. ఈగుహ పైకప్పు చేతైత్రకవోతేత్యరాలయపుకప్పువలె కోళ్ళ గూడు ఆకారముగ ఉన్నది. దీనిలో భాగమున వంపుగల కర్రకమ్మ లున్నవి. గుహముఖమున వెడల్పు గుర్రపులాడపు ఆకారముగల వాతాయనమున్నది. దీని అడుగున కమ్మలు ముందుకు చొచ్చుకొని వచ్చుచున్నవి. గయ వద్ద బరాబర్ కొండలలో లోమశముషిగుహ లిను ప్రాచీనగుహ కలదు. దానిముఖమును ఇట్లే ఉన్నది. ఈరెండుగుహల లోపలికొలతలును ఒకేవిధముగ నున్నవి. ఈగుంటుపల్లి గుహముఖము సమానముగగాక అరవలయా

కారముగ నున్నది. బరాబర్ కొండలోని సుదామగుహముఖముకూడ ఇట్లే ఉన్నది. ఈయంతములనుబట్టి ఈగుంటుపల్లిచైత్యాలయము బరాబర్ గుహలు నిర్మింపబడినకాలముననే, అనగా క్రీ. పూ. 200 ప్రాంతమున నిర్మింపబడెనని చెప్పవచ్చును.

విహారము :—ఈచైత్యగృహమునకు పైభాగమున ప్రాగుత్తరముగ విహారము కలదు. దీనిని చేరుటకు ఒక దారి కలదు. ఈమార్గమునకు ఎడమవైపున సాంచిద్వారమునందలి పై అడ్డకమ్మమీద గాంచనగు త్రిరత్న చిహ్నము చెక్కబడిన రాతిపలక కలదు. దాని నితరఫలకములతో చేర్చుటకు వీలగు నట్లు వెనుక నొక కంఠ కలదు. దీనిబట్టి యీగుంటుపల్లివిహారమునకు ముందు సాంచిద్వారమువంటి ద్వారముండెడిదేమో అని సందేహము కలుగుచున్నది. ఈవిహారము అడ్డదిడ్డముగ చెక్కబడిన గదులతోను, కంఠలతోను నిండియున్నది కాని మహారాష్ట్రమున కార్లూ, నాసిక, బేడ్నూ, భాజామొదలగుచోట్ల గల విహారములవలె తీర్చి దిద్దినట్లు లేదు. కాని దీని నిర్మాణవిధానముమాత్రము బహుప్రాచీనతను, నైలక్షణ్యమును చూపుచున్నది. గుహకు మధ్య నొకటియూ, రెండునైపులను రెండును మొత్తము మూడు ద్వారము లున్నవి. మధ్యద్వారమునకు రెండు నైపులను కిటికలపు, వీనిమీదను ద్వారములమీద

ఇదితర శిల్పమును, అలంకారమును కొన్నిగదులు అసంఖ్యమునందు ఒక్క చైత్యగృహ

మరియొకవిహారము :- ఈవిహారమునకు పై భాగమున మరియొక చిన్న విహారము కలదు. దానిలో 5 గడు లున్నవి. ఈవిహారము శిథిలావస్థయందున్నది.

శంఖరం :- ఈ గ్రామము విశాఖపట్టణం జిల్లాలో అనకాపల్లికి రెండుమైళ్ళసూరమునందున్నది. ఇచ్చట తూర్పుపడమరులుగ రెండు కొండ లున్నవి. అందు తూర్పుకొండకు బొజ్జన్నకొండ అనియు, రెండవదానికి లింగాల మెట్ట అనియు పేరు. ఈరెండుకొండలమీదను ప్రఖ్యాతమగు పొద్దతిర్రమొకటి ఉండెను, వీని మీద అనేకవిహారములును, చైత్యాలయములును, గుహలయములును కలవు.

1/ గల గుహ :- ఇది బొజ్జన్నకొండ పడమటి అంచున కలదు. దీనిని చేరుటకు క్రింద నుండి మెట్లవరుస ఉన్నది. కొండలో కొంత భాగమును చెక్కి-పేసి 21 అడుగుల పొడవును, 9 అడుగుల వెడల్పును గల చతురస్రమును నిర్మించినారు. ఈచతురస్రమునకు ఎడమవైపున దక్షిణముఖముగ కొండ గలదు. దానిలో నొక చైత్యాలయము దొలువబడినది. ఈ గుహముఖపు కుడివైపున కొండలో 5'6" పొడవును, 5'7" వెడల్పును, 3 అడుగుల యెత్తును గల గూడు కలదు. ద్వారమునకు పైన 4 అడుగుల పొడవును, 3 అడుగుల వెడల్పునుగల గూడు కలదు. దాని కిరునైపులను ఒక జంటపును, ధ్యానిబుగను చెక్కబడి యున్నారు. ద్వారము ఎడమవైపున 4 అడుగులు, దీని నెపులను 12 1/2 అడుగుల యెత్తును

బొమ్మలున్నవి. ఇవి మిక్కిలి మోటు గ నున్నవి. ఈద్వారమువెనుక 31 1/2 అడుగుల పొడవును, 34 అడుగుల వెడల్పును, 8 1/2 అడుగుల యెత్తును గల చాపకీ ఉన్నది. దీనిలో వరుసకు నాలుగువంతున నాలుగు వరుసల స్తంభము లున్నవి. ఈస్తంభముల మూలములు చతురములుగను, పై భాగములు పలకలుగను, అగ్రములు చతురములుగను ఉన్నవి. మధ్యనున్న రెండు స్తంభములమీదను చామరవాహకులు చెక్కబడినారు. వీని మధ్య నొక చైత్యమున్నది. దీని అడుగున నొక చతురస్రపేదక కలదు. దీని వ్యాసము 4 అడుగుల 3 అంగుళములు. దీని వాస్తు లక్షణములను, మోటుదనమును చూడ నిది మిక్కిలి ప్రాచీనమగు చైత్యాలయమని తోచుచున్నది.

2వ గుహ :- ఇది మొదటి గుహపైన దొలవబడినది దీనిని చేరుటకు సన్నని మెట్ల వరుస కలదు ఈవరుసకుడివైపున ఏకశిలా స్తూపము లున్నవి. ఈగుహ మొదటిగుహపై అంచుకంటెను 5 అడుగులు లోపలికి ఉన్నది. దీనిపవేశద్వారము ఎత్తు 5 1/2 అడుగులు, వెడల్పు 5 అడుగులు. దీనిపైన 7 అడుగుల ఎత్తుగల చైత్యవాతాయన మున్నది. దీనిలో ధ్యానిబుద్ధుని విగ్రహము కలదు. అతని కీటు నటు భక్తులును, పైన యక్షులును కలరు. ద్వారమునకు కుడివైపున 4 అడుగుల వెడల్పును, 6 అడుగుల యెత్తునుగల గూడు ఉన్నది. దీనిలో నిలచియున్న బుద్ధునియొక్క యు, భక్తులయొక్కయు బొమ్మలు

* Arch Sur. Ind
అంబేద్కర్‌కు
అనేక వాక్యాలు

బడినది. ద్వారమునకు వెనుక 15 అడుగుల పొడవును, 5 అడుగుల వెడల్పునుగల వసారా కలదు. దీని ఎడమగోడమీద పద్మముమీద కూర్చొనిన బుద్ధుడును, చామరవాహకులును చెక్కబడినారు. కుడిగోడమీద పెద్ద ధ్యాని బుద్ధునివిగ్రహ మున్నది. అతని కుడివైపున ఒక స్తూపము చెక్కబడినది. వసారావెనుక గోడమీద ఎకమవైపునుండి ధ్యానిబుద్ధుని వరుసలు చెక్కబడినవి ఇవిగాక ఇట్టిదే ఒక పెద్ద విగ్రహమున్నది. ఈవసారా వెనుక చావడి కలదు. దాని వెనుకగోడలో 6 1/2 అడుగుల వెడల్పును, 3 1/2 అడుగుల లోతును గల గూడులో ధ్యానిబుద్ధుడు చెక్కబడినాడు. అతని కిటుసటు చామరవాహకు లున్నారు. ఈ చావడి కుడియెడమగోడలలో మూడు విభాగములుగ బుద్ధుని బొమ్మలు చెక్కబడి నవి. అందు కిటిభారెయ్యె, ఎడమచేత అధయ ముద్ర ధరించిన బుద్ధుని బొమ్మ మనోహర ముగ నున్నది.

3వ గుహ :—కొండపైన ఈ రెండవ గుహమీద కొంతభాగము సదునుగ చెక్కబడినది. ఆమీద కొండ కొంతవరము నిలువుగ కోసివేయబడినది. ఈభాగమున ఈగుహ కలదు. దీని పొడవు 7 అడుగులు, వెడల్పు 5 అడుగులు, ఎత్తు 5 అడుగులు. దీని వెనుక గోడలో నొకగూడులో ధ్యానిబుద్ధుని బొమ్మ చెక్కబడినది.

౪ గుహ :—ఈపొడన్నకొండ పైభాగ కళిలానిర్మితమగు పెద్దచెత్త మున్నది. ఇట్లే ఉన్నచోత్రముగ కొండవాలులో ఈ లును ఒకేవిధముగా మిక్కిలి చిన్నది. దీనిద్వార గుహముఖము పున గోడమీద రెండు బుద్ధు

బొమ్మలున్నవి. ద్వారము ఎత్తు 5 అడుగులు, వెడల్పు 2 అడుగులు. దీనివెనుక 8 1/2 అడుగుల చతురమును, 7 అడుగుల యెత్తునుగల వసారా కలదు. దీనివెనుకగోడమీద ధ్యాని బుద్ధుని వరుస ఉన్నది.

౫వ గుహ :—ఇది ౪ వ గుహ దగ్గర ఉన్నది. దీని చావడి పొడవు 12 అడుగులు, వెడల్పు 8 1/2 అడుగులు. దీనివెనుకగోడ మధ్య ధ్యానిబుద్ధు డున్నాడు. అటు నిటు ద్వారపాలకులు కలరు. కుడివైపున గోడమీద పెద్ద ధ్యానిబుద్ధుని బొమ్మ ఉన్నది. ఎడమ వైపున ఒకనాగు డున్నాడు. దిగువ నొక సింహ మున్నది.

౬వగుహ :— ఇది పై రెండుగుహలకు ఎడమవైపున ఉన్నది. దీని పొడవు 8 అడుగులు, వెడల్పు 7 1/2 అడుగులు, ఎత్తు 6 అడుగులు. దీనిలో శిల్పమేమియు లేదు.

౭వగుహ :— ఇంతవరకును వరింపబడిన గుహలు బౌద్ధమతకొండలోనివి. దీనికి పడమటగనున్న లింగాలమెట్టుయందుకూడ ఒక గుహ కలదు. ఈకొండ పడమటిభాగర కొంతమేర కొండనండ్రి వేరు చేయాలిలో రెండు నెనవి. వీటికిపల గుహ కలదు వెడల్పు 9 అడుగులు. ౯

లోపల -
ధుల -

౩. ఆంధ్రదేశబౌద్ధక్షేత్రములు

ఇంతవరకును సారేవాహన యుగమున పర్వతములలో దొలవబడిన చైత్యగృహములను, విహారములను వర్ణించియుంటిమి. ఇవి గాక ప్రత్యేకముగ ఆంధ్రదేశమునందు అనేక చోట్ల ఇటుకలతో నిర్మింపబడిన చైత్యములు, మహాచైత్యములు, విహారములు మున్నగు బౌద్ధవిగ్రహము లెన్నియో బయలుపడినవి. వాని నీక్రింద వర్ణించుచున్నాము.

శ్రీలిహండం* :— ఈ గ్రామము గంజాంజిల్లాలో చికోలుతాలూకాలో వంశధారనది దక్షిణతీరమునం దున్నది. ఇచ్చాచీనకాలమున ప్రసిద్ధుని శేషవట్టణముగ నుండిన కళింగపట్టణమునకు ఆరుమైళ్ళదూరము నను, చికోలో రోడ్డుపై నున్నది. 12 మైళ్ళ దూరమునను ఉన్నది. గ్రామమునకు దక్షిణమున వంశధార ఒడ్డున తూర్పుపడమరలుగ 400 అడుగుల ఎత్తుగల రెండుకొండ లున్నవి. ఇందు తూర్పునగల కొండమీద పౌద్ధశిథిలు లున్నవి.

ర్యతేఖరము :— ఈతూర్పు కొండ లున్నవి. అవి
1) వాని ఇటుక
2) నున్నవి. కొండ
3) పైపు ఆకా
4) తురముగ

ఇది ఒక
100

ఇది పెద్దపెద్ద ఇటుకలతో నిర్మింపబడినది. వీని పొడవు 18 అంగుళములు, వెడల్పు 11 అంగుళములు, మందము 3 అంగుళములు. దీని చుట్టునుగల గోడమందము 3 అడుగులు. స్తూపముచుట్టును ఇటుకతో కట్టిన అరుగు కలదు. దీనికి పడమరగ 12 అడుగులదూరము నందు మరిరెండు చిన్నస్తూపము లున్నవి. వీని వ్యాసము 25 అడుగులు. ఇందొకదాని యందు చిత్రాభస్మముగల రాతిపెట్టె ఒకటి దొరకినది.)

కొండవాలు :— పర్వతపు తూర్పు వాలులో చైస్తూపమునకు ఉత్తరముగ 100 అడుగులు దిగువ రెండు మట్టిదిబ్బ లున్నవి. వీనివ్యాసము 35 అడుగులు, ఎత్తు 3 అడుగులు. వీనిలో ఒకదానిలో 29 అడుగుల వ్యాసముగల స్తూపము బయలుపడినది. దీని నిర్మాణవిధానము ఒక బండ్లి చక్రము వలె ఉన్నది. మధ్యనున్న దిమ్మవ్యాసము 9 అడుగులు. ఈకట్టడమునం దుపయోగింపబడిన ఇటుకల పొడవు 11 నుండి 17 అంగుళములు, వెడల్పు 7 నుండి 11 అంగుళములు, దళసరి 3 అంగుళములు. చక్రపు ఆకులవలెనుండు గోడల పొడవు 18 అడుగులు, వెడల్పు 1 అడుగు. —

చైత్యగృహము :— మరి నూరడుగులు దిగువగ నీచైత్యగృహము కలదు. దీని పొడవు 24 అడుగులు, వెడల్పు 12 1/2 అడుగులు. దీని పైనుండ మందము 2 అడుగులు. దీని పైనుండ మెత్తుగల బుద్ధుని విగ్రహార్హతలు

ప్రింపబడి యుండెను. ఈవిగ్రహము సున్న
ముతో తయారుచేయబడినది. ఇది 9 అడు
గుల పొడవును, 6 అడుగుల వెడల్పును
1 అడుగు ఎత్తునుగల అరుగుమీద సాపింప
బడెను. విగ్రహమునకును, వలయాకారము
నున్న వెనుకగోడకును మధ్యగల భాగవ
త్తుకతో నింపవేసిరి.

కాలిఘండం గ్రామమునందు
పాచీనవస్తువులు చెదరి పడియున్నవి.
12 బౌద్ధశిల్పములును, ఒక అర
మును ముఖ్యములు ఈశిల్ప
శిల్పములు. వీనిలో కొన్ని
లిపిలో శాసనము లున్నవి.
బుద్ధ, అవలోకీశ్వర వి
ముగ నున్నవి.

రామటీర్థము* :
పట్టణం జిల్లాలో విజయన
దురమునం దున్నది. 7
సేట్టనిలువుగ కొన్ని కొం
దానికి గురుభక్త కొండ
మీద 500 అడుగుల
మున్నది. దానిమీద
కలను.

మహావైత్యము :
పడమటికొనను ఈమః
వ్యాసము 42 అడుగు
అడుగులు. దీనికి 1
వలయాకారముగో
మధ్యగలది ప్రదక్షిణ
లిక అడుగులు. ఈవైత
ముగ నొక చెరువుకలది

- 2 మీద ఉన్నది. దీని పొడవు 217అడుగులు, వెడల్పు 11అడుగులు. దీనిగోడల మందము 2 1/2అడుగులు. దీనివలయములో 9అడుగుల వ్యాసముగల శీలాచైత్యమున్నది. మొదటి చైత్యగృహమువలెనే దీని ఉత్తరపు తోభాగమునను రెండుగుల పొడవును, రెండు వెడల్పునుగల చిన్న ఉన్నది. ఈము తెలుపల అభయముదాన్వితమగు బొమ్మ కలదు. చైత్యము 0అడుగుల వెడల్పుగల ప్రదక్షిణది.

చైత్యగృహము :—ఇది పైట్టపుగ 20అడుగులమారమునందు

1 ఇటు చైత్యము వ్యాసము శములు. దీని ప్రవేశద్వారములు. దీనికి సమీపమునందు రెండుగుల వ్యాసమున్నది.

హము :—దీని పొడవు వెడల్పు 4 1/2అడుగులు, అడుగులు. దీనిలోడలన్నది. అందొక అవశేషము :

దీని పొడవు 18 1/2అడుగులు, 12అడుగులు. ఇందులిశేషస్థూత దొరికినది.

ఈ ఐదవచైత్యగృహము ఓకవరుసలో 24గదుల పొడవు రెండుగులు,

లు. దీనిని అది 18వరుస ఉన్నది. ఈవరుస

పడమటిదివర నొక ఇటుకతో కట్టబడిన స్తూపమున్నది.

మరియొక విహారము:—మహాచైత్యమునకు తర్రముగ నొక గుట్ట కలదు. ఈ గుట్ట దిగువ 175 అడుగుల పొడవును 94 అడుగుల వెడల్పును గల సమతల మున్నది. దీనిపడమట మరియొక గుట్ట కలదు. ఈ గుట్టకు పడమట 22 అడుగులదూరమున ఈ విహారమున్నది దీని పొడవు 99 అడుగులు, వెడల్పు 3 1/2 అడుగులు, గోడల మందము 3 1/2 అడుగులు.

పైన వర్ణించబడిన శిథిలములన్నియు గురుభక్త కొండపైన గలవు. ఈ కొండకు పశ్చిమోత్తరముగ దుర్గకొండయను మరియొక కొండ కలదు, ఈ కొండదిగువ దక్షిణభాగమున కొండలో నాలుగు పెద్దగుహలు వాటియంతట నవియే ఏర్పడినవి కలవు. వీని ముందు 500 అడుగుల పొడవున ఒక దివ్య కలదు. దానిమీద భిక్షువులు నివసించెడి గదుల పునాదులు కలవు. ఈ దుర్గకొండ శిఖరమున 30 అడుగుల వ్యాసముగల ఇటుకస్తూపమును, 60 అడుగుల పొడవును, 13 అడుగుల వెడల్పును గల ఒక చైత్యగృహమును కలవు.

ఈగురుభక్త కొండదుర్గకొండలమీద ఖననము జరిగినప్పుడు ఎన్నియో పురాతనవస్తువులు బయలుపడినవి. అందొక ముద్రిక కలదు. దానిమీద “సిరి సివ (మక్) విజయరజ (సి) ల అను ప్రాకృత శాసన మున్నది. మరి దిగ్గిరిమీద “భోజు” అను శాసనము :రపుబొమ్మలను సీనపునాణె మొకటి ఇవిగాక అవశేషప్రతలు, పలుంగులు, చిత్రములుగల కుండకెం

కులు, మట్టితోను, దంతముతోను, రాతితోను చేయబడిన గృహోపకరణములును కూడ లభించినవి.

శంఖరం :—ఈ గ్రామము విశాఖపట్టణం జిల్లాలోని అనకాపల్లి రెవెన్యూనుకు ఉత్తరముగ ఒక మైలుదూరమునం నున్నది. గ్రామమునకు ఉత్తరమున రెండు కొండలు, ఒకదాని నొకటి అంటి తూర్పుపడమరలుగ ఉన్నవి. ఈ రెండును కలిసి 24 ఎకరముల భూమి నాక్రిమించినవి. ఈ గ్రామముయొక్క పూర్వనామము సంఘారామము అయియుండును. ఇచ్చటి కొండలమీద గుహలును, పలవిధముల శిలాచైత్యములును, విహారములును, చైత్యగృహములును కలవు. ముఖ్యముగ నిచ్చట రాతిలోనే చెక్కబడిన చైత్యములు విస్తయజనకములుగ నున్నవి. ఈ కొండలలో తూర్పున ఉండుదానికి బొజ్జన్న కొండ అనియు, పడమటనున్నదానికి లోంగాలమెట్ట అనియు పేర్లు.

మహాచైత్యము :— బొజ్జన్న కొండమీద క్రిందిభాగమున గుహలును శిలాచైత్యములు నున్నవి. దీని శిఖరమున మరికొన్ని కట్టడములున్నవి. ఈ పర్వతాగ్రమంతయు సదును చేయబడినది ఇది ఒక పెద్ద విశాలమైన రాతిపహువలె కనిపించును. దీని పొడవు 115 అడుగులు, వెడల్పు 23 అడుగులు. ఇది కొండకు అడ్డముగ ఉత్తరదక్షిణములుగ వ్యాపించియున్నది. దీనిమీద అనేక స్థలముల చిన్నవియు, పెద్దవియు 54 శిలాచైత్యములున్నవి. ఇవి అన్నియు కొండరాతిలో చెక్కబడినవే. వీనిలో ఒక్కొక్కదాని వ్యాసము 2 అడుగులు. అన్నిటిలో పెద్దచైత్యముయొక్క వ్యాసము

101/2 అడుగులు. ఈచపటకు ఉత్తరము నను, దక్షిణమునను 12 అడుగుల ఎత్తును, 4 అడుగుల వెడల్పును గల రాతిస్తంభము లున్నవి. ఉత్తరపుచివర 7 అడుగుల చతురము గల ఇటుక కట్టడ మున్నది. దాని నాలుగు మూలలను నాలుగు శిలాచైత్రము లున్నవి. చపటతూర్పున ఉత్తరదక్షిణముగ 75 1/2 అడుగుల పొడవును, 12 అడుగుల ఎత్తును గల గోడ కొండలోనే దొలవబడినది. ఈగోడ ఉత్తరపు చివర 6 అడుగుల వ్యాసముగల శిలాచైత్రము కలదు. దీనిపైన హార్మికయు, ఛత్రమునుకూడ ఉన్నవి. రాతిగోడలో మరి యొక చైత్రము చెక్కబడినది.

ఈచపటకు పడమట 76 1/2 అడుగుల పొడవును, 70 1/2 అడుగుల వెడల్పును 12 అడుగుల ఎత్తును గల దివ్యు కలదు. దీనిమీద ఒక మహాచైత్రము కొండరాతిలో దొలవబడి యున్నది. దీని వేదిక వ్యాసము 64 అడుగుల 8 అంగుళములు. దీనిచుట్టును ఇటుకకట్టు కలదు. ఈవేదికమీద 60 అడుగుల 8 అంగుళముల వ్యాసముగల అండ్లము ఉన్నది. ఈ అండ్లము మీద హార్మికయొక్క ఆనవాళ్ళు కలవు. దీనిపైన ఛత్రముకూడ నుండియుండును ఈచైత్రమున్న దివ్యుకు ప్రాగ్దక్షిణ దిశను 11 1/2 అడుగుల వెడల్పుగల మెట్ట వగున కలదు. దీనికి ప్రాగు తరముగ ఇటుకతో కట్టబడిన కావశియు, దానిపెనుక నొక చిన్న గదియు ఉన్నవి. మహాచైత్రమునకు పడమటను, దక్షిణమునను వరుసవరుసల శిలా చైత్రము లున్నవి. ఇందు రెండిటియందు చైత్రాకృతిగల అవశేషపాత్రలు దొరికివి.

మరియొకస్తూపము :— మహాచైత్రమున్న దివ్యుకు తూర్పున నాలుగు శిలాచైత్రము

లున్నవి. వీటి దిగువభాగమున ఇటుకకట్టుబడి ఉన్నది.

చైత్రగృహము :— పైన వర్ణింపబడిన కట్టడములన్నియు పర్వతాగ్రమునందలి శిల్పి మార్గమునం దున్నవి. వీనిలో మహాచైత్రము ప్రధానమైనది. తూర్పునగల సగమునందు ఈ చైత్రగృహము ముఖ్యము. ఈభాగము 154 అడుగుల పొడవును, 73 అడుగుల వెడల్పును కలిగియున్నది. ఇందు చైత్రగృహ మొకటి కలదు. దాని పొడవు 10 అడుగులు, వెడల్పు 8 1/2 అడుగులు, గోడల మందము 4 అడుగులు పెనుక వలయాకారముగనున్న భాగము లోపల చతురస్రమగు రాతితిన్న కలదు. దాని మధ్య ఒక విగ్రహముండిన గొయ్యి కలదు.

అక్షరములు :— పైచైత్రగృహమునకు పడమట 44 1/2 అడుగుల పొడవును, 30 అడుగుల వెడల్పునుగల చావడి ఉన్నది దీనికి ఉత్తరదక్షిణములను, పడమటను గదులవరుస లున్నవి పడమటచివర 11 అడుగుల వెడల్పు గల ద్వారమున్నది. దానికి రెండువైపులను 21 అడుగుల పొడవును, 11 అడుగుల వెడల్పును గల రెండు చైత్రగృహము లున్నవి. దీనికి క్రింద అంతరువులో మరియొక గదుల వగున కలదు. వీని మధ్య 5 1/2 అడుగుల వ్యాసమును, 5 అడుగుల ఎత్తును గల శిలా చైత్రమున్నది. అట్లే మహాచైత్రమునకు తూర్పుగ 9 గదులుగల వరుస ఒ దక్షిణమున 22 గదులుగల వరుస ఉన్నవి. గుహలుగల కొండయొక్క భాగమునకును, మహాచైత్రమున్న గ్రమునకును మధ్యగల కొండ అ పులుగ చెక్కబడినది. వీనిమీద

మునకు అన్నిచేతులను చిన్నచిన్న గదుల వరుస లున్నవి మధ్యమధ్య వీనికెదురుగ శిలాపై త్ర్యములును, ఇటుకతో కట్టబడిన చైత్ర్యములు నున్నవి.

బౌద్ధులకొండకు ఎదురుగనున్న లింగాల మెట్టకూడ మిక్కిలి ముఖ్యమైనది. దీని తూర్పువారు బౌద్ధులకొండను కలియుచున్నది. ఈవారుమీద రెండువరుసలలో అనేక శిలాపై త్ర్యములు కొండరాతిలో దొలవబడినవి. అట్లే పర్వతాగ్రమునందలి తూర్పు భాగమునకూడ ఇట్టి శిలాపై త్ర్యములు కొన్ని వందలు నిర్మింపబడినవి. ఆమీద కొంత దూరము పర్వతశిఖరమున్నది. దానికి పడమట తిరిగి కొంతనమరలము కలదు. ఇచ్చట మరల శిలాపై త్ర్యములు కలవు. ముందుగ 3-4 అడుగుల వ్యాసముగల 3కి చైత్ర్యములు రెండువరుసలలో ఉన్నవి. వీ పై భాగమున ఒకదాని పైకొకటిగనున్న 6వరుసలలో 200చైత్ర్యములున్నవి. వీనికి దక్షిణముగ మరికొన్నివందల చైత్ర్యములు వీలైనపులములందెల్ల నిర్మింపబడినవి.

మూడు చైత్ర్యములు :—ఈచైత్ర్యములకు పడమట కొండ నిట్ట, లువుగ కోసివేయబడినది. ఈవిధముగ నేర్పడిన భాగమునకు తూర్పుగ కొండ కలదు. దీనిలో ఒక గుహ దొలవబడినది. దీని ముఖమునుండి 9 1/2 అడుగుల వెడల్పును, 18అడుగుల ఎత్తునుగల సమస్తము. ఈదానికి పడమట 50అడుగుల యొకముగల ప్రదేశమున కొండరాయి ఒక కలదు. ఇత్యమువలె చెక్కబడినది. దీనికి పడ దొరికినట్లయొక బండరాయివంటి భాగము విధముల దానికి పడమట 50అడుగుల వెడల్పు

రాతిలో ఒక గుహ దొలువబడినది. గుహ కెదురుగను, మార్గమునకు పడమటను మరియొక వెద్దచైత్ర్యము నిర్మింపబడినది. దీని వేడిక వ్యాసము 88 1/2అడుగులు. నేల మట్టమునుండి దీనిపై నగల అండముయొక్క అగ్రమునకుగల ఎత్తు 26అడుగులు. ఈచైత్ర్యమునకు పడమట మరియొక చైత్ర్యము చెక్కబడినది, దీని వేడికవ్యాసము 26అడుగులు, ఎత్తు 7అడుగులు. ఈవేడికమీదగల అండముయొక్క వ్యాసము 20అడుగులు, ఎత్తు 11 అడుగులు.

ఇటు ఈలింగాలమెట్ట పై భాగమంతయు మూడు వెద్దచైత్ర్యములుగను, కొన్నివందల చిన్నచైత్ర్యములకులగు చెక్కబడినది. ఈశంఖురం పాదశిథిలముల పరిశోధన జరిగినప్పుడు అనేక ప్రాచీనవస్తువులు దొరికినవి. వీనిలో బంగారు, రాగి, సున్నునాణెములును, ముడికలును ముఖ్యములు. బంగారునాణెము క్రీ. శ. 4వశతాబ్దినాటి గుప్తస్వామ్యాదు సముదగువునిది. రాగినాణెములలో నొకటి వేంగీచాళుక్యరాజుకు కుబ్జవిష్ణువర్ధనునిది. సీసపు నాణెములు గుర్రపుముడగల సాతవాహన నాణెములు. ముడికలలో కొన్ని ముక్కిగాములు, కొన్ని చతురములు, మరికొన్ని కోడిగుడ్డు ఆకారము కలవి. ఇందు కొన్నిటిమీద చైత్ర్యము చెక్కబడి యున్నది. కొన్నిటిమీద క్రీ. శ. 5, 6, 7వశతాబ్దలనాటి లిపిలో వ్రాతలున్నవి. ఇవిగాక 185మట్టితో చేయబడిన ముడికలు లభించినవి. ఇందు కొన్ని పైముద్రికల అచ్చులు, వీనిపై అక్షరములును కలవు. ఇవిగాక ఇనుప పనిముట్లు, కంచు దీపపు సెమ్మాలు, మట్టిసెమ్మాలు, పూసలు, శంఖవలయములు మట్టితోచేసిన ఆభరణములు

* దక్షిణమార్గమునకు తూర్పున కొండ

కడుపు, మనుష్యులయొక్కయు జంతువుల యొక్కయు బొమ్మలు, స్ఫటికములు, కుండలు, భిక్షాపాత్రములు, వైద్యకళములు, వైద్యములు, స్తంభములు, అవశేషపాత్రలు, 4 1/2 అంగుళముల ఎత్తు, 3 1/2 అంగుళముల వెడల్పు గల బుద్ధవిగ్రహము మున్నగునవి ఎన్నియొకాడ దొరికినవి.

గుంటుపల్లి * :—ఈగ్రామమువద్ద కొండలో దొలవబడిన పాచీన వైద్యగ్రహమును, విహారములును ఇదివరలో వర్ణింపబడినవి. ఇవి గాక వీటిసమీపమున కొన్ని ఇటుకకట్టడములును కలవు. ఇవిఅన్నియు ఇవటి పౌద్ధతిగ్రమునకు సంబంధించినవే.)

✓ ఇటుకస్తూపములు :—వైద్యగ్రహమునకు ముందు ఒక ఎత్తైన దిమ్మ కలదు. దీనిపక్కపై నున్న విహారగుహకు పోవు దారి కలదు. ఈదారికి సమీపమున కొండచాలుమీద అనేకస్తూపముల పునదులు కనిపించుచున్నవి. వీనిపై భాగములు పోయినవి. ఈపునాదులైనను అక్కడక్కడ పోయినవి. ఇవి మిక్కిలి చిన్నవి. అందువలన ఇవి ఆరాధ్యస్తూపములని ఊహింపవచ్చును.

వైద్యగ్రహము :—ఇది స్తూపములకు పడమటగ ఉన్నది. ఈవైద్యగ్రహమునకు పడమట పెద్దపెద్ద బండలున్నవి. తూర్పున ఒక మంటప మున్నది. ఈఆలయము గుర్రపులాడమువలె ఉన్నది. దీని పొడవు 54 అడుగులు, వెడల్పు 14 1/2 అడుగులు, గోడల మందము 4 అడుగులు. దీని పునాదులు మిక్కిలి బలిష్ఠములుగ నుండుటనుబట్టి దీని మీద కోళ్ళగూడువంటి కప్పు ఉండెనని ఊహింపవచ్చును. దీని వలయము చివర

అనుగ నొక ద్వారముగల గోడకలదు. ఈ గోడలో భాగమున చుట్టును గోడలవెంబడి అరుగు గలదు. ఇది ప్రదక్షిణపథము. మధ్య ఎత్తైన ఇటుకదిమ్మ కలదు. దీని ఎనుటిగోడలో మూడు గూళ్ళు ఉన్నవి. ఈదిమ్మమీద బుద్ధ విగ్రహ ముండెడిది. ఆలయద్వారముమీద వైద్యవాతాయన ముండెను. ఈవిగ్రహము అమరావతీమహావైద్యమునందలి మూడవదశ శిల్పములలోని బుద్ధవిగ్రహమువలె ఉన్నది. దీనినిబట్టి ఈవైద్యగ్రహమును క్రీ. శ. 1వ శతాబ్ది మధ్యభాగమున నిర్మింపబడెనని ఊహింపవచ్చును.

మంటపము :—ఇది వైద్యగ్రహమునకు తూర్పుగ ఉన్నది. దీని పొడవు 6 అడుగులు, వెడల్పు 34 అడుగులు. దీనిఉత్తరదక్షిణముల 15 అడుగుల ఎత్తుగల రాతిగోడ లున్నవి. తూర్పుపడమరల ద్వారము లున్నవి. లోపల నాలుగోసీ స్తంభములుకల ఆరువరుస లున్నవి. ఇది ఒక సమావేశ భవనము కావచ్చును.

అనేకస్తూపములు :—పైమంటపమునకు సమీపమున ఒకచోట అనేకస్తూపముల సమదాయము కలదు. ఇవి అనేకపరిమాణములు కలవి, అనేకవిధములైనవి. ఇవట గాంచనగు నైవిధ్యము మరియెచ్చటను కానరాదు. వీనిలో చాలభాగము అంత ఎత్తులేని గుండ్రని దిమ్మలమీద నిర్మింపబడినవి. కొన్నిటికి ఇట్టి దిమ్మలు లేక పైఅండముమాత్రము కలదు. ఇందొకదానిలో ఒక అవశేషపాత్ర దొరకినది. దీనినిబట్టి ఇవి అన్నియు భిక్షువుల సమాధులని తోచుచున్నది. ఇట్టివి 30 స్తూపములు 600 అడుగుల పొడవును 150 అడుగుల వెడల్పునుగల ప్రదేశమునందున్నవి.

దీనియన్నిటిలోను పెద్దదగు సూపముయొక్క-
వేదికకుగల మెట్లమీద క్రీ. శ. 2వశతాబ్దపు
అక్షరములలో సుయజ్ఞనాథుని శిష్యురాలగు
సానాదా అనునామె అమెట్లను కట్టించెనని
తెల్పు శాసనము కలను.

శిలాచైత్రము:— ఇది ఒక్కరాతి అరుగు
మీద ఉన్నది. దీనివేదిక వ్యాసము 1½ అడుగులు,
ఎత్తు 5 అడుగులు. పైఅండపు
వ్యాసము 16 అడుగులు, ఎత్తు 8 1/2 అడుగులు.
పైన హృక్యము, ఛత్రవంశ కలవు.
చైత్రము వెలుపల నంతయు చిన్నచిన్న రాళ్లు
ఒకదానిలో ఒకటి దూర్చి అతికినారు. దీనిలో
ఒక అవశేషపాత్ర లభించినది. ఇందు ఒకరాగి
పాత్ర, స్వటికపూస, బంగారుభిక్షపాత్ర,
రెండుబంగారుపూసలు కలవు. ఈచైత్రము
అన్నివిధములను క్రీ. పూ. 2వశతాబ్దినాటి
భీల్గాచైత్రములను పోలియున్నది.

గుడివాడ* — ఇది కృష్ణాజిల్లాలో స్వప్న
సిద్ధమైన గ్రామము. (ఓండరుబెజవాడరైలు
మార్గమునం దున్నది) (ఇచట నొక దిబ్బలో
జొడస్తూపమొకటి బయల్పడినది.) ఈప్రదేశము
శము 140 అడుగుల చతురము) అమరావతీ
స్తూపమువలెనే దీనినికూడ జనులు ధనుము
దొరకునను ఆశోక త్రవ్వి ధ్వంసము చేసిరి.
ఆమీద నొక రోడ్డును వేయుటకు దీనిలోని
ఇటుకలు కొన్ని తీసికొనిపోబడినవి. 1670కి
పూర్వమే ఇందొక అవశేషపాత్ర లభించెనట.
తర్వాత దీనిని సూపా త్రవ్వి పరిశోధించెను.
ఆసమయమునం దిచ్చట నాలుగుమూలలను
నాలుగు రాతిపెల్లలు దొరకినవి. నిలో
అవశేషపాత్ర లుండెను. చైత్రము పలి
భాగమంతయు మట్టితో గట్టిచేసి

చుట్టును ప్రాకారముండెను లేదు. ఇది అనేక
విధముల భట్టిప్రోలుస్తూపమును పోలి
యున్నది.

ఈ గ్రామపు పడమటి పొలిమేరలో లూల
పాడు దిబ్బ అను దిబ్బ కలదు. ఈ పాత
మొక కొటవలె కనిపించును. ఇచట భూమిని
త్రవ్వగా అనేక ప్రాచీనవస్తువులు దొరకినవి.
దీనిలో యజ్ఞశ్రీ, చంద్రశ్రీ లిసీవపునాణెము
లును, ఓడముద్రగల పురోమావి నాణెమును
ముఖ్యములు.

భట్టిప్రోలు:— ఇది గుంటూరుజిల్లా
రేపల్లెతాలూకాలోని గ్రామము. తెనాలి
రేపల్లె రైలుమార్గమునం దున్నది. ఇచటికి
కృష్ణానది నాలుగుమైళ్ళదూరమునం దున్నది.
ఇచటి ఒక దిబ్బలో అగ్రప్రాచీనమైన జొడ
స్తూప మొకటి అలాగి యుండెడిది. ఇచటి
చలువరాతిపలకలమీద చెక్కబడిన ప్రాకృత
శాసనముల అక్షరస్పృహవమునుబట్టి యీ
స్తూపము క్రీ. పూ. 3వశతాబ్దినాటికి ఉండ
నట్లు తెలియనగుచున్నది. ఈస్తూపమును
గూడ మొదట స్థానికులగు వ్రజలు కనిపెట్టి,
చలవరాతిపలకలను కృష్ణ కాలు వ మీది
తూమును కట్టుటకును, ఇటుకలను రోడ్డు
వేయుటకును దుర్వినియోగము చేసిరి.

ఇచటి దిబ్బ అంతయు ఇటుకలకట్టుడమతో
నిండియుండెను. ఈనుటుకల పొడవు 2 అడుగులు,
వెడల్పు 1 1/2 అడుగులు. స్తూపము
యొక్క ఆవరణ వైశాల్యము 1700 చదరపు
గజములు. దీనిమధ్య చుట్టును ఎనిమిది ఇటు
కలుగల రంగురము ఆమూలాగ్రము ఉన్నది.
చైత్రపు ఎత్తు 66 అడుగులు, వ్యాసము 13½
అడుగులు. దీనిచుట్టును ఉండెన ప్రాకారక

యొక్క వ్యాసము 14^వ అడుగులు. ఈ పాకారము చలవరాతిచలకతో నిర్మింపబడెను. దీని ఎత్తు 4 అడుగులు. స్తూపము మధ్య ఒక ఎత్తైన చలవరాతి స్తంభ ముండెను. దీని అగ్రమున భ్రతముయొక్క కామ తగల్పుబడెను. ఈస్తూపము మధ్యగల రంధ్రమునను, ఇతర స్థలములను ఖననము చేయగా పలవశేష పాత్రలు దొరికినవి.

1. మంటశాల :- ఈ గ్రామము కృష్ణాజిల్లాలో చలవరాతిపూర్వదానిలో బంధుకు 13 మైళ్ళ దూరమునకు దున్నది. గ్రామమునకు పాగు తరముగ ఒక వాలములో అంబడిబ్బ అను దిబ్బకలదు దానియందు ఒక స్తూపము బయల్పడినది. దాని వ్యాసము 112 అడుగులు, ఎత్తు 23 అడుగులు ఈస్తూపముయొక్క నిర్మాణ విధానము విలక్షణమైనది. దీనిమధ్య 10 అడుగుల చతురముగల ఇటుక స్తంభ మున్నది. దీని చుట్టును 19 అడుగుల చతురమును, 3 అడుగుల మండమునుగల గోడలుగల మరియొక దిమ్మకలదు. ఈరెండుదిమ్మలను కలుపుచు నిలువుగా నొకటియు, అడ్డుముగ నొకటియు రెండు గోడలు కలవు. మిగిలిన భాగములయు ఖాళీగనే ఉన్నది. ఈరెండవ దిమ్మకు వెలుపల 56 అడుగుల వ్యాసమును, 3 1/2 అడుగుల మందమునుగల వలయాకారముగు గోడ కలదు. పై అడ్డునిలువుగోడలు దీనిలోవలిలంచును తాకుచున్నవి. ఇచటికి 11 1/2 అడుగుల దూరమున 13 అడుగుల మందముగల మరియొక ఇటుకవలయు మున్నది. దీని వెలుపలిభాగము గున్నము చేయబడినది. లోపలివలయుమునకును, ఈ వెలుపలివలయుమునకును మధ్యనున్న గ్రామమున ఆరువంటి 16 గోడలు కలవు.

ఇటు 32 గడులైర్పడినవి. వెలుపలిగోడను తగులుచు నేలమట్టమునుండి 4 1/2 అడుగుల ఎత్తున 5 1/2 అడుగుల వెడల్పుగల తిన్నె ఉన్నది. ఇది ప్రదక్షిణమార్గముగ నుపయోగపడి యుండవచ్చును. దీనికి నాలుగు దిక్కులను ముందుకు వచ్చు వేదిక లున్నవి. ఇవి ఆయకస్తంభవేదికలుకావలెను. స్తూపముమధ్య 9 అంగుళముల చతురముగు రంధ్ర ముండెను, దీనిలో ఒక కుంఠ దొరికినది. ఆకుంఠలో ఒక సీసపునాణెము, ఒక స్ఫటికము, మూడు పూసలు కలవు. దీనికింద మరియొక కుంఠలో 2 ఎముకముక్కలు, ఒక తెల్లపూస, ఆరు ముత్యములు, 2 బంగారపు పువ్వులు దొరికినవి.

ఈచైత్యమున కొన్ని శిల్పములుగల చలవరాతిచలకలు దొరికినవి | అందొకదానిమీద బుద్ధపాదములు చెక్కబడి యున్నవి. రెండవది చైత్యవేదికయొక్క ఉష్ణివములోని భాగము. దానిపైన సింహాసనముమీద నొక ధర్మచక్రమును, దానిచుట్టును పుష్పదామమును కలవు మూడవదానిమీద ఒక వేదికమీద నొక కలశమును, దానినుండి వైశేవచ్చు తామర తీగయు మిక్కిలి మనోహరముగ చెక్కబడినవి. ఇదే శిల్పము సాంచీద్వారములలో ఒకదాని స్తంభముమీద కలదు. నాలుగవది చలకలుగల స్తంభము. దీనిమీద అడుగున నొక సింహాసన మున్నది. అందు రెండు తామర పువ్వులు కలవు. చక్రముకు రెండు తామర తీగలున్నవి. సింహాసనము వెనుక నొక ధర్మచక్రస్తంభ మున్నది. ఐదవది అర్ధకవలములుగల స్తంభము. ఆరవది గుండ్రని చలవరాతి అమృతగిరిమీద పుష్పములయొక్కయు, జంతుయు వరుసలు చెక్కబడి

యన్నవి. ఆరవది శీల
నొక పెద్దరంధ్రమును,
ఎనిమిది చిన్నరంధ్రవ
దానిమీద నొక దృశ్య
బుద్ధుని జన్మభుటము.
కము. తొమ్మిదవదాన్
భుటము చెక్కబడినది
జగయ్యపేట* :-
ఎగువను పాలెనునది

4 మెళ్ళలో ఉత్తరవ
మన్నది, దీనికే జగ
తరము. ప్రామము
దూరమున ధనబో
దాని శ్రీమదక్షిణ
కలవు. వీరిని గ్రావ
డిరి. 1౯81లో ఒక
మును, కొన్ని చల
హరిచవి. 1౯89లో
లింది

ఇంది
గల ?
నది, ౬
గల ప్ర
శిల్పము
నవి, ఒక్కొ
గుళములు.
గుల పొడవును
ప్రదేశ మున్న
భములున్నవి
యిందును.
క్రీ. పూ. 2వ
శాసనములు

అడుగుల 10 అంగుళ
 పగుల 9 అంగుళములు.
 22 అడుగులు నేల
 అడుగులపై కున ఒక
 పా అటు అడుగును
 ము లున్నది. ఆలయ
 హతాయన మున్నది.
 ఉన్నది. ఇది నాసిక
 లో దొలవ బడిన
 డి గుంటుపల్లిచెత్తా

గ్రామము గు
 గాకాలో బాపట్ల
 ప్పది. ఇది త్తొం
 ఒక విశాలవై
 లను పెద్దపెద్ద ది
 బ్బుకింద నొక పెద్ద
 ఈ గానునకు

కమ
 దాం
 ల్లము
 గోటి

న్నది.
 ము, దాని
 చును. ముదట
 3 దీన్నివ ఒక
 ముంకిడిదట.
 కొంజరకున
 గ్రామమున

అడు

అక్షరము

పగులగొట్టి ముగ్గు చేసుకొనిరట.
ఈదిబ్బను పరిశీలించినచో దీ,
నైత్యము పూడియున్నదని తోచ.

ఈశ్రుతము వెనుక చతురస్రమైన
దిబ్బ ఉన్నది. వీనిమీద పశువులపాఠి
బడినది. ఈపాకను రాటలపై నిర్మి
సతిరాట అడుగునను చక్కని జంతి
లును, అర్ధకమలమునుగల చలవ
ముక్కలున్నవి. ఇవి అమరావతీ మహ
ప్రాకారమునందలి నిలువుకములవలె
ఇందొక ముక్కమీద నొక చైత్యం
యొక దానిమీద పూర్ణకలశమున
యున్నవి మూడవదానిమీద అ
దానిలో మనుష్యులును సింహము
ఈపాకను వేయనప్పుడచట
కెద్ద చలవరాత్రిస్తంభములు చ
రమున పాతబడినవి దొరికినవట
చుట్టుపట్ల ఇంద్రద్రోణలో ఉ
ముల అగ్రమున అక్షుకః
అనునైన తొర్రలున్న
డలో విహారములయ
స్తంభములను పోలి
పూర్వము ఒక వి
చున్నది.

ఒక యింటిలో
నిం అడుగుల వె
మనోహరమైన
కొందరుమను
వలక ఒకటి
యున్నది. -
మున అటు
నాగా

రాచుట్టును కొన్ని వైశ్యులకము
 హ్మీ అక్షరములుగల కొన్ని చలవ
 లును, బుద్ధుని తల ఒకటియు కను
 వి 1927లో ఆరశాఖవాగు ఇచ్చట
 చేసిరి. దానికి స్మృతిముగ నిచట 33
 ఏను, రెండు ప్రాకృతశాసనములును,
 ౨గీలిలోని సంస్కృతశాసనమును,
 ౩ హనరాజుల నీరపువాణెములు
 ను, ఒక వెంపిప్రాత్రయు, బంగారు
 గణమును దొరికినవి ఇచట లభించిన
 శాసనములలో నొక దాని నుండి
 ఒక మహావైశ్యునియు, దీనిని
 నాసి యెవడో కట్టించినయు,
 శామునతో మరొకరినందర్బము
 కయైగళు చెందిన మహాతల
 వరు సహాయము చేసినయు
 ౩. సంస్కృతశాసనము క్రీ. శ.
 శావచ్చునిని నిర్ణయింపబడి
 బుద్ధమృగహాళియుక్రింద
 ఆచార్యమార్గదర్శయ
 ఆచార్యధర్మదేవుని
 ఇతను శ్రేణునిచేత
 పనము తెలుపు
 రెడ్డిపతిసూపము
 చక్కగ నుండె
 ను, బుద్ధపూజ
 ఉచుండెనయు

రెడ్డిపతిగ్రామ
 ౧ దున్నది.

కొంచెము

౧ము
 ౧ -

ఈకొండ ప్రక్కనుండి ప్రవహించెననుటకు నిద శిల్పశోభితమో
 ర్మములు కనిపించుచున్నవి. కొండపై ని దానికెక్క
 150 గుండు పొడవును 150 గుండు వెడల్పును జీవిత
 గల సమతలము కలదు. ఇది ఉత్తరదక్షిణము ను
 లకు వ్యాపించి యున్నది. దీని కుత్తరము ను
 తూర్పునను కొండ లున్నవి. దక్షిణ
 ముల కొండపైకి పోవుటకు
 కలవు. ఈసమతలముయొక్క ద

వైత్య మున్నది వలయాకా
 కట్టడము 30 అడుగుల చ
 నిర్మించబడినది. పేదక
 మలచబడిన శిల్పకళ
 కాంచనగుచున్నవి.
 మును, హర్మికయు
 ఈపేదక 4 అడుగు
 మునకు ఉత్తరప
 రముయొక్క ౪
 ఈవిహారము
 విహారమునకు
 దీనికి దక్షిణం
 లున్నవి.

ఈకొండ
 మొత్తము
 వీనిలో 21
 కలు వీ
 లలోవలె
 యున్నవి.
 మొదను
 నుండి
 పలకల

నున్న

గామము గుం శేషము లనేకములు కనవచ్చుచున్నవి. ఇచటి
 గుంటూ నాగేశ్వరాలయ ప్రాంగణమునందు ఎన్నియో
 ప్పది. రాతిపలక లున్నవి. ఇందు కొన్ని చలవరాతి
 పలకలు. వీనిపైన అర్ధకమలములు చెక్కబడి
 కొన్నిటిపై తరువాతకాలపు శాసనము
 భీమేశ్వరాలయపుద్వజ స్తంభము
 కమీద స్తంభము అడుగున నొక
 లక మున్నది. దీనిచుట్టును
 కమలములలత చెక్కబడి
 నున్న గాడిలో ద్వజస్తం
 తలమలకము ఆరాధ్య
 మున హస్తాకకు బదు
 కొచుచున్నది. ఇట్టిదే
 నున్న ఒక ౨౦'కి
 ముముందు రెండు
 వి. వాని అగ్ర
 బడియున్నది.
 చుట్టకు తగిన

శ్వరాలయము
 గావత్రిదామ
 గాలయమును
 పటి అంతస్తు
 ని. రెండవ
 గర్భాల
 ముకూడ
 సుమే ఒక
 గామలను
 ప్రియమణి
 మవతిలో
 క్కాంననియు
 ౨౩

ఈ ఆలయముల కెదురుగ విశాలమైన
మున్నది. ఇందు ఇప్పుడు పొగాకు &
చున్నారు. ఈ భాగమునందు త్రవ్వినః
(20" X 10" X 3") పెద్ద ఇటుక ఒక
చున్నవి ఒక చోట నీ అడుగు
త్రవ్వగా ఒక వైపు నలుపురంగును
నైపు ఎరుపురంగునుగల కుండ పె
నవి ఇంకొక చోట ఎములకతోన
తోను చేయబడిన గాజుల ము
నవి. మరియొక స్థలమున నొక
కొన్ని సాతవాహననాణెము
వీనిలో రెండు గౌతమీపుత్రః
యజ్ఞశ్రీవి ఇవిగాక ఇటీవల
మైన, చక్కని పనితనమును &
మృత్పతిమ దొరికినది. న
కొండాపురములలో నిట్టి అవ
కినవి ఈ కారణములనుబట్టి
భాగము పూర్వ మొకమః
ననియు, నిదియే పల్ల
నగరమనియు నిది
కూడ ప్రముఖముగ
వచ్చును.

వేల్పురు* :-

జిల్లా సత్యవతి
పల్లెకోసూరుకో,
ఒక కుగ్రామము
సాతవాహనయు
ములు కనవచ

అచ్చంపే
గుల యెత్తు
పైన రామో

నా పైత్యములును, శిల్పములును
గలవు.

కల్లు :- ఈ గ్రామము గుంటూరు
పైడుతాలూకాలో రెంటిచింతలకు
లో ఉన్నది గోలివాగు అను ఒక
నామముగుండ్ల ప్రవహించి కృష్ణా
యను. ఈనాగు ఒడ్డున రెండు
లు కలవు. అందొకటి సమలేల
. దీనిలో నేలమట్టమున ఒక
- వునాదు లున్నవి. అచ్చ
న చలవరాతి స్తంభములు
యన్నవి వాగుఒడ్డున 100 అడుగు
గట్టి ఒకటి ఉన్నది. దీని
కరముల వునాదులును, విరిగి
లు నున్నవి.

రంగ :- ఈ గ్రామము పల్నాడు
పైడుముక్కలను అంటియు
మూల అను నొక ప్రదే
నాగు కృష్ణానదిలో కలి
లమున వెక్కుచులవ
వీనిలో కొన్నిటి
జంతువులు చెక్క
తెయు నొక విహార
ము నిరూపించు

ము గుంటూరు
పరిజాలకు
ది. ఇందొక
రణ కలదు.
నును, పూజా

౨౩౧

దికము జరుగుచు

ఈశివాలయము

శిల్పము అనేకమ

రాతిలో చెక్క

రథమున్నది. ఇ

ద్రావిడీరథము

లోనల శివపాద

గల శిల్పశలక

నలవయుగపు

రాతిలో ఏడైనది

భము లున్న

లమలున్నవి.

సమర్పిటకు

మూడు నా

మలు వైతి

చెప్పవచ్చున

కొని యున్న

ఖములవలె

లున్నవి. |

నొక దిబ్బ

స్తంభము

చున్నారు.

ఒక వైత్తి

రెండు

జిల్లా

మాచర

సుకు

గ్రామము

అందు

సమము

నుండి ౮

లుపలిగోడ మం
కారముగనున్న
బ్రతుండి అంచు
నినిమిది సన్నని

సుగ 32 అను
చైత్యమున్నది.
గల దిబ్బలో
40 అనుగులు.
డెడిది. గ్రామ
బలి ఇచ్చు
మందొకగుడి
మతోన్మాని
మర్రిచెట్టును
డనుగుల
ను, గులక
పూకన
చుపోగా
మొలు ఈ
కనపడినది.
అంతట
చ్చించెను.
యెలఅను
భమును,
యెపోవు
శకటదపు
పూరు
సన్నని
తప్పుచు
తినలేనే
గోతుకు
గుమరి
యము

శంఛమువం

శక్తృషము

క్రింద ఒక

అద్వైతము

ఇప్పటికి

ఈవిభాగం

మున్నది.

నాక వేదిక

యెత్తున

న్నది దీని

కాలత

గులు.

అనుగ

గుల వ

కొని వ

మధ్యలో

యపు

ఈదివ

190అ

మండ.

మరియె

గుల

అనుగ

డమ

నై

ఈక

యొక్క

మూ

ములో

కట్ట

భాగ

నింపి

త్యాగరాజన

సూక్ష్మము

సంక్షుద్ధము

అందునలన

శా ము కు

‘చిన శిల్ప

కొంచుబడిన

కనుక

బి.కె.సి.

2వ పాఠము

*శ్రిలము

பெரிய

बापू

കുടുംബം

2000

Yes
No

158

100

५००

చృశ

మద్యం

అమ

5. దు

52

56

చున్న

356X

302

သမ္ဘာ့

; ७४

114

11 A

తొండముతో రింపు చీరల పట్టుకొని దాని నిటువట్టు లాగుచున్నాడు. గోతిపైన ఈమచు మృగం రెండు పెద్దదింతములను ఒక కర్చికు రెండు చీరలకు కట్టి దానిని కావశవలె భుజముమీది పెట్టుకొని పోవుచున్నాడు ఈ దృశ్యమునకు రెండువైపులను పైన చైత్య వాతాయనముల మడుగుగల నన్నని గోడలు కలవు రెండవదృశ్యము మధ్యభాగమునం దొక విశాలమైన ఆననమున్నది దాని కుడి దిగువ నొకమచుమృగం ఒక దాగరలో రెండు దంతములను పట్టుకొని మోకాళ్లు మడచు కొని కూర్చుని నాడు. ఆననమువెనుక ముగ్గురును, ఎడమనైపు ఒకతెయు పరిచారికలు నిలచి ఆత్రిముతో చూచుచున్నారు. ఆన ననుమీద ఎడమకాలు క్రిందకు చాచి కుడి కాలు మడచుకొని ఒక రాజు కూర్చుని తన ఒకిలో పడిపోవుచున్న రాణిని పట్టుకొను చున్నాడు.

(2) బుద్ధుడు యశోధరవద్దకు వచ్చుట:— ఇది యొక మనోహరమగు దృశ్యము. కుడి చీరల నొక ద్వారము దాటి ఎడమచీరను తల్చియుమును పట్టుకొని, కుడిచీర నధియముద్ర) ధరించి బుద్ధుడు వచ్చుచున్నాడు. విమాచకు సొక పరిచారికయు అతనిని లోన ప్రవేశపెట్టి ననుసక్రించుచున్నాడు. అతని కెదురుగ వెనుకభాగమున కొందరు పరిచారిక లున్నారు. ముందుభాగమున రాహులును మరియొకబాలుడును ఒకరిపై కొకరు యెక్కి ఆమకొనుచున్నారు. బుద్ధుడు ప్రవేశింపగనే రాహులును పరుగెత్తి పోయి అతని ఉత్తరీ యము పట్టుకొని అతనిని లోనికి తీసికొని వచ్చుచున్నాడు. ఒక సింహాసనమున కూర్చుని సిద్ధార్థుని పెంచిన గౌతము అతనికిప్పుడు ఏమి

చేయునో చూడమని నిరీక్షించుచున్నది. ఇం తలో రాహులును పరిగెత్తి పోయి తల్లియును యశోధరకు బుద్ధుని రాకను తెలియిస్తాడు. ఆమె వెంటనే తాను పూర్వమున ఆననము నుండి లేచి దానిని కుడిచీర బుగ్గునికి చూపు చున్నది. ఇతర పరిచారికులు ఆమెపై వు జాలిగ చూచుచున్నారు.

(3) నలగిరిదమనము:— ఇది యొక చక్కని శిల్పము దేవదత్తుడను బుద్ధుని బం ధువు అతనియెడ ఈస్వప్నహించి అతని కన్నియోసార్లు ప్రాణాపాయము కల్పించెను. ఒకనారి బుద్ధుడొక మిత్రుని యింటికి బిత్తో రము పోవునని ముందుగనే తెలుసుకొని దేవ దత్తుడు రాజుగు అభాతశత్రువు మావటి వానిని వశపరచుకొని నలగిరియును సాగగు బోతుపమగును బుద్ధుడు వచ్చుదారిలో విడిచి పెట్టించెను. ఈదృశ్యమునందు ఎడమనైపున నలగిరి ఒక స్త్రీని క్రిందపడవేసి కాలితో తొక్కుచున్నది. ఆమెభర్త కాబోలును ఆమెకెదురుగ కూర్చుని విలపించుచున్నాడు. ఏనుగు మరియొకనిని తొండముచుట్టబెట్టి పైకి ఎత్తివది. ఒక పురుషుడు భయముతో వెనుకకు పడిపోవుచున్నాడు. మరియొక పరు గెత్తుచున్నాడు. నలుపురు కర్చిలు తీసుకొని పారిపోవుచు వెనుకకుతిరిగి చూచుచున్నారు. దృశ్యము కుడినైపు బుగ్గుడును అతని శిష్యు లును వచ్చుచున్నారు. నలగిరి అతనిని చూచిన వెంటనే ముందుకు వచ్చి వంగి అతనికి నమ స్కరించుచున్నది. దీనిని చూచి వెనుక కొం దరు సంభ్రమాశ్చర్యములతో చేతులు పైకెత్తి “హా” అనుచున్నారు. కొందరు నమ స్కరించుచున్నారు.

(4) వెస్సంతరజాతకము :— ఈజాతకకథ ఇచ్చట సవివరముగను మనోహరముగను చిత్రింపబడినది. పూర్వజన్మలో బోధిసత్వుడు వెస్సంతరజను రాజపుత్రుడుగ జన్మించి మహాదాతగ నుండెను. అతని దాతృత్వము బహుకరినముగ పరిక్షింపబడెను. ఇది యీ శిల్పమునకు కథావస్తువు. మొదటిదృశ్యమున గజారూఢుడై వెస్సంతరుడు దానశాలకేగు చున్నాడు. అతనికి మందుగ నొక ఊక కల శముచు, మరెయొకను ఒక వెడలుపై న పాత్రను ఇంకొకడు ఖడ్గమును పట్టుకొని పోవుచున్నారు. వెనుక మరియొక ఖడ్గవాహకుడును కొందరు పరిజనులును అనుసరించుచున్నారు. రెండవ దృశ్యమున వెస్సంతరుడు గజమును దానము చేయుట చూపబడినది. అతని యేనుగు ఎక్కడనుండిన అడ్డడ నమ్మిదిగ వర్షములు కురియునట. ఒకప్పుడు కళింగదేశమున వర్షములు కురియక టేమము వచ్చెనట. కొందరు కళింగబ్రాహ్మణులు వెస్సంతరునివద్దకు వచ్చి అతని యేనుగును యాదించిరట. దృశ్యము కుడిదివరి శ్వేతఛత్రము నొకడును ఖడ్గము నొకడును పట్టుకొని పరిజనులు నిలచియున్నారు. వారిముందు ఒక వాయునుడు కలశమును పట్టుకొని యున్నాడు. మధ్యలో ఏనుగు కలదు. దాని తొండము ఒక బ్రాహ్మణుని కుడిచేతనున్నది. రాజు ఒక జాతితో దానిమీద ఉదకము పోసి దానము చేయుచున్నాడు. సీక్కు పడుచోట పెద్ద పాత్ర కలదు. దానము పట్టుచున్న బ్రాహ్మణుని వెనుక మరియొకరు బ్రాహ్మణులున్నారు. వారివెనుక చాలమంది నిలచి వింతగ చూచుచున్నారు. మూడవదృశ్యమున గ్రెగజమును దానము చేసిందలకు కోపించి

తనతండ్రి తనకు దేశాంతరగమన శిక్షను విధింపగ వెస్సంతరుడు భార్యను, బిడ్డలను తీసికొని ఒకబండ్రిలో అణ్యమార్గమున నయనము చేయుటయు, మార్గమునందు బండ్రి యెద్దలను దానముచేసి అతిథును, భార్యయు బండ్రిని తామే లాగుకొని పోవుటయు చూపబడినవి. నాల్గవదృశ్యమునం దిరాజపుత్రుడు బండ్రిని సహితము దానము చేసి, తానును భార్యయు బిడ్డల నెత్తుకొని నడచి పోవుటయు, భార్య దగ్గరలేని సమయమున అతడు తన బిడ్డల నొక బ్రాహ్మణునికి దానము చేయుటయు శిల్పింపబడినవి ఐదవదృశ్యమునందు భార్య తిరిగివచ్చునప్పటికి అతడు ధ్యానమున కూర్చొని యుండుట చూపబడినది. కడపట వెస్సంతరుని బిడ్డలు తమ తాత తొడలమీద కూర్చొనియుండుట కలదు.

(5) మారిగర్వభంగము :—దృశ్యము మధ్యలో బుద్ధుడు ధ్యానముద్దలో కూర్చొని యున్నాడు. అతని కిటునటు మారుచు కుమార్తెలు చక్కని భంగిమలలో నిలచి యున్నారు. దూరమున నిలచి మారుడు ఈవృత్తాంతమును చూచుచున్నాడు. అచ్చిన ఏనుగుమీద కూర్చొని, వెనుకకు తిరిగి బుద్ధునికి నమస్కరించుచు మారుడు వెడలిపోవుచున్న దృశ్యము గలదు. దిగువ నిద్దరుకుట్లు లితనిని హేళన చేయుచున్నారు

(6) సుజాత బుద్ధునికి ఆహారము నిచ్చుట :— ఒకప్పుడు బోధిసత్విగౌతముడు ఉరువెల్లగా మమువద్ద ఒక చెట్టుకింద కూర్చొని, నిరశన వ్రతముబూని ధ్యానమున ప్రవేశించెను. కొన్నిదినములై నిశిమృత సతకు సత్ప్రతిరస్పి పడిపోయెను. ఉరువెల్లగామాధిపతి కూతురు సుజాత అననామె యితనిని చూచి, యిత

కాహారమును పెట్టి స్వస్థుని చేసెను. ఈకథ యీశీలుమున చెక్కబడినది. దృశ్యము మధ్య బోధసత్త్వము ఒకరాతిమీద కూర్చొని యున్నాడు. అతనివెనుక నొకస్త్రీ చామరము తొనో, వివసకర్ణతోనో విరుచుచున్నది. అతని యెదుట నొకస్త్రీ అతనిపాదములకు మోకరించి నమస్కరించుచున్నది. మరియొకస్త్రీ కలశముతో అతని చేతులలో నీరు పోయుచున్నది ఇంకొక స్త్రీ ఏదియో పాత్రను అందించుచున్నది మరిముగ్గురుస్త్రీలు నిలచి నమస్కరించుచున్నాను.

(7) ధర్మబోధ :— దృశ్యము మధ్య బుద్ధుడు పద్మాసనమున, యెడమ చేతిని వశీలోనుంచి, కుడిచేత అభయముద్రను ధరించినాడు. వెనుక నిటునటు చామరవాహకులున్నాడు. క్రింద రెండువైపుల నిద్దరు కూర్చొని నమస్కరించుచున్నారు. మధ్య మరియొకడు వెనుకకు తిరిగి కూర్చొని నమస్కరించుచున్నాడు ఈముగ్గురి వేషభూషణులు రాజోచితములుగ నున్నవి.

(8) మాతృప్రేమకజాతకము :— బోధసత్త్వు డొకప్పుడు ఏరుగుగ అవతరించెను. కొంతకాలమునకు అతని తల్లి ముసలిదై లేవలేని పిత్తికి వచ్చెను అంతట బోధసత్త్వుడు ఆమెను చక్కని పరస్పరమునందున్న ఒక గుహాయందుంచి జాగ్రతగ సంరక్షణ చేసెను. దృశ్యము ఎడమవైపున ముసలియేనుగు కూర్చొని యున్నది దానికడుగుగ బోధసత్త్వుడు నిలచి తొండమును చాచి తల్లిపై నీరు పోయుచున్నాడు.

(9) శతజాతకము :— బోధసత్త్వుడు ఒకసారి కుండేలుగ నవతరించి ఒకఅరణ్యమునందొక ఆశ్రమప్రాంతమున నివసించెను. అతనికి

ఒకకోలియు, ఒకనక్కయు మిత్రులుగ నుండిరి. ఒకప్పుడు పూర్ణిమకు ముందుదినమున వాసము వచ్చెను. అంతట నీమిత్రులు మరుదిన మెవరైనను అతిథులు వచ్చినచో వారి కాహార మిాయవలెననియు, వానిని పృథియొక్కదును ముందుగనే జాగ్రత పెట్టుకొనవలెననియు తీర్మానించుకొనిరి వానరము ఒక మామిడిపండును సంపాదించెను. నక్క ఒక బల్లిని, పులపాలును సంపాదించెను. కుండేలు తాను గడ్డి తిని బ్రతుకు చుండుటను, గడ్డిని మరియొకరి కాహారముగ నిచ్చుట భావ్యము కాకుండుటను గమనించి అతిధికి తననే సమర్పింప నిశ్చయించెను. ఇంచుకూ ఈవృత్తాంతమును కనిపెట్టి కుండేలును పరీక్షింపవలెననియు, మరుసటిదినము అతడు బ్రాహ్మణవేషమును ధరించి కుండేలువద్దకు వచ్చి భిక్ష నరించెను. అంతట కుండేలు బ్రాహ్మణునితో “ఓయీ! కపటాలు తెచ్చి, నిప్పుచేయుము. నేను దానిలో కాలి ఉడికిదను. అప్పుడు నీవు నన్ను తినవచ్చును” అని చెప్పెను. బ్రాహ్మణుడు నిప్పు చేసెను. కుండేలు దానిలో దూకెను. అంతట నొండుగని నిజరూపమును చూపి కుండేలు నభినందించెను. ఈకథ యీశీలుమున చెక్కబడినది. దృశ్యము ఎడమదిగువ నక్కయు, చేతులలో మామిడిపండుగల కోలియు ఉన్నవి. వాని ముందు వెనుక కాళ్ళపై నిలచి ముందుకు దూకబోవుచున్న కుండేలు ఉన్నది. దాని ముందు మంటలు పై కెగయుచున్న అగ్ని హోత్ర మున్నది. దానికావల బ్రాహ్మణుడు కూర్చొని కుడిచేత నేదియో అగ్నిలో హోమము చేయుచున్నాడు. అతనివెనుక నొక కుటిరమును, దూరమున నొక స్తూప

ఘనము, మరొకప్పుడు వ్యక్తులు నున్నారు. కుంజేలు వెనుక రెండుచేతులను పైకెత్తి నిలచిన ఇందువునున్నారు.

(10) ధర్మచక్రప్రవర్తనము :— ఇది సాంకేతికశిల్పము. దృశ్యముమధ్య నొక తూర్వానము దానిమధ్య స్వస్తి కగల గుండని దిండు. క్రింద పాదక్షరము దిగువ రెండు లేళ్ళు ఇది మృగదావనమున మొట్టమొదట బుద్ధుడు చేసిన ధర్మచక్రప్రవర్తనము.

కొండాపురము :— కొండాపురగ్రామము నైజాంరాజ్యములో మొదకుజిల్లా కలబగూరు తాలూకాలో ఉన్నది. హైరాబాదు నుండి రోడ్డున 98 మైళ్ళు హైదరాబాద్ నుండి రోడ్డున 100 కి. మీ. దూరమున నీ గ్రామము కలదు. గ్రామమునకు దక్షిణముగ అరమైలు దూరమునందు దిబ్బ కలదు. ఇది చుట్టుపక్కల గల భూమి కొంతను, సుమారు 30 అడుగుల యెత్తుగను, సముద్రపుమట్టమునకు 1800 అడుగుల యెత్తుగను ఉన్నది. ఈ దిబ్బ యొక్క నైశాల్యము 84 ఏకరములు. ఈ దిబ్బ కు తూర్పున నొకటియు, పశ్చిమోత్తరముల నొకటియు రెండువర్ష ప్రవహించుచున్నవి. దక్షిణముగ పల్లపునదేశమున్నది. వీనిలో తూర్పున ఉన్న యేటిలో ఎల్లప్పుడును నీరు ఉండును. వరాకాలమున నీరెండేరులును జలప్రపూర్ణములై ప్రవహించుచున్నవి. ఈ దిబ్బ ద్వీపమువలె నుండును పూర్వకాలమున ఈ రెండేరులు కలిసి ఎ.చేటికి 12 మైళ్ళ దూరమునందున్న ముజిర్రానదిలోనికి ప్రవహించెడివి. తర్వాత కాలమున ఈయేరుల నీటిని నిలువచేయుటకు కావలెను, ఈ దిబ్బకు దక్షిణముగ నొక గట్టు కట్టబడినది. దిబ్బచుట్టును

కొంచెముదూరములో కొన్ని గుట్టలును, వానికి మరికొంతదూరమున వలయాకారముగ పర్వత పంక్తియు గలవు ఇవటి మైదానమునందు ఇట్టివే మరికొన్ని దిబ్బలు కలవు వాటిని ఇంకను ఎవరును పరిశోధింపలేదు.

ఈ కొండాపురము దిబ్బలో దొరికిన వస్తువులలో నెల్ల అమూల్యమైనవి నాణెములు. ఇవి కొన్ని అంగుళములలోతుకు త్రివృత్తలలో డనే బయటపడినవి. వీని సంఖ్య 1800 కు పైబడి ఉన్నది వీనిలో రోమును ప్రకటి (క్రీ. పూ. 37 - క్రీ. శ. 14) అను అగస్తసు యొక్క బంగారు నాణె మొకటి కలదు పడి వెండితో చేయబడిన Punch Marked నాణెములు, 100 క్రీ. శ. 2వ శతాబ్దినాటి హాటిన్ నాణెములు. 50 రాగినాణెములు మిగిలిన వన్నియు సీసపు నాణెములు ఈ నాణెములలో చాల భాగము ఆంధ్రసాతవాహనరాజులవి. ఇందు కొన్నిటిమీద చిహ్నములు మూత్రముంకి శాసనములు కానరావు కొన్నిటిమీద బ్రాహ్మీలిపిలో శాసనము లున్నవి. కాని అవి మంతవరకును ప్రకటింపబడిన సాతవాహన నాణెములకంటె భిన్నములుగ నున్నవి. కొన్ని మూత్రము సుసన్నములైన రాజులవి. గౌతమీపుత్రసాతకర్ణి, పులోమావి, శివశ్రీ, యజ్ఞశ్రీల నాణెములు కొన్ని ఇందు కలవు సూక్ష్మముగ పరిశీలించినచో ఈ నాణెములు క్రీ. పూ. 3వ శతాబ్దానికి క్రీ. శ. 2వ శతాబ్దానికి మధ్యకాలమునాటివి అని తెలియుచున్నది. ఈ నాణెములే కాక ఇందు కొన్నిటిని హాటిన్ సిన మూసలు సహితము ఇచ్చట దొరికినవి. ఈ మూసలు ఆంధ్రరాజుల నాణెములవే కాక Punch Marked నాణెములవి కూడ

నైయున్నది. ఈకారణములను బట్టి ఈ ప్రదేశమున సాతవాహనయుగమునందు ఒక టంకశాల ఉండెడిదనియు, నది ముఖ్యమైన ఒక మహానగరమనియు నిర్ణయించవచ్చును. ఈ నాణెములుకాక ఇక్కడ పదివంశండు మృన్మృదికలును దొరికినవి. అవియునుగాక మూడు బ్రాహ్మీలిపిలోని అక్షరములుగల కుండముక్కలుకూడ నచట దొరికినవి. ఈ అక్షరములు క్రీ. శ. 1వశతాబ్దినాటివి. ఈనద ర్భగములనుబట్టి చటి నగరము క్రీ. పూ. 5వశతాబ్దముండి క్రీ. శ. 1వశతాబ్దవరకును వర్ధిల్లినదని చెప్పవచ్చును.

ఈదిబ్బలో ఇనుముతో చేయబడిన కొడవళ్ళు, కత్తెలు, ఈటెమునలు, ఉలులు, మేకులు మొదలగు వస్తువులు ఎన్నియో దొరికినవి. ఈదిబ్బలో ఒకమూల ఎన్నియో కమ్మరి దుకాణములు బయలుపడినవి. ఒక చోట కొలిమి దొరికినది. దీనిచుట్టును కార్చిన వస్త్రపులను చల్లబరచుటకుగాను ఇటుకలతో కట్టిన నీటితో నింపబడిన కుండలు కలవు.

ఇచ్చట కనిపించు అనేకకట్టడముల నిర్మాణమునందు అనేకవిధములైన ఇటుకలు ఉపయోగించబడినవి. వీనిలో కొన్ని చదరముగను, కొన్ని చతురస్రములుగను మరికొన్ని మొదలువెడల్పుగను చిగురుపన్నముగను ఉన్నవి. విహారములయందును గృహములయందును ఉపయోగించబడినవి $22 \times 11 \times 3$ అంగుళములును, నేలమాళిగులు కట్టటలో ఉపయోగించబడినవి $17 \times 8 \times 4$ అంగుళములును, గోడలమూల తిరుగుడులలో నుపయోగించబడినవి $15 \times 15 \times 2$ అంగుళములు మన్నవి. ఈయటుకలమధ్య మట్టితో కలప

(37)

బడిన అడుగు ఉన్నది కాని సున్నము ఎచ్చటను కనిపించదు.

ఇచ్చట బయలుపడిన కట్టడములు మూడు రకములు. ఒకరకమువి నివాసగృహములు. రెండవతరగతివి దుకాణములు. మూడవతరహావి జాదుల కట్టడములు.

నివాసగృహములలో ప్రతిదానియందును 5, 6 గదులుండెడివి. ఒక్కొక్కగది పది వంశండు అడుగుల పొడవును, ఎనిమిదిపది అడుగుల వెడల్పును కలిగియుండెడిది. నేల ఇటుకలతో చపూ చేయబడికాని, ఇటుక కంకరతో ఓమిశా చేయబడిగాని ఉండెడిది. ఈయండ్లకుపైన వెదురులేడకలను అల్లివానిపై పెంకులు బోరించుచుండిరి. కొన్నియండ్లకు గులకారాళ్ళతోను, మట్టితోను కట్టిన గోడలు కలవు. వీటిపైని పూరితో సేసిన కప్పులు ఉండి యుండును.

ఇచటి దిబ్బమీద ఒకవైపున ఒక దుకాణముల వరుస కలదు. ఇవన్నియు కర్తాగారములైయుండును. ఇందు కొలుములును, చిట్టముకట్టిపోయిన లోహము, మసిగట్టలును, కొన్నిమూసలును దొరికినవి. ఈదుకాణములలో ఇటుకచపూ చుట్టును ఇటుకగోడలుగల ఒకగది, దానిపైన పెంకుటికప్పు కలవు. ప్రతిదుకాణమునకును దగ్గరగ చపూ చేసిన విశాలమగు ప్రదేశమున్నది. దానివద్ద నీటితోపైలున్నది.

ఈనలమునందు రెండు వైర్విగృహములును, మూడు స్తూపములును, మూడు విహారములును బయలుపడినవి. ఇవి దిబ్బమీద ఉత్తరమునను, పడమటను, పశ్చిమోత్తరమునను ఉన్నవి. పశ్చిమోత్తరముగ నొక విహారము కలదు. దాని ఉత్తరపుగోడకు 10అడు

గుల చతురముగల ఆరు గదులున్నవి. వాని యెదుట పైన కప్పును, కింద చహూను గల ఒక వరండా కలదు. ఇది బహుళః కర్తృస్థంభ ములమీద ఆని ఉండియుండును. తూర్పు గోడకును కొన్నిగదులు కలవు. పడమటి గోడలో ఒకే గది ఉన్నది. ఈవిహారము మధ్య 19అడుగుల వ్యాసముగల చైత్య మొకటి ఉన్నది.

పైవిహారమునకు దక్షిణముగ రెండుచైత్య గృహములు ఉన్నవి. ఇవి తూర్పుపడమరలుగ నున్నవి. దిబ్బపడమటకొనను మరియొక చైత్య మున్నది. దీనిచుట్టును ఒకవిహారము కలదు. ఈచైత్యమునకు దక్షిణదిక్కున ముందుకు వచ్చు వేదిక ఒకటి ఉన్నది. దీనిముందునుండి క్రిందికి పోవుట కొక మెట్లవరుస కలదు.

తర్వాత పేర్కొనదగినవి నేలమాళిగలు. ఇవి అనేకములు ఇచ్చట బయలుపడినవి. వీనిలో కొన్ని విశిష్ట, మరికొన్ని జంటలు. వీనిలోను రెండు 20అడుగులవరకును కలదు. అన్నిటి అడుగుభాగమును చహూ చేయబడినది. ఈ మాళిగలలో నాణెములు, ముద్రలు, నాణె ములమానలు దొరికినవి. బహుళః ఆరాటి ప్రజలు విలువగల వస్తువులను నీటిలో జ్వాలిత చేసికొనుచుండెవాడేమో!

కొండాపురశిథిలములలో అనేకరకములైన మృత్యుశిథిల దాడికినవి. వీనిలో చట్టలు, బొచ్చెలు, కుండలు, బాసలు, దీపపుసెమ్మలు, ధూపవాహికలు మొదలగునవి కలవు. ఇవి 7అంగుళములు ఎత్తు, 10-18 అంగుళముల వ్యాసము మొదలు 5అడుగుల యెత్తు 9అడుగుల వ్యాసము వరకును కలవి. ఇందు కొన్ని నేలమీది, విశిష్ట ఉన్నవి. కొన్ని భూమిలో పాతబడియున్నవి. కొన్ని పాత్రలు నిరాడం

బరముగ నున్నవి. కొన్నిటిమీద రంగులును, చిహ్నములు నున్నవి. పల్లవి పాత్రలకు ఎర్రటి రంగును, తెలి వీలరంగును కలవు. కొన్నిటిమీద Red Oxideను, మ్యాంగనీసును కలిపిన ముదరబూడిదరంగు వేయబడినది. ఇట్టివీ వీరు ఇంకనివై ధాన్యము, పప్పులు మొదలగువానిని జ్వాలితచేయుకొనుట కుపయోగించెడివి. కొన్నిటికి లోభాగమున నలుపు రంగును, వెలుపల ఎరుపును ఉన్నవి. ఈపాత్రల మీద రికరకముల చిత్రములును, చిహ్నములును, నగిషిలును కలవు. కొన్నిటిమీద రేఖలు కలవు కొన్నిటిపైన తిరత్తుచిహ్నము కలదు. మరికొన్నిటిపైన అర్ధకమలమును, కొన్నిటిమీద పూర్ణకమలము నున్నవి. ఇంకను కొన్నిటిమీద ధర్మచక్రము కలదు.

ఇచ్చట దొరికిన అమూల్యములగు వస్తువులు మృత్యుశిథిలము. వీనియందు అచ్చుత మైన శిల్పకౌశలము కనిపించుచున్నది. ఈ బొమ్మలలో రెండురకములు కలవు అందు ఒకరకము లోపల బోలుగ నున్నవి. వీటిని కెయొలిన్ (Kaolin) అను మెత్తని తెల్ల మట్టిని మూసలలో పెట్టి, ముందువైపు ఒక భాగమును, వెనుకవైపు ఒకభాగమును వేర్వేరుగ అచ్చులు తీసి సిమ్మట నీరెండుభాగములను అతికి తయారు చేసిరి. అందువలననే కొన్నిబొమ్మల లోభాగమున వ్రేళ్ళ ముద్రలు కనిపించుచున్నవి. వీనిపైన ఎరుపు, ఆకుపచ్చ, పసుపుపచ్చ రంగుల ఆవవాళ్ళు ఇంకను నిలిచి ఉన్నవి. అనేకములగు స్త్రీపురుషులిగహములును, జంతువుల బొమ్మలు నిల్లు తయారు చేసినవి కలవు. రెండవరకపు బొమ్మలు బంక మట్టిని ఇసుకను కలిపి చేతులతో తయారు చేయబడినవి. వీనిలోపల బోలు లేకు. ఇవి

మక్కిలి మోటుగ నున్నది. మొదటిరకపు బొమ్మలలో చక్కని కళ ఉన్నది. వీనిలో కొన్నిటి నీలిరంగు వర్ణించుచున్నాము :—

(1) బోధనత్పూనిముఖము :— మనోహరమగు నీముఖము ప్రశాంతగంభీరభావమును సూచించుచున్నది. నుడుటిపై గుండ్రని రెండు వరసల అలకలున్నవి. నడినెత్తిని అటుదు పాయలుగ శిరోజబంధమున్నది. తల వెనుకభాగమంతయు గుండ్రని అలకలతో నిండియున్నది. చెవులకు కర్ణ భూషణములున్నవి.

(2) మరియొక బోధనత్పూనిశిరము :— దీని ముఖమైతరీ పగిలినట్లు భావమును సూచించుచున్నది. ఇందలి శిరోభాగమంతయు చక్కని యుష్ణీమముచే కప్పబడినది. నుడుటిమీద మధ్యను ప్రక్కలకును మూడు గుండ్రని మణులున్నవి. నడినెత్తిని మరియొక ఆభరణమున్నది. చతురస్రముగనున్న దీనినుండి ఏడు వరుసల సరసులు ప్రవేశించుచున్నవి. అట్లైన నడినెత్తిని మిత్తెలను వరుసలు గల కిరీటుము వంటి భాగమున్నది. వెనుకభాగమునను సరములుండి, దానికింద అడుగువరకును రెండు కమలములును ఇరికిరిగియు ఉన్నవి. ఈ యుష్ణీమము తో వలె తొడగబడెడిదని స్పష్టమగుచున్నది.

(3) యక్షవిగ్రహములు :— వీనిముఖమున మందహాసమున్నది. కేశములు ప్రక్కలకు చెవులమీదుగ గిరిజాలు లిగిరియున్నవి. నడినుడుట నొకముఖమున నలువలకలదియు, మరిరెండుముఖములపైన వర్షలాకారము కలదియు రెండుంకముల లలాటికలు కలవు. వీటి శిరస్సులమీద మూడరికముల ఉష్ణీమములున్నవి.

(4) మరియొక యక్షశిరస్సు :— ఇది అన్నిటి కంటెను మనోహరముగ నున్నది. నుడుట మూడు బొట్లు ముక్కిగ్రాశారముగ నున్నవి. నడినుడుటిపై భాగముననుండి అటు నీటు నాలుగువరుసల తీగలవలెనున్నవి. వీనిపై భాగమంతయు రెండు ప్రక్కలను వలయములతో నిండియున్నది. నడినెత్తివ సర్వశిరమువలె నున్నది. చెవులనుండి ఒక్కొక్కవైపున రెండేసి గుండ్రటి ఆభరణములు ప్రవేశించుచున్నవి. పెదవులమీద నుండహాసము గాంచనగుచున్నది.

(5) కుబేరుని ప్రతిమ :— ఇది మొదటిలో పూరియైన పిగహామె యందును, దీనితలపై నున్న యుష్ణీమము పైన పేర్కొనినవానికంటె భిన్నముగ నున్నది. దీనిచుట్టును రివరసల పూసలసరములవలె నున్నది. మధ్యభాగమున వంపుగ అరచంద్రాకృతిలో ఒకతీగయు, ఒక పూసలసరమునవంతున నెన్నియో కలవు. ప్రక్కలను వెనుక భాగమునను ఈ యుష్ణీమము నుండి వెడల్పుగల అంచుడెన్న నన్నిని వస్త్రము ప్రవేశించుచున్నది. చెవులకు కమలములవంటి కర్ణకలున్నవి. మెడలో రెండు వరుసల ముత్తెములనరములున్నవి. దండలకు చక్కని దండకశియములు కలవు. ముండేతులకు విదారువరసల కంకణములును మురిడి గొలుసులు నున్నవి. ఉడరమున యజ్ఞోపవీతమువలె మెల్లమున ఆభరణవిశేషమున్నది. నడుముకు మూడువరుసల సరములో, తీగలో గల పట్ల ఉన్నది. ఆభరణములు యుష్ణీమమును ముందును వెనుకనుగూడ చుక్కగ తీర్చియున్నవి. శరీరమునందలి అవయవములును, కండరములును తీర్చిదిద్దినట్లు, సహజముగ కనిపించుచున్నవి.

(6) హరితీప్రతిమ:—సర్వాంగసుందరయు, సర్వాభరణభూషితయునగు నొక స్త్రీ యెడను కాలుఅడుగు మడచుకొని, కుడికాలుక్రిందకు వేలవేసుకొని కూర్చొనియున్నది. ఆమెఎడమ తొడపైని చక్కని బొలువొకడు కూర్చొని యున్నాడు. ఎడమచేతితో ఆమె అతనిని పట్టు కొని యున్నది.

(7) సింహము:—ఇది కొంచెము మోటుగ నున్నది. కాని ముఖము బాగుగ తీర్చబడినది. మెడమీద జూలుకు బదులుగ ఎనిమిదినరసల వంకరలుగల సరముల సముదాయము ఒక పట్టివలె అమర్చబడినది.

(8) గుర్రము:—చక్కని జీనుతోను ఇతరా లంకారములతోను మిక్కిలి అందముగ నున్నది.

(9) ఎద్దు:—ఈబొమ్మ కొండాపురమున దొరికిన జంతుప్రతిమలన్నిటికంటెనుకూడ మిక్కిలి మనోహరముగను, జీవకళ ఉట్టిపడునదిగను ఉన్నది. ముఖము గంభీరముగ నున్నది. కొమ్మలకును, మెడకును మనోహరములగు నలంకారములు కలవు. మూపు చక్కగ తీర్చబడి దానికిని భూషణములమర్చబడినవి. ఈజంతువు మంచిబలిష్ఠముగ నున్నది.

ఈకొండాపురశిథిలములలో నాటి ప్రజలు ధరించిన ఆభరణము లెన్నియో దొరికినవి. ఇవి విలువైన రాళ్ళతోను, వెండిబంగారములతోను, దంతముతోను, రాగితోను, శంఖముతోను చేయబడి అనేక ఆకృతులు, పరిమాణములు కలవిగనవచ్చువి. పదార్థము వేరైనను శంఖముతోను, మట్టితోనుచేయబడిన ఆభరణములు శిల్పకౌశలమున వెండిబంగారు నగలతో సమానములుగ నున్నవి. వీనిలో

కంఠమాలలు, మేఖలు, కర్ణ భూషణులు, శిరో భూషణములు పలురకములవి కలవు ఇవిగాక అనేకవందలరకముల రంగురంగుల పూసలతో చేయబడిన ఆభరణములు వేలకొలది ఉన్నవి. నేటి కంసాలలకు సహిత మాశ్చర్యముకలిగించు అనేకవిధముల చిత్రములును, పవిత్రనమునగల గాజులున్నవి. ఇవిగాక బహువిధములు, బహురూపములునైన రత్నరేకులును, తాపీజాలును కూడ నిచట దొరికినవి. ఇందు కొన్నిటియందు రోమనునాణెముల మృదను కరణము లున్నవి.

పణిగిరి*:—పణిగిరిగ్రామము నైజాం రాజ్యములో సూర్యాపేటకు పోవు రోడ్డు మీది జనగాంఠై లుప్తేషునుకు 30 మైళ్ళదూరమునందున్నది. గ్రామమున కొకమూలగ సుమారు 500 అడుగుల ఎత్తుగల కొండ కలదు. ఈకొండమీద తుప్పలు మొలచి యుండెడివి. ఇక్కడ నేవియైనను పురాతన వస్తువులును, శిథిలములు నుండునేమో అను అనుమానముతో ఈకొండను పరిశీలింపగా పెద్దపెద్ద ఇటుకలముక్కలును, పాత కుండ పెంకులును కనిపించినవి. వీనినాధారముగ చేసికొని పైపైన కొంచెముగ ఖననము చేయబడెను. దానికి ఫలితముగ నాతహాసయముగమునాటి బౌద్ధశిథిలము లెన్నియో లభించినవి. ఇచటి చలనరాతి స్తంభములు కొన్ని విరుగగొట్టబడి యుండుటనబట్టి తరువాత కాలమున నెవరైనను ఇచ్చట వర్ధిల్లిన కట్టడములను ధ్వంసముచేసిరా అని సందేహము కలుగుచున్నది.

ఇక్కడి శిథిలములలో ముఖ్యమైనది ఒక సమచతురమైన భాగము. దానిమీద ఇటుక

లలో కట్టబడిన భవనములు కలవు. వీని చుట్టును బలమైన ప్రాకార మున్నది. గోడ లోభాగమున ఒకవిశాలమైన ప్రాంగణము కలదు. దానికి మూడువైపుల చిన్నచిన్న గదులున్నవి. ఇవి బహుశః భిక్షువులు నివసించు గదులు కావచ్చును. అగుచో ఇది యొక విహారమగును. ఈగదులలో ఎన్నియో పెంకులు దొరికినవి వీటిపైకప్పు వెదురుతో నేయబడి పెంకులతో కప్పబడినవి తోచుచున్నది. ఈకట్టడములలో నుపయోగింపబడిన ఇటుకలు చాలపెద్దవి. అందు కొన్ని 2అడుగుల పొడుగును 1అడుగు 3 1/2అంగుళముల వెడల్పును కలిగియున్నవి. వీనిలో అక్కడక్కడ గీతలును గుంటలును ఉండుటను బట్టి ఊక గడ్డి కలిపి తొక్కిన బంకమట్టితో ఇవి చేయబడినవని ఊహింపవచ్చును. ఈ స్థలమున ఎన్నియో సాతవాహనయుగపు నాణెములు నొకటినువి.

పణిగిరిలో చక్కని శిల్పఖండములు కొన్ని లభించినవి. ఇందు ఒకపురుషుని బొమ్మ ఓక్కిలి ముఖ్యమైనది. నడుముపై భాగము మూత్ర మిందు కలగు. దీనిలో నరములును, కంఠరములును చక్కగ తీర్చబడినది. చెవులకు ఒరువైన ఆధరణము లేదయో ఉండుట వలన అది క్రొందఱు సాగియున్నది. నుదురు మీద నేదియో పుష్పమాలిక చుట్టినట్లున్నది. ముఖము ప్రశాంతగంభీరభావమును సూచించుచున్నది. ఇక్కడ దొరికిన రెండవశిల్పము ఒకప్రాకారములోని ఫలకము. ఇది యంతయు మనోహరముగ చెక్కబడినది. దీనిపై అంచన గల అడ్డకమ్మమీద తామర, తీగ ఉన్నది. అందు రెండేసి కమలముల మధ్య అత్యుత్సా

హముగ తోకను శరీరముమీదికి మడుచుకొని పరుగెత్తుచున్న యహములు కలవు. మూడు నిలువుకమ్మలలో కొనలనున్న వాని మీద పైనను కిందను అరకమలములును మధ్య అరుముఖముల స్తంభ భాగమును కలవు. మధ్యకమ్మమీద అడుగును పైనను అరకమలమును, మధ్య పూర్వ కమలము నున్నవి. మధ్యకమ్మకి రెండువైపులనుగల ఖాళీ స్థలమున రెండు పూర్వకమలములున్నవి. మూడవశిల్పము స్థూపవేదిక చుట్టునుగల ఫలకములలో నొకటి కావచ్చును. దీని అంచుల మీద చక్కని చెక్కడపువని ఉన్నది. మధ్యలో ఉష్ణిషమును అనేకాధరణములును ధరించి పెద్ద ఉడరముతోనున్న వామనుని బొమ్మ ఉన్నది. బహుశః ఇది కుచేరుని బొమ్మ అయినను కావచ్చును. దీనిలో కడు సూక్ష్మములైన వివరములు సహితము మనోహరముగ చిత్రింపబడినవి. ఇవిగాక మరియొక స్తూపప్రాకారఫలకము దొరికినది. దీనిమీద చక్కని రేఖాశిల్ప మున్నది.

పైపైన చేసిన ఖననపరిశోధనయే ఇందివిలువైన వస్తువులను లభింపజేసినది. ఈస్థలమును జాగ్రతగను, యథావిధిగను పరిశీలించినచో ఇంకను ఎన్నియో అమూల్యములగు వస్తువులు లభించితిరును. ఇది సాతవాహనయుగమున నొక మహానగరముండునని స్థలమని తెలియవచ్చుచున్నది.

గాజులబండ :—ఈపేరుగల గుట్టపై రాజ్యములో నల్లగొండజిల్లాలోని నేపేటతాలూకా పేటూరు గ్రామమున రైలుస్టేషనునుండి సూర్యాపేటకుపోవు ప్రక్కగ నొకమైలుదూరముండు దున్న.

కిని పోగిరికిని ఐదుమైళ్ళదూరము. ఈగుట్ట సుమారు 50 అడుగుల యెత్తు గలది, బహు విశాలమైనది. పోగిరిలోవలెనే దీనిపైన ఇటు కలు, చిళ్ళకెంకులుగల కుప్ప లుండెడివి. ఈ చిళ్ళకెంకులలో కొన్ని రంగులువేయబడినవి, మరొన్ని చిత్రములు కలవి. ఒకనైపున ఏనుగ, చెండవనైపున స్వస్తిక గల సాతవాహననానము ఈకుప్పలలో నొకదానియందు దొరికినది మరియొక కుప్పలో మూడడుగుల చతుస్సుగనున్న కండకెంకు లభించినది. దీనిమీద బ్రాహ్మీలిపిలో మూడక్షరము లున్నవి. ఇవి క్రి శ. 1, 2 శతాబ్దాలనాటి లిపి లోనివి అని నిర్ణయపడినవి ఈఅవశేషము లనుబట్టి యాగలము ఆంధ్రనాథవాహన యుగమునాటిదని నిస్సందేహముగి చెప్ప వచ్చును.

ఈగుట్టలో దక్షిణ భాగమునం దొక స్తూపము బయలుపడినది. దీని అడుగు భాగము 40 అడుగులవ్యాసము కలిగి చక్రము వలె నున్నది. దీనిమధ్యనుండి అంచులవరకును ఆకులు కలవు. గుట్టపడిమట్టపై పున ఒక వైత్య

గృహపు పునాదు లున్నవి. ఇది 24 అడుగుల పొడుగును 12 అడుగుల వెడల్పును కలిగి పాగ్నఖముగ నున్నది. పశ్చిమోత్తరదిశను మరియొకస్తూపము యొక్క పునాదు లున్నవి 2 అడుగుల పొడుగు, 1 అడుగు వెడల్పు గి అంగుళములమందముగల ఇటుకలతో ఇచటి కట్టడములు నిర్మింపబడినవి.

ఇక్కడ దొరికిన చిళ్ళకెంకులు విలక్షణ మైనవి. పై అడుగుపరలు గట్టిగను, లోభాగము మెత్తగను ఉండును. కాల్పినతర్వాత వీనికి లేతనలుపురంగు వచ్చును. కొన్నిటి మీద ముదురు ఎరుపురంగు కలదు. వీనిపైన అనేకరకముల రేఖాచిత్రము లున్నవి.

ఇవికాక గాజులబండకొండమీద ఎన్నియో మృత్ప్రతిమలు దొరికినవి వీనిలో మనుష్యుల తలలు పరమాదృశ్యములుగ నున్నవి. వీరి ముఖలక్షణములు చక్కని పనితనమును చూపును.

ఇచటకూడ యథావిధిగ ఖననాదిపరిశోధన జరిగినచో అమాల్కములగు శిల్పములు బయల్పెడలుననుటకు సందేహము లేదు.

✓ సాంచీస్తూపద్వారములు*

ప్రాచీనభారతీయశిల్పక్షేత్రములలో సాంచీ మిశ్రమి ముఖ్యమైనది అశోకమౌర్యులచే ప్రారంభమైన ముగివాస్తుశిల్పము క్రీ. శ. 11వ శతాబ్దినాటి అస్థిత్వం కల్గిన ప్రతిమలనులవరకును గల వైచిత్ర్య ఇచ్చట గాంచనగుచున్నది.

ఇచ్చట ఇన్నిరకముల హస్తశిల్పము లును ఉన్నను వీటినిన్నటిని తలదర్చునవి ఇచటి నాలుగు ద్వారములు తులనముల శిల్పచార్యులు ఈ విశిష్టతగల కృషిచేసి యుండినను ప్రాచీనాంధ్రశిల్ప కళాసృష్టికి వారందరి కళాకృషియు జోహారు చేయుచు

*సాంచీస్తూపమును గురించి కర్పూరమహర్షి, మార్షల్, హావెల్, కుమార్ "హిందూమనీషన్ పంక్షితు లెడితో అనేక వ్యాసములను, గ్రంథములను వ్రాసియున్నారు. ఇటీవల హాగ్గలు హిందూమనీషన్ సభవరము

న్నది. మహాపరమహంస సాంఘీయములు అంధ్రసాతవాహనసామ్రాజ్యకాలపు అంధ్ర శిల్పుల అసమానశిల్పనాకౌశలమునకును, భావనాపై చిత్రికిని నిరుపమాననిదర్శనములు.

సాంఘీయము నేటి భోపాల్ సరిహద్దు మున దీవాల్ గంజి సబ్ డివిజన్ లో ధీల్సగు రి 1/2 మైళ్ళపూరమునం దున్నది. ఈ ధీల్సగు దగ్గరగ జేస్ బేత్వానదుల సంగమము వద్దనే స్థుపసిద్ధమైన విదేశానగర మున్నది. ఇది ఆకరం అను విభాగమునకు రాజధాని. సాంఘీయమును, శిల్పములును ౫00 అనుగుల యెత్తుగల కొండమీద నున్నవి. సాంఘీయము ప్రాచీననామము కాకనావ లేక కాకనాయ. క్రీ. శ. 7వ శతాబ్ది నాటికి సాంఘీయం ప్రవర్తనముని ప్రసిద్ధిచెందినది. క్రీ. పూ. 4వ శతాబ్ది నాటికి ఇచ్చట కొందరు బౌద్ధులు నివాసము లేర్పరచుకొనిరి. అశోక చక్రవర్తి ఈస్థలమునకు మిక్కిల శ్రద్ధ వహించెను. ఇచ్చట నతని శాసనముకంటే గలదు. అది యవనసాంప్రదాయముననుసరించి నిర్మింపబడిన ఒక శిల్పసంఘముమీద చెక్కబడినది. మూర్యసామ్రాజ్యవర్తనానంతరము శుంగరాజులకు విదిత ఒక ఉపరాజధానిగ నుండెను ఆ కాలపు శిల్పము లెన్నియో సాంఘీయము

లలో గాంచనగుచున్నవి. క్రీ. పూ. 1వ శతాబ్దిలో ఈ సాంకమున శుంగుల ప్రతిభ అంత రించినది. అంధ్రసాతవాహనులు ఆకరరాజ్యమునకు వీలికిలేరి. ఇచ్చటి మహాస్థూపము యొక్క దక్షిణద్వారముమీద దాని స్తంభ మొకటి సాతకర్ణి కార్మికులనాయకుడగు వాసి ప్తీపుత్రజనందుని ధర్మముని తెలుపుతానన మొకటి కలదు. ఈ సాతకర్ణి సాతవాహనరాజు లలో ఆరవవాడగు రెండవసాతకర్ణి అని పండితులు నిశ్చయించియున్నారు. అంతే కాక ఈరాజునిగనే పరిగణింపవలసిన గజవృక్ష చిహ్నములుగల నాణెములు కొన్ని వివిధవద్ద దొరికినవి సాంఘీయ చరిత్రలో ఈ సాతకర్ణి పాలనాకాలము స్పష్టమగుచున్నది. ఈ కాలము ననే ప్రాచీనభారతీయశిల్పకళ ఒక పరమావధిని గాంచినది. ఈ కాలముననే సాంఘీయ వాస్తువులలో నెల్ల అగ్రగణ్యములగు మహాచైత్య ద్వారములు నాలుగును నిర్మింపబడినవి. మూర్యశుంగ వాస్తువులను శిల్పములును ఇంతకు బహుకొద్దికాలమునకు పూర్వపువే అయిన నను వాటికిని ఈ అంధ్రశిల్పములకును కళా దృష్ట్యా హస్తమతకాంతర మున్నది. ఈ సాంఘీయ ద్వారములమీదగల శిల్పనైపుణ్యమును, కళా నైపుణ్యమును వాటినిర్మాతలు సిద్ధహస్త

గను, సరిశ్రమిగను పరింపదు ప్రాచీన ఉద్భవ మొకటి మాడు సంతులములగ ముద్రింపండినది. ఇదిగాక ఈముద్ర Guide to Sanchi అను చిహ్న పుస్తక మొకటి కలదు. V. A. Smith ఇండియాకు ఈ History of Fine Art in India and Ceylon అను గ్రంథమున సాంఘీయ గురించి వాగ్వి కొన్ని చిత్రములను చేర్చినాడు. సాంఘీయ శిల్పము ఈ క్రింది గ్రంథములలో గాంచనగుచున్నవి Marshall—Guide to Sanchi - pp I, VI సాంఘీయము ప్రాగ్క్షిణముమీద కనపడుచున్నది pp II ఉత్తరద్వారము; pp III పశ్చిమద్వారము - తామరతీగ; pp IV దక్షిణద్వారముమీద చందర జాతీయము, బుద్ధావతీషణములపై జగ్గిన తీగలు; pp V పశ్చిమద్వారముమీద ఇతర దృశ్యములు— V A. Smith—High Art. Ind, Ceylon—pp. 10. సాంఘీయ పశ్చిమద్వారము లోనైపు, pp 11 ప్రాగ్క్షిణము లోనైపు; pp 12 పాగ్గారము స్తంభములు లోనైపు; pp 13 ప్రాగ్క్షిణ స్తంభములు, వేలుపలికైపు.

న శిల్పాచార్యులని వేసోళ్ళ చాటుచున్నవి. ఇంతకుపూర్వపు శిల్పములోగల అభిముఖ దృష్టిచాధాన్యతయు, స్మృతిచిత్రణమును ఈ శిల్పమున కానరావు. ఇవటి ఆంధ్రశిల్పులు పశ్చిమీని చక్కగ పరిశీలించి, మానవకోటి యొక్క వివిధాంగవిన్యాసములను తత్ఫలితముగ నేర్పడు శిఖావలయసంపదను సూక్ష్మ దృష్టితో గమనించి వ్యక్తులను సహజస్థితులలో చిత్రించియు, సాముదాయక చిత్రణమున ఒకతూకమును కుదిర్చియు, దృశ్యములకు కొత్తలోతులను విస్తీర్ణతను ఘటించియు శిల్పమునకు నవ్యత్యమును చైతన్యమును కల్పించిరి ఈశిల్పములలో కొంతవరకును కొన్ని కొన్ని విదేశీయసాంప్రదాయముల ఛాయలు కనిపించుచున్నవి. కాని ఈశిల్పులు వాటి ప్రాశస్త్యమును పూర్తిగ గ్రహించి వాటిని దేశీయ సాంప్రదాయములతో చక్కగ మేళవించి వానిని తమవానిగ చేసికొనిరి. అయినను ఈవిదేశీయసంస్కరము బహు కొద్దిగ కన్పించుచున్నది. మొత్తము మీద ఇది దేశీయము, ఈఆంధ్రశిల్పుల ఉపజ్ఞానికృతియు. ఇందు వారి మరవిశ్వాసములు, ప్రకృతి పరజ్ఞానమును ప్రతిబింబించుచున్నవి. ఇందలి ప్రతిశిల్పమునందును శిల్పియొక్క మతాభినిరతియు, కళాకౌశలమును పరిపూర్ణముగ స్పేచ్ఛయు గాంచనగుచున్నవి. మధ్యయుగ శిల్పులవలె ఈనాటిశిల్పులు పరంపరాగతములగు నియమములకు బద్ధులై అనుకరణస్పృహ చేయలేదు. ఒక్కొక్కధావస్తువునుగ్రతము అన్యముగాని దానిచిత్రణమునకు సంబంధించిన కలాపమంతయు శిల్పియొక్క ఉపజ్ఞానికృతిమే. ఇది యీసాంచీద్వారశిల్పముల విశిష్టత.

సాంచీలో పరమప్రధానమైనది మహాచైత్యము. దీనిచుట్టునుగల ప్రాకారమున నాలుగు దిక్కులనే పైన పేర్కొనబడిన నాలుగు ద్వారములు నున్నవి. ఈమహాచైత్యమును ప్రధమమున అశోకచక్రవర్తి నిర్మించి జేసెను. ఇందు ఒక వేదికయు, దానిపైన ఒక అండమును, దానిమీద కొక వేటికయు, దానిమీద నొక ఛత్రము నుండెడివి. ఛత్రము వరకును గలభాగమంతయు ఇటుకలతో కట్టబడెను. వేదికఅంచుకును అండము నకును నడుమగల భాగము ప్రదక్షిణమార్గముగ నుపయోగపడుచుండెను. దీనినెక్కుటకు దక్షిణమున రెండు మెట్లవరుస లుండెడివి. వేదికకు కొంతదూరమున చుట్టును ఒక రాతిక్లిట్టగోడ ఉండెడిది. వీనిమధ్యభాగము మరియొక ప్రదక్షిణపథముగ నుండెను ఇందు నాలుగు దిక్కులను నాలుగు ఖాళీలుండి వాటి కిరువైపులను అడ్డగోడ లుండెడివి. కుంగుల కాలుమున చైత్యము చుట్టును ఒక శిల్పప్రాకారము కట్టి, మధ్యభాగమును రాళ్ళకంకరతోను, మట్టితోను నింపి చైత్యమును వెడల్పు, ఎత్తు చేసిరి. అందువలన అండముమీద మరియొక ప్రదక్షిణపథమును నిర్మించవలసి వచ్చినది. చుట్టును అదవరిలోనుండిన దారుప్రాకారమును తీసివేసి శిల్పప్రాకారమును ఈకాలముననే నిర్మించిరి. ఆమీద క్రీ.పూ. 1వశతాబ్దిలో నాలుగుదిక్కులను మనోహరములగు ద్వారములు నిర్మించబడినవి

ఈనాలుగుద్వారములలో దక్షిణద్వారము మొట్టమొదట నిర్మించబడినది. ఆమీద నగ ఉత్తర ప్రాశస్త్యమద్వారములు నిర్మితములైనవి. వీకశిల్పముల స్వభావమునుబట్టియు, వీనిలో రెండుమూడుద్వారముల వివిధభాగ

ములను ఒకవృత్తియే చెక్కించుచుండెనని వీనిపైగల శాసనములు తెలుపుటనుబట్టియు ఇవి బహుకొద్దికాలముననే ఒకేసాంప్రదాయమునకు చెందిన ఒకేపురుషాంతరపు శిల్పులచే నిర్మించబడినవని నిస్సందేహముగ చెప్పవచ్చును.

ద్వారములన్నియు ఒకేవిధమున నున్నవి. వీనిలో రెండు సమస్రములగు స్తంభములు, వీనిపైన శీర్షికలు, శీర్షికలపైన ఒకదానిమీద ఒకటిగ మూడవ అడ్డకమ్మలు, ఈకమ్మలమధ్య చతురస్రములగు బంధములు, మూడునిలువు కమ్మలు, కమ్మలచివరల సింహములు, మధ్యలో ఏనుగులు, గుర్రములు, మైకవిక్రమిద రెండువైపులను ధర్మచక్ర తిరత్నములు, మధ్యలో ధర్మచక్రము ప్రతిద్వారమునను గాంచనగుచున్నవి. మిగిలినభాగ మంతయు జాగ్రహితకథలలోని దృశ్యములతో నిండి యున్నది. అడ్డమాలముల కొనలనున్న జంతువులును, స్తంభశీర్షికలపైనగల ఏనుగులును, వానికి విములగ పైనున్న మాయుచున్నటులున్న యక్షిణి విగ్రహములును మిక్కిలి మనోహరములుగనున్నవి. శిల్పములలో వివిధగ గాంచనగు రేఖాచిత్రములు అద్భుతములుగ నున్నవి. బుద్ధనిజీవితములో ముఖ్యగుట్టములగు జననము, మహాభినిష్క్రమణము, మారధర్మణము, మహానంబుద్ధి, ధర్మచక్రప్రవర్తనము, మహాపరినిర్వాణము ప్రాయశఃముగ నీద్వారశిల్పములలో గాంచనగుచున్నవి.

దక్షిణద్వారము

మొదటిఅడ్డమాలము — ముందునైపు:— ఈమాలము మధ్యలో బుద్ధుని జననము అం

దముగ నిరూపించబడినది. దృశ్యముమధ్య నొక తామరపువ్వుమీద మాయాదేవి నిలచి యున్నది. ఆమెకు ఇలువలు రెండుఏనుగులు నిలచి, నోండ్లములు పైకెత్తి కుంభములతో ఆమెమీద నీళ్ళు పోయిచున్నవి. దూలము మీది శిక్కినభాగమంతయు తామర టీగ అల్లిక ఉప్పుది ఇందు ఆకులకును పువ్వులకును మధ్య ఎన్నోపల్లు వివిధగతులలో శిల్పింపబడినవి.

మొదటి అడ్డములము — మొదటినైపు:— ఈమాలముమధ్య వరుసగా నాలుగు వృక్షములును, మూడు వైశ్యములును కలవు. ఇందు ప్రతిదానికిని ముందు ఒక శూన్యసింహాసనమున్నది వీనిమట్టును ఆరాధకులగు మనవ్యులును, దేవతలును కలరు. ఈవృక్షములును వైశ్యములును కలిసి గౌతమబుద్ధుని, అతనికి పూర్వముండిన ఆర్జును మానుషీబుద్ధులను సూచించుచున్నవి. బుద్ధులలో నొక్కొక్కరు ఒక్కొక్క వృక్షముక్రింద సంబోధి నందిరి. కృతుచ్చంద్రుడు శిరీషవృక్షము క్రిందను, కనకమని ఉడుంబరవృక్షముక్రిందను, కాశ్యపుడు న్యగోధము క్రిందను, శాక్యుని బోధి వృక్షముక్రిందను బుద్ధులై ఈశిల్పమునందిరి నాలుగు చెటుచు ఈవృక్షములే. రెండేసి చెట్లకు మధ్య నొక వైశ్యులున్నది. వీనిలో మధ్యనున్న వైశ్యుయొక్క అండ్లముమీద మూడుపంక్తులలో (1) రాజా సి సాతకేణి (2) ఆవేశణి వాసిపురిశ (3) అనందపదానం" అను బ్రాహ్మణిలోని శాసనముకటి కలను. ఈమాలము రెండు చివరలను సముచితపరివారముతో, పైన శ్వేతఛత్రముతో ఒక గుర్రము నగరద్వారమును దాటి పోవుచున్న దృశ్యము ఉన్నది. ఇది గౌతముడు కపిలవస్తు

నగరమును వీడి కంఠమును తన అశ్వముపై మహాభినిష్క్రమణము చేయు ఘట్టము.

మధ్యఅడ్డదూలము — ముందునైపు :— బుద్ధదేవుని అవశేషములను మొదట ఎరిమిది భాగములు చేసి నిక్షేపించిరట. అశోకుడు ఇందు ఏడుభాగములను తీసుకొని మరల విభజించి వాటిపై 84000 స్తూపములు కట్టించెనట. ఎరిమిదవభాగము రామగ్రామమునందుండెను. దానిని రక్షించుచున్న నాగులు దానిని కదల్చునీయలేదు అందువలన అశోకుడు తానే రామగ్రామమునకు యాత్రచేసి అచటి అవశేషవైత్యము నారాధించి వచ్చెను. ఈఅడ్డదూలము మధ్య ఈశ్వర్యము గాంచనగుచున్నది. ఇందు మధ్యలో నొక చైత్యమున్నది. దాని పైభాగమున రెండు నైపులను పుష్పమాలికాహస్తులైన కిన్నరులు కలరు చైత్యమునకు కుడినైపున గజతురగ వదాతివరము వెంటరా రథారూఢుడై వచ్చుచున్నఅశోకచక్రవర్తి, ఎడమనైపున చైత్యము నారాధించువారు కొందరును, ఫలపుష్పాదులను తెచ్చువారు కొందరును, పక్కనున్న కొలనునుండి పైకి వచ్చుచున్నవారు కొందరును నాగనాగినులు ఉన్నారు. ఈదూలము యొక్క రెండుకోనలలోను ఏనుగులున్నవి. చక్కని కమలములతో నిండియున్న గోలనులో నవదీప్తవచ్చుచున్న ఒక యేనుగు మీద ఒకపురుషుడును ఇద్దరు స్త్రీలును ఆసీనులై ఉన్నారు. మరి ఒక స్త్రీ వెనుకనుండి ఏనుగుపైకి ప్రాకి వచ్చుచున్నది. మారమున అనేకమంది స్త్రీలు ఒకమంటమున నిలచి ఈశ్వర్యమును వేడుకతో చూచుచున్నారు.

మధ్యదూలము — వెనుకనైపు :— ఇచట ఛంద్రతరజాతకము శిల్పింపబడినది. బోధి

సత్పుడు ఒకప్పుడు పద్దంతియు మహాబలిష్ఠమునైన గజరాజుగ జన్మించెను. ఈగజరాజు హిమాలయములలో ఛంద్రతమను చెరువుగట్టున నొక వటవృక్షముకింద నివసించుచుండెను. అతనికి మహాసుధద్ర, శ్శుద్ధసుధద్ర అను నిర్దురు భార్యలుండెరి. భర్త పెద్దభార్యయందనురక్తుడగుటచే అనూయాపరయై రెండవభార్య తాను ఉత్తరజన్మలో కాశీరాజు పట్టుమహిషి కావలెననియు, అప్పుడు ఈగజరాజుపై కసి తీర్చుకొనవలెననియు ప్రార్థించెను. ఆమె మనోరథము ఈడేరెను. కాశీరాజు మహిషి అయిన పిమ్మట నామె అనేకమంది వేటకాండ్రును సమకూర్చి, సోనుత్తరుడను వానిని వారికి నాయకుని చేసి, ఛంద్రతరస్సుకు పోయి గజరాజును వంసి రమ్మని పంపెను. ఈవృత్తాంత మిశ్చిలమున నిరూపించబడినది. ఇందు ఎడమనైపున కొలనులో నిలచి గజరాజు అందలి తామరపువ్వులతో ఆడుకొనుచున్నాడు. రెండునైపులను రెండేనుగులు శ్వేతఛత్రమును, చోరీని ఎత్తి పట్టినవి. మధ్యలోనున్న వటవృక్షముకిందనుండి ఈగజరాజు కుడినైపుకు నడచి పోవుచున్నాడు. సమీపమున ఒక రాతివెనుక నిలచి సోనుత్తరుడు విల్లు ఎక్కుపెట్టుచున్నాడు.

కిందీదూలము — ముందునైపు :— ఇది మనోహరమైన చిత్రముగలభాగము. కుంభాండులను కుబ్జులు చేతులతో పుష్పమాలికలు పట్టుకొని ఉన్నారు. వాదినోటినుండి చక్కని తామరలేగ వెలుపలికి వచ్చి అటునిటు నలముకొనుచున్నది. ఈదూలము కొనలను కొండలకును, లతలకును ముందు రీతిగ నిలచిన మయూరములు కలవు.

క్రిందిగూలము—వెనుకవైపు :— ఇచ్చట బుద్ధుని అవశేషములకొరకై జరగిన కలహము చిత్రంపబడినది. బుద్ధుడు కశీనగర గ్రామమువద్ద మరణించెను. ఆగ్రామవాసులైన మల్లలను తేగవారు అతని అవశేషములు తమకు రానలెననిరి. మరి యేడు ఇతరతెగలవారు అవి తమకు కావలెననిరి. రెండు పక్షములవారికిని ఈవిషయమై తగవు వచ్చెను. ఈశిల్పము మధ్యభాగమున కుశీనగర దుర్గమున్నది. దుర్గద్వారమును సాయధుడైన యోధుడు రక్షించుచున్నాడు. దాని ప్రక్క గోడకింద ఇద్దరుయోధులు పోరాడుచున్నారు. మరి యిద్దరు ద్వారమునైపుకు పోవుచున్నారు. కోటలోఁబలసుండి కొందరు ఆయుధములను వదలుచున్నారు. దుర్గమునకు కుడివైపున క్రిందివరుసలో గజతురిగారూఢులైన యోధులును, ఎడమతులును ద్వారమునైపుకు వచ్చుచున్నారు. ఇది కుశీనగరదుర్గపు ముట్టడియొక్కదృశ్యము ఎడమవైపుపైవరుసలో ఏడుగులమీదను, క్రిందివరుసలో గజతురిగరధములమీదను ఏక్కి ఎందరో యోధులు మరిలిపోవుచున్నారు ఇందు ఒక ఏనుగుపైని ఛత్రముక్రింద అవశేషపెట్టి ఉన్నది. ఇది ఏడుతెగలవారును యుద్ధమున గెలిచి అవశేషములను తీసికొని పోవు దృశ్యము.

ఎడమవైపు స్తంభము—ముందువైపు :— ఇది మూడు భాగములుగ నున్నది ఇందు పైభాగమున మధ్యలో ఒక అంతర్ముఖుగల వేదికమీద పొడుగైన స్తంభమున్నది. స్తంభముపైన ముప్పదిరెండుఅడుగుల ధర్మచక్రమున్నది. ఈచక్రమువెలుపలిఅంచున ముప్పదిరెండు తిరత్తుచిహ్నములు కలవు. స్తంభము

క్రిందిభాగమున రెండువైపులను శ్రీజనపరివృత్తుడైన రాజును, ఇతరభక్తులును నిలిచి ఉన్నారు. వీరు లోకపాలకులు కావచ్చును. ఈవరుసక్రింద ఇటువంటి లేళ్ళు గలవు. స్తంభాగ్రమునకు రెండువైపులను చేతులలో పుష్పమాలికలు, యల్లున్నారు. ఇది బుద్ధుడు జేతవనమున చేసిన ధర్మచక్రప్రవర్తనమునకు చిహ్నము. రెండవభాగమున మంత్రులు ఏనుగులపై నెక్కి అనుసరింప తాను రథముపై నేగుచున్న సిద్ధార్థుడు చిత్రంపబడినాడు. ఇది సిద్ధార్థుని కపిలవస్తునగరందర్శనము కావచ్చును అట్లడుగునగల మూడవభాగమున సిద్ధార్థుని శిరోజములు స్వర్ణమునకు తీసికొని పోబడుచుండగా వానిని వివిధదేవతలు ఆరాధించుచుండు దృశ్యము కలదు. వీరిలో గజారూఢుడైన ఇంద్రుడును శచీదేవియు కలరు. మనోహరమగు నీదృశ్యమును విడితావాస్తవ్యుడగు నొకదంతకారుడు చెక్కెనని యచట నున్న శాసనము తెలుపుచున్నది.

ఎడమవైపు స్తంభము— వెనుకవైపు :— ఇందు మొదటిభాగమున పైయెత్తున ఒక ఆలయమున్నది. దీనిలోఁబల నొకసింహాసనమును దానిమీద మూడు తిరిత్తుచిహ్నములును కలవు. దీనిచక్రమున ఒక బోధివృక్షమున్నది. దానిపైన ఛత్రములును, పుష్పమాలికలును కలవు. దీనిక్రిందిభాగమున పరివారపరివృత్తుడైన ఆలయమునకు పోవుచున్న ఒకరాజు కలడు. దీనిక్రిందగల అట్టకుగుభాగమున త్రయస్త్రింశస్థానము చూపబడినది. మధ్యలో సిద్ధార్థుని శిరోజములును ఉన్నవి. చుట్టును వాటిసారాధించుచున్న దేవత లున్నారు.

కుడివైపు స్తంభము - ముందువైపు :-
దీనిపై భాగమున బోధివృక్షముకింద నొక
శూన్యసింహాసనమున్నది. దీనిముందు నాగ
రాజగు ముచిలిందుడును అతని నలుగురు
భార్యలు నున్నారు. స్తంభము మధ్యభాగ
మున బోధివృక్షము, దీనికింద బుద్ధుడున్నట్లు
భావన. ఇతనికి రెండువైపులను లోకవాలకులు
నిలువబడి భిక్షుపాత్రములను సమ
ర్పించుచున్నారు. వారివెనుక వారి పరివారము, అందొకడు వీణ వాయిచుచున్నాడు. అట్లుగుభాగమున బుద్ధుడు రాజాయతన
వృక్షముకింద నుండగ నతనికి గొట్టెలను, తేనెను సమర్పించిన తిప్పుపుట్టుకులను వణి
జాలు ఉరువిలవనములో ఎద్దులబండలో పోవు
చున్న దృశ్యమున్నది.

కుడివైపు స్తంభము - లోకవైపు :-
స్తంభాగ్రభాగమున వివశ్యుడను బుద్ధుని
సంబుద్ధి కలదు. దానికింద భాగమున బుద్ధుడు
తనసంబుద్ధి అయిన నాల్గవారము నివసించు
టకై దేవతలు నిర్మించిన రత్నగృహము, దానిమధ్య
శూన్యసింహాసనము నున్నది. దీని
కింద భాగమున బుద్ధుని సంబుద్ధి చిత్రింప
బడినది కుడివైపున స్వస్తికుడను కాష్ఠికుడు
గడ్డికోయుచున్న దృశ్యము. ఎడమవైపున
అతడు కోసగడ్డిని ఆననార్దమై బుద్ధునికి సమ
ర్పించుచున్న దృశ్యము. మధ్యలో సింహాస
నము. నాల్గవభాగమునందు ఈ ఘటమే
కలదు. చుట్టును స్త్రీపురుషులెందరో ఆరాధ
కుట్టు కలరు. అట్లుగుభాగమున బుద్ధగయలో
జగ్గిన ప్రదక్షిణదృశ్యము. మధ్యలో బుద్ధుడు,
చుట్టును ఆరాధకులు, పైన నాగదంతముల
నుండి ప్రేలాచుచున్న పుష్పమాలికలు.

ఉత్తర ద్వారము.

పై అడ్డమాలము-ముందువైపు :- మధ్యలో
కడపటి ఏడ్గరు మానుషీబుద్ధులకును సాంకే
తికముగ ఐదువైత్యములును, రెండువృక్షము
లును కలవు. వీని ఎదుటను శూన్యసింహాస
నము లున్నవి. చుట్టును ఆరాధకులును, పైన
గంధర్వులును కలరు. దీని కొనలను సింహము
లున్నవి.

మధ్య అడ్డమాలము - ముందువైపు :-
మధ్యలో ఏడు వృక్షములు, వాటిముందు
శూన్యసింహాసనములు, అటునిటు ఆరాధ
కులు, పైన యక్షులు. ఈవృక్షములు పాలి
వటనాలసిరిపడిమంబరస్యగోధఅశ్వధములు
కావలెను.

అడుగు అడ్డమాలము - ముందువైపు :-
దీని కుడిచివర అలంబనాశాతకము చిత్రింప
బడియున్నది. బోధిసత్తుడు ఒకప్పుడొక
సన్యాసిగ అవతరించెను. ఒకడేగ అతనిని
ప్రేమించెను. కాలక్రమమున దాని కొక
పుత్రుడు కలిగెను. అతని కొక కొమ్ము ఉం
డుటవలన ఏకశృంగుడని పేరు వచ్చెను. పెద్ద
వాడైన పిమ్మట నితడు గొప్ప తపమాచ
రించి మహిమను సంపాదించెను. ఇంద్రుడు
భయ్రాకాంతుడై ఇతని నియమభంగ మొన
ర్చుమని అలంబనా అను అపురరు పంపెను.
ఏకశృంగుడు ఆమెవలలో పడెను. మూడేండ్లు
గడచినపిమ్మట నామె తన నిజోదంతమును
తెల్పి ఏకశృంగునిచే తమింపబడి తిరిగి స్వర్గ
మునకు పోయెను. ఈశిల్పుమలో కుడివైపున
ఏకశృంగుడు తామరకొలనులో స్నానము
చెయుచుండగ నతని తలియగు డేగ వెనుక
నిలచిచూచుచున్నది. మధ్యభాగమున నీబా
లుడు తండ్రిపద్ద విద్యునేర్చుట చూపబడినది.

ఈ అడ్డమాలము మధ్యభాగమున వెన్నుం
తరచాతక మున్నది. కపిలవస్తులో పుట్టుటకు
పూర్వపు జన్మలో బోధింపబడిన వెన్నుం
తరు రాజపుత్రుడుగ నుండెను. అతడు మహా
దాత. ముందుగ తన ధనమును, పిమ్మట
శ్వేతగజమును, రథాశ్వగజములను, తనబిడ్డ
లను, తుదకు తనభార్యనుకూడ దానము
చేసెను. ఈజాతకకథను శిల్పి అద్భుతముగ
నిరూపించినాడు. ఈచిత్రము చూలపుముందు
వైపునను, వెనుకవైపుననుకూడ గలదు.
ముందుగ వెన్నుంతరుడు గజమును దానము
చేయుట కలదు. పిమ్మట నగరబహిష్కృ
తుడై సకుటుంబముగ రథము నెక్కి అతి
నిష్కృమించుట కలదు. అమీద ఆరథాశ్వ
ములను బ్రాహ్మణుల కిచ్చివేయు దృశ్యము.
తర్వాత పాదచారులై అతడును కుటుంబ
మును పోవుచుండగా స్త్రీపురుషులు మార్గము
నకు ఇటునటు నిలచి చూచుచున్నదృశ్యము
కలదు. పైభాగమున ఈకుటుంబము నివాస
ముగ నేర్పించుకొనిన కుటీర మున్నది.

అనుగల అడ్డమాలము - వెనుకవైపు :- పైకథ
ఇక్కడ అనువరింపబడినది. వెన్నుంతరుడు
కుటీరమును వదిలి అడవులలోబడి సకుటుంబ
ముగ వంకపర్వతమునకు పోవుట మొదటి
దృశ్యము. కుడి చివర నున్నది. మధ్యభాగ
మున రాజపుత్రుడు ఆపర్వతముమీద అరటి
తోటలో నిర్మింపబడిన కుటీరమున నివసించు
చున్న ఘట్టమున్నది. పిమ్మట వెన్నుంతరుడు
తన బిడ్డలను చూజుకొనడను బ్రాహ్మణునికి
దానము చేయుచున్నాడు. పైభాగమున
సింహము, వ్యాఘ్రము, చిరుతపులిరూపములు
దాల్చిన ముగ్గురు దేవతలు అబిడ్డలకల్గిన
నిరోధించుచున్నారు. ఆమె వెనుక నిలచి ఒక

విలుకాడు బ్రాహ్మణునిపై బాణము నెక్కు
పెట్టుచున్నాడు. క్రిందివరసలో బ్రాహ్మణుడు
దండహస్తాడై అబిడ్డలను తోలుకొని పోవు
చున్నాడు. దీనికి ఎడమవైపున వెన్నుంతరుడు
తన భార్యను దానము చేయుట, అతని
బిడ్డలు తాతగారి యంటికి చేర్చబడుట, ఇం
దుగ్గిడు వచ్చి వెన్నుంతరునికి అతని భార్యను
తిరిగి వప్పగించుట, చిట్టదివర వెన్నుంతరుని
బిడ్డలు తాతగారియంట ఆకుకొనుచుండుట
చూపబడినవి.

మధ్యఅడ్డమాలము - వెనుకవైపు :- దీని
మధ్యభాగమున మారధగ్గణము చిత్రంపబడి
నది. ఎడమభాగమున బోధివస్తుముక్తింద
శ్వేతపుత్రచాయను బుద్ధుడు కూర్చొనిన వజ్ర
సింహాసన మున్నది. ఒకమూలగ అతనికి
సంబుధికి ముందు ఆహారమిచ్చిన సుజాత
ఉన్నది. క్రిందిభాగమున సేవకపరివృతుడై
సింహాసనముమీద కూర్చొనిన మారుడు,
బుద్ధవంచనకై అతని అనుజ్ఞ వేడుచున్న
అతని పుత్రిక కలరు. బోధివస్తుమువద్ద
ఎడమవైపున మారుడు పుత్రికతోకలిసి నిలవ
బడి యున్నాడు. వారికెదురుగ సర్వవ్యసన
ములకును, కామములకును, భయములకును
సంకేతములైన మారుని అనుచరులు ఛేదన
హావ్యజనకములగు విధముల చిత్రంపబడి
యున్నారు.

పైమూలము - వెనుకవైపు :- దీనిమీద
మరల ఛంద్రతజాతక మున్నది.

కుడివైపుసంధ్యము - ముందువైపు :-
దీనిపైభాగమున బుద్ధుడు తనతల్లి మాయా
దేవి ఉన్నత్రయస్త్రింశస్థానమునకు పోయి,
ధర్మబోధచేసి తిరిగి వచ్చు ఘట్టము చెక్కు
బడియున్నది. దృశ్యము మధ్యలో నొక

నిచ్చెన కలదు. దాని అగ్రమున బోధివృక్షమును, శూన్యసింహాసనమును కలవు. నిచ్చెన కిరుపార్వములను అనేకమంది చేవతలున్నారు. అందొకడు, బహుశః బ్రహ్మకావచ్చును, పర్వము చేతపట్టుకొని యున్నాడు. నిచ్చెనకింద తిరిగి వృక్షమును, సింహాసనమునున్నవి ఇది బుద్ధుడు క్రిందికి దిగి వచ్చినట్లు తెలుపును. వాని కిటునలు మనుష్యులు నిలచి నమస్కరించుచున్నారు. స్తంభము రెండవ భాగమున సిద్ధార్థుని నగరదర్శనమును, మహాభినిష్క్రమణమును సాంకేతికముగ చూపబడినవి. స్తంభము దిగువభాగమున శాకుల్యులకు ధర్మబోధచేయుటయు, కపిలవస్తునగరమున జరిగిన అమృతమును చెక్కిబడి ఉన్నవి. బుద్ధుడు తన తండ్రి శుద్ధోదనుడు తనకిచ్చిన న్యగోపధవనమున కూర్చొని అతనికిని అతని పరివారమునకును ధర్మబోధ చేయుచున్న దృశ్యమిచట నున్నది. ముందు జరిగిన కథ స్తంభమువెనుకవైపు కలదు.

కుడివైపు స్తంభము - వెనుకవైపు :— ఇందు పై భాగమున మల్లగణమువారు బుద్ధుని అవశేషములపై చైత్యమును నిర్మించి దానికొరకై యత్నము చేసిన దృశ్యము కలదు. ఇందు గల అనేకమంది మనుష్యులలో ఒక్కొక్కరి నొక్కొక్కవిధమున చిత్రించి శిల్పి ప్రతివాని కిని ప్రత్యేకతను చిహ్నించినాడు. ఇందు నాట్యగామలులు, వివిధవస్త్రభూషణులు మనోహరముగ చిత్రింపబడినవి. స్తంభము రెండవ భాగమున ఒక వానరము బుద్ధునికి ఒక పాత్రతో తేనె నిచ్చిన దృశ్యము గలదు. బుద్ధునికి బడులుగ బోధివృక్షమును శూన్య సింహాసనమును ఉన్నవి. వానిచుట్టును ఆరాధకులు కలరు. మొదట పాత్రాస్థుని, విష్ణుల

రికహస్తములతోడను కోతి రెండుతడవలు చిత్రింపబడినది. దీనికిందనున్న భాగమున ముందువైపు మూడవభాగమున కనిపించు ఘట్టమునకు ముందునడచిన వృత్తాంతము కలదు. బుద్ధుడు కపిలవస్తునగరమునకు రాగా అతని తండ్రి శుద్ధోదనుడు సహచారముగ నతనికి ఎదురు వచ్చెను, అంతట నెవరు ఎవరికి నమస్కరించవలెనని సందేహము రాగా బుద్ధుడు ఆకాశమునకు లేచి నిలచెను. ఈ శిల్పమునం దొకమూల వృక్షమును, సింహాసనమును కలవు. వాని యెదుట పై యెత్తున నొక అరుగు కలదు. దానిచుట్టును మాలాహస్తాలైన యగులున్నారు. ఒకప్రక్కగ నపరివారుడైన శుద్ధోదనుడు నిలచి యున్నాడు.

ఎడమవైపు స్తంభము - ముందువైపు :— స్తంభము పై భాగమున బుద్ధుడు మామిడి చెట్టుకింద ధర్మబోధ చేసిన ఘట్టము కలదు. దృశ్యముమధ్య మామిడిచెట్టు, దానికి ఎదురుగ నొక సింహాసనము, వాటి కిటునలు మాలాహస్తాలై ఏదియో శ్రద్ధగ వినుచున్న భక్తులు. వీరికి ముందు నలుగురు రాజులవంటి వారు కూర్చొని ఉన్నారు వారు ప్రసేన జిత్తును అతని అనుచరులును కావచ్చును. వారిపైన నలుగురు లోకపాలురును ఇతరు దేవతలును ఉన్నారు. ఒకమూలగ నొకడు డప్పు వాయిచుచున్నాడు. భారతకథలు బుద్ధుడు ఈనందర్షిమున నొక యద్యుతమును చేసినట్లు చెప్పుచున్నవి. ఉన్నట్లులుండి అతడు ఆకాశమున కెగిరెను. అంతట సతనిపాదముల నుండి మంటలును, శిరమునుండి జలమును బయల్పడెదలనట. స్తంభపు రెండవభాగమున శావస్తననగరమువద్దగల జేతవనమును, అందు

బుద్ధుడు నివసించిన మూడుకుటీరములును చూపబడినవి. ఈవనమును అనాథసింహాద్వారము వర్తకుడు దాని నేలమీద నెన్ని కార్వాణములను నాణెములు పరవనగునో అన్నిటినిచ్చి కొని బుద్ధునికి సమర్పించెనట. ఈ దృశ్యములో ముందుభాగమున నేలమీద నాణెములు పరచినట్లున్నది. వెనుకభాగమున మూడు కుటీరములును, వానిలో నొక్కొక దాని కెదురుగా నొక్కొక సింహాసనమును కలవు. పాళీగాథలలో చెప్పబడినట్లు ఈకుటీరములు గంధకుటీ, కోశంబకుటీ, కణ్డికుటీ అను కుటీరములు కావలెను దీనిక్రిందిభాగమున తిరిగి ప్రసేజితుమున్నగు వారియెదుట బుద్ధు డాకాశమున కెగురుట చిత్రీంపబడినది. దీనిక్రిందగల నాల్గవభాగమున నొకరాజు సవరి వార్ముగ నగరద్వారమునుండి బయటికి వచ్చుట చూపబడినది. ఇతడు బహుశః బుద్ధుని కలియుటకై కోసలనగరమునుండి వచ్చిన ప్రసేనజిత్తు అయి యుండును. స్తంభము అట్టడుగుభాగమున ఇంద్రుని సందన వనమును అందుగల విసింధములును చక్కగ చిత్రీంపబడినవి.

ఎడమవైపు స్తంభము - లోపలివైపు. — ఇందు పైభాగమున బుద్ధుడు రాజగృహమునం దొక గుహలో నుండగ ఇంద్రు డతనిని సందర్శించిన ఘట్టము చక్కబడినది. దృశ్యములో పై భాగమున పర్వతవిహారము వంటి గుహ కలదు. దాని ద్వారము ముందు సింహాసన మున్నది. చుట్టునుగల రాళ్ళిమెనుక నుండి అనేకజంతువులు తొంగి చూచుచున్నవి. క్రిందిభాగమున వినములై నిలచిన ఇంద్రుడు సతని పరివారమును కలరు. స్తంభము

భము రెండవభాగమున నగరమునుండి వచ్చుచున్న సవరివారుడగు రాజు కలడు. ఇదియంతయు రాజగృహమున జరిగిన వృత్తాంతములను చూపునది అగుటచే ఈరాజు అజాత శత్రువుని ఊహింపవచ్చును. దీనిక్రిందిభాగమున మధ్యలో నొకసింహాసనమును అటు నిటు వెదురుబొడలును, ముందు భక్తులును కలరు. ఇది బుద్ధుడు రాజగృహమువద్ద వేసిన వనమున కొంతకాలము నివసించియుండుటను నిరూపించుచున్నది.

పార్శ్వ స్తంభము*

పైదూలము - ముందుభాగము :— దీని పైన కడపటి ఏడుగు బుద్ధులును సాంకేతికముగ చిత్రీంపబడినారు. మొదటి బుద్ధునికిని కడపటిబుద్ధునికిని బదులుగ వారివారివృత్తిములును, వారియెదుట సింహాసనములు నున్నవి. మిగిలిన ఐదుగురికిని బదులుగ ఐదుపైతృములున్నవి.

మధ్యదూలము - ముందుభాగము :— ఇందు సిద్ధార్థుని మహాభిష్మక-మణిమునిరూపింపబడినది. దృశ్యమునందు ఎడమభాగమున కందకమును, ప్రాకారమునుగల కపిలవస్తునగర మున్నది. నగరద్వారమునుండి సిద్ధార్థుని ప్రయవాహనమైన కంఠకమును గుర్రము నడిచి వచ్చుచుండగ, ప్రక్కన ఎడమచుభండకుడను దాని కాపలివాడు పైన కూర్చునిన సిద్ధార్థునికోయన ఛత్రము నెత్తి పట్టుకొనుచున్నాడు. గుర్రము వెనుక కొందరు దివ్యులు వచ్చుచుండగా మరికొందరు గుర్రపు డెక్కల క్రింద పచ్చడుకాకుండగ తనుచేతులను పెట్టుచున్నారు. గుర్రముయొక్కగనస

* ఈద్వారపు అడ్డదూలముల లోభాగపు దృశ్యములు Smith-Hist. Art Ind. Cey. p. 11౮౯ కలవు.

మును చూపుటకై ఈదృశ్యమే నాలుగుపార్లు చూపబడినది. ఆమీద గుర్తిమును, ఛండకుడును వెనుకకు తిరుగుట కలదు. అచ్చటనుండి సిద్ధార్థుడు పాదచారియై పోయెననుటకు గురుగక్రింద అతని పదచిహ్నములు చెక్కబడినవి. వానిపైన ఛత్రమున్నది. కడపట నొక జంబూవృక్షమున్నది. ఇల్లు, విడచినరెమ్మట సిద్ధార్థుడు డొక నేరేడుచెట్టునీడను కూర్చొని మొట్టమొదటి భాగము నారంభించెనను అంశమును ఈవృక్షము జ్ఞాపకము చేయుచున్నది.

అశుగుదూలము — ముందుభాగము :— ఇడట అశోకచక్రవర్తి బోధివృక్షమును దర్శించేగిన ఘట్టము చెక్కబడినది. దృశ్యము మధ్య నొక ఆలయమును, బోధివృక్షమును కలవు ఎడమవైపు బాజాభజంతీలును, జలలశములను తెచ్చుచున్న మనుష్యులును ఉన్నారు కుడివైపున పెద్దపరివారముతో ఏనుగు నెక్కి వచ్చి, క్రిందకు దిగి ఒకరాజును రాణియు వృక్షమువద్దకు వచ్చి ఆరాధించుచున్నట్లు చిత్రింపబడినది. ఇది గయలోని దృశ్యము. వృక్షము సిద్ధార్థునికి సంబుధిగొంగిన బోధివృక్షము. రాజదంపతులు అశోకుడు నతనిరాణి తిమ్మలక్ష్మిరయు దూలముయొక్క రెండు కొనలను రెండు చక్కని నెమళ్లకలవు.

వైదూలము — లోభాగము :— ఇచటిది కడపటి యెదురుబుద్ధల సాంకేతిక చిత్రము. వారి వృక్షములును, సింహాసనములును మూర్తిమే ఉన్నవి.

మధ్యదూలము — లోభాగము :— ఇచట జంతువులన్నియు బుద్ధుని ఆరాధించిన ఘట్టము చెక్కబడినది. దృశ్యముమధ్య అశ్వత్థవృక్షము, దానికింద నొక సింహాసనము నున్నది. దానికి రెండు పక్కలనుండియు

అనేకవిధములైన వాస్తవకల్పితజంతువులును, పక్షులును, నాగులును వచ్చుటకలదు. ఇది సంబుద్ధి అయినవెంటనే బుద్ధునికి సర్వసామలమీదను స్వామిత్వము వచ్చెననుటకు సాంకేతికము.

అశుగుదూలము — లోభాగము :— ఇందు మధ్యలో నొక చైత్యమున్నది. దానికి రెండు వైపులనుండియు ఏనుగులు తొండములతో తామరపువ్వులను సీసినొని వచ్చుచున్నవి.

కుడివైపునంధము — ముందుభాగము :— ఇచ్చట దేవలోకములు నిరూపింపబడినవి. దృశ్యముమధ్య ఆరు అంతస్తుల సౌధమున్నది. ప్రతి అంతస్తును స్తంభములతో మూడువిభాగములుగ నున్నది. ఈస్తంభములలో కొన్ని నిరాడంబరములు, మరికొన్ని శీరీకలు కలవి. ఈవిభాగములలో మధ్యదానిలో ఒకచేత వజ్రమును, మరియొకచేత కలశమునుకల దివ్యకు కూర్చొని యున్నాడు అతనివెనుక ఛత్రచామరములు పట్టువారును మరికొందరు స్త్రీలును కలరు. ఇతడు బహుశః ఇంద్రుడు కావచ్చును. అతని కుడివైపు విభాగమున మరియొక దివ్యకు కలడు. ఎడమవైపు విభాగమున గాయకవాదకులు ఉన్నారు. అన్నిటికంటెను వై అంతస్తులో ఇతరు దివ్యులు సరిపాదులై కూర్చొని ఉన్నారు. ఇంద్రుడు మారుడు కావచ్చును. పౌర్ణుల గ్రంథములలో ఆరు స్వర్గములున్నట్లు చెప్పబడినవి అందు మొదటిది చతుర్భుజరాజిక. దీని నలుగురు లోకపాలకులు పాలకులు. రెండవది శక్తిగ్రంథయస్త్రింశస్వర్గము. మూడవది రాత్రింబవళ్ళ మార్పులేని యమలోకము. నాలుగవది తుషితస్వర్గము. మనుష్యలోకమున ప్రజాహితార్థమవతరించుటకు పూర్వము బోధనత్వం లిటట

ఘంతుఘ, ఐదవది నిర్మాణరస్మిస్వర్గము, ఇచ్చటి ఛారు తమకు తామే పర్వవస్తువులను సృష్టిం చుకొని ఆనందింతురు. ఆరవది పరినిర్మితవశ వర్తి స్వర్గము, దీనికి మారుడు అధిపతి. ఈ స్వర్గము లాటికిని పైన బ్రహ్మలోకము లుండును.

కుడినైపుస్తంభము — లోభాగము* :—ఈ భాగమంతయు కపిలవస్తునగరమున జరిగిన వృత్తాంతములను చూపుట కుపయోగింపబడి నది. స్తంభముపై భాగమున తుషితస్వర్గమున ఇల్లదాదిదేవతలు బోధనత్వని మనుష్యలోక మునం దవలెరించి అచటి గుఱుములను నివారించుని పార్థింతులు చిత్రింపబడినది. రెండవభాగమున రెండుఘట్టములు కలిపి చూప బడినవి. అందు మొదటిది మాయాదేవిగర్భ ధారణము. రాజసౌధమునందలి ఒకమంటప మున రాణి పండుకొని యుండగా శ్వేతగజ రూపమున క్రిందికి దిగివచ్చి బోధనత్వ దామగర్భమున ప్రవేశించుచున్నాడు. దీని క్రిందివరుసలో సపరివారుడై శుద్ధోదనుడు బుద్ధుని కలియుటకై కపిలవస్తునగరవిఘ్నలలో గుండ్లా పోయి సగరద్వారమును దాటుట చూపబడినది. దీనిక్రింద ఆరాజు బుద్ధుని కలి యుటయు, బుద్ధు డాకాశమున కెగిరి నిలచు టయు కలవు రాజును పరివారమును నివ్వెర పడి ఈదృశ్యమును చూచుచున్నారు. దీని క్రింద సర్వాలంకారభూషితుడై లీలారవింద మును కుడిచేత ధరించిన రాజు కలడు.

ఎడమస్తంభము — ముందుభాగము :— ఇందు నాలుగు విభాగము లున్నవి. మొదటిదానిలో బుద్ధుడు వాఘ్మ్యోళిచేయుట చూపబడినది. రెండవభాగమున గౌతముని

సంబుద్ధి కలదు. పైన ఒక ఆలయమున్నది. దానిమధ్యలో నొక సింహాసనము. దానిమెనుక నొక వృక్షము. ఈచెట్టుకొమ్మలు ఆలయగవా యములలోనండి బయటికి వచ్చుచున్నవి. అం యమునకు రెండునైపులను లోక పాలకు లున్నారు. మూడవభాగమున బుద్ధుడు నీటి మీద నడచిన ఘట్టము చూపబడినది. దృశ్యము మొదటివరుసలో నైరంజరనది అవలిగట్టుకు బుద్ధుడు రాగా ఈవలియొడ్డు నుండి కాశ్యపుడు అతనిని నది దాటించుటకు పడవలో వచ్చుచున్నాడు. దానిక్రిందివరు సలో బుద్ధు డానదీజలముపై అవలీలగ నడచి పోవుట చూపబడినది. మూడవవరుసలో కుడి మూల సింహాసనమునగల బుద్ధునికి కాశ్యపా దులు నమస్కరించుచున్నారు. కడపటిభాగ మున బిలిపిసారమహారాజు బుద్ధదర్శనార్థమై రాజగృహమునుండి వెడలుట చూపబడినది.

ఎడమస్తంభము — లోభాగము :—ఇందు పైభాగమున బుద్ధుడు ఉరువిల్వగ్రామమునం దుండగా ఇందుకును, బ్రహ్మాయ అతనిని చూడవచ్చిన ఘట్టము కలదు. దృశ్యము మధ్యలో ఛత్రచాయక్రింద నొక సింహాసన మున్నది. దానిమెనుక ఇంద్రుడును, బ్రహ్మయు వినయవినములై, నిలచి యున్నారు. వెనుక భాగమున ఉరువిల్వగ్రామమును వారివారి పనులలో నిమగ్నులైయున్న గ్రామిణులును చిత్రింపబడినారు. ఎడమభాగమున నలుగురు స్త్రీలు ఉన్నారు. అందొకతె తిరుగులిలో నేడియో వినరుచున్నది. మరియొకతె ఒక అరుగుమీద దేనినొకలుపుచున్నది. మూడవ స్త్రీ రోటిలో నేడియో వంపుచున్నది. నాల్గవ స్త్రీ చేతులతో చెరుగుచున్నది. ముందుభాగ

* Smith, pl. 12. B.
(39)

మున నైరంజననది ఉన్నది. దాని యొడుగు పశువులు మేయుచున్నవి. ఒక స్త్రీ పాత్రలో నీరు తీసుకొని పోవుచున్నది. అనాటి గ్రామ జీవితము ఈదృశ్యమున చక్కగ చిత్రింపబడినది. స్తంభము రెండవభాగమున మరియొక హృద్యమగు దృశ్యము కలదు. ఇది బుద్ధుడు ఒక నాగుచామును లొంగదీసినపుట్టము. ఊరు విల్లగామమునందుండుచు ఒకప్పుడు బుద్ధుడు కశ్యపుడను ఋషియొక్క అగ్నిహోతృగృహమున నొకరాత్రి గడపుట కనుజ్జపించెనట. కొంతసేపటి కొక మహానాగము వచ్చి బుద్ధుని పైకి మంటలను, పొగను వదలెనట. కాని అతని శరీరమునుండి వచ్చిన మంటలకును, పొగకును తాళజాలక ఆనాగము బుద్ధుని శరణుజొచ్చి, అతని భిక్షాపాత్రమున చూరెనట. దృశ్యము మధ్యభాగమున అగ్నిగృహమున్నది. ఒకనైపున అగ్నికుండమును, మరియొకనైపున సింహాసనము నున్నది. సింహాసనముపైనుక మహానాగము కలదు. గృహగవాక్షములనుండియు, కప్పుమీదనుండియు మంటలు వచ్చుచున్నవి. గృహమున కటునిటు విస్త్రుములైన కశ్యపశిష్యులున్నారు. దీనిక్రింది వర్షాలలో కుడినైపున నొక పర్వతాల ఉన్నది. దానిద్వారమువద్ద జగ్ధామకులధారియైన కశ్యపుడు కూర్చొని యున్నాడు. అతనిముందు ఏమియో చెప్పుచున్న మరియొక బ్రాహ్మణుడు కలడు. ప్రక్కగ అగ్నికుండమున్నది. ఎవమనైపున నైరంజరనది. దానిలో నొక తాళిని స్నానము చేయుచున్నాడు. ముగ్గురు యువకులు నీరు తీసికొని పోవుచున్నారు. ఈ దృశ్యమునందు ఆశ్రమజీవితము చక్కగ చూపబడినది. దీనిక్రిందిభాగమున బుద్ధుడు చూపిన మరియొక అద్భుతము అతిరమ్యముగ

చూపబడినది. ఇదియును కశ్యపుని వశపరచుకొనుటకు సంబంధించినదే. ఒకప్పుడు కశ్యపుడు పౌతిదినమును చేయునటు అగ్నివ్యరాధన చేయబోవ అనుగడుగుచు విష్ణుములు వచ్చెనట. బుద్ధుని ఆజ్ఞలనునగాని శబ్దములలో నొక్కటియు తొలగలేదట. దృశ్యములో ఒకచోట క్రింద చిన్న కుంగ ఉన్నది. ఒకడు దాని వెనుక గొడ్డలిపైకెత్తి నిలచి నాడు. కొంత దూరమున అతడు గొడ్డలి వేటుపెట్టుట, దుంగ చీలుట కలవు అట్టి ఒక అగ్నికుండమును, దాని యెదుట దానిని విరుగుచున్న వృక్షియు కలవు. కాని కుండమునుండి మంటలు వచ్చుటలేదు. తర్వాత నిద్రే పుటనమున్నది ఈనాటి కుండమునుండి మంటలు పైకి ఎగయుచున్నవి నీరి వెనుక నొక తపస్వి అగ్నిలో హోమము చేయుట కలదు. మరికొందరు కట్టెలను, ఇతర వస్తువులను తెచ్చుచున్నారు. దృశ్యములో భాగమున ఒక ఆనరణిలో శంఖచిత్రావృతమైన నైత్యమున్నది.

పశ్చిమ ద్వారము.

పైవాలము—ముందునైపు :— దీనిపైన వృక్షసింహాసనంపై కేతములమూలమున కడపటి ఏడుగు బుద్ధులలో ఆధ్వర్యము, భావిబుద్ధుడగు మైత్రేయుడును సూచింపబడినారు.

మధ్యమాలము — ముందునైపు :— దీని మీద బుద్ధుడు జీతవనమున ధర్మచక్రప్రవర్తనము చేసిన పుట్టము కలదు. దృశ్యమధ్యమున సింహాసనముపై ధర్మచక్రమున్నది. చుట్టును లేళ్ళును, ఆరాధకులును కలరు.

అనుగుదాలము—ముందునైపు :— ఇచ్చట ధర్మరథజాతము చెక్కబడినది. దూలము రెండుకొనలయందును నైత్యమున్నది.

అడుగుదూలము - లోనైపు :— బుద్ధుని యిర్వాణానంతరము మల్లులు అతని అవశేషములను టీసుకొని తమనివాసమును కుశీనగరమున కేగిన దృశ్య మిచట కలదు. దృశ్యము నందు మల్లులరాజు ఏనుగవేళ్ళి తనవేతిమీద అవశేషముల నుంచుకొని పోవుచున్నాడు. నగరద్వారము ముందు సాలవృక్ష మున్నది. చూచుచు కొనలలో మాలాహస్తలై న మనుష్యులు చిత్రంపబడినారు.

మధ్యమాలము - లోనైపు :— ఇచట బుద్ధుని అవశేషములకొరకై జరిగిన తిగవు చూపబడినది. దృశ్యమువిడమచివర కుశీనగరమున మల్లరాజు సింహాసనాసీనుడై యున్నాడు. కుశీనైపు ఏడ్వరు నాయకులు ధైర్యపరివృత్తులై నగరాభిముఖులై పోవుచు నట్లు చిత్రంపబడినది.

అడుగుదూలము - లోనైపు :— ఈమాలము మీద మూడుభాగములలో మారధరణము చెక్కబడియున్నది. దృశ్యము మధ్యలో బోధివృక్షముక్రింద బుద్ధసంకీర్తిమగు సింహాసనమున్నది. కుశీనైపున పరాభూతులైన మారానుచులు మరలిపోవుట కలదు. ఎకమనైపున దేవతలు బద్ధవిజయమున కానందము వెల్లిబుచ్చుచున్నారు.

కుశీనైపుస్తంభము - ముందునైపు :— ఇది నాలుగుభాగములుగ నున్నది. పైభాగమున మహాకవితారకము బడినది. బోధిసత్తుడు ఒకప్పుడు వానరముగ బుట్టి 80000 వేల కోతులకు రాజయ్యెనట. గంగాతీరమున నివసించుచు నీవానరు లొక పెద్దమామిడి చెట్టు పండ్లను తినుచుండిరట. వానరము లన్నియు చెట్టుమీదనుండగ నొకప్పుడు బ్రహ్మదత్తుడను కాశీరాజు సైనికులతో వచ్చి

ఆచెట్టును ముట్టించెనట. అంతట బోధిసత్తుడు తనశరీరమును పెంచి గంగ కడుగ పండుకొని కోతులన్నటి నావలి యొడుకు దాటించెనట. ఈకోతులలో సిద్ధార్థుని పింతిలి కొడుకును, అతనియెడ తీరని అసూయల వాడునగు దేవదత్తు డొక వానరమై యుండెనట. ఈయనను దేవదత్తుడు బోధిసత్తుని శరీరముపై నడచుచు నతని గొంతుక నొక్కవేసెనట. ఈయదృశ్యమును చూచి, తాను సంకల్పించిన దౌష్ట్యమునకు పశ్చాత్తప్తుడై బ్రహ్మదత్తుడు మరణించుచున్న వానరరాజుకు సర్వోపచారములను చేసి, ఆనంతర మతనికి రాజోచితసంగ్రామమును చేయించెనట. దృశ్యములో క్రిందిభాగమున గంగానది డిన్నది. పై యెడమభాగమున మామిడిచెట్టున్నది. దానికి రెండుకోతులు ప్రేలుచున్నవి. చెట్టుపద్దనుండి నదిమీదుగ వానరరాజు శరీరమున్నది ఆవలియొకను కొన్ని వానరములున్నవి. దృశ్యము క్రిందిభాగమున ఎడమనైపు యోధపరివృత్తుడై గుర్రము మీది కూర్చొనియున్న బ్రహ్మదత్తుడు. ఒక యోధుడు ధనుస్సులో బాణము నెక్కు పెట్టి వానరరాజుపై విడువనున్నాడు. కొంచెము పైగా మామిడిచెట్టుక్రింద మరణించుచున్న వానరరాజు, ప్రక్కనుకూర్చొని అరినితో సంభాషించుచున్న బ్రహ్మదత్తుడు. స్తంభము రెండవభాగమున బ్రహ్మోదాదులు స్వర్గమునకు పోయి మానవలోకమునందవతరింపుమని బోధిసత్తుని ప్రార్థించుట చెక్కబడినది. మూడవభాగమున బుద్ధు డొకగుహయందుండగ ఇందు, తనని దర్శింపవచ్చిన ఘట్టము కలదు. అడుగుదూలమున జీవితసంకేతము

తామరతీగ, దానినుండి వెలికి వచ్చుచున్న సింహములు అత్యద్భుతముగ చిత్రింపబడినవి.

కుడినైపున సంభము - లోకైపుః— ఇందు మొదటిభాగమున మారధర్మణ మున్నది. ఈ దృశ్యమున అదనముగ కనపడు నగరద్వారము కపిలవస్తునగరమునైయుండి, సిద్ధార్థుని జీవితమునందు సంబుధికి పూర్వము జరగిన ముఖ్యవృత్తాంతముగు మహాభినిష్క్రమణము నకు సూచకము కావచ్చును. రేండవభాగమున కపిలవస్తునగరమున న్యగోధవనములో బుద్ధుడు శాక్యులకు ధర్మబోధచేసిన ఘట్టము చెక్కబడినది.

ఎడమవైపున సంభము - ముందువైపుః— ఇక్కడ పైభాగమున మందానీతిరమునందలి నందనవనము చూపబడినది. దీనికిందభాగమున శ్యామజాతకము చెక్కబడియున్నది. ఒక తనెసియు నతనిభార్యయు అంధులుగ నుండిరట. వారికి శ్యాముడను ఏకైకపుత్రుడుండి సర్వవిధములను తల్లిదండ్రులనూ కనిపెట్టుచుండెనట. ఒకనాడు నదిలో నీరు తెచ్చుట కేగిన శ్యాముని కాశీరాజు బాణముతో కొట్టెనట. రాజు నిజము తెలిసి పశ్చాత్తప్తమయ్యెను. అతనిపై కరుణించి ఇంద్రుడు శ్యాముని గాయమును మాన్చి, అతని తల్లి తండ్రులకు దృష్టి నొసగెనట. దృశ్యమునందు పైభాగమున కుశిమాల రెండుకుటీరములును, వాని కెదురుగ శ్యాముని తల్లి తండ్రులును కలరు. వీనిక్రిందగల గడిలో నీరు తెచ్చుటకై శ్యాముడు వచ్చుచున్నాడు. ఎడమవైపున క్రిందభాగమున బాణము వేయుచున్న రాజు, అమీద ధనాహస్తుడై ముందుకు వచ్చుచున్నాడు. పిమ్మట నిజము తెలిసి అతడు పశ్చాత్తప్తమై నిలచి యున్నాడు. ఈయెడమ

వైపు పైభాగమున శ్యాముడు, నతని తల్లి తండ్రులును, ఇంద్రుడును కలరు. ప్తంభము రేండవభాగమున బుద్ధునికి నాగరాజగు ముచిలిందుడు భార్యలతోకూడి నమస్కరించుచున్న దృశ్యము కలదు. మూడవభాగమున బుద్ధుడు రాజగృహమునుండి వైశాలికి పోవుచు మధ్యమార్గమున గంగను దాటిన దృశ్యము చెక్కబడియున్నది.

ఇట్లు సర్వాంగసుందరములును, సుందరశిల్పశోభితిములునైన ఈసాంచీద్వారములు భారతీయశిల్పసాంప్రదాయమున కుత్కృష్టమైనదర్శనములు, ఇట్టిద్వారములు భారతదేశమునఘరిపిచ్చటను లేవు. మధ్యయుగమున కాక శీయాంధ్రసామ్రాజ్య కేంద్రమగు ఏకశిలానగరమున నాలుగు మహాహరములగు ద్వారములు నిర్మింపబడినవి. వాని విన్యాసమును, నిర్మాణమును ఈసాంచీద్వారములనిర్మాణ విన్యాసములకు భిన్నములుగ నున్నవి. అనియందు అడ్డమాలముల కొనలయందు హంసలును, దూలములపై ని మాలికామాలికలును తప్ప శిల్పము లేదు. అటునను ఈవశిలానగరద్వారములవంటి ద్వారములు మరియెచ్చటను కానరావు. ప్రాక్తిరమున కృష్ణాకులమున ధాన్యకటకమునం దొక శిల్పకళాపీఠము వర్ధిల్లి అచటి ఆంధ్రశిల్పవాద్యులు జగత్ప్రసిద్ధమైన నాగరాజశివుడైన త్వమును నిర్మించుచుండ మరయొక ఆంధ్రశిల్పాచార్యసంఘము నేటి మహారాష్ట్రమున నింకొక శిల్పపీఠమును నెలకొల్పి గుహాలయములను విహారములను నిర్మించుచుండగ, మూడవ ఆంధ్రశిల్పసంఘము సాంచీలో మరియొక కళాపీఠము నేర్పరచి ఈనాలుగు ద్వారములను నిర్మించినది. ఆంధ్రసాతవాహన

యుగము కారాచెత్తాలయము, సాంచీద్వారములు అమరావతీమహా చైత్యము అను

మూడువిలక్షణశిల్పరత్నములను భారతదేశమునకు కానుకగనొనంగినది.

౫. అ మ రా వ తీ స్తూ ప ము

గుంటూరుజిల్లా సత్తెనపల్లి తాలూకాలో కృష్ణాతీరమునందున్న అమరావతీగ్రామము యొక్క పేరు నేడు జగత్ప్రసిద్ధమైనది. ఈ పసి దిక్కి ఆగ్రామమునందు బయల్పడలిన ఒక మహాచైత్యమును, దానివైభవమును కారణములు. నేటికీ రెండువేల సంవత్సరములకు పూర్వ మిచ్చట బుద్ధుని శరీరావశేషముమీద నిర్మింపబడిన ఒక మహాచైత్యమును, దాని కనుబంధముగ నొక విద్యాపీఠమును, ఒక శిల్ప విద్యా కేంద్రమును ఉండెడివి. ఉత్తరాపథమున శౌధము నవలంబించిన యనగాల్లులు శౌధ జాతకకథలను తమ సాంప్రదాయము ననుసరించి రాళ్ళపై అనువదించుచుండ ప్రాచీనాంధ్రశిల్పి పావనకృష్ణ వేణీతీరమున కళా సమాధిని మునిగి నిరుపమమైన నిర్మాణకౌశలము నాధించి అపూర్వమును విస్మయజనకమునగు శిల్పసృతయోగమును సాగించెను. విలక్షణమైన ఈశిల్పసాంప్రదాయ మాంధ్రీ దేశమంతటను వ్యాపించి వందలకొలది సుందరశిల్పములను సృష్టించినది. ఈమహాచైత్యమున శిక్షునొంది సిద్ధహస్తులైన నా శిల్పచారులును, వారి శిష్యబృందముద్రములను దాటి ప్రాచ్యబోయి యీశిల్పసాంప్రదాయమున శోధను ఘటించుకొనిరి. సుప్రఅజాంతాచిత్రములయందునహితరావతీకళాసాంప్రదాయముయొక్క

కనిపించుచున్నవి. అమరావతీస్తూపమువంటి విస్తృతినీ, సౌందర్యముచుగల కట్టడము మరియొకటి ఎచ్చటను ఉండెయిండ్డదని కళావేత్తలయిన విజ్ఞులు ప్రశంసించియున్నారు.

అమరావతి అర్వాచీనమైన గ్రామము. క్రీ. శ. 1796లో నిది యొక చిన్న పల్లె. ఆయెట చింతపల్లి జమీందార్ గు శ్రీరాజా వెంకటాద్రినాయుడు కారణాంతరములవలన తన యునికి స్వీకామమునకు మార్చుకొని యీగ్రామము నభివృద్ధికి తెచ్చెను. అన్నివర్గములవారిని ఇదటకీ వచ్చి నివాసము లేర్పగచుకొనమని ప్రోత్సహించెను. అంతటినుండియు నిది కొంతకాలము అమరావతీపట్టణమయ్యెను. ఆజమీందారుల అధికారము షీఁగించినతర్వాత నిది నేటి పల్లెటూరుగ నిలచినది. పైన పేర్కొనిన మహాచైత్యము కాక ఈగ్రామమున అమరేశ్వరాలయము కలదు.

అమరవటీశంకరా

రేశ్వరాలయము విలక్షణముగ నున్నది. సాధారణముగ నితరాలయములలో భూమట్టమున వేదికయు, దానిపైన ఆరాధ్యమగు విగ్రహము నుండును. కాని అమరేశ్వరమున క్రింది యంతస్తు మూయబడి యున్నది. దానిపై భాగముననే ముఖమంటపము, సంతరాళమంటపమును, గర్భాలయము నున్నవి. గర్భాలయమునందు వేదికయు, దానిపైన పొడవైన చలవరాతి లింగము నున్నది. లింగము అగ్రతలమున మూరెడు లోతు గొయ్యికలదు. ఈనాడు కనిపించు లింగము ఆదిలో ప్రతిష్ఠింపబడినదికాదు. మొదటి లింగము భిన్నము చేయబడుటచే మరియొకటి ప్రతిష్ఠింపబడినది. కాని రెండవది మొదటిదాని అనుకరణమే అని యూహింప వచ్చును. ఆలయము యొక్క అడుగుభాగము మూయబడియుండుటను, లింగముయొక్క పొడవును, తదగ్రతలమున గల గుంటచుట్టి చూచి నిది మొదట నొక బౌద్ధస్థూపముగనుండి పిమ్మట నొక శివాలయముగ మార్చబడెనేమో అని సందేహము కలుగుచున్నది. ఈ ఆలయము మహాచైత్యమునకు సమీపమున ఉన్నది. ఇచ్చట నొక మహాచైత్యమున్నది. ఇది నిర్మాణమున నొక విధమున ఉన్నది. ఇచ్చట నొక సంతరాళమునందు సుందరముగ నిర్మితముగా నున్నది. ఇచ్చట నొక సంతరాళమునందు సుందరముగ నిర్మితముగా నున్నది. ఇచ్చట నొక సంతరాళమునందు సుందరముగ నిర్మితముగా నున్నది.

నుండి వేటికేవరకును మూసివేసి, ఈపైన మంటపపాకారాదులను నిర్మించి, వేటికపైని స్తంభముమీది చిత్రమును తీసివేసిచివోపైన వర్ణింపబడిన అమరేశ్వరాలయ మేర్పడును. ఇట్టిదే, ఇదేవిధముగ అనుమానమును కలిపించునదే గుంటూరునకు ఎనిమిదిమైళ్ళవూరమునందున్న చేబోలు గ్రామమునందలి భీమేశ్వరాలయము. అదియునుగాక గుంటూరు జిల్లా నరసరావుపేటవద్ద చేబెర్రగ్రామమున కపోతేశ్వరాలయ మున్నది. ఇది మొదట బౌద్ధుల చైత్యగృహము. పిమ్మట కట్టడమునకు యుంచి దానిమధ్యనుండి చైత్యమును తీసివేసి దానిస్థానమున నొక శివలింగమును ఎవరో ప్రతిష్ఠించిరి. ఇదే వద్దతి అమరేశ్వరాలయనిర్మాణమునందును అనుసరింపబడియుండుట అసంభవముకాదు. మరియు ఆంధ్రదేశమున క్రీ. శ. ౧వ శతాబ్దము వరకును బౌద్ధము ప్రబలముగ నుండెను. ఆమీద వైశిష్టిధర్మము ప్రబలి నది. క్రీ. శ. 7వ శతాబ్దిలో హ్యూన్ త్సాంగ్ అను చైనాయాత్రికు డీ ప్రాంతమునకు వచ్చునప్పటికే ఇచటి బౌద్ధ నిర్మాణములు చాలవరకును క్షీణావస్థలో నున్నట్లు తెలియుచున్నది బహుశః ఆ ప్రాంతముననే ఆ చలవ చైత్య మొకటి అమరేశ్వరముగ మారి యుండవచ్చును. ఇచటి మహాచైత్యమునకు క్రీ. శ. 12, 13 శతాబ్దముల చక్కగ నుండెను.

విమలావతీగ్రామమునకు అరెమ్మల ధరణికోటయును గామమున్నది. పృథ్వీదేవియును, భాస్కర కుమారుడును, ధరణికోటయును, కోటయశవతియు పేరుండెను. ధరణికోట ౨౦౦౦ చుట్టుము. క్రీ. శ. 16వ శతాబ్ది.

366

నాటి కృష్ణరాయలు శాసనప-

కోటఅమలేశ్వరానకు విచే

అంతికుముందు దనా;

ధాన్యవాటి అనుపేర్లు క

సవశి తాబినాటి ఆచంద

కటమను పేరు కలదు

ఒక పల్లవప్రాకృతశి

అని మూర్తి ముస్

ప్రాకృతశాసనముల

రూపములు కనన

ప్రాచీనకాలమున

గ్రామములున్న

మను నొక న?

మగుచున్నది.

హ్వాంగు ధన'

ధానియనియ

యుండెనని

రించిన

కము క్క

సుమా

యుం

వెక

లును

అచ్చి

లును

రోజు

యుగ

వలన

చదర

కెప్ప

ధనక

వై త్యమున

శాసనముల

‘టి’ ప్రాముఖ్యము విశదముగా
చూపారు.

శ్రీకాకుళమును ప్రసిద్ధ
వసునకు ఆంధ్రవిష్ణు
నియు పేర్లు కలవు,
సము సిరిక, కొలను
బుకవలన నేర్పడిన
యు శ్రీక లేక శ్రీ
వాహనరాజు పెర
స. ఇటీవల “సార

- నా నె ము లు
వాహనరాజులలో
చున్న శ్రీమయు
పేర్కొనబడి
డు సారవా
ళకారణము
జు సిముకు
. ఇ తి ని
కు ఒకటి

గా నా
లమే
టరు
నాదిక
సన్నవి.
మ హా
ఆంధ్ర
తెలియ
గరము
ముగ
మహా
విష్ణుట
తరిఖు
తెలియ

పుత్రసాతకర్ణియను సాతవాహనరాజు ఈమహారాజులను నిర్మూలించి, యిశ్రావంతమునం తను జయించి పరిపాలించెను. అతడు జయించిన దేశములఁజేరిగల యొక నాసికశాసనము నందు ఆంధ్రదేశమునందలి యేభాగమును పేర్కొనబడలేదు. కాని అతని పతిత్వము నందున్న పర్యంతముల పట్టిలో తూర్పుకను కనుమలలోని మహేంద్రచకోరశ్రీనాథపర్యంతములు పేర్కొనబడియున్నవి. ఈపర్యంతముల కిటునటుగల ఆంధ్రదేశ మతనికి విజితము కానిచో పూర్వులనుండి సంగ్రహించినది కావలెనుకదా! ఆప్పుడు తుహారాజులు మహారాష్ట్రము నాక్రమించినప్పటినుండి గౌతమీ పుత్రుడు దానిని తిరిగి జయించినప్పటివరకును గల మధ్యకాలపు అతని పూర్వులు ఆంధ్రదేశముననే పరిపాలించియుండవలెనుకదా! ఈరాజైనను తన 18వరాజ్యసంవత్సరము ప్రాంతముననే పశ్చిమదిగ్విజయము చేసి యుండెను. అంతకు పూర్వ మితడును ఆంధ్రదేశమున పరిపాలించి యుండవలెను. అగుచో ఈరాజుల కేదైన నొకరాజుధాని ఉండియుండవలెనుకదా అట్టియోగ్యతకు ధాన్యకటకసగరము సర్వవిధములను తీగియున్నది. ఇటీవల నీనగరమున గౌతమీపుత్రుని చైత్రనాడెములు లభించుట ఈయాహను బలపరచుచున్నది. గౌతమీపుత్రుని కుమారుడగు పులోమావి పైరాను లేక ప్రతిపానపురమునుండి రాజ్యపాలనని ఒక ఆధారమున కలదు. ఇతనికి పూర్వము కొంతకాల మినగరము సాతవాహన ద్వీకొండరికి కేంద్రముగ నుండెనుట కాదని కలవు. కాని పులోమావి నవ సర్వవిధముల గౌతమీపుత్రుని వర్ణింపబడినాడనియును సమన్వయించి తుహ

రాజులు ప్రతిపానమును ధ్వంసముచేయుచు దురనియు, పిమ్మట దీనిని పులోమావి తిరిగి కట్టించి, యటనుండి పాలించుటచే నవనగర స్థాని అయ్యెననియు కొందరు చరిత్రులు ఊహించినారు. అప్పుడీనవనగరనిర్మాణమునకు పూర్వము పులోమావికిని ధాన్యకటకము రాజధానిగ నుండెనని చెప్పవచ్చును. గౌతమీపుత్రయజ్ఞశ్రీకి పిమ్మట సాతవాహనరాజులు మహారాష్ట్రమును కోల్పోయి ఆంధ్రదేశమునే పరిపాలించిరి. వారికి ధాన్యకటకమే రాజధానిగ నుండియుండును. సాతవాహన సామ్రాజ్యము చెల్లిపోయిన పిమ్మట కొంత కాలము విజయపురి (నాగార్జునకొండ) నుండి ఇత్యోకులును, అమీడ నాటకు శత్రుబ్రతుల కాలము పల్లవులు సీపాంతము నేరిరి. స్రావీన పల్లవుల యేలుబడిలో కడకము లేక కటకము అను ధాన్యకటకమున వార్షిప్రతినిధి యొకనుండెను. కాంచీపురము రాజధానిగ నుండెను. పల్లవులకు పిమ్మట సీపాంతమును ఏలిన తూర్పుచాళుక్యులకు వేంగీ, విజయవాడ, రాజమహేంద్రవరములు రాజధానులుగ నుండినవి. అందువలన ధాన్యకటకముయొక్క రాజకీయప్రాముఖ్యము తగ్గిపోయెను. క్రీ. శ. 12, 13వ శతాబ్దాలలో కోటవారిను రాజవంశీయులు ధరణికోట కేంద్రముగ నొక రాజ్యము నేర్పరచుకొని పరిపాలించిరి. అమీడ సీపాంతము కాకతీయసామ్రాజ్యమున చేరిపోయెను. అనంతరము కొండవీటిరెడ్ల ఏలుబడి వచ్చెను. ఆకాలమున ధరణికోట వారికి ముఖ్యముగ సీమాకేంద్రముగ నుండి రెడ్లకును వేలము వారికిని జరిగిన యుద్ధములకు రణక్షేత్ర మయ్యెను.

అమరావతిమహాచైత్యము కీర్తి పూరితమై ఊర్ధ్వార్ధమునాటికి ఉండినట్లు అందలి పార్శ్వచిత్రావళిచేత కనబడుచున్నది. దీని స్థాపనకు మహాదేవుడను శాతవాహన కారణమై యుండవచ్చునని వైన చెప్పియుంటిమి. అట్లే దీని అభివృద్ధికి సుప్రసిద్ధశాతవాహనాధ్యక్షుడు, అపరబుద్ధుడని ప్రసిద్ధునినందనవాడునగు ఆచార్యనాగార్జునుడు కారణమయ్యెను. హ్యూన్ త్సాంగు డక్షిణానలకు 300 లిల దూరమునందున్న ఒక కొండమీద ఆచార్యనాగార్జునునికొరెత్తె సాతవాహనరాజుకగు ఒక సంఘారామమును నిర్మించెనని వాసియున్నాడు. అమరావతిమహాచైత్యము చుట్టునుండిన ప్రాకారమును ఈశానాధ్యక్షుడు కట్టించెనని తారానాథుడు వాసి నాడు.

ఈయాచార్యుడు శ్రీపర్వతమునందలి తన విహారమున చిరికాలమునవసించి అచటనే మరణించెనని టిబెట్లోని గాథలు చెప్పుచున్నవి. సాతవాహనరాజులగు వాసిష్ఠీపుత్రపులోమాది, శివమకసాతకర్ణి, యజ్ఞశ్రీల ప్రశంస ఇచటి శాసనములలో కనిపించుచున్నది. హ్యూన్ త్సాంగు వ్రాతలలో నీస్తూపము ప్రశంసించబడినది. మంజుశ్రీమూలకల్పమును శాద్ధగ్రంథమునందు ఈచైత్యము జనధాతుధరమని చెప్పబడినది. గండవ్యూహమున నొక ముఖ్యమహాయానగ్రంథమునందు ధాన్యకటకమునకు సమీపమున నొక ఆరామమును, మాలాద్వజప్రవాహవిహారమును కలవనియు, అర్యమంజుశ్రీ అందునివసించి ధర్మబోధ చేసెననియు పేర్కొనబడినది. ఈస్తూపము చైత్యములను భిక్షుసంఘమువారిదని యిచటి శాసనములవలన తెలియుచున్నది. క్రమక్రమమున శాద్ధులలో క్రొత్తకొత్త

శాఖలు బయలుపడలి తుదకు శాక్తములొని వామాచారమువంటి శాఖ ఒకటి వచ్చినది. ఈసంఘారామములలో భిక్షువులొపాటు భిక్షుణీలు నుండుచుండిరి. ఈకారణమున కడపటిదశలో సాదవ్యసాసేల్యములకును, ఉన్నతజీవితమునకును అటపట్టులుగనుండిన ఈవిహారములు అవినీతికిని, అక్రమ ప్రవర్తనమునకును ఆకరములైనవి. ప్రజాదరము పోయెను. రాజాదర మసలే లేకుండెను. శాద్ధప్రాబల్యమును నశించెను. అందువలన విభిన్నభిక్షుణీలు మతాంతరము నవలంబించుటయో లేక స్థలంతరమున కేగుటయో జరిగి ఇచటి కట్టడములు పాడుపడి దిబ్బుదేరి పోయినవి. మహాచైత్యము దీపమాలికలతో శోభించిన విధమును, విహారములయందు ప్రబలిత అవినీతియు ప్రజావృద్ధయమున హత్తుకొని పోయి మహాచైత్యమును కప్పిన దిబ్బు దీపాలదిన్నెయనియు, తక్కినదిబ్బులు “లంజదిబ్బు” లనియు పేరందినవి.

చింతపల్లెనుండి అమరావతి గ్రామమునకు రాజా వెంకటాద్రినాయుడు తన యుని కిని మార్పువరకును ఇచట దిబ్బలుమాత్రమే ఉండినవి. ఆజమీందారు ఇక్కడ నొకసాధమును నిర్మించుచు రాళ్ళకొరకు చుట్టుప్రక్కల వెలికించెను. దీపాలదిన్నెయను దిబ్బలలో పెద్ద పెద్ద యిటుకలును, శిల్పములుగల చలవరాత్రుల పలకలు నున్నవని యెవరో చెప్పగ నిందు ధనమేమైన దొరకునేమోఅని దీనిని త్రవ్వించెను. పాత్రు ఏదియు దొరకలేదు. దొరకైన కొన్ని పలకలను పగులగొట్టి సున్నమున నిక్షిప్తమున ఒక చెరువుకు మెట్లు కట్టుకొని యోగించిరి. మరికొన్నిటిని శిల్పమున యాచార్యులకు అరగదీసి మహమ్మదీయ ఒక

మనీమలో గోడలలో చేర్చుకొనిరి. 1797లో కల్నల్ మెకంజీ అనునత డీ స్టా ప ము ను చూచెను. 1800లో సిబ్బందితో వచ్చి ఇతడు దీపాలదీపెను మరొకరిత త్రవ్వ కొన్ని పలకలను బందరుకును, కొన్నిటిని మదరాసుకల కత్తాలకును పంపెను. అందు కొన్ని లండను చేరినవి. మెకంజీ వదలిపెట్టిన వానిని గ్రామ స్థులు పయోగించుకొనిరి. 1800లో రాబర్టు గన్ అను బందరు కత్తెరు ఆనగరమున తన పేర కట్టబడిన పేట నలంకరించుటకు అమరావతినుండి కిరిపెద్ద చలవరాతిపలకలను తెప్పించెను. 1805లో అప్పటి మదరాసుగవర్నరు అమరావతి వచ్చి యిచ్చటి శిల్పములను చూచి వాటిలో కొన్నిటిని తనరాజధానికి పంపవలెనని కోరగా వానిని కృష్ణాకత్తెరు డా॥ అలెగ్జాండరు అను మిచనసీపద్ద బంధరులో దాచెను. ఈచలవరాతిపలకలను చూచి వ్యామోహితుడై ఆధార్వరు వానిలో మూడిటిని తాను దాచుకొని మిగిలినవానిని చన్నపట్టణము పంపుటకు ఇచ్చెను. 1809లో ఇది లండనుకు పంపబడి ఇండియామ్యూజియంలో ఉంచబడినది. 1882లో ఈధార్వరు మరణించిన పిమ్మట ప్రభుత్వమువారు అతనిభార్యవద్ద వానిని కొనుక్కొనిరి. 1845లో వాల్టర్ ఎలియట్ అను గుంటూరుకమీషనరు దీపాల దీపెను త్రవ్వి మరొకొన్ని పలకలు సంపాదించి మదరాసు పంపెను. మహా చైత్య ప్రాకారమునందలి భాగములును, మనోహర శిల్పశోభితములగు నీళకములును లండనుకు చేర్చబడి బ్రిటిష్ మ్యూజియం మేడమెట్లకు ప్రక్కన పిట్టగోడగ నమర్చబడినవి. 1876లో సూయల్ అమరావతిలో మరి కొంత ఖననము చేసెను. ఈవని బద్దవారిచేత

చేయించుటవలన చాలపలకలు ధ్వంసము చేయబడినవి. 1881లో బర్జెస్ ఇచ్చటికి వచ్చునప్పటికి స్తూపముండినచోట నొక పెద్దగొయ్యి మూతముండి, దాని కట్టడమునందలి రాము ఒక్కమైనను కనిపింపలేదు. సూయల్ త్రవ్వించి బయటపెయింపనివి 255శోలములుండినవి. దిబ్బలో మరియొకచోట ఖననము చేసి బర్జెస్ మరి 90పలకలను సంపాదించెను. ఇదియు మదరాసు చేర్చబడి రెండేండ్లు ఒక మూల పడియుండినవి. ఆమీద అందలి హాలులో నివి యెడో ఒకవిధమున అమర్చబడినవి. 1891లో అలెగ్జాండరు రీ అమరావతికి వచ్చి మరి 200పలకలను మదరాసు పంపెను. 1906-09లో మరొకరిత ఖననము చేసి మరి కొన్ని పలకలు సంపాదించెను. ఇవిగాక ఇతనికి ఇచ్చట చక్కని కంచుమిగిరాములు దొరికినవి. ఇవి దక్షిణాపథమునందరిటను దొరికిన కాంశ్యప్రతిమలలో ప్రాచీనతమములు. ఈవిధమున నీలమరావతీమహాచైత్యము దిక్కులేనివిడవలెనయి అందలి శిల్పములు ఎవరికిదొరికినవి వారు సంగ్రహింపగా పలుతావులకు చెదరిపోయినవి. అమరావతిలో మాత్రము పెద్దగొయ్యిని, దాని అంచున ఒక చిన్నశాలలో విరిగిపోయినవియు, ఎవరికిని పనికిరాకుండినవియు కొన్ని చలవరాతిపలకలు మాత్రము ఉన్నవి.

అమరావతిలోని ముఖ్యనిర్మాణము మహాచైత్యమని ఇదివరలో చెప్పియుంటిమి. ఏదైన నొకచోట పెక్కు చైత్యములుండి అందొకటి ముఖ్యమైనదయినప్పుడు దానికి మహాచైత్యమని వ్యవహారమేర్పడును. చైత్యములు శారీరకములనియు, ఉద్దేశికములనియు, పారిభోగికములనియు మూడువిధములు. ఇందు శారీర

కములు శరీరమునందలి అవశేషములమీద నిర్మింపబడినవి అమరావతీమహా నైత్యము బుద్ధుని అవశేషముమీద నిర్మింపబడినది. ఇచ్చట మొత్తము నైత్యమంతయు శిల్పింపబడిన చలవరాతిచలకలు దొరికినవి. వాని నుండి యీమహానైత్య మెట్లుండెడిదో ఊహింపవచ్చును.

ముందుగ నేలను సదును చేసి దానిమధ్య వలయాకారముగ మట్టి పోసి దానిని దిమిళా చేసిరి. ఇట్లు వరుసపైవరుసగ మట్టి పోసి దానిని గట్టిపరచుచు పోగా ఒక గుండ్రటి దిబ్బ యేర్పడినను, ఆదుర్భాగమున కొండ మున్నగు కొన్నిచోట్ల ఈవలయము మధ్య నుండి అంచులవరకును బండ్చిచక్రములో చుంచమునుండి అంచువరకును వచ్చు ఆకులవంటి సన్నని గోడలుండి వాటిమధ్యగలభాగము ఇటుకకంకరతోను, మట్టితోను పూడ్చబడి డిది. అమరావతిలో ఈవలయపు లోభాగ మెట్లుండెడిదో తెలియదు. ఈవలయాకృతికల భాగమునకు వేదిక అని పేరు. దీని యెత్తు 6 అడుగు లుండెను. చుట్టులత 521 అడుగులు. ఈవేదికకు అడుగునను పైనను అంచులు కట్టబడి యుండెను. ఈఅంచులును, వీని మధ్యనుండినభాగమునకూడ చక్కని శిల్పములుగల చలవరాతిచలకచే మలచబడెను. ఈవేదికమీద చుట్టును కొంతభాగము వడలబడి లోభాగమున తిరిగి వరుసలువరుసలుగ మేటి గట్టిచేయబడిన మట్టితోనో లేక చక్రపు ఆకులవంటి గోడలతోనో బొల్లించబడినగిన్నె ఆకారము వచ్చు అండము నిర్మింపబడినది. దీని చుట్టులత 435 అడుగులు. అండము అగ్రమున చతుర్భుజమో, చతుర్భుజమో అయిన కృత్రిమవర్తిక ఉండెను.

ఈహార్మిక మధ్యనుండి పైకి పోవు స్తంభ మొకటి యుండెను. దానిపైని చక్ర ముండెను. అండముపైన అడుగునుండి కొంతవరకును చలవరాతిచలకలు మలచబడినవి. ఆపైన కొంతపూరము శిల్పములు లేని చలకలును, పిమ్మట మరికొంతభాగము శిల్పచలకములును ఉండియుండెను. పైన ఉండిన హార్మికకూడ చక్కగ చెక్కబడియుండెను. మహానైత్యము చుట్టును సుందరమైన ప్రాకార మొకటి యుండెడిది. దీనికిని నైత్యమునకును మధ్య 30 అడుగుల భూలీసల ముండెడిది. అనాటి యాతికులు దీనిని ప్రవక్షిణాంధముగ నుపయోగించెడివారు. ఈప్రాకారము అడుగున ఒక అడుగు ఎత్తుగల అధిష్ఠానమును అరుగుండెడిది. దీనిపైన 9 అడుగుల ఒక అంగుళము ఎత్తుగల ఊర్ధ్వపుటములను నిలుపు స్తంభము లుండెడివి. వీనికడ్డముగ 3 అడుగుల 6 అంగుళముల వెడల్పుగల నూచులను అడ్డకమ్ములు మూడేసివరుస లుండెడివి ఈస్తంభములకు పైన 11/2 అడుగుల ఎత్తున మడుగువలె గోడుగనుండిన ఉన్నీవముండెను. నిలువు స్తంభములమధ్య కొట్టబడిన కంఠలగుండా అడ్డకమ్ములు వార్చబడినవి. అన్నీ ఉన్నీవపు అడుగుభాగమున చెక్కబడిన కంఠలతోనికి నిలువుస్తంభముల అగ్రములు అమర్చబడినవి. ఈప్రాకారము వెలుపలి నైపు 13 అడుగులును, లోపలి 10 అడుగులును ఎత్తు కలిగియుండెను. ఈప్రాకారమున నాలుగు దిశలను భూమి లుండెను. ఇచ్చట ప్రాకారమున కడ్డముగ కోణమేర్పడునట్లు రెండునైపులను రెండుగోడలుండెడివి. ఇవికూడ ప్రాకారమువలెనే 22 ఊర్ధ్వపుటములతోడను, 63 సూచులతోడను నిర్మింపబడెను. ఈగోడముందు 3 నిలువుస్తంభ

భూమిలును వానికడ్డముగ 12 సూచులును రెండువైపులనుండి యీస్థంభాగ్రములమీద సింహములు నుండెడివి. ఈవిధమున ప్రాకారమున నలుదిశలను నాలుగు సింహద్వారములుండెడివి. ఈద్వారముల వెడల్పు 26 అడుగులును, లోతు 16 అడుగులు నుండెను. లోపల వైత్యవేదికికు ఈద్వారములకెదురుగ కొంచెము ముందుకు చొచ్చుకొని వచ్చునట్లు నాలుగువైపులను నాలుగు దిక్కులుండెడివి. ఈదిక్కులలో నొక్కొకదానిమీద ఐదేసి వంటెన మొత్తము ఇరువది ఆయకస్తంభములుండెడివి. ఈస్తంభముల అడ్డోభాగము చతుర్దశముగను, మధ్యభాగ మెనిమిది ముఖములు కలదిగను అగ్రము అర్ధవలయాకారముగను ఉండును. ఇట్లు 192 అడుగులవ్యాసమును, 600 అడుగుల చుట్టుకొలతను, కలిగిన ప్రాకారముతోను, 162 1/2 అడుగుల వ్యాసమును, 100 అడుగుల యెత్తును కలిగిన వైత్యముతోను మొత్తముమీద 16,800 అడుగుల వైశాల్యముగల సుందరశిల్పనంపదతోను ఈఅమరావతిమహావైత్యము అనుపమమగు కట్టడమై యుండెను.

ఈమహావైత్యమునందలి పైన పేర్కొనబడిన అన్నిభాగములును మనోహరములగు చిత్రములతో శోభించుచుండెడివి. వైత్యము చుట్టుచుండిన ప్రాకారముయొక్క వెలుపలి భాగమున అట్టడుగుననుండెడి అధిష్ఠానమును అంచులోగల రాశ్యమీద సింహములు, ఏనుగులు, ఎద్దులుమున్నగు జంతువులు జవముతో పరిగెత్తుచున్నట్లు చిత్రింపబడినవి. మధ్యమధ్య హస్త్యజనకముగల అవస్థలలో బాలురు చెక్కబడినారు. ఈఅధిష్ఠానముమీదగల ఊర్ధ్వపుటములను నిలుపుస్తంభములమీద, అడుగున

నొక అర్ధకమలము, దానిమీద నొక కథాదృశ్యము, ఆమీద పూర్ణకమలము, ఆపై విమరియొక దృశ్యము. అగ్రమున మరియొక అర్ధకమలము నున్నది. రెండేసి స్తంభములకు మధ్యగల మూడువరుసల అడ్డుకమ్ముల మీదను పూర్ణకమలములు కలవు. ఈస్తంభములమీదనున్న ఉష్ణీమమును మదురుమీద కెరటములవలెనున్న పుష్పమాలిక కలదు. ఈమాలిక పైకి వంపుతిరిగినచోట దానిని భుజముపై మోయుచున్నట్లున్న మనుష్యులును, అది క్రిందికి వంగినచోట ఆవంపుపై నబోదివృక్ష, ధర్మచక్ర, త్రిరత్న, నాగయత్ర చిత్రములును కలవు. ఈప్రాకారము లోభాగమున నేలమట్టము వెలుపలికంటెను 3 అడుగుల ఎత్తైనది. నేలమట్టమునుండియే విలువు స్తంభముల అడుగునగల అర్ధకమలము కలదు. ఆమీద నొక దృశ్యము జాతకధలలోనిదో, బుద్ధజీవితములోనిదో ఉండును. దీనిపైన వెలుపలివైపున ఇదే సానముననుండు పూర్ణకమలమునకు బదులుగ నీవైపున పూర్ణవలయమున్నది. ఈవలయమునం దొక జాతకకథ శిల్పింపబడియుండును. దానిపైన అర్ధకమలముండును. రెండేసి స్తంభముల మధ్యగల మూడు అడ్డుకమ్ములలో మధ్యదానిమీద నొక పూర్ణవలయమునం దొక జాతకకథ ఉండి తక్కిన రెండుకమ్ములమీదను పూర్ణకమలము లుండును. ఉష్ణీమముమీది జాతకములతోని కథలో, బుద్ధజీవితమునందలి ఘట్టములు చెక్కబడియుండును. మహావైత్యము అట్టడుగున వేదికక్రిందిభాగమువ చెక్కని అంచు కలదు. దానిమీద వడిగా పరుగెత్తుచున్న సింహములవరుస మనోహరముగ చిత్రింపబడినది. ఈఅంచుమీద 6 అడుగుల

ఎత్తును 11² అడుగుల మందమును గల శిల్పఫలకములు వైత్యముచట్టము ఉండవలసి వీనిపై సర్వాంగసుందరముగ వైత్యము చెక్కబడియున్నది. ఇట్టి రెండేసి వైత్యఫలకములకు మధ్య నన్నని పలకలున్నవి. వీనిపై ధర్మచక్రమో, బోధివృక్షమో, వైత్యమో అగ్రమునగల స్తంభములు చెక్కబడియున్నవి. ఈస్తంభములమీదను, వైత్యఫలకములమీది ఆయాస్తంభముల క్రిందిభాగమునను జాతక కథలో బుడచిత్రములో ఉండును. ఈవేదికా ఫలకముల అగ్రభాగమున వెడల్పుయిన అంచు కలదు. ఇది అడుగు అయిదువిభాగములుగ నున్నది. అందు పై విభాగమున పుష్పములును, రెండవదానిలో గోడయు, మూడవదానిలో పరుగెత్తుచున్న సింహపరావావృషభోష్ఠములును, నాలుగవదానిలో గూళ్ళును, ఐదవదగు అట్టకుగుభాగమున శాసనములును కనిపించుచున్నవి. ఈవేదిక వెనుక అండము కలదు. ఈఅండము అడుగు అంచునుండి దీని మధ్యగల పార్శ్వకవరకును చుట్టునుగలభాగము ఏడువిభాగములుగ లున్నది. అట్టకుగు విభాగమున బోధివృక్షములో లేక పూర్ణకుంభములో వరుసగ చుట్టును ఉండును. దానిపై నుండు రెండవవిభాగమున ధర్మచక్రములును, మూడవదానిలో వైత్యములును, నాల్గవదానిలో సింహములును, అయిదవదానిలో తిర్రుల్లిచిన్నామును ఉండును. ఆరవవిభాగమునం దేశిల్పమును లేక శూన్యముగ నుండును. దానిపై న పుష్పమాలికయు అందండు మనుష్యులయొక్కయు, జాతకబుద్ధగాథలయొక్కయు చిత్రము లుండును. ఈఅండము మధ్యనుండు పార్శ్వక చతురముగనో చతుర్దశముగనో ఒక పెట్టెవలె నగిషీచనికలిగి యుండును.

ఇట్లు మహావైత్యముమీదను, ప్రాకారముమీదను చేలకొలిచి మహాహారములగు శిల్పములు చెక్కబడియున్నవి. ఇవిగాక విశిషటకలమీద శిల్పింపబడిన కొన్ని విగ్రహములు కూడ అమరావతీలో దొరకినవి. ఇందు బుద్ధుని ప్రతిమ మిక్కిలి ముఖ్యమైనది. ఇది ఉత్తరదేశమున గాంచనగు విగ్రహములకు భిన్నముగ నుండి కొన్ని ప్రత్యేకలక్షణములను కలిగి యున్నది. మరికొన్ని యశ్వలవిగ్రహములు దొరికినవి. కొన్ని బుద్ధపాదములు చెక్కిన పలక లున్నవి.

శిల్పములును, నిగిషీలునేకాక ఈమహావైత్యముమీద పెక్కు శాసనములును కలవు. ఈశాసనములు బ్రాహ్మీలిపిలో, ప్రాకృత భాషలో చెక్కబడియున్నవి. తరువాతకాలపు దేవాలయములలో ఆయాఆలయములకు చేయబడిన దానములను తెలుపుటకును, వానిలోని స్తంభమంటపగోపురాదుల నిర్మాణమును తెలియచేయుటకును తిరువాతకాలపు వారు శాసనములను చెక్కించినట్లే ఈమహావైత్యమునందలి వివిధభాగములను చెక్కించి దానము చేసిన దాతలును వారివారి పేర్లను, చేసినదానములను ఆయాశిల్పముల అంచులమీద చెక్కించెడివారు. ఈ అమరావతీ ప్రాకృతశాసనములు అట్టిదానశాసనములే. ఈశాసనములలోని అక్షరములలో అనేక శబ్దము లున్నవి. అవి ఒక్కొక్కకాలమున నొక్కొక్క విధముగ నుండును. ఈశాసనాక్షర విన్యాసమునందలి శబ్దములనుబట్టియే ఇవి క్రీ. పూ. 200 క్రీ. శ. 250 వఱకు చెక్కబడినవని నిశ్చయించుటకు వీలు కలుగుచున్నది. ఈశాసనములున్న శిల్పములును ఆయాకాలములవే కావలెను. లిపిశబ్దమున కనుగుణ్య

ముగ శిల్పములందును శేదము కనవచ్చుచున్నది. అందువలన నీమహావైత్యముయొక్క నిర్మాణము నాలుగు కాలములలో నాలుగు దశలలో జరిగెననియు తెలియనగుచున్నది. ఈశానములలో చాలభాగము యాత్రికులు, భక్తులు వేయించినవి. అందుకొన్ని మాత్రము వాసిష్ఠీపుత్రపులోమావి, శివమత సాతకర్ణి, గౌతమీపుత్రయజ్ఞశ్రీ అను ముగ్గురు సాతనాహారాజులను పేర్కొనుచున్నవి. పాకోటక అను తెగపేరు ఒకశాసనమున కలదు. ఇది వాకాటకశబ్దము కావచ్చును. అగుచో నిది చరిత్రప్రసిద్ధముగు వాకాటకరాజవంశపు పేరు అగును.

అమరావతీమహావైత్యము అందువారికిని శాసనములమూలమునను, అందలి శిల్పములలోగల పరస్పరశేదములమూలమునను, ఈ శిల్పములను ఇతరస్థలములలో గాంచనగు శిల్పములతో సరిపోల్చుటవలనను నాలుగు వివిధకాలములలో నిర్మింపబడినది తెలియనగుచున్నది. ఇందు మొదటిదశ క్రీ. పూ. 200 ప్రాంతపుది. ఈకాలమున నిర్మింపబడిన శిల్పములు మోటుగను, సరేతములలోకూడి నవిగను ఉండి శిల్పి బహునియమములకు లోనై వర్ణించెనని చూపుచున్నవి. రెండవ దశ క్రీ. శ. 100 ప్రాంతపుది. ఈకాలపు శిల్పములలో మునుపటికంటె అభివృద్ధియు, సౌందర్యమును, శిల్పియొక్క స్వేచ్ఛావృత్తియు గాంచనగుచున్నది. మూడవదశ క్రీ. శ. 150 ప్రాంతపుది. నాలుగవదశ క్రీ. శ. 200-250 కాలపుది. ఈదశవటి రెండుదశలయందును శిల్పి తనకౌశలము సపారముగ చూపినాడు. మహావైత్యమున అంతకు పూర్వముండిన నిరాడంబర శిల్పములకు బదులుగా వైభవో

పేతములగు శిల్పములను మలచుటయేగాక నాటి ఆంధ్రశిల్ప లీకాలమున మహాజ్ఞులమును, నిరుపమునుఅనున వైత్యపాకారమును నిర్మించిరి. అమరావతీశిల్పములలోనెల్ల ఎక్కువభాగము మూడవదశలో నిర్మింపబడినవి. ఇవి అన్నింటికంటెనుకూడ మనోహరములైనవి. అమరావతీశిల్పసాంప్రదాయమున కివి ఉత్తమోత్తమ నిదర్శనములని చెప్పవచ్చును. ఈశిల్పములలో చాలభాగము మహావైత్య ప్రాకారమున బిగింపబడినవి. ఈప్రాకారము ఒకసాతనాహారచక్రవర్తి ఆదరప్రోత్సాహములతో ఆచార్యునాగార్హునిని పర్యవేక్షణలో నిర్మింపబడినది ఐతిహ్యము. ఈశిల్పముల సౌందర్యము ఆచక్రవర్తియొక్క, ఆచార్యునియొక్క మహత్వమునకు తగియున్నది.

ఇ చ టి శిల్పములు బహువిధములైనవి. వీనిలో పూరిగూడినెలు మొదలు మహాప్రాసాదములవరకునుగల అనేకవిధముల వాస్తువులున్నవి. శిలావేదికలు మొదలు శోభాయమానములగు మంటపములవరకునుగల విశ్రమస్థానము లున్నవి. బహువిధములగు నదీనదములును, వృక్షలతాగుల్మములును, జలచరపక్షి జంతుజాలములును, అన్నిశ్రేణులకును చెందెడి మానవజీవితమునందలి దృశ్యములును, యక్ష కిన్నరగరుడాదులును, దేవతలును, స్త్రీపురుష బాల బాలికలును, కుబ్జవామనాదులును, కల్పితజంతువులును, ఘోరకముల బౌద్ధమత చిహ్నములును, వీనిలో గాంచనగుచున్నవి. కొన్ని శిల్పములు ప్రత్యేకముగ నొక చిహ్నమునో, ఒక వ్యక్తి నో, ఒకజంతువునో చూపునవి. కొన్ని కథాశిల్పములు. ఈకథాశిల్పములలో కొన్ని బోధనత్వంను పూర్వజన్మలలో జరిగిన వృత్తాంతములను చిత్రించు జాతక,

అవదాన శిల్పములు. మరొకొన్ని బుద్ధుని జీవితమునందలి వివిధఘట్టములను చూపు బుద్ధ శిల్పములు. ఈకథావస్తువులను చిత్రించుటలో నాటి ఆంధ్రశిల్పము ప్రశంసనీయమగు ఉపజ్ఞను, కళాకౌశలమును చూపినారు. అట్టి కథా శిల్పములు పైన పేర్కొనబడిన నాలుగుదశలలో నిర్మింపబడిన చెక్కడములందును గాంచనగుచున్నవి. వానిని ఆయానిర్మాణకాలముల ననుసరించి యీక్రింద వివరించుచున్నాము.

మొదటిదశ క్రీ. పూ. 200-100

ఈకాలపు శిల్పములు తరువాతవానితో సరిపోల్చి చూచినచో మోటుగను, ప్రారంభావస్థయందున్నట్లును కనిపించును. వీనిలో కనిపించు మానవాకృతులు కొయ్యబారి నట్లున్నవి. వాని చిత్రణమునందు సహజములగు వంపులును, భంగిమలును కనిపింపవు. అందువలన ఆయాసందర్భములలో ఆయాఅవస్థలలో చూడనగు మానవుల బొమ్మలు వికారములుగ కనిపించును. అవయవవిన్యాసమును మోటుగ నుండును. ముఖములు కళావిహీనములై మొద్దుపారి యున్నవి. పెదిమెలు తుట్టపెదిమలు. చేతుల వ్రేళ్ళు వంకరలు లేక కర్పివలె పొడుగుగ నుండును. ఆభరణములు ఎక్కడివక్కడ అనయవములకు అతికినట్లుండును. కాని ధరింపబడి సహజస్థితియందున్నట్లు కనిపించు పాదములుకూడ మొద్దుగనే ఉండి రెండుమడమలును ఒకదానికొకటి తగిలియుండి విననకర్పవలె విప్పకొని యుండును. బహువిధముల వామనలును, కుబ్జులు నీశిల్పమున గాంచనగుచున్నారు. మానవశిల్పములలోవలెనే జంతుశిల్పములయందును స్వబలమును, మోటులనమును గాంచనగుచున్నవి.

హాసలు మున్నగు పశులలో ఓవి, వేగము, లేడు. ఈకాలపు మనుష్యేతరశిల్పములలో ముఖ్యముగ గమనింపదగినవి రెండు కలవు. అందొకదానిలో బానకడుపులో, కురుచలయిన కాళ్ళుచేతులతో, సదున్న ముఖముతో, కిందకు పడుచున్నట్లును నుదురుతో చేటల వంటి పెద్దచెవులతో, నొకవిగహము కలదు. ఒకతోండము మాత్రము తగిలించినచో ఇది తర్వాతకాలపు గణపతివిగహమగును. కాననిది గజాననవిగహముయొక్క ప్రాధమికస్థితియని చెప్పవచ్చును. అట్లే పాపిటకెదురుగ అర్ధచంద్రాకృతిగల ఆభరణముతో, చేతులకు వలయములతో, కాళ్ళకు కడియములతో తొడలనుమాత్రము మూయు లాగువంటి అర్ధోరుకముతో ఒక కమలముమీద కూర్చొని కుడికాలు కొద్దిగను, ఎడమకాలు పూర్తిగను వంచి చేనితో తన్నిపెట్టి, ఒక మకరమునోటి నుండి ఒక పుష్పమాలను బలముగ లాగుచున్న స్త్రీ చిత్ర మున్నది. ఇది స్త్రీ లేక లక్ష్మీయొక్క బొమ్మఅని నిరూపింపబడినది.

ఈదశకు చెందిన శిల్పములు విశిషటకలమీదనో, స్తంభములమీదనో లేక ఉన్నెముమీదనో ఉన్నవి. వానియందు ఈక్రింది కథాదృశ్యములు చెక్కబడియున్నవి :—

మహాభినిష్క్రమణము :— ప్రపంచమునందలి దుఃఖమునుబాపి, మానవకల్యాణము సమకూర్చు నుద్దేశముతో సిద్ధార్థుడు ఒకనాటి అగ్రరాత్రమున కంటకమును తన గురమునెక్కి, చున్నుడను అశ్వరథమును తనతో తీసికొని ఇల్లు విడచి పోయి, నరంజరా నదీతీరమును చేరి, అచ్చట తన వేషభూషణలను తీసి వేసి గురమును, చున్నుని వెనుకకు వంచి వేసినని కథ. దీనికి జొద్దులు యహాభినిష్క్రమణ.

మని కేరు పెట్టిరి. ఆరుముఖములుగల ఒక స్తంభము అడుగున కుడివైపున ఈఘటము చెక్కబడినది. దృశ్యము పైవరులలో మధ్య నుండి కుడివరకును కెరటములు కలవు. వీని అందున నెరజరా అని నదిపేరు చెక్కబడినది. దృశ్యము మధ్య ఎడమవైపున నొక నగర ప్రాకారమును, దానిలోని ఒక ద్వారమును కలవు ఈ ద్వారము సాంచీద్వారమును పోలి యున్నది. ఈ ద్వారమునుదాటి ఒక గుర్రము ముందుకు పరుగెత్తుచున్నది. దానికి మందు లేన కుడిభుజముమీద అన్నియొక ఫలమును పట్టుకొని ఒక మనఃస్వర్గుడు పరుగెత్తుచున్నాడు. ఈ గుర్రము కంటకమును, ఈ మనఃస్వర్గుడు చున్నడు నని స్పష్టమగుచున్నది. ఈ కాలమున కింకను బుద్ధునివిగ్రహము శిల్పము లో నికి రాకుండుటవలన చున్నది భుజముమీది రాజ చిహ్నమగు ఫలమును బట్టి గుర్రముమీద గౌతము డున్నట్లు ఊహించుకొనవలెను.

మూరధ్వరము :— ఈ దృశ్యము క్రింద మరియొక దృశ్యమున్నది. అందు కుడివైపున నొక రాయి కలదు. దానిమధ్య నలుచదిర మైన మరియొక వస్తువున్నది. వీటికి కుడివైపున ఉష్ణివధారియైన ఒకవ్యక్తి నిలచి కుడిచేతితో చిన్న చతురమువంటి వస్తువును పట్టుకొని చున్నాడు. ఈ పెద్దచతురము అడుగున దీన వదనయై కూర్చొని ఒక స్త్రీ విచారింపుచున్నది. ఆమెకు ఎదురుగ మరియొక స్త్రీ చాలాభంగిమములో నిలచియున్నది. ఈ స్త్రీలముయొక్క సమన్వయమునుగూర్చి పండితులలో అభిప్రాయభేదమున్నది. కాని ఇది మూరధ్వర ణఘటమని తోచుచున్నది. చతురములలో చిన్నది బుద్ధుని ఆసనము. పక్కనున్న ఉష్ణివధారి మూరుడు. ఎదురుగ

నాట్యముచేయుచున్నది అతని కూతురు. బుద్ధుని ఏకాగ్రతకు భంగము కలిగింపబట్టకై ఆమె చేసిన యత్న మినాట్యము. తన యత్నము విఫలమగుటచే విచారింపుచు కూర్చొనిన స్త్రీవ్యక్తియు ఆమెయే.

అశ్రువిద్యార్థదర్శనము :— అదే స్తంభము మీద మరియొక దృశ్యమున్నది. పైభాగమున ముందుకు వాలియున్న కప్పను, దాని పైన సూక్ష్మప్రాకారమువంటి పిట్టగోడయుగల దాబ్బులును ఉన్నవి. దాని ద్వారమున కెదురుగ చతురస్రముగు ఫలకము నిలు ఇద్దరును, అటు ఇద్దరును పట్టుకొని నిలచియున్నారు. వీరికి ఎడమవైపున కుడిచేత నేదియో వంకరిగనున్న వస్తువును పట్టుకొని, ఎడమ చేతిని పైకి మోచేతివద్ద వంచి యెత్తి, కుడికాలు లిన్నగు ఎడమకాలు మోకాళ్ళ వద్ద వంచియు నిలచిన ఒక మనఃస్వర్గుడైనాడు. అతని కాళ్ళమధ్య ఖండము వ్రేలాచుచున్నది. ఇది బాణవిద్యార్థదర్శనము కావలెను. దీనికి సంబంధించిన కథాభాగ మిది. గోపుడను నరేనికి సౌందర్యవతియగు కుమార్తె ఉండెను. అతడు ఆమెను విజ్ఞానమునను, ధనుర్విద్య యందును అందరిని మించినవానికే యుచ్చి వివాహము చేసెదనని చెప్పెను అంతట ఆసందుడు, దేవదత్తుడు, సుందరనందుడు, దండపాణి, సిద్ధార్థుడును పోటీకి నిలచిరట. విజ్ఞానపరీక్ష అయినపిమ్మట ధనుర్విద్యాపరీక్ష జరిగెనట. అప్పుడు ఒక ఇనుపభంకా గురిగా ఏర్పరుపబడినట సిద్ధార్థుడు దానిని అందరికంటెను దూరమున నుంచుకొని సింహహనువుయొక్క ధనస్సును, ఇతరులు ఎత్తలేనిదానిని, తీసికొని దానికి బాణము సంధించి వదలగా అది అయినపథంకాను దూసుకొని పోయి వీడు

తాళవృక్షములను మొదలులలోనికి నరికివేసి నట. ఈకథ శ్రీమద్రామాయణములోని శ్రీరాముడు శివధనుర్భంగమును, సప్తతాళ భంజనమును చేయుటను స్మరింపచేయు చున్నది. ఈకథనుబట్టి పైదృశ్యములో ఎడమ వైపున నిలచినది సిద్ధార్థుడనియు, మధ్య చితు ర్ద్రుముగ నున్నది ధంకా అనియు, దానిని పట్టుకొనినవారు పైన పేర్కొనబడిన నలు గురు యువకులు ననియు ఊహింపవగును.

జటిలగర్భభంగము :— ఈదృశ్య మొక శిల్పఖండముమీద నున్నది. ఇందు పైభాగ మున అడుగను నిలుపుగను గీతలుగల బండ్ డిన్నది. దానిచుట్టును చేతులు జోడించి నమ స్కరించు జూకొప్పినధారు లు న్నారు. మధ్యలో నొకడు నిలిచి రెండుచేతులును తల పైకి ఎత్తి నమస్కరించుచున్నాడు ఈదృశ్య మునకు సంబంధించిన కథ మిక్కిలి రసవంత మైనది. ఉరువెలమను గ్రామమువద్ద నొక యాశ్రమమునందు కశ్యపుడను జటిలు డుం డెను. అతడు నతని శిష్యులు నెప్పుడును యజ్ఞ యాగాదులను చేయుచు జనుల గౌరవాదర ములకు పాత్రులుగ నుండెరి. ఒకసారి బుద్ధు డీయ్యూశ్రమమునకు వచ్చి యుండెను. ఒక రాత్రి కశ్యపుని అగ్నిగృహమున కొక మహా నాగము వచ్చెను. దానిని చూచి అందఱును భయపడిరి. బుద్ధుడు దానిని వశపరచుకొనెను. ఎల్లరు నతనిని మహాత్ముడని పొగడిరి. కశ్య పుడుమాత్రే మతడు తనకంటెను గొప్పవాడు కాదనెను. పిదప బుద్ధు డీయ్యూశ్రమము వ్రక్క నొక తోటలో కొన్ని రోజు లుండెను. ఒక రాత్రి లోకపాలురును, ఒక రాత్రి ఇందు డును, మరియొకరాత్రి బ్రహ్మయు నతనిని చూడవచ్చిరి. ఈమూడుసమయములందును

పరిసరమంతయు పగటివలె ప్రకాశవంత మయ్యెను. ఇదిచూచి కశ్యపుడు ఇగమీదట బుద్ధుడవచ్చటనుండినచో తనగౌరవము తగ్గి పోవునని అనుకొనెను. ఇది కనిపెట్టి బుద్ధు డు తరతరుడేకమునకేగి భిక్షుటనము చేసి వచ్చెను. బుద్ధుడు తనమనోగతమును తెలిసి కొనెనని యెరిగి కశ్యపు డాశ్చర్యపడెను. ఒక నాడు బుద్ధుడు తనవస్త్రము నుతుకుకొనవలె నని అచుకొనగా శక్రకుఢాక చెరువు నిర్మించి, బట్టలుతుకు రాముని కలిపించి యిచ్చెను. బుద్ధుడు చెరువునుండి వచ్చుచుండగా పక్క నున్న కకుడవృక్ష దేవత అతనికి ఊతరుగ నొక కొమ్మను వంది యిచ్చెను. ఇంకొకసారి బుద్ధుడు జంబూవీధిమునుండి జంబూఫల మును తవలింశ్చర్మమునుండి పారిజాతకుసుమ మును తెచ్చెను. అయినను కశ్యపుడు విచ ముగ్ధుడు కాలేదు. అంతట బుద్ధుడు కశ్యపుని శిష్యుల గొడ్డలులు కట్టలను చరకకుండగను, అగ్ని మండకుండగను చేసెను. శిష్యులు చలి కాలమునందు రాత్రిలు నిరంజనదిలో స్నానముచేయుచు చలిలో బాధపడుచుండగ బుద్ధుడు అయిదుమందలకలశముల వేషిసీసృ స్పర్షించి యిచ్చెను. ఒకసారి అకాలమున పెద్దవర్షము కురిసి చుట్టుప్రక్కల నేలలం తయు జలమయమై పోయెను. బుద్ధుడు నిల చిన చోటుమాత్రము పొడిగ నుండెను. అతడు నీట పడిపోయెనను భయముతో కశ్యపు డొక పడవచేసకొని వచ్చెను. బుద్ధు డంతట ఆకాశమున కెగిరి అందుండి పడవ లోనికి దిగెను. ఈపైని వివరముగై కశ్యపు డతనికి శిష్యుడయ్యెను.

అంగులిమాలిని కథ :— ఈదృశ్యమున మధ్యలో క్రింద బుద్ధపాదములును దాని

మెనుక అగ్నిమన తిగిత్తుచిహ్నముగలిగి మంటలువచ్చుచున్న స్తంభము నున్నది. దానికి కుడిపక్కగా ఖడ్గహస్తజైన మనుష్యుడొక డున్నాడు. ఎదుటివైపున తలపైన ఒక ఘటముగల స్త్రీ ఉన్నది. కొంచెముక్రిందుగ నొకమనష్యుడు మోకాళ్ళమీద కూర్చొని బుద్ధవాదములకు నమస్కరించుచున్నాడు. ఈ మనష్యుడు అంగులిహాలుడను నతడు. అతడు ఒకప్పుడు తనతల్లిని చంపబోగా బుద్ధుడడడు మచ్చెను. అంగులిహాలుడు పశ్చాత్తేవుడయ్యెను. ఇది ఈదృశ్యమునందలి ఐతిహ్యము.

బుద్ధానిశేషములకొరకు జరిగిన తగవు :- ఈదృశ్యము నాలుగుభాగములుగ నున్నది. మొదటిదానిలో ఒక పురుషుని రెండు చేతులు మ్రాతము కలపు అవి ధనుస్సున బాణము నెక్కుకెట్టుచున్నట్లున్నది. రెండవభాగమునందొక స్త్రీ కూర్చొని వీణవాదించుచుండ మరెయొక స్త్రీ నాట్యము చేయుచున్నది. నాల్గవదానిలో అనేకమంది కేతనములు తీసికొని పోవుచున్నారు. రాజచిహ్నములతో ఒకపురుషు డేనుగు నెక్కి పోవుచున్నాడు. నాల్గవదానిలో ఒకడు రెండు చేతులతో బాణములు గుచ్చుచున్నాడు. ఈదృశ్యమునకు సంబంధించిన కథ ఇది. బుద్ధుడు మరణించినపిమ్మట నొక కరుణాజనకముగు నాట్యము జరిగినట, సంస్కారమున పిమ్మట అతని అవశేషములకై ఏడు తెగలవారు తిగవులాడిరట. అందు ములులనువారు ఆలవశేషములను గైకొని తమ నగరమున కేగి దానిని బాణములతో ఎర్రవేయకొరట. దృశ్యమునందు గీతనృత్యము లున్నవి. ధనుర్వాణములు తగవుకు చిహ్నము. పైన బాణములు

గుచ్చుట నగరరక్షణకు చిహ్నము. ఇది చక్కని సృజక (Suggestive) శిల్పము.

ఇతరశిల్పములు :- ఈకథాశిల్పములు కాక ఈదశలో చెక్కబడిన యక్ష, వామన, కుబ్జ, యక్షీ, కిన్నెర, వృక్షైత్యములయొక్కయు, బుద్ధపాదములయొక్కయు, హంసలయొక్కయు, మనుష్యులయొక్కయు, సింహములు, ఏనుగులు, ఎనులుమున్నగు జంతువులయొక్కయు బొమ్మలును, పుష్పమాలికలును తిగిత్తుములును వైత్యములయొక్క ప్రాచీన ప్రాకారభాగములమీద చెక్కబడినవి ఎన్నియో దొరికినవి.

రెండవదశ కీ. శ. 100 ప్రాంతము.

ఈదశలోని శిల్పములు ముందువానికంటెను పరిణాతములై కళాకాశలమును చూపుచున్నవి. మానవవృక్షములకొద్దయ్యెడక భంగిమములలో కనిపించుచున్నారు. చిత్రములు చాలభాగము సహజములుగనున్నవి. వేషభూషాదులును రంజకములుగ నున్నవి. బుద్ధుని చూపవలసినచ్చినట్లు సంగీతములే కనిపించుచున్నను, రెండుసలములలోమాత్రమే మతని విగ్రహమున్నది. స్త్రీల చిత్రములు పూర్వముకంటెను చక్కగ నున్నవి ఈశిల్పములన్నియు వైత్యవేదకలో మలచబడిన స్తూపఫలకములమూద నున్నవి. ప్రాయశముగ ఈశిల్పములలో మొదటిదశ లక్షణములు కొన్నియు, తరువాతిదశలలక్షణములు కొన్నియు కనిపించుచున్నవి.

ఈదశలో చెక్కబడిన శిల్పములలో నీ క్రిందివి ముఖ్యములు.

మాయాదేవిలగ్నిపేకము :- ఈదృశ్యము ఒక వేదికాఫలకమున చెక్కబడినది. ఇందు

ఎడమపైపున నొక వృక్షమున్నది. క్రింద తామరపువ్వులుగల కొలను కలదు. దాని ప్రక్కన ఒక స్త్రీ కలశముతో నీరు పట్టుకొను నట్లున్నది. దృశ్యముమధ్య నొక స్త్రీ ద్విభంగిలో కుడికాలు కొంచెముగ వంచి నిలచి, ఎడమచేతితో వ్రేలాడుచున్న కేశములను పట్టుకొని, కుడిచేతితో తల దువ్వుకొను చున్నది. ఆమెవెనుక నీటిని క్రింద పోయి చున్నట్లు కలశమును పట్టుకొని ఒక స్త్రీ నిలచి యున్నది. ముందు ఒక స్త్రీయును, ఎడమ ప్రక్కన మరి యిద్దరు స్త్రీలును నిలచి యున్నారు. ఈదృశ్యమునకు సంబంధించిన కథ ఇది — ఒకప్పుడు కపిలవస్తనగరమునందు కొక ఉత్సవము జరిగెను. అందు కడపటి రోజున ఘడ్డిదనుని భార్యయగు మాయాదేవి స్నానము చేసి, చక్కగ నలంకరించుకొని మంచముమీద పండుకొనెను. కొంతసేపటి కామె కొక స్వప్నము వచ్చెను. అందు నలుగురు లోకపాలకు లామెను అమంచములోనే తీసికొనిపోయి హిమాలయములలో నొక సాల వృక్షముక్రింద దింపిరి. పిమ్మట దిక్పాలకుల భార్యలు వచ్చి అకొత్త సరస్సునందలి జలములను తెచ్చి, ఆమెకు స్నానము చేయించి, వేషభూషణతో అలంకరించిరి. ఆమీద నామె నొక మహాప్రాసాదమున బంగారుమంచము మీద పండుకొనబెట్టిరి. అప్పుడు కమలహస్తుడై బోధిసత్వుడచటికి వచ్చి, మూడుసార్లు ఆమెకు ప్రదక్షిణాము చేసి ఆమె గర్భమున ప్రవేశించెను. ఈకథను బట్టి దృశ్యమున కేశ సంకల్పణము చేసికొనుచున్న స్త్రీ మాయాదేవి అనియు, ఆమెచుట్టుచున్న నలుగురు స్త్రీలును లోకపాలకు భార్యలనియు, కలశముతో నీరు ముంచి పోయిచున్న స్త్రీ ప్రక్క

నున్న అకొత్త సరస్సునుండి ఆజలమును తెచ్చెననియు నూహించవచ్చును. ఇది చక్కని స్ఫురణచిత్రము.

మారప్రలోభము :— ఇదియు నొక వేదికాఫలకము మీదనే ఉన్నది. దృశ్యమున మధ్యభాగమునందు బోధివృక్షముక్రింద నొక వేదికమీద కుడిచేయి అభయముద్రలో నుంచి గౌతముడు కూర్చొని యున్నాడు. అతని వెనుక రాతివలయ మున్నది. కుడిపైపున వేష భూషాలంకృతుడైన పురుషుడు న్నాడు. ప్రక్కన సౌందర్యవతియగు స్త్రీ లీలగా నిలచి యున్నది. పురుషునిపైని ఖడ్గహస్తాడై ఒక వామను డున్నాడు. బోధివృక్షముక్రింద తపశ్శ్రమనుండగా మారుడు తన పుత్రికలను ప్రదర్శించి అతనిని వ్యామోహితుని చేయ ప్రయత్నించెనని వితివృత్తము. ఈదృశ్యమునందలి పురుషుడు మారుడు, స్త్రీ అతని కూతురు. వామనుడు నమస్కరించుచుండుట గౌతముని విజయమును సూచించును. ఇదియు నొక స్ఫురణ శిల్పము.

బుద్ధకథాశిల్పము :— ఇది యొక పెద్ద పలకమీద చెక్కబడిన దృశ్యముల వరుస. అడుగువరుసలో సిద్ధాధుని మహాభిషిక్తుమణి మున్నది. ఎడమపైపున నొక నగరద్వారమును, దానిముందర నొక తోరణము నున్నది. ఈ తోరణము సారవీధ్యాల ములను పోలి యున్నది. ఈతోరణములోనుండి యొక గుర్రము ముందుకు పరుగెత్తి పోవుచున్నది. దానిముందు ఇద్దరు పరుగెత్తుచు నొకడు వెనుకకు తిరిగి అంజలిఘటించియు, నింకొకడు కుడిప్రక్కకు తిరిగియు గుర్రమును చూచుచున్నాడు. గుర్రమువెనుక ఎడమప్రక్కగ దానిపై శత్రుమును పట్టి వెంట పరుగెత్తు

చున్నాడు. పైన ఇద్దరు ఎగురుచున్నారు. అందొకడు నమస్కరించుచున్నాడు. రెండవవాడు కుడిచేతిని మోచేతివద్ద వంచి పైకెత్తి, ఎడమచేతిని అటులే యెత్తి ప్రేళ్ళ మీద బొచ్చవంటిదానిని పెట్టుకొనినాడు. దీనికథ మహాభినిష్కాము. చన్నునితోకూడి, కంటకమను గుర్రముమీద ఇల్లు వెడలి పోయిన సిద్ధార్థుడు నెరంజరానదీతీరమును చేరి, అచ్చట లేన యుష్ణీషమును వేషభూషణులను త్యజించెను. అతని యుష్ణీషము నొక గంపలో పెట్టుకొని దేవతలు దానిని స్వర్ణమునకు తీసుకొనిపోయి రట. దృశ్యమునందలి ద్వారము కపిలవస్తు నగరద్వారము. ఛత్రము పట్టువాడు ఛన్నుడు. ఛత్రము బుద్ధునికి సంకేతము. గుర్రము కంటకమ. ముందు పోవువారు దేవతలు. పైన ఎగురువారు యక్షులు కావలెను. అందు ఒకని చేతిప్రేళ్ళమీదగల బొచ్చలో బుద్ధుని యుష్ణీషమున్నదనిభావించవలెను. ఇది మనోహరముగ చిత్రింపబడిన దృశ్యము.

మారధరణము :— దృశ్యము మధ్యలో బోధివృక్షమున్నది. దాని మొదట త్రిరత్న చిహ్నము, దాని కిడుగుగ శూన్యసింహాసనము. దానియందు వాడవీరముపై రెండువాడములున్నవి. ఈశిభాగమున వెనుకనైపు సవిలాసముగ నులచిన ముగ్గురు స్త్రీలు. వారియందు మోకాళ్ళపై వంగి అంజలిపెట్టి నమస్కరించుచున్న ఒక స్త్రీ. ఎడమనైపు లోభాగమున గదను పైకెత్తి ఎవరనో కొట్టబోవుచున్న వామనుడు. అతనికి ఎడమగ స్వస్తి కాకృతిని కాళ్ళపెట్టుకొని కూర్చొనిన ఒక పురుషుడు. అతనిముందు ఇద్దరు వామనులున్నారు. అందొకడు నోరు తెరచి నాలుక పైకి పెట్టి నమస్కరించుచున్న స్త్రీని ఎక్కిరించుచున్నట్లు

న్నాడు. రెండవవాడు చేతులు ముందుకు చాచి మొగ్గ వేయుచున్నట్లున్నాడు. వృక్షమునకు రెండునైపులను ఎడమచేత నొక పాత్రను పెట్టుకొని కుడిచేయి ముందుకు వంచి చాచి ఎగురుచున్న ఇద్దరు వృక్షులు. సింహాసనము, పాదములు బుద్ధునికి చిహ్నములు. అతడు బోధివృక్షముక్రింద కూర్చొనియున్నట్లు భావన. ఎడమవైపు కూర్చొనినవాడు మారుడు. కుడివైపు నిలచిన స్త్రీలు గౌతముని వంచించు యత్నించుచున్న మారదుహితలు. ముందు వంగి న సమస్కరించుచున్న స్త్రీ పరాజయము నంగీకరించుచున్నట్లు సూచన. ఆమెను వామనుడు పీశన చేయుచున్నాడు. ఇది చక్కని సాంకేతిక శిల్పము.

రామగ్రామస్తూపము :— దృశ్యము మధ్యగ పైభాగమున నాగబంధము నటవిటు మూడుపడగల నాగములునుగల చైత్యమున్నది. దాని కిటునటును ఏడు పడగల నాగరాజులును నాగినులును నమస్కరించుచు నిలచియున్నారు. చైత్యము అడుగున నిద్దరు మనుష్యులు గొడ్డలులవంటి సాధనములతో దానిని త్రవ్వుటకు ప్రయత్నించుచున్నారు. అశోకుడు బుద్ధుని అవశేషముల కొరకై రామగ్రామస్తూపమును తగ్గివించిన ఘట్టము ఈదృశ్యము. ఈచైత్యము చుట్టుచుగల ప్రాకారమున స్తంభములున్నవి. వాని అగ్రముల ఒకశరీరమునుండి వెడలు రెండేసి జంతువులున్నవి. ఇట్టిస్తంభములే నాసిక, కార్లా లలో సాతవాహనయుగపు గుమాలముందు గాంచనగుచున్నవి.

సాంకేతికశిల్పములు :—ఇవిగాక ధర్మచక్రము, బోధివృక్షము, శూన్యసింహాసనము, త్రిరత్నచిహ్నము, జ్వాలాస్తంభము మున్నగు

బుద్ధసంకేతములు విడివిగను, కలసియు చెక్కబడిన వేదికాఫలకములు అనేకములు కలవు.

ఇతరశిల్పములు :—ఇట్లే వివిధజంతువులును, చిహ్నములును, పక్షిలునుగల స్తంభములును, ఉష్ణిమశకలములును, సన్ననిపలకలునుకూడ కలవు. ఇతరఫలకములమీద పూర్ణకలశమును, పుష్పమాలికలును కలవు. అనేక నాట్యభంగిమములలోనున్న యక్షుల చిత్రములును, వెక్కిరివికారావస్థలలో నున్న వామనల చిత్రములును గల పలకలు మన్నవి ఇందొక పలకమీద నొక వేదికపైన ఒక రాజును, ఇద్దరు రాజులును నిలచియున్నట్లు చెక్కబడినవి. ఈవేదిక వెలుపలివైపు స్తూపప్రాకారమవలె నున్నది. ఇది కన్నేరీ, కార్లగుహలలో ముందుపైపు గోడలకుగుభాగమును పోలియున్నది. దానిచుట్టును ప్రాకారిమువంటి గోడ అడుగుభాగమునందున్నది. దానిపైన పొడుగైన స్తంభములున్నవి. పైన గుర్రపులాడమువంటి గూళ్ళున్నవి. ఇది అన్నివిధములను పిరిట్కోరా, భాజా, నాసిక గుహలయొక్కయు, అజాంతాలోని తొమ్మిదవగుహయొక్కయు ముందుభాగములను పోలియున్నది.

మూడవదశ క్రీ. శ. 150 ప్రాంతము.

ఇది అమరావతీశిల్పనిర్మాణముననేగాక భారతీయశిల్పకళాచరిత్రమునందే స్పష్టరముగము. ఈకాలపు దివ్యశిల్పములలో భారతశిల్పియొక్క ఊహాబలము, విన్యాసకౌశలము, కళావైదగ్ధ్యమును పరమావధిని గాంచినది. సాతవాహనయుగమును చిరస్మరణీయమైన రృతుల కిందలి ఒక్క శిల్పము చాలును. ఈ శిల్పములన్నియు ఆచార్యనాగార్జునుని పర్య

వేక్షణలో నిర్మింపబడిన మహావైభవప్రాకారమున కలవు. నాటి సాతవాహన చక్రవర్తియు, జాధాచార్యుడును లోకరంజనార్థము నిర్మించిన యీ అనుమతిశిల్పములలో చాలాఖండములు దొరికినవి. వీనియందలి ఆకృతులలో జీవముట్టిపడుచున్నది. అంగవిన్యాసము సహజమును మనోహరమునైనది. ప్రత్యేకగళమునను వైభవము, ఉత్సాహము ఉట్టిపడుచున్నది. మరియొకముఖ్యలక్షణము దృశ్యములలోని అంతరపులను చెక్కటలో కనిపించుచున్నది. చిత్రకారుడు లేతముచురుంగులతో దూరసామీప్యములను చక్కగా చూపగలడు అట్లే ఈకాలపు అమరావతీశిల్ప మెకరపల్లములతో నీభావమును కలిపించినాడు. మరలపువ్వుపులు మెకరగ నున్నవి దగ్గరదృశ్యములు లోతుగా చెక్కబడినవి. అదేవిధమున పక్షులకు తిరిగి నిలచిన వృక్తుల శరీరములకుకూడ కొంచెము ఎత్తుపల్లములుగ చెక్కుబడియున్నవి. ఉష్ణిమముమీది పుష్పమాలికను వామనులును, కుబ్జులును కాక సర్పాంగసౌందర్య శోభితులైన యువతీయువకులు లీలగా భుజములపై మోయుచున్నట్లు చిత్రంపబడినది. పూర్వపుడశలలో మోటుగను, అస్పష్టముగను చూపబడిన వామనాచులును, మకరములును, జంతువులును తీర్చిదిద్దిన అవయవములతో శోభావంతములుగ చెక్కబడినవి. బృందశిల్పమునందు ఈనాటిశిల్పి ఎన్నలేని నికౌశలమును చూపినాడు. ప్రత్యేకముగ నొక్కొక వ్యక్తియు మనోహరము, సామదాయకముగ బృందవంతయు మనోజ్ఞము. చలనమును, భావశబలతను ఈశిల్పిచూపినంత హృదయంగమముగను, సుకరముగను మరియే ప్రాంతమునను, ఏకాలమునను ఏశిల్పియు చూపలేదు.

ఈవిశాలవిశ్వమునందు గాంచనగు సర్వవిధములవైవిధ్యమును, సౌందర్యమును భావశీలలతయు నీశిల్పమునందు కనిపించుచున్నవి. వైశ్యామిత్రయును ఆంధ్రభిల్లి ఈచలవరాళి పలకలలో సృష్టికి ప్రతిసృష్టి చేసి అన్వరాస్వయుడైనాడు.

ఈదశకు చెందిన శిల్పములనేకములు లభించినవి. వీనిని జాతకావధానకథాశిల్పములనియు, బుద్ధశిల్పములనియు, వివిధశిల్పములనియు మూడువిధముల విభజింపవచ్చును. ఈమూడుతరగతులలోను ముఖ్యములైన కొన్ని ఈక్రింద వర్ణింపబడుచున్నవి—

మాయాదేవిస్వప్నము :— దృశ్యమున మధ్యభాగమున రాజు సింహాసనము మీద కూర్చుని యున్నాడు ప్రక్కగ మరియొక ఆననముమీద రాణి కూర్చునినది. వీరి వెనుక చామరవాహకులు న్నారు. ఎడమవైపున కొందరు పురుషులు కూర్చునినారు. వారు రెండువేళ్ళు పైకి ఎత్తి చూపుచున్నారు. దీనికి సంబంధించిన కథాభాగమిది. ఒకనాటి రాత్రి మాయాదేవికి తెల్లటి ఏనుగు ఒకటి తొండముతో తెల్లటి తామరపువ్వు పట్టుకొని తన దగ్గరకువచ్చి, మూడుసార్లు ప్రదక్షిణము చేసి, ఒక ఘంటికారము చేసి తన గర్భమున ప్రవేశించినట్లు కలవల్పును. మరునాటి ఉదయము ఆమె రాజుగు శుద్ధోదనునికి ఈవృత్తాంతమును తెలిపి జ్యోతిష్కులను విచారింపమని కోరెను. రాజును వారిని పిలిపించి మృష్టాన్న భోజనములతోడను, సువర్ణాది దానములతోడను తృప్తులను చేసి ఆమీద స్వప్నవృత్తాంతమును వారి తెలిగించెను. అంతట వారు మాయాదేవి గర్భవతి అయ్యెననియు, ఆమెకు చక్కని కుమారుడు కలుగుననియు,

అతడు గృహస్థుగనే ఉండినచో చక్రవర్తి యగుననియు, లేక నివృత్తిమార్గము ననుసరించుచో బుద్ధుడై విశ్వమానవకల్యాణమును సమకూర్చుననియు చెప్పిరి. ఈకథ ననుసరించి దృశ్యమున సింహాసనముమీదనున్న వ్యక్తి శుద్ధోదనుడు. ప్రక్కగ మరియొక ఆననమున కూర్చునిన స్త్రీ మాయాదేవి. ఎడమవైపున నున్న వారు జ్యోతిష్కులు. వారు చూపుచున్న రెండువేళ్ళును పుట్టబోవు బిడ్డ అనుసరింపలేని రెండుమార్గములను సూచించును.

శుద్ధోదనుడు అశోకవనమున కేగుట :— ఈదృశ్యము ఒక అద్భుతమృత్యువృత్తాంతమునందు చెక్కబడినది. ఇంద్రుని మిక్కిలి వెనుకభాగమునందు ఒక వరుస చెట్లున్నవి. వానిముందొక భవనమును, ప్రాంగణమును కలవు. ముందుభాగమునందు కుశినైపున నొకస్త్రీ ఒకకుర్చీపైకి ఆసనమున కూర్చుని యున్నది. ఆమె వెనుకను ప్రక్కలను ఎందరికీ పరిచారికలున్నారు. కొందరు ఆమె నలంకరించుచున్నారు. కొందరు భూషణములను తీయుచున్నారు. ఒకతె వెనుక ఛత్రముపట్టి నది. మరియొకతె పాదములు పట్టుచున్నది. ఎడమవైపున నొక పురుషుడు వెనుకనున్న గుర్రము నానుకొని సవిలాసముగ కుచేయ నడుమున చేర్చి కర్తరిజానువై నిలచిగాను. అతనివెనుక నొకడు ఛత్రముపట్టిచాను. వారి వెనుక నెందరో భటులున్నారు దీనికి సంబంధించినకథ ఇది. పైన పేర్కొనబడిన స్వప్నము వచ్చిన రాత్రి గడవిన మరునాడున యమున వెంటనే మాయాదేవి రాజును వచ్చి తనను కలవమని చెప్పి తాను అశోకవనమున కేగెను. శుద్ధోదనుడు డామె నచట కలసి స్వప్నవృత్తాంతము విన్నెను. దృశ్యమునందలి చెట్లు

అశోకవనముచకములు. కున్నీపై స్త్రీ మాయా, దేవి, గుర్రము నానుకొని నిలిచిన పురుషుడు శుద్ధోధనుడు. జావాద్వీపమునందలి బరా బాదుకన్యామనసునకూడ ఇదే దృశ్యము ఇదే విధమున చెక్కబడియున్నది.

బోధిసత్తుని అవతరణము :— ఒక ఊర్ధ్వపుటమున పైనున్న అర్ధకమలముకొంది ప్రధానదృశ్యము. దీని మధ్యలో ఒక విమాన మున్నది. దానిలో నొక యేనుగు కలదు. దీనిని వామనులు మోసుకొని పోవుచున్నారు. విమానము కుడిభాగమున నొకడు చామరము వీచుచు వచ్చుచున్నాడు. ఈదృశ్యమునకు అటునిటు నున్న రెండుదృశ్యములలో అనేక మంది ఆడుచు, పాడుచు, నమస్కరించుచు కేతనముల నెగరవేయుచు పరిగెత్తుచు విమానమును వెంటబడించుచున్నారు. దీనికి సంబంధించిన కథ ఇది— దేవతలచే ప్రార్థింపబడి బోధిసత్తుడు భూమియందవతరింప నిశ్చయించుకొని స్నానంగనుండరమును, గులాబీరంగు ముఖమును, ఆరు తెల్లని కోరలునుగల తెల్ల యేనుగు రూపమును దాల్చి నిలచెను. దేవతలొక విమానమును తెచ్చిరి అతడు దాని నెక్కెను. అంతట పరాక్షేత్రతయే వాద్యములు మోగెను. కొందరు దేవతలు విమానము నెత్తుకొనిరి. మరికొందరు దానిని వెంటబడించిరి. వేలకొలది అప్పురాలు గానము చేసిరి. ఈపరివారముతో ఈ శ్వేతగజము భూమికి దిగి మాయాదేవిగర్భమున ప్రవేశించెను.

భిక్షుపాత్రాశోహణము :— ఈదృశ్యము ఒక అడు కమ్మిమీద చెక్కబడినది. ఇది ఒక మనోహరమైన బృందశిల్పము. దృశ్యము మధ్యలో నొకడు కాళ్ళు ఎడముగ పెట్టుకొని

నిలచి రెండుచేతులను పైకెత్తి వానిమీద నొక గంపను పట్టుకొనినాడు. గంపమధ్య నొక పాత్ర ఉన్నది. ఇతని చుట్టును వందల వందల స్త్రీపురుషులున్నారు. కొందరు గీత వాద్యములను సాగించుచున్నారు. కొందరు ఆడుచున్నారు ఇతరులు అనేకభంగిమములలో నిలచి నమస్కరించుచున్నారు. మరి కొందరు నాట్యము చేయుచున్నారు. ఇంత మంది వ్యక్తు లీదృశ్యమున చేరియున్నను, ప్రతివ్యక్తియు స్పష్టముగను ఒక్కొక్క ఉద్దేశ్యమును, భావమును స్ఫరింపజేయు నట్లును చిత్రింపబడినాడు. ఇది బుద్ధుని భిక్షుపాత్ర మును దేవతలు తుపితివ్వరమునకు తీసికొని పోవు దృశ్యము.

బుద్ధజీవితఫుటములు :— ఒక ఉష్ణమము మీద నీ వివిధఫుటములు చెక్కబడినవి. ఇందలి శిల్పము మిక్కిలి మనోహరమైనది. ఇందు మొత్తముమీద తొమ్మిది భాగములు కలవు. మొదటిదానిలో రాహులునిపై చేయి వేసి నిద్రించుచున్న యశోధర కలదు. రెండవ భాగమున మహాభినిష్కమణ ము న్నది. మూడవదానిలో జేతవనమున జరిగిన ధర్మ చక్రప్రవర్తనమును, నాలుగవదానిలో అంతః పురమున యశోధర భాగములతోను సృత గీతాదులతోను పౌద్గల్యుచ్చుటయు, విదూరు భాగములలో యశోధర సర్వభాగములను త్యజించి సామాన్యజీవితమును గడపుటయు, మరిరెండుభాగములలో శుద్ధోధనుడు బుద్ధుని తీసికొనిరమ్మని వార్తాహరుల నంపుటయు, కడపటిభాగమున కపిలవస్తునగరమునకు వచ్చిన బుద్ధుడు న్యగోధవనమున ధర్మబోధ చేయుటయు చూపబడినవి.

పై నర్తం పబహినవిగాక మనోహరములగు శిల్పములు, చలనరాతి పలకలు అనేకములు నీలమరావతీ మహావైత్యమున దొరికినవి. వీనిలో కొన్ని లండన్ బ్రిటిష్ మ్యూజియం లోను, కొన్ని మదరాసు గవర్నమెంటు మ్యూజియంలోను, మరికొన్ని ఒండరు బెజవాడల లోను ఉన్నవి.

కళావేత్తలును, కళాపియలు నీశిల్పములను అనేక విధముల కొనియాడినారు. బార్ హుల్, గయ, సార్నాథ్ మున్నగుచోట్ల అశోక చక్రవర్తికాలపు శిల్పములు దొరికినవి. కాని వానిలోని మనుష్యులయందును, జంతువులయందును వైతన్యము లేక ఆ బొమ్మలన్నియు బిగుసుకొని పోయినట్లున్నవి. సాతవాహనయుగమున ఈశిల్పకళ దక్షిణాపథమునందు అద్భుతముగ పరిణతి చెందినది. అశోకునికాలపు వాస్తుశిల్పములలో పర్షియను సాంప్రదాయ ప్రభావము కనిపించుచున్నది. తర్వాతకాలమున గ్రీకులు అనేకమంది నేటి పంజాబులోను, ఆఫ్ గనిసానమునందును స్థిరపడిరి. వారు జౌద్ధము నవలంబించిరి. వారిలో కొందరు శిల్పులుండిరి. ఈ యవన శిల్పులు జౌద్ధ జాతక కథలను, బుద్ధజీవిత ఘట్టములను, రాష్ట్రవిూద చైత్రనారంభించిరి. కథానస్తువు

జౌద్ధమత సంబంధమే అయినను శిల్పపద్ధతి మాత్రము యవనపద్ధతి. ఇందు సర్వాంగములను యథా వాస్తవముగ తీర్చిదిద్దటయే, ప్రధానలక్షణము. ఈ యవనశిల్పములు భౌతిక సౌందర్యమును అద్భుతముగ నిరూపించుచున్నవి. వీనిని చూచినవారికి పశువులగు స్త్రీపురుషులు హఠాత్తుగ శిలాయాపము నందిరా అను భ్రమ కలుగుచున్నది. కాని వీటిలో ఆదర్శత్వము, స్ఫోరకత్వము లేవు ప్రేక్షకుల మనస్సులకు శిల్పముద్వారా వీడైన నొక ఆదర్శమునో, సందేశమునో వివరించు లక్షణము వీనిలో కానరాదు. ఈ శిల్పములకు గాంధారి శిల్పములని పేరు. ఉత్తర దేశమున ఈ పర్షియను యవన సాంప్రదాయములు వ్యాపించి, విదేశీయ లక్షణ పరివృతములగు శిల్పములు నిర్మింపబడుచుండిన కాలమున దక్షిణాపథమున ఆంధ్రశిల్పులు సాంచీ ధన్య కలకములలో స్పష్టముగ నొక శిల్పసాంప్రదాయమును పంకలనుచేసి, వాస్తవికతకు భంగములేని దిధమున దానిని ఆదర్శకత్వ స్ఫోరకత్వములతో సమ్మేళనచేసి జీవకళయు, వైతన్యమును ఉట్టిపడునట్టి శిల్పములను నిర్మించిరి. ఈ అమరావతీ శిల్పకళ అమరము, అపూర్వము, అద్భుతము.

గో లీ శీ ల్ప ము

కొ మ ర గి రి న ర సిం హా రా వు

పురాతన జాదశిల్ప నిశ్చేషముల కాంధ్ర
దేశము ప్రపంచ ప్రఖ్యాతి గాంచినది. ఉత్తర
మున శాలిహంషము, దక్షిణమున చిన
గంజాము, పశ్చిమమున గుత్తి, తూర్పున భట్టి
ప్రోలు గాగల యీమధ్యాంధ్రదేశ మంత
యును క్రీస్తుపూర్వ మెన్నియో శతాబ్దముల
క్రిత మే పవిత్రజాదశిల్పపుల స్వార్ధరహిత
జీవనమున కాలయమే మనోహర జాద్యారామ
విహారచైత్యాదులతో వెలుగొందినది. రామ
తీర్థము, సంఘారామము, కొడవలి, ఆరు
కొలను, గుంటుపల్లి, జగ్గయ్యపేట, రామిరెడ్డి
పల్లి, అల్లూరు, విజయవాడ, గుడివాడ,
ఘంటసాల, నాగార్జునకొండ, చేడర, గరిక
పాడు, గోలి, ఆమరావతి, పెదమహార, పెద
గంజాము, కనుపరి మొదలగు ప్రదేశము
లలో పాచీనాంధ్రసంస్కృతిని నిరూపించు
అమూల్యశిథిలశిల్పశేషములు లభించినవి.
వీటిలో విశేషభాగము కృష్ణా గుంటూరు
మండలములలో, అందున కృష్ణావేణీ ప్రాంత
ములయందు దొరకనవి. ఇందుకు కారణము
లేకపోలేదు. జాద్యుల ప్రకారంసాధుజీవితము
నకు ప్రకృతిరమ్యములు నవవరతలభ్యములగు
నిర్మల నదీతోయములత్యంతావశ్యక మైనవి.
ఇంతేకాక నేటివరకే నన్నివిధముల ప్రయాణ
సౌకర్యములు లేని ఆకాలమున నిరింతర దేశ
సంచారులగు జాద్యులకు నౌకాయానమే

సులభసాధ్యమైనది. అందుకు నదీప్రాంత
ముల నివాసము తప్పనిసరియైచది. మరియు
వీటి అన్నిటికంటెను ముఖ్యమైన కారణ
మొకటి యున్నది. శిల్పకళారచన కుపయుక్త
మగు పాలరాయి కృష్ణాతీరముననే విరివిగా
దొరకెడిది. (1) అంశువలననే శిల్పులపని తేలి
కయ్యెనునది. అమరావతి, నాగార్జునకొండ,
గోలి, జగ్గయ్యపేట మొదలగు ప్రదేశముల
లోని శిల్ప మిపాలరాతితో చెక్కినదగుట
యందుకు ప్రబలనిదర్శనము.

1926వ సంవత్సరమున డాక్టరు డబ్బా
యిలే మహాశయుని కృషి ఫలితముగా
గుంటూరుమండలములోని గోలిగ్రామ సమీప
మున కొన్ని జాదశిల్పములు బయటబడినవి.
ఈగోలిగ్రామము పల్నాడు తాలూకాలో
రెంటుచింతలకు మూడుమైళ్ళ దూరమున
కృష్ణానదికి ఉపనదియైన గొల్లెరు అనువాగు
ఒడ్డున ఉన్నది నాగార్జునకొండ దీనికెగువను
పడునెనిమిదిమైళ్ళ దూరమున నున్నది.
ఈగోలిగ్రామమునకు వాయవ్యముగ ఒకటి
న్నరమైళ్ళ దూరముననున్న ఒకపాలములోని
దిబ్బను త్రవ్వగా కొన్ని శిల్పభాగములు దొర
కినవి. వీనిలో ఏడు పడగలనాగుబాము శిల్పము
గల శిలాఫలకమును, స్థూపదక్షిణభాగపు
ముఖబంధ శిలాఫలకము (Frieze)ను, మరి
రెండు చిన్న శిల్పఖండాములును తప్ప తక్కిన

1. ఈ అభిప్రాయమును స్ఫురింపజేసిన డాక్టరు మారెమింజ కామారావు గారి కృతజ్ఞాదనం. (1)

వన్నియును మదగాను పురావస్తు పరిదర్శన కాలకు చేరినవి (2)

ఈ గోల్డెన్ స్తూప మేనాడు నిర్మితమైనదో యంతవఱకును నిర్ధారముగా తెలలేదు. అమరావతి నాలుగువకాలపు శిల్పమునకును దీనికిని గలసాదృశ్యమును బట్టి యది ఆకాలమునకే చెందియుండునని శ్రీ టి. యన్. రామచంద్రన్ గారు ఊహించినాడు. ఇదే అభిప్రాయమును డాక్టరు డుబ్రొవిలుకూడ చెలిబుచ్చినాడు. ఇది సాతివాహన యుగమునందలి కడపటి శతాబ్దము అనగా క్రీ. శ. 3వ శతాబ్దము అగును.

ఇచ్చట దొరకిన పైతృతిలాఫలకమును (3) బట్టచూడ గోల్డెన్ స్తూప నిర్మాణమున పుట్టేక విశేషమేమియు నున్నట్లుల గోచరింపదు. భార్హూత్, సాంచీ, అమరావతి స్తూపములకు వలె చుట్టును ప్రాకారముగాని, నాలుగుదిక్కులను ద్వారములుగాని ఈ స్తూపమునకులేవు. స్తూపపరిమణమే చాలాస్వల్పము (ఎత్తు ఎనిమిది అడుగులు మాత్రమే) మూడు పెట్టువలెనున్న అధిష్ఠానముపై వేదికయును, వేదికపైన అండమును, దానిపైన హర్మికయును నిర్మింపబడినవి. వేదిక మూడుకట్టలు (Panels)గ విభక్తమైనది. పైకట్టలలో వేదికలపై బోధివృక్షము లున్నవి. మధ్యకట్టలో పద్మాధిష్ఠానముపై శృంగాస్థనమును, దాని

మీద రెండు పక్షములును ఉన్నవి. ఆసనముపై వెనుకభాగమున పాడుగుగనున్న తిగ్గోల చిహ్నమున్నది. హర్మిక పైభాగమున ఒకదానిపై నొకటిగ అయిదేసి ఛత్రములున్నవి. ఆదిలో యాఛత్రము కేవలము రాజలాంఛనముగనే పరిగణింపబడినను క్రమముగ బౌద్ధశిల్పసాంప్రదాయమున దీనికొక సాంకేతిక ప్రాముఖ్యము ఏర్పడినది. హర్మికాంతరము లఘోలోకములను, ఛత్రములూర్ధ్వలోకములను సూచించును, (4) ఇంతే కాక ఈఛత్రములు జీవన్ముక్తి దారిచూపు సోపానములని కూడ నొకయభిప్రాయము కలదు (5)

వేదికపైన నాలుగువైపులను అయిదేసి ఆయక స్తంభము లుండెడివి. అమరావతిలో వలె వీటిపై విశేషముగ శిల్పము కనిపింపదు. ఈ స్తంభములు పృథివ్యాపక్షేజోవాయు రాకాశము లనడి పంచభూతిములకును సూచకములు. ఈ కంభము లాంధ్రదేశము నందలి స్తూపములయందే గాని ఇరిత్రగల వానిలో కానరావు. (6)

బౌద్ధ సాంప్రదాయసూరము స్తూపమునకును, అందలి ప్రతిభాగమునకును సాంకేతికార్థము కలదు. అండము ఉదయ భానునకో ఆకాశమునకో చిహ్నమని ఒక

2. పూర్వోక్త ముఖ్యసంప్రదర్శకమును, వాగ్విలాసాలకమును, మరలెండు చిన్నఫలకమును నేడు గోల్డెన్ స్తూపము పుట్టేకముగా నిర్మితమైన ఒకచిహ్న ఆలయమున నున్నది.

3. T. N. Ramachandran, Buddhist sculptures of Goli (Bulletin of the Madras Government Museum Pl. X).

4. Kern Manual of Indian Buddhism, p. 92 'The two, three, five, seven, nine and thirteen umbrellas, and the gradations of the inverted pyramid suggest divisions of the Universe.'

5. Aryan Rule in India, p. 110.

6. K. R. Subrahmanian. Buddhist Remains in Andhra, p. 18

అభిప్రాయము.[7] స్తూపముయొక్క ఆకృతి బుద్ధుడరూపమున భావించబడిన విశ్వము యొక్క స్థావరస్వరూపము అని మరొక అభిప్రాయము.[8] స్తూపప్రాకారము యజ్ఞ వేదిక చుట్టునుండెడి ప్రాకారము వంటిదే. ఇందలి మూడుసూచులును హిందూమత దృష్ట్యా సూర్యుని త్రిశూలసిద్ధిని, త్రిమూర్తులను సూచించును. ఇవే బౌద్ధసాంప్రదాయమున బుద్ధ, ధర్మ, సంఘ అను త్రితత్వములకు చిహ్నములైనవి. అమరావతీ చైత్యము నందు వలె కొన్ని స్తూపములలో నాలుగు సూచులుండెడివి. బ్రాహ్మణమతదృష్ట్యా నాలుగువేదములకును బౌద్ధమతదృష్ట్యా బుద్ధుని జీవితమునందలి నాలుగు పరిధాన ఘట్టములకు జనన, సంబుద్ధి, ధర్మచక్రవర్తన, మహాపరినిర్వాణములకు చిహ్నములు.

గోళీశిల్పమున ప్రధానములైనవి నాలుగు ముఖబంధపతకములు. వీనిపైన బుద్ధజీవితమునకును జాతకకథలకును సంబంధించిన దృశ్యములు శిల్పితములైనవి. ఈదృశ్యములు వరుసగా కాక కక్ష్యలుగా చెక్కబడినవి. నడుమ చిన్నచిన్న ఆవరణలలో వివిధభంగిమలలో మిథునములు చిత్రితములైనవి వీని నుండి ఆనాటి సంఘమునందలి అనేక వర్గములకు చెందిన స్త్రీపురుషుల వేషభూషణులను తెలిసికొనవచ్చును.

ఒకకక్ష్యకును మరొక కక్ష్యకును మధ్య నున్న నిలువుగమ్మలమీద అమరావతిలో వలె సమానమారమున మూడేసివడ్డును

లుబ్బెత్తిగా చెక్కబడియున్నవి. ఒకేకక్ష్యలో ఒకదృశ్యమునకును మరొక దృశ్యమునకును మధ్య కుద్యములును వాటిపై చైత్యవాతాయనములును ఉన్నవి. వీటి యాకారములు సూర్యుని అనుసరించి నిర్మించబడిన వగులచే వీటిని సూర్యవాతాయనము లందురు. హిందూశిల్పమునందలి మకరతోరణములకును వీటికిని మూలభావము ఒకటే. వీటి సాంకేతికలక్షణమును గ్రహించజాలని పాశ్చాత్యరచయితలు కొందరు వీటిని గుట్టపులాడములవంటి కిటికీల వర్గించివారు.

ప్రథమముఖబంధమున[9] కిరువైపులను సారూప్యములుగా శిల్పితములయిన సర్వశీర్షాచ్ఛాదనముగల పురుషవిగ్రహములు గమనింపదగినవి. ఈసర్వశీర్షము లొకవైపున మూలమే సంపూర్ణముగ నున్నవి. రెండవవైపున పురుషునిశిరస్సు మాటున ఒకవలయము మూలమే ఉండి శీర్షములు లేక శిల్పమసంపూర్ణిగా నున్నది. కుచ్చులుగ ప్రేలాసనట్లు కటివస్త్రములు మూలమే యుండి తక్కిన దేహమంతయు నగ్నముగా నున్నది. వీరు హిందూదేవాలయములోని ద్వారపాలకులవలె నున్నారు. ఇవి నాగరాజ విగ్రహములని శ్రీ టి. యన్. రామచంద్రన్ అభిప్రాయము. కాని బోధివత్సవిగ్రహములనుల కెక్కువ అవకాశమున్నది. సర్వశీర్షములు శిరస్సున కాచ్ఛాదనములవలె నున్నవి. కాని కేవలము నాగరాజ విగ్రహములకు వలె శిరస్సునలేవు. అనంతకు ఆచ్ఛాదనము

7 E. B. Havell, History of Ancient and Medieval Indian Architecture, "The dome was the symbol of the sky, the blue lotus flower enveloping the earth with its inverted petals"

8. ఆగభివృద్ధిని సర్వస్వము : అమరావతి స్తూపము, పు. ప్లాట.

9 Buddhist sculpture of Goli, pls. IA and IV p.

మహాపురుషలక్షణము యెనుకనున్న బోధి వృక్షము గూడ ఇతడు బోధనత్వృద్ధులకు ప్రబలకారణ మగుచున్నది. వామనాడముతో పామును త్రొక్కిపట్టుట ఆరవికాలాశీతరతును సూచించును. మకుటకుండల కంకణాది ఆభరణములు జగభిజాత్యమునకు ద్యోతకములు.

ముఖబంధఫలకములయొక్క రెండుకొనలను అంధమైన భంగిమలలో స్త్రీపురుషవిగ్రహములను చిత్రించుట బౌద్ధశిల్పములలో కనుపించు ఆచారము. ద్వితీయ ముఖబంధఫలకమున చిట్టచివరభాగమున సాంచీద్వారము నందావలె ఒక యక్షిణీచెట్టునానుకొని ఒక విధమగు జంతుపాద్యమును మీటుచు ఆలాపపారవశ్యమున ఒక కాలుముకరముపై నుంచి మనోహరమైనభంగిమలో నిలిచినది. ఈముఖబంధమున రెండవచివరగూడ నిట్టి యక్షిణీవిగ్రహ ముండియుండును. ఆభాగము శిథిలమైపోవుటవలన నిష్పక్షది కనిపించుట లేదు. డాక్టరు డుబౌయిలు దానిని చూచెనట!

తృతీయ ముఖబంధఫలకము[10] అడుగు భాగమున అద్వంద్యము విసరించుచున్న బుద్ధోణము (sunk hand) లో ఒండొంటికి అరలడుగు దూరమున చెక్కబడియున్న మకరములు గమనింప దగినవి. వీటి స్వరూపస్వభావాదులను తెలిసికొనజాలక పాశ్చాత్యవిమర్శకులు కొందరు తికమకపడినారు.[11] ఈమకరములు ముఖబంధఫలకముయొక్క భారము నంతటిని వహించుచున్నవని చూపుట శిల్పి ఉద్దేశము. ఇట్టి మకరములు అమరావతి

నాగార్జునకొండ శిల్పములందును కానవచ్చుచున్నవి. బార్హుట్, సాంచీ మొదలగు ఉత్తరభారతశిల్పములలో ఇవి కానరావు.

గోళీశిల్పమున చాలచోట్ల కుబ్జచిత్రములున్నవి. వీటిని ఒక ప్రత్యేకప్రయోజనము నాశించి చిత్రించినారు. ముఖ్యముగా ఆయా దృశ్యములలోని ఇతరవ్యక్తుల ఔన్నత్యమును, సౌందర్యమును దీపింపజేయు నుద్దేశముతో ప్రతియోగము (contrast) నకై శిల్పి లోకులను సృష్టించినారు. అంతేకాక శిల్పమున వీనివలన హాస్యరస పోషణకూడ జరుగును.

ఈశిల్పమున కనిపించు బుద్ధవిగ్రహముల వస్త్రధారణ ద్వివిధముగ నున్నది. ప్రథమ ముఖబంధములో రెండుచోట్ల చిత్రితమైన బుద్ధుని వస్త్రము సాధారణరీతినిగాక గాంధార శైలిలోవలె కంఠమునుండి పాదములవరకును ఆచ్ఛాదనముగ నున్నది. ఇతరప్రదేశముల యందు బుద్ధుడు త్రితీయము సాధారణరీతిని యజ్ఞోపవీతమువలె నున్నది. వస్త్రధారణ గాంధార శైలిలో వలెనున్నంత మాత్రమున ఆంధ్రబౌద్ధశిల్పము గాంధారప్రభావ సమ్మోహితము అనట సమంజసముకాదు. సుధరలోని బుద్ధవస్త్రధారణవిధానమునకును ఇవటి వస్త్రధారణవిధానమునకును ఎంతయో భేదమున్నది. ఇచ్చట వస్త్రమంతయు ముసురలెలుముకురలుగ నుండును. అచ్చట ముసురలవలెగాక ఎక్కువ నగిషీపనికలిగి చారలుచారలుగా నుండును. అసలు బుద్ధవిగ్రహమే గాంధార (గ్రీకోరోమును) ప్రభావ జన్యమని కొందరు పాశ్చాత్యవిమర్శకులు పొరపడి

10 Buddhist sculptures of Goli, pls VII VIII.

11. Burgess The Buddhist Stupas of Amaravati and Jaggyyapeta (A. S. S. I. vol I-1897). Described as 'non descript Sphinx-like animals'.

నాడు. మహాయానబౌద్ధప్రచారమునకును బుద్ధవిగ్రహప్రదర్శన మర్థింతావశ్యకమైనది. తిన్నూలమున ఒకేకాలమున గాంధారమున గ్రీకుసార్వభౌమము ననుసరించియు, దక్షిణ భారతమున మహాపురుషలక్షణములను, స్థానిక సార్వభౌమమును అనుసరించియు బుద్ధ విగ్రహములు సృష్టించబడినవి^[12] గాంధార బుద్ధచిత్రముకంటెను ప్రాచీనములగు బుద్ధ గయలోని బుద్ధవిగ్రహవంటివి మన దేశమున కలవు మహాపురుషలక్షణములు బౌద్ధమునకు పూర్వమునండియు భారతీయులకు పరిచితములే. విగ్రహనిర్మాణజ్ఞానము మోహెంజోదారోలో క్రి. పూ. 3000నాడే వ్యాప్తియందుండెను.

గోలీస్తూపమునకు చెందినఒక ఫలకముపై సప్తశిరుడగు నాగుని చిత్రమొకటి అత్యంత సుందరముగా శిల్పితమైనది.^[13] అమరావతి శిల్పమున కనుసించు నాగములన్నిటికిని సామాన్యముగ అందుపడగలే కలవు ఇట్లు ఏడుపడగలుగల నాగములు అరుదు. ఇందలి శిల్పచాతుర్యము ప్రశంసనీయము. నాగము కాలమును, శాశ్వతత్వమును, జన్మచరంప రావలయుమును సూచించుచు అనంత, పాణి, వాయు, దిక్పాలకముకూడ నగును.

గోలీశిల్పకళ అమరావతి నాలుగవకాలపు శిల్పమువలెనే పరిణతస్థితిని పొందినది. భారతీయ శిల్పకళ భార్యూత్ లో ఉద్భవించి సాంచీలో కొంతనిలకడనండి, స్వాతంత్ర్యమును సంపాదించి క్రీస్తుశకము మూడవశతాబ్దమున అమరావతిలో పరిపూర్ణస్థితిని పొందినది.

అమరావతి శిల్పములలో ఉత్తమశిల్పములే భారతదేశశిల్పమునందెల్ల ఉత్తమములగు గ్రెన్ వీడ్లల్ ఐండిమీసు ప్రశంసించినాడు.^[14] ఈ శిల్పమున గల కళాసౌష్ఠ్యమునకును, రచనానైవిధ్యమునకును అడంతా, బాఫ్స్ చిత్రములలో కొన్ని మాత్రమేమైన సాటి వచ్చునేమో అని బర్లెన్ ఐండితుని అభిప్రాయము.^[15] శిల్పనైపుణ్యమున ఇవి అనన్యములు కావచ్చును; కాని తత్సూర్య శిల్పమునందలి పరిమూళాధిక్యతకాని స్వచ్ఛందతకాని పీటిలో లేవని హావెల్ ఐండితుని అభిప్రాయము.^[16] నిజమే. సాంచీద్వారములను బోలీన సున్నితమైన శిల్పము అమరావతిలో లేకపోవచ్చును. కాని ఇది సగంకారుని జలుగు నగపీపనివంటిది. ప్రతిరేఖలోను, ప్రతివంపులోను విశేషనైపుణ్యము, సౌకుమార్యము వెల్లివిరియును, చైతన్యము, భావానుభూతి మైన వేగము, జీవము, అంగసౌష్ఠ్యము, రేఖా విన్యాసము, మూర్తీచిత్రముల రూపలాప

12. A. C. Coomaraswamy History of Indian and Indonesian Art. p. 60, "The only possible conclusion is that the Buddha figure must have been produced simultaneously, probably in the middle of or near the beginning of the first century A. D. in Gandhara and in Mathura in response to a demand created by the internal development of Buddhism which was common ground in both areas, in each case by local craftsmen, working in the local tradition

13. Buddhist Sculptures of Goli, pl. XII,

14. Grunwedel Buddhist Art in India, p. 157.

15. The Buddhist Stupas of Amaravati and Jaggayyapeta, p. 26

16. Ideals of Indian Art p. 19.

గ్రామము, వాస్తవికత, ఆధ్యాత్మికభావశబ్దలతో, అమరావతిశిల్పముల ప్రత్యేక లక్షణములు.

ఆకాలపు జేయగట గోలీశిల్పమునగూడ ఈయత్నము లక్షణములన్నియు కనిపించుచున్నవి. ముఖబంధంధరముల విభజనలోను, మిథునచిత్రములయందును ఇది నాగార్జున కొండశిల్పమును బోలియున్నది. కాని ఆ శిల్పమునందు చెక్కడము ఇంతకంటెను లోతుగనుండి త్రిముఖరూపమును వ్యక్తము చేయుచున్నది గోలీశిల్పమున ఆవ్యంతరము జాడమతాదర్శనాంశేతికములు సవితములై నాటిపొద్దుల ఆధ్యాత్మిక పరతన ప్రతిఫలింపజేయుచున్నవి. యశోధరసందర్శనము, (17) నలగిరి దేవుని ము, (18) విశ్వంతరజాతకము, (19) మారధరణము, (20) మొదలగు ఘట్టముల నిరూపణలో శిల్పులు సామూహిక దృశ్యముల సత్యంతరమణియముగ చిత్రించినారు. శిల్పమున సమవాయము సమందితముగానుండి మిక్కిలి నేత్రసర్వము చేయుచున్నది. వివిధ ప్రకృతులు కలిగి వివిధభావోద్దేశ్యముల బ్రకటింపజేయు శ్రీపురుషులను, ఒకచోటజేర్చి ఆవైవిధ్యమునందే వత్తైక్యతను చిత్రింపగలిగిన గోలీశిల్పుల కళావైదగ్యము మిక్కిలి ప్రశంసనీయము. యశోధరసందర్శన దృశ్యమున మండస్మృతివదనముతో చేయబడి యున్నది ఆవ్యంజించుచున్న యశోధర సుందరభంగిమ, అజంతాచిత్రములకు వన్నెపెట్టబడియున్నది.

వెన్నంతర జాతకమున వెన్నంతరుని గుఖదుఃఖానుభవములలో సానుభూతిని చూపునట్లు మృగపశుపక్ష్యాదులు వివిధ వైఖరులలో రమ్యముగ శిల్పితములైనవి. వృషభశతకటములు, అనాటివిప్రుల వస్త్రాలంకరణములను కూడ బాగుగ చిత్రితములైనవి. ఈగోలీశిల్పములలో శ్రీపురుష వేషభూషాలంకరణరీతులు, ఉష్ణీమములు, కేశాలంకరణ శైలులు అమరావతిశిల్ప లింగావలెనే ఉన్నవి.

నాగార్జునకొండ శిల్పకళావైభవముతో అంతగా సాటిరా జాలకపోయినను గోలీశిల్పము ఉత్తమశిల్పకళాఖండములలో ఒకటియని చెప్పక తప్పదు. శిల్పసమవాయము (Composition) నందును, ప్రమాణములు (Proportions)యందును నిర్దుష్టము, దృష్టాంత (Perspective) సంగ్రహమున కొద్దిలోపములుం.

ముగా
ములయఁ
మున చ్చి
గను విస్ఫు
కలుగదు. అఁ
మాత్రముగా
పరిగణించిన శిల్ప
సాటింపకపోవచ్చు
నము ఆధునిక
విజ్ఞుల అభిప్రాయ.

17. T. N Ramachandran, Buddhist Sculptures of Goli, p1
18. I bid, pl. III H
20. I bid, pl. VII A
21. T. N. Ramachandran; Buddhist Sculpture of Goli, pl I
22. I bid, pl. XI No. 9
23. A. K. Coomaraswamy; Introduction to Indian Art. p. 21

ప్రాచీనశిల్పాలకిది పరిచితము కాదని యను
కొనుట సాహసము. శిల్పమున ఇతర ప్రభావ
లక్షణములకు లోపములేకుండ ఎంతవఱకు
వీలగునో అంతవఱకును దీనిని ప్రదర్శించి
నారు.

ఈశిల్పము ప్రాచీనజాడశిల్పసాంప్రదాయ
మునకు లొంగి ప్రవర్తించినను ప్రాంతీయ
స్వాతంత్ర్యమును ప్రకటించుచున్నది. ఇందు

ద్యోతితమగు భావోద్దీపనము, రూపలావ
ణ్యము, అంగసౌప్త్యము రేఖాసౌలభ్యమే
ఈశిల్పమును ఉత్తమశిల్పములగు అమరావతీ
నాగార్జునకొండ శిల్పములతో తులనాగించి
సానికి పరిమితిని మించిన ప్రాశస్త్యమును గడిరే
చినది. అందువలననే భారతీయజాడశిల్పము
లలో దీనికొక విశిష్టత వర్పిసినది.

అనుబంధము

*

శాసనములు

౧. నానేఘాట్ గుహలో విగ్రహములమీది శాసనములు*

౧. రాయా సిముక సాతవాహనో సిరిమాతౌ
౨. కేవి నాయనికాయ రజో చ సిరి సాత్యకనినా
౩. కుమీకౌ భాయ ,
౪. మహారతి త్రనకయి
౫. కుమూకౌ హకుసిరి
౬. కుమూకౌ సాతవాహనో

౨. నాగానీక నానేఘాట్ గుహశాసనము*

(ఎడమవైపు గోడమీద)

౧. (సిధం) . నో ధంమచ నమ్మ ఈదన నమ్మ సంకసనవాసుదేవ రాం చందసూరానాం
(మహామావ) తానం చతుసం చ లోకపాలానం యమవరునకు నేరవాసవానం నమో
కుమారవరిస వెదిసిరి రజో
౨. వరస సూరస అప్రతిహతచక్రస దళనపరవత్తిన్ ...
౩. బాలాయ మహారతిన్ అంగియకులవధనస సగరగిరివరవలయాయ హా
పథమవీరస వస . య వ అలహా... .. సలసు...మహతో మహా
౪. సిరిసి భారియా తేవస పుతదన వరదన కామదన ధనదన వెదిసిరిమా
మతస చ మాత్యయ సీమ
౫. వరియనాగవరదయియ మాసాపవాసియియ గహతాపసాయ
యాయ దిఖ్నవతయజ్జసుండాయ యజ్జాహుతాహుపనసుగంధాయ

* ASWI. vol. V. p 64, Luchers' List nos 113-118

♦ ASWI V. p 60 f, Luchers' List no 1112, Sircar-Select II
శాసనములకు రెండువైపుల గోడమీదను చెక్కబడినవి.

౬. రాయన ... యజ్ఞోహి యిరం వనో అగాధేయ యంజ్ఞో దళనా దినా గావో బారర
౧౦, ౧ అసో చ ౧ అనారభనియో యంజ్ఞో దళనా ధేను . . .
౭. ... దళనా యో దినా గావో ౧౦౦౦, ౭౦౦ హస్తే౧౦:
౮. ... స...స సతరయ వాచలరి ౨౦౦, ౮౦, ౬ కుభిమో రూపామయో
౧౦, ౭ ...
౯. ... రిక్టో యంజ్ఞో దళనా యో దినా గావో ౧౦౦౦౦, ౧౦౦౦ అసా
౧౦౦౦ పసవకో
౧౦. . . . ౧౦ ౨ గమవో ౧ దళనా కాహోపనా ౨౦౦౦౦, ౪౦౦౦, ౪౦౦ పస
వకో కాహోపనా ౬౦౦౦ రాజనూయో యంజ్ఞోనకటం

(కుష్ఠేనైపు సోడమీద)

౧౧. దంజగిరితం సమయతం సవనో ౧ అసా ౧ అనరభో ౧ గావీనం ౧౦౦ అసమేభో
యంజ్ఞో బ్రీతియో యిరో దళనా యో దినా అసా రూపాలంకావో ౧ సువంస. . . ౧౦,
౨ దళనా దినా కాహోపనా ౧౦౦౦౦, ౪౦౦౦ గామే ౧ వాధిదళనా
దినా
౧౨. గావో నకటం దంజగిరితం సమయతం వాయో యంజ్ఞో ౧౦, ౭ ధేను.
వాయసతరస
౧౩. . . . అచ . న . . . పసవకో దినోదళనా దినా సు...సీని ౧౦, ౨
అసా రూపాలంకావో ౧ దళనా కాహోపనా ౧౦౦౦
౧౪. గావో ౨౦౦౦౦ భగలదినరిత్యో యంజ్ఞో యిరో దళనా దినా గావో ౧౦౦౦౦
గరతిరిత్యో యంజ్ఞో యిరో దళనా పసవకో పూ ౩౦౦ గవామయనం యంజ్ఞో
యిరో దళనా దినా గావో ౧౦౦౦, ౧౦౦. . . గావో ౧౦౦౦, ౧౦౦ పసవకో
కాహోపనా పూ ౧౦౦ అతురూమే యంజ్ఞో
౧౫.గవామయనం యంజ్ఞో దళనా దినా గావో ౧౦౦౦౦, ౧౦౦ అంగిరిసా
యనం. యంజ్ఞో యిరో దళనా గావో ౧౦౦౦, ౧౦౦ దళనా దినా
గో ౧౦౦౦, ౧౦౦ సతాతిరితం యంజ్ఞో... ..౧౦౦౦...యంజ్ఞో దళనా
గో ౧౦౦౦, ౧౦౦...అంగిరిసతిరిత్యో యంజ్ఞో యిరో దళనా గావో
...గావో ౧౦౦౦౦, ౨ ఛందోమవమూనతిరిత దళనా గావో ౧౦౦౦
గిరత్యో యంజ్ఞో యిరో దళనా ...రత్యో యిరో యంజ్ఞో దళనా దినా ...త్యో
గో దళనా యంజ్ఞో యిరో దళనా దినా గావో ౧౦౦౦
.....దళనా దినా గావో అంగిరిసామయనం చపస
౧౦౦౦దళనా దినా గావో ౧౦౦౦ తెరస... ..

౧. ఎతెచ న ఖెత పరిహర
చ తొ మహాసామిరె

౬. దతా పటికా గవ

వె బయ్యుడి సేవ్యము
గొతమిచ్చు శ్రీ సారితన్
గామమున ఉపధిదత్తుని
అమాభూమిని రెండువే
భూమిక పరిహరముల
పెట్టుపెద్దు, ఉన
ముగి అలాపించి
మున వర్ష రుద్రు
పి

౭. 7

• ౮

•

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

గొ

౧. ఆంధ్రవంశ ఇక్ష్వాకు ఈశ్వరసీమలో
 చంద్రాధిపతిహరిముగ తిలలుపర్వ
 రుబదెను ముత్యవై శిర వగమున
 ద్విశీరుపత్నమున దశమిదివస

చేతి తన

రాజశ్రీవాసిష్ఠీపుత్రశ్రీశ్రీమావి 2వ రాజ్యసంవత్సరమున గ్రీష్మర్తు పంచమపక్షపర్యవసాదమున ఒఖిలశ్రీయుల
లోని మహారథి కాశీపుత్రమితరేపురుషుడు మహారథి వాసిష్ఠీపుత్ర శ్రీమదేపురేత పరివరకనచాలలో నివసించు
వలారక సంఘమునకు ఒక గామము సకరపదెయమెయముగ ఇయ్యబడినది.

౧౧. వాసిష్ఠీపుత్ర పులోమావి కార్తాశాసనము*

౧. (ఆనవయతి) మామాడె అమచ పర. గత. మను ఎఫ లెనెన వాలురె...
కెన వాధవాన
౨. పనజితాన భిఖున నికాయన మహాసఘ. యూనయ. పన. య ఎఫ మామాలాహా గె
ఉతరె మగ గ.మ కరజక
౩. భిఖుహలె (ల) దదమ ఎతన (తు) గామ కరజక భిఖుహల దయ పాపెహి ఎతన చ స
ర. గామన కరజకాన భిఖుహలపరిహార వితరామ అపావెన అ పారిహారిక
చ ఎలెహి న పరిహారిహి పరిహార: ఎతన స గామ కరజక
౪. భిఖుహల పరిహారి చ ఎఫ నిబధాపెహి అవియెన ఆనత ఫలో
విజయనతారె దలో క (పటికా) నవ ౧(౪)
౫. వా ప ర దివ ౧ సివఖుదగునెన క గ

.. మామాడెలో ఉద్యోగిని ఆహ్వానించుచున్నాడు. ఈవలారకనచాలలో నివసించు మహా
సాంఘికభిక్షువులకొరకు ఇతరమారులునున్న మామాలాహామలలో కరజకగామమును భిక్షుహలముగ ఇచ్చు
చున్నాము ఈగామములో భిక్షుహలమునకు పరిమితి అర్బుపరిహారములను ఇచ్చుచున్నాము. ఈగామమున
మును, పరిహారములను ఇక్కడ గర్భస్థము చేయించితిమి, స్వయముగా చెప్పబడిన విజయస్కందావాసున
ఇయ్యబడినది(?) అర్బు పరిహారమును 14వరాజ్యవర పర్యంతం చతురపక్షపర్యవసాదమున.

౧౨. వాసిష్ఠీపుత్ర పులోమావి నాసికశాసనము*

౧. సిద్ధం రహా వాసిష్ఠీపుత్ర సీత పుత్రుమాయన నవీద్ధరె ఎనచవీసె ౧౯ గింహాణ పఖె
లిత్యెయె ౨ దివసె పొరెసె ౧౩ రాజునో గొతమీపుత్రన హిమవతమెయ.
౨. మనరవతనమనానస అసికలతముళికసురిరకకురావరితలనువవిదధ ఆకరావతి .
రాజన విర్బుధవతపారిచారెనవ్యౌక్త్యగిరిమచిసిరిటనమలయమహిద

* E. I. VII no 14 చైత్యకామున పృథావద్వారమునకును దక్షిణద్వారమునకును మధ్యగల శిల్పమునందలి
తెండుమాడు అంతర్గలరూపక చెక్కబడినది. ఇందు రాజాశ్రేయశాలగాను పోయినది, ఇతరాలములపట్టి అంకి
పులోమావిశాసముగ ఒకగిరిమచిసిరి.

♦ E. I VIII Nasik Ins no. 2 కేవలమహారాజాశ్రేయరూపక ద్వారమున ఎడమవైపున చెక్కబడినది.

3. సెటగిరిచక్కరపత్రపతిన సవరాజులొకమండలపతిగఘోతసానన దివకరకరవిపాధితకమల విమలసదినవదనన తిసముదత్తీయసీతవాహనన పటిష్ఠాచదమండలన సిరీక—
౪. పియదనన వరవారణాశిమచారువికమన భుజగపతిభౌగవీనవాల్విపులదీప్తునుద, భుజన అభయొడకదానకీలినవిధయకరన అవివనమాతునుసూసానన నువిధతతివగ దుకాలన
౫. పారజననివిసెనసముసుఖదుఖన శ్రితియదపమానమదనన సకయవనపల్లవనసూదననన మొండజతకరివినియొగకరన కితాపరాధేప సతుజనె అపాణహిసారుదిన దిజావరికుటుబ వివిధ—
౬. నన ఖఖురాతవననిరిపసెకరిన సాతవాహనకులయనపతిధాపనకరిన సవమండలాభివాదిత చణన వినివతితచాతువణనకరిన ఆనకనమరావజితనగురుపున అపరాజితవిజయపతాక (న) సతుజనదుపధననీయ
7. పురవరన కులపుంసంపరాగతివిపులరాజనదన అగమాన నిలయన సపురినానం అన యన సిరియ, అధిరానన ఉపచారానపథవన ఎకకున ఎకధనధరన ఏకసూరన ఎకబం హణన రామ—
౮. కేకవాజునభీమసేనతులపరకమన చ్చణఘనునవనమాజకారకన నాభాగనహుంజనమె జయకరయయాతిరామాబరీనమతెజన అపరిమిత మఖయం అచితం అధుతవన గరుళసిధయభరభుంవిహధరభూతగధవచారణ—
౯. చదదివాకరనఖతగహవిచిణయమరశింసిజతదిప్తుపున నాగవరఖదా గగనతలం అభివి గాధన కులవిపులసిరికరన సిరిసాతకణిస మాతుయ మహాదేవియ గొతమియ బలసిరియ సచవచనదానఖమాహిసానిరతాయ తపదమనియ—
౧౦. మొపవాగతపరాయ రాజరిసివధునదం అఖలం అనువిధీయచూగాయ కారిత దయ ధమ సిఖర దిసె తిరస్టావతసిఖరె విం . వరనివిసెనపహిశీకలెణ ఎత చ లెణ మహాదేవీ మహారాజమాతా మహారాజప, తామహి దదాలి నికాయన భదా వనియీనం భిషుగపున
౧౧. ఎతర ద లెణ చితణనిమిత మహాదేవియ అయకామె సెనకామె పియకామె చ ణత పఠనాణ పినుపలియె ధమసేతున దదాలి గామ తిరస్టావతర అపరదఖణ ససె పిసాజపదకం నవజాతభౌగనిరరి||

శ్రీశ్రుకుమాయానాసిత్తురుదేవ రాజయిక్య 19వరాగ్యంసత్సరమున కీర్త్యనశ్రుతంయ రెండవ పత్రమున ౧3వ దిమున హిమంశ్చేగుమందరపర్వతపములుడునీ, అనీకఅనకముళికమనకుకుగృహపరతఅనుపదవభౌతిరావంతులకు రాజుడు, వింధ్యపతహాగౌతపహృత్ పగిరిమనపిరిటపమలయమహేంద్రసెటగిరిచక్కరపర్వతములకు పరియుడు, సర్వరాజులొకమండలమదేవుల తప శాసనము కేమున బాల్మబడికాడును, న్యూశ్చిరమలలన వికసించిన కమలమపరి విమలపైవ ముఖిమనకలవాడును, మూసనయకర్తముల సీగు శ్రాగివ వాగవములు కలవాడును, పరిపూర్ణచంద్రసిందలమనలే గ్రీయతిగ్భవన ముఖము కలవాడును, శాతియేనుగు సవకపరి చారుగమకము కలవాడును, హగరాజ శరీరేత్ర మెరికలపరి విగ్రహములై పాదవైస గుండ్రది భుజములు కలవాడును, అధియోధకదాసములచే

తదేవీష హ స్తము కలవాడును, తన తో
 కాలములను విధిజించుకొనినవాడును, పోర్జన
 మును మానమును అణగగొట్టినవాడును, శకయ
 విధించి పనులు చేయువాడును, కృతాపరాధి
 వాడును, ద్విజులయొక్కయు ఇతరులయొక్కయు క
 లించినవాడును, స్థానేవాహనవంశముయొక్క నీ
 చరణములు కలవాడును, వాతవర్షగ్రహంకరమున
 చినవాడును, పరాజయమొందగని విజయప
 కులపురుషులనుండి పారంపర్యముగా వ
 లకు ఆశ్రయించును, శ్రీకి అధిపతి
 కూరుడును, ఏకబ్రాహ్మణుడును,
 లైష ఉత్సవములందును, సమా
 రామాంబరీషులతో సమమే
 రాత్మసవిద్యాధాతునిగంధ
 అక్షయము, ఆదిత్యము
 కులమునకు విప్రులమైన
 తల్లియు, సత్యవాసల
 కలదియు, అగు న
 ధర్మముగా కైలా
 హియు అగు ఈ
 పితామహాయగు
 పశ్చిముమునగఁ
 అను విధువః

౧౩.

౧.

౨.

3.

అరణ్యవిసవిక సవజాతసరిహాసక చ
 స సమలిపద పనిహారే చ ఎవ నిబధా
 బభకారెహి అంతా మహాసెనాపతినా
 . . కహి హాథ. తొ దతా పటికా సవ
 ధనపాధవాన ఫాస . యొ విష్ణుపాలెచ
 కన బుధస .

శత్రుదశ విభింధిలు ఇట్లు అహింసకు
 మూడే 19వ రాజ్యసంవత్సర
 ధనకట్రచుంబులచేత ఆసంఘ
 యు తునుహతు కాశ్మీరీపు
 స్కముత గోపా నాచలముత
 ద్దగ్రామము తునుహతు
 కెందుఱు చేయవలెను.
 లోట రాజ్యోత్సాహులు
 క, రాక్షసలపరులు
 చేయుదున్నాము.
 శవ గ్రామముత
 కి బాడీచేయుచుండి
 బడిపది పటిక
 నాకింది విష్ణు
 య

న వఖె

౧ వధ

పుజా

౨ బుధ

వకు కుడి

వాసిష్ఠీపుత్ర శ్రీపుటూరి 24వ రాజ్యవంశస్థుడమున హేమంత్రు తృతీయపక్ష దిగ్విజయదినమున అమలావతి వాన్మయమున కేతనరావులకును అను హాసముచేత కేతనండులకు పుణ్యముగను, పద్మసత్వహారముగను ఈ 9 గదులుగల గుహ మహాసాంస్కృతికపరముగ సంఘమునకు దానము చేయుచుండినది. ఈగుహ 21 వ రాజ్యవంశమున పూర్తి చేయబడినది ... ఈవాసికఅయిన బుద్ధగృతుల కల్గి ధర్మము

౧౫. వాసిష్ఠీపుత్రపుటూరిమావి అనురావతీశాసనము*

౧. (సి)సం రథ్ఠి (వాసి) రిపుత (స)ని సిరి పులుమావిర సవచ్చర ... పింఠసుకరి యానం) క హూతిరగహవతిన పురిగహవస చ పుతన ఇనిలన సభాతుకన (సము) ..
౨. ... సగినికన ధయాయ చ స గాకానికాయ సల్లిక(స) ... (స) మహా చెరియ చెరికియూనం నికాన పగిహె అపరిదారె ధమచకం దిసం (మృం) రితి.

రాజుని వాసిష్ఠీపుత్ర స్వామి శ్రీపుటూరి ... రాజ్యవంశస్థుడమునందు పింఠసుకరియగుభుక్త చెందిన కహూతిరకు, పురి అనువాని పురుషుల ఇనలుడు అను ఇద్దగు స్త్రీసానులచేత పశ్చిమద్వారమువద్ద ఒక ధర్మచక్రము పరిష్కరింపబడి, మహాచైత్యమునకు దానము చేయుచుండి చెత్తకీముల స్వాధీనము చేయబడినది ఈ ఇనిలుడు కేతన సోదరులతోడను, కల్లితోడను, పోదరీలతోడను, పురులతోడను, భిర్గ నాగారితోడను కలసి ఈదానము చేసెను

౧౬. చితరపణసాతకణి నాన్దేహాట్ శాసనము†

౧. సిసం రథి వసరిపుతన చితరపన సతకనిన
౨. సవచ్చర తర ౧౩ హేమత పఖి పచమె దివసె ౧౦
౩. కమవనన గహవతిన దనుఘన సదయ ధమ
౪. పనియ పువా దయధమ సతెగర పవతె ఎప

రాజుని వాసిష్ఠీపుత్ర చితరపణసతకణి 13వ రాజ్యవంశమున హేమంత్రు పంచమపక్ష దశమ దినమున సతక 10 పర్వతమున కామవని నివాసీయగు ధర్మహోమం ధర్మము

౧౭. మాధరీపుత్రశకసేనుని కన్వేరీశాసనము‡

౧. సిసం. రితి మాధరీపుతర సామి (సక) సేనన
౨. సవచ్చరె ౭ గి స ప ౩ దివ ౧౦ ఎతాయం పువాయం క

* Burgess — Buddhist Stupas of Amaravati and Japa

† Luders' List no 1120

‡ Luders' list no 1001, Burgess — Inscri India p. 60.

3. లియాణకన న కెమన వెణ్ణునందిర పుతన నెగ-

౪. మన గహపతన (సాత్త?) సలెం పతిరాపి-

౫. తం సహ ఆయుతన (జస్)న సహపితునా వెణ్ణునం-

౬. దినా సహమాతుయె బొధిసమాయె సహ భా-

2. (త్రినా) హాథినా సహసవెన (నికాయెనెతి)

రాజుల మాధవీపుత్రస్వామిశక సేతు 7 వరాజ్యసంపత్స్వరమున గ్రీష్మర్తువులో రేప పక్షమున 10 వ దినసమున కల్యాణనివాసియును కలుసుకొనియును వడిజాని కుమారుడు రివరల్లడితోను, తల్లియును బోధిసమతోను, భవ సోదరుని తోను, ఇతరమర్యాదలతోను కలసి జూరిపించిన గుహ.

౧౮. శ్రీయజ్ఞసాతకర్ణి నాసికశాసనము*

౧. సిద్ధం, రజో గొతమిపుత్రన సామి సిరియజ్ఞసాతకర్ణిస సంవచరె సాతమె 2 మెము తాణ పథె తితియె 3

౨. దివసె పథమె కొనికన మహాసేనాపతిన భవగోపన భరిజాయ మహాసేనాపతినియు వాసుయ లెణ .

3. బొపకయెతిసుజమాన అపయవసితిసమానె బహుకాణి వరిసాణి ఉకులె పయవసాణా నితో చాతుది-

౪. స స చ భిఖురఘుర అవాసా దతో తి . .

గౌరమాపుత్ర శ్రీయజ్ఞసాతకర్ణి ఎడవరాజ్యవగమున సేనుంలేత్వరీయపక్షపథమదివసమున కాళికుడగు మహాసేనాపతి భావగోపురి భార్య మహాసేనాపతిని వాసు తాపతి అను భిక్షువుచే ప్యాసంభించబడి చిరకాలము అసంపూర్ణముగ వదలబడియుండిన తగుహను పూర్తి చేయించి భిక్షువులకు వివాహార్థము దానము చేసెను.

౧౯. గౌతమీపుత్రీయజ్ఞశ్రీ కన్వేరీశాసనము*

౧. రాజో గొతమిపుత్రన సమిసిరిసతకర్ణిస (నగకంద) పుత

౨. ల్యణా సధతిక వర ఈ కలియుణవాధవన నెగమన అణ .

౩. సానకన అపరేణున సపరిసార, సహ .

౪. మాతాజ పలితిక్కాయ సహ ధులకణి అణదణిర

౫. జరణా సహేవ ధమనవయ

౬. సహ....వతే అహ వీజ్య లెణ అమపితర లీస
౭. ఏవత కణ్ణ సెలే లెణ కటో చ దేయ రాసచా ఉవిస.

రాజశ్రీగౌతమీపుత్తస్వామిశ్రీపాఠశక్తి 16వరాజ్యవర్షమున వసంతరథప్రభుపక్షపంచమదినసమున కళ్యాణ వాస్తవ్యుడును, పరిజాడువగు ...అపరీణుడను ఉపాసకుడు కృష్ణలెలమున ఈగుహను దొరికించెను.

౨౦. గౌతమీపుత్రయజ్ఞశ్రీ కన్వేరీశాసనము'

౧. రజో గౌత (మిపుతన సమి సిరి యజ్ఞ)
౨. సతకణిస (నగకంద పుత్రణ్యుచ ఎత)
౩. స్త్వి పభ పచ (రవనే ఉదియూన శేత చ)
౪. వాణిజకేషి ఉత్స(న్నాయ చ అన)
౫. జయ ఉపనేషీ గా (మపదతం చ ఖ)
౬. గోతియేహ భాతు (ర ఆనందేన సహ)
౭. గజసేనేన సహ గజమి (లేన సహ)
౮. కాపిలేయూ చేతి (యా రాపితా దేయభమ)
౯. అచారియాన నికా (యాన చ ఉపా)
౧౦. ధియాన పరిగసేహ (సతసాలా మా)
౧౧. తపితూన అనూతిన (పరిరాపితా)
౧౨. అజేయా కుటుంబిణీ (యాజిని)త బాల
౧౩. సవహేతున భాతినేయి నంది(న) స
౧౪. వగస చ అగోపటి అ(గతి)థ సవ్యత
౧౫. చ హితనుపుహేతు ర్పుత చ సవ
౧౬. కాలవజిన శేరా భదంత అచలా భదంత
౧౭. గోపలా భవత విజయమితో భదత పో
౧౮. భదత ధమసాలో ఉపాసతో చ నగకద
౧౯. పుత్ర అపరేణు తు సమపితా అచర(యోతు)
౨౦. భదత సేహలా భసీభోత ఉపకారిమాన భ
౨౧. దత రరికేన కణ్ణ సేల వందకే పరిఘితి
౨౨. సేలికోటి చ కేహి మహకటకే గురిత ఆ
౨౩. కీణావ మితికేన

రాజశ్రీగౌతమీపుత్తస్వామిశ్రీపాఠశక్తి 16వరాజ్యవర్షమున గజసేనగజమిత్రులను ఇరుగు గుహను దొరికించి భద్రామనియనధర్మమునకు దానము చేసిరి. బోధకుడు ఈవని చెయింపెను

౨౧. గౌతమీపుత్రయజ్ఞశ్రీ చిన్నగంజాంశాసనము

౧. సిధం. న(మో భ)గవతో. . . (వస) రజో గౌతమి—
౨. పుత్రస అరక సిరియజ్ఞ సాతకణిస వససతాయ సంవళర. సత(వి)
౩. మం ౨౦, ౭ హేమతానం పఖం చతుథం ౪ ది(. . .) మం ౫ వీరియ
౪. పువాయ అరక మహాతరకేన మహా. . .
౫. యాజినా. మహాదం. . .
౬. ధాయ . . .

రాజ్యశ్రీగౌతమీపుత్ర ఆరక శ్రీమజ్ఞ సాతకణి 27వరాజ్యవర్షమున హేమంతర్తుచతుర్థపక్షపంచమద్విసమున
.. అరక మహాతరకనిచేత... యజ్ఞము చేసినవారిచేత ..

౨౨. చందసతి కొండపలిశాసనము†

౧. సిధం రజో వాసిత్—
౨. పుత్రస సమి సిరి—
౩. చండసా(త్రి)స (గ్ర)జి వళరె ౨
౪. మ ౧ హే ప ౨ (ది) ౧ ఖడ(న)లి—
౫. అమచ స(స)మి ఖగు ధమ
౬. రాపిత.

రాజున వాసిత్పూత్ర స్వామిశ్రీచండసతి రెండవ రాజ్యచందస్విరమున హేమంతర్తుచతుర్థమహానమాన రెండవ
పక్షము మొదటిదినమున ఖండపలిలో ఆమాత్యుడగు శకునిచేత ఈఖండ భస్మము చేయబడినది.

౨౩. శ్రీపులోమావి మ్యాకదోనిశాసనము‡

౧. (సిధం) రజో సాతవాహనానం (సి)రిపుళో(మా)విస సవ ౮ హేమ ౨ దివ ౧
౨. (మస) మహాసేనావ(త్రి)స ఖండ(సా)కస జసపాదే (సా)తవహనిహాకే
౩. (గు)మికస కుమారదతస గామే వేపుర కే వథవేన గహపతి కేన (కొం)తానం (సంబే)న
౪. తళాకం ఖానితం

సాతవాహన రాజున శ్రీపులోమావి ౮వ రాజ్యసంవత్సరమున హేమంతర్తు ద్వితీయపక్షమున పృథమద్విస
పక్ష ఖండ సాగుని జనపమునందు సాతవాహనిహాకమునందు గుమికకుమారదత్తునిగు వేపురక
చావతిచేత ఈచావు త్రవ్వించబడినది.

౨౪. సివమకసాతకర్ణి అమరావతీశాసనము*

౧. రానో సిరి సివమక సదన పానియఘరికన హా

రాజగు శ్రీవమకసాతురి జలగృహోధ్యక్షుని (ధర్మము)

ఖారవేలుని హాథీగుంఛాశాసనము†

౧. నమో అరిహంతానం. నమో సవసిధానం ఏరెన మహారాజేన మహామేఘవాహనా నేన
చెతిరాజవనవధనేన వనధనుభలఖనేన చతురంతలుత్తగుణోపహితేన కలింగాధిపతినా
సిరి ఖారవేలెన

౪. నులియెచ వసె అచిత్యుతా సాతకర్ణిని ఉచ్చినుదినం హయగజన
రిరధబహులం గండం పరావయతి కన్తజెండాగతాయ చ సేనాయ వితాసితం (ము)
సికనగరం

౫. . . చపుధా వసె

౬. సవరికిభాజకే పాదే వందావయతి పంచమే చ దానీ వసె నందరాజతివన
సతేఢ్మూటితం తనసులియవాహా

౮. మధురం అపయాతో యవనరాజ డిమితి యథతి పలవ

౧౦. ఏకాదశమే చ వసె

౧౧. (మండం)ద అవరాజనివెసితం పీఠుండం గదధనంగలెన కానయతి జననదభావనం చ
తెరన వనసతికం అభిందతి త్రమిరదేవ సంఘాతం

అర్హకులకు, సన్మన్యులకు నమస్కారము. విరుడును, మహామేఘవాహనుడును, కలింగాధిపతియు, మహారాజును అగు ఖారవేలుచేత . . . రెండవ రాజ్యసంవత్సరమున సాతకర్ణిని అత్యముచేయక హయగజసంభము లతోఁజూడిన సైన్యము పర్వతదేశకు పంపబడి, కర్ణాటకకు చేరి మునికనగరమును ధియైపెట్టివది. ఇతడు నాలుగవ యేట ౧౦౩ భోజులను పాదములకు నమస్కరింప చేసుకొనెను. విదవయేట సంవరాజులకు ౩౦౦యేళ్ళ తిర్యారత . . . యవనరాజుని డిమితుకు తరిమి చేయబడెను. పదమూడవయేట (పూర్వ)రాజురిల్పితమును పిఠుండవగరము గాడిదలు కట్టిన నాగళ్ళతో దున్నించబడినది. పదమూడవయేట దర్మియదేశముపై దండెత్తబడెను.

* Burgess—Buddhist Stupas of Amaravati and Jaggayyapeta p 61.

† Jayaswal and Benery in E. I, Vol. XX pp. 71—89.

రుద్రదాముని జునాగడ్ శాసనము

౩.రాజ్జో మహాత్మ్యత్రపస్య సుగృహీ

౪. తన్నాముః స్వామిచప్తనస్య పౌత్రస్య రాజ్జః త్మత్రపస్య సుగృహీతనాముః స్వామిజయ
దాముః పుత్రస్య రాజ్జో మహాత్మ్యత్రపస్య.... రుద్రదామో వషే ద్విసప్తతితమే
౨౦,౨

౫.సర్వవక్షే రభిగంమ్య రక్షణార్థం పతిత్వే వృతేన

౧౧.పూర్వాపరాకరావస్థనూపనీవృదనత్కసురాష్ట్రశ్వభిమురుకచ్ఛసిద్ధసావీర
కుకురావరాంతనిమిదాదీనాం..... పతినా.

౧౨.దక్షిణాపథపతే సాతకర్ణే ద్వికరపి నిర్వాణా మవజిత్యానజిత్య సంబధాచిహ్నా
రతయా అనుత్సాదనాత్సాప్తయశసా....

౧౩.స్వయమధిగత మహాత్మ్యత్రపనామ్నా.... రుద్రదామమ్నా....

మహాత్మ్యత్రప స్వామిచప్తనసాత్మికుడు, త్మత్రప స్వామిజయదాముని పుత్రుడును అగు మహాత్మ్యత్రప రుద్ర
దాముని రాజ్యకాలమున ౨౨వయేట .. ఈరుద్రదాముడు అష్టవర్ణములవారి చేతను పతిగా ఎన్నుకొనబడినవాడు.
తూర్వాపరాకరావస్థనూపనీవృదనత్కసురాష్ట్రశ్వభిమురుకచ్ఛసిద్ధసావీరకుకురావరాంతనిమిదాదీ జేతములకు
రాజా. దక్షిణాపథపతియగు సాతకర్ణి రెండుసార్లు ఓడించెడియు సర్వపాతసంబంధి యగులవలన నాశము చేయక
యశస్సును సంపాదించినవాడు. స్వయముగ మహాత్మ్యత్రపబిరుదము నార్జించినవాడు.

వాఙ్మయము

మత్స్యపురాణము

అతః ఊర్ధ్వం ప్రవత్స్యమి మాగధా యే బృహద్రథాః
ద్వాత్రింశతి స్థపా హ్యేతే భవితారో బృహద్రథాః
పూర్ణం వర్షసహస్రం తు తేషాం రాజ్యం భవిష్యతి

ఇత్యేతే భవితారో వై దశద్వే శిశునాశజాః
శతాని త్రీణి పూర్ణాని షష్టివర్షాధికాని తు

మహానందిసుతశ్చాపి శూద్రాద్యూం కలికాంశజః
ఉత్పత్స్యతే మహాపద్మః సర్వక్షత్రాంతరో స్థుః

మహాపద్మస్య పర్యాయే భవిష్యంతి స్థపాః క్రమాత్

భుక్త్వా మహీం వర్షశతం తతో మార్కాన్ గమిష్యతి

ఇత్యేతే దశమార్కాస్తు యే భోక్తృన్తి వసున్తరాం
సప్తతింశత్ శతం పూర్ణం తేభ్యః శుంగాన్ గమిష్యతి

ఇత్యేతే శుంగభృత్యాస్తు స్మృతాః కాణ్వాయనా స్థపాః
చత్వారింశ ద్విజా హ్యేతే కాణ్వ భోక్తృన్తి వై మహిః
చత్వారింశత్పంచమైవ భోక్తృన్తీమాం వసున్తరాం
ఏతే ప్రణతసామంతా భవిష్యా ధార్మికా శ్చయే
యేషాం పర్యాయకాలే తు భూమి రాన్ధాన్ గమిష్యతి

కాణ్వాయనా స్తతో భూపాః సుశర్మాణః ప్రసహ్యతాం
శుంగానాం చైవ యచ్ఛేషం ఊపిత్యాతు బలీయః
శిశుోఽన్యః సజాతీయః ప్రాప్స్యతీమాం వసున్తరాం
త్రయోవింశత్సమా రాజా శిశుకస్తు భవిష్యతి

కాన్యాయన సుశర్మను, కేషిరివ శంకులను క్షయింపజేసి అంధునిగురించి శత్రువును సజాతీయులతో కలిసి పనుంధరను పొందును. శత్రువుడు ౨౩, అతనిపుత్రుడు శ్రీమల్లకర్ణి ౧౦, పూర్వోత్సంగుడు ౧౨, శాంతకర్ణి ౫౬, అతని కుమారుడు అంబోదరుడు ౧౨, అతని పుత్రుడు అనీకతుడు ౧౨, మేనుస్వాతి ౧౨, స్వాతి ౧౨, స్మంద స్వాతి ౩, మృగేంద్రస్వాతికర్ణి ౩, శుంకలస్వాతికర్ణి ౨, స్వాతిపర్ణుడు ౧, రిక్తవరుడు ౨౫, హాలుడు ౫, మందల వుడు ౫, పురింద్రసేతుడు, సాముడు, నుందిశాంతకర్ణి ౧, చిర్రస్వాతికర్ణి 1/4, శివస్వాతి ౨౨, గౌరమీ పుత్రుడు ౨౧, అనిపుత్రుడు పులోమావి ౨౨, శివశ్రీ ౩, శాంతకర్ణి, శివస్మందుడు, యజ్ఞశ్రీశాంతకర్ణి ౨౨, విజయుడు ౬, ఛంద్రశ్రీశాంతకర్ణి ౧౦, పులోమావి ౩ సంచక్రములుబంతుకు పాలింతురు. ఈ ౨౨మంది అంధుని లును ౩౬౦ సంవత్సరములు విలుదురు.

వా యు పు రాణ ము

కణ్డాయన మహోద్ధృత్య సుశర్మాణం ప్రసహ్య తిం
శృంగాణాం చాపి యచ్ఛిష్టం క్షయముత్వా బలం తదా
సిన్ధుకో హ్యన్ధిజాతీయః ప్రాప్యతీమాం వసున్ధరాం
త్రయోవింశత్యమా రాజా సిన్ధుకో భవితా త్వథ
అష్టా భాతశ్చ వర్షాణి తస్మా ద్దశ భవిష్యతి
శ్రీసాతకర్ణి ర్భవితా తస్య పుత్ర స్తు నై మహాన్
పంచాశతం సమాః షటి చ సాతకర్ణి ర్భవిష్యతి
అపాదబద్ధో దశ నై తస్య పుత్రో భవిష్యతి
చతుర్వింశత్తు వర్షాణి షటి సమా నై భవిష్యతి
భవితా నేమిక్మన్తస్సు వర్షాణాం పంచవింశతిం
తితః సంవత్సరం పూర్ణం హలో రాజా భవిష్యతి
పంచస ప్తకరాజానో భవిష్యన్తి మహాబలాః
భావ్యః పుత్రికామేణస్సు సమాః సో షేకవింశతిం
సాతకర్ణి ర్నవ మేకం భవిష్యతి నరాధిపః
అష్టావింశత్తు వర్షాణి శివస్వామీ భవిష్యతి
రాజా చ గౌరమీపుత్ర ఏకవింశత్యమా నృపు
ఏకోనవింశతిం రాజా యజ్ఞశ్రీః సాతకర్ణ్యథ
షడేవ భవితా తస్మా ద్విజయస్సు సమా నృపః

దణ్డశ్రీ సాతకర్ణి చ తస్య పుత్రః సమా శ్రుయః
పులోవా సి నమాః సప్త అన్యేషాం చ భవిష్యతి
ఇత్యేతే నై నృపా శ్రీంశ దన్ధా భోక్తృన్తి యే మహీం
సమాః శతాని చత్వారి పంచ షడ్వై త్తైవ చ

బృహ్మ ం డ పు రాణ ము'

కణ్వాయన మధోధృత్య సుశర్మాణం ప్రసహ్య తం
సింధుకో హ్యన్యజాతీయః ప్రాప్య్యతీమాం వసున్ధరాం
త్రయోవింశత్యమా రాజా సింధుకో భవితా త్యగ
కృష్ణో భ్రాతా ౭స్య వన్షాణి సో ౭ స్మా ద్దశ భవిష్యతి
శ్రీశాంతకర్ణి ర్భవితా తస్య పుత్రస్తు నై మహాన్
పంచాశత్తు సమాః పట చ శాంతకర్ణి ర్భవిష్యతి
అచోలవో ద్వాదశ నై తస్య పుత్రో భవిష్యతి
చతుర్వింశత్తు వర్షాణి పటుమాంశ్చ భవిష్యతి
భవితా నిష్కర్మా తు వర్షాణాం పంచవింశతిం
తతః సంవత్సరం పూర్ణం హలో రాజా భవిష్యతి
షడ్గు పత్రలకోనామ భవిష్యతి మహాబలః
భావ్యః పురీషభీరుస్తు సమాః సో ష్యేకవింశతిం
శతకర్ణి ర్వృష మేకం భవిష్యతి సరాధిః
అష్టవింశతి వర్షాణి శివస్వాతి ర్భవిష్యతి
రాజా చ గౌతిమీపుత్ర ఏకవింశత్యమా నృపః
ఏకోనవింశతిం రాజా యజ్ఞశ్రీ శాతకర్ణ్య
షడేవ భవితా తస్మా ద్విజయస్తు సమానృపః
దండశ్రీ శాతకర్ణి చ తస్య పుత్రః సమాశ్రుయః
పులోమారిః సమాః సప్త తత్తత్సేషాం భవిష్యతి
ఇత్యేతే నై నృపా శ్రీంశ దన్ధా భోక్తృన్తి నై మహీం
సమాః శతాని చత్వారి పంచశతమ్ తత్తైవ చ.

విష్ణు పురాణము

సుశర్మాణం తు కాణ్డం తద్భ్రతో బలిపుచ్చకనామా హత్వాఽధ్రజాతీయో వసు
ధాం భోక్ష్యతి॥

తత శ్చ కృష్ణనామా తద్భ్రాతా పృథివీపతి ర్భవిష్యతి॥ తస్యాపి పుత్రః శాంతికర్ణి
స్తస్యాపి పూర్ణోత్సంగ స్తత్పుత్ర శ్శాతకర్ణి స్తస్మాచ్చ లమోద్భవతః స్తస్మాచ్చ వీలక స్తతో
మేఘస్వాతి స్తతః పటుమాన్॥

తతశ్చాఽనిష్ఠకర్మా తతో హాలాహలాః॥

హాలాహలా త్పలక స్తతః పులిందసేన స్తతః సుందర స్తత శ్శాతకర్ణి స్తత శ్శివ
స్వాతి స్తత శ్చ గోమతిపుత్ర స్తత్పుత్రో బలిమాన్॥

తస్యాపి శాంతకర్ణి స్తతః శివశిత స్తతశ్చ శివసంధ స్తస్మాదపి యజ్ఞశ్రీ స్తతో
ద్వియజ్ఞ స్తస్మా చ్చంద్రశ్రీః॥

తస్మా త్పులోమాపి హి॥ ఏవ మేతే త్రింశచ్చత్వావ్యభతాని పట్నంచాకదధికాని
పృథివీం భోక్ష్యన్తి॥

శ్రీ మద్భాగవతము*

హత్వా కాణ్డం సుశర్మాణం తద్భ్రతో వృషలో బలి

గాం భోక్ష్య త్కన్ధజాతీయః కంచిత్కాల మసత్తమః

కృష్ణనామాఽథ తద్భ్రాతా భవితా పృథివీపతిః

శ్రీశాన్తకర్ణ స్తత్పుత్రః పార్థమాఽస్మ తత్పుత్రః

లంబోదరస్మ తత్పుత్ర స్తస్మా చ్చివీలకో నృః

మేఘస్వాతి శ్చివీలకా దటమానస్మ తస్య చ

అనిష్ఠకర్మా హాలేయ స్తలక స్తస్య చాఽఽత్మజః

పురిషభీరు స్తత్పుత్ర స్తతో రాజా సునన్దనః

చకోరో బహవో యత్ర శివస్వాతి రరిన్దమః

తస్యాపి గోమతిపుత్రః పురిమా న్భవితా తతః

♦ Srī Venkatesvara Press Edn. ఆళ: ౪- అధ్యాయ 33. శ్లో. 43—50.

* Ed. T. R. Krishnacharya, Madras: పుస్తక XII. అధ్యాయ. శ్లో. 22-23.

మేదశిరాః శివస్మిన్ యజ్ఞశ్రీ సత్పుత సతః
విజయ సత్పుత్రో భావ్య శ్చంద్రవిజ్ఞః సతోమధిః
ఏతే త్రింశ స్సృపతయ శ్చత్వార్యబళతాని చ
షట్సుజ్ఞానచ్చ పృథివీం భోక్త్యన్తి కురునందన

పార్జిటరు పాఠము

కన్యాయనాం తతో భృత్యః
సుశర్మాణః ప్రసహ్య తం
శుంగానాం చైవ యచ్ఛేషం
క్షపిత్వా తు బలీయః
శిష్యకోన్ద్యోః సజాతీయః
ప్రాప్యతిమాం వసున్ధరాం

కన్యాయనం అనోద్ధృత్య
సుశర్మాణం ప్రసహ్య తం
శుంగానాంచాపి యచ్ఛేషం
క్షపయిత్వా బలం తదా
సింధుకో వ్యాన్ధ్రజాతీయః
ప్రాప్యతిమాం వసున్ధరాం

త్రయోవింశత్యమా రాజా సిముక్షస్తు భవిష్యతి

కృష్ణో భ్రాతా యవీయాం స్తు
అపాదక భవిష్యతి

కృష్ణో భ్రాతాఽస్య వర్షాః
సోన్మా ద్దక భవిష్యతి

శ్రీశాతకర్ణి ర్భవితా తస్య పుత్రస్తు నై దక
పూర్వోత్పంగ స్తో రాజా వర్షాణ్యపైద్యతేవతు
ఽజ్ఞాచకతం సమాః షట్పు శాతకర్ణి ర్భవిష్యతి
దశచాపైద వర్షాః తస్య లంబోదరః సుతః
అపీలకో దశద్యే చ తస్య పుత్రో భవిష్యతి
దశచాపై చ వర్షాః మేఘస్వాతి ర్భవిష్యతి

స్వాతి శ్చ భవితా రాజా
సమా స్సృషాద్యతేవతు
స్కన్దస్వాతి స్తథా రాజా
సప్తైవ తు భవిష్యతి

అవిర్భవిష్యతి నృపా
వర్షాణి ద్వాదశతేవతు
స్కన్దస్వాతిః సమా స్తస్మాత్
సప్త రాజ్యం కరిష్యతి

మృగేన్ద్రోః స్వాతికర్ణస్తు భవిష్యతి సమా త్రయః
కున్దః స్వాతికర్ణస్తు భవితాఽప్తై సమా నృపః
ఏక సంవత్సరం రాజా స్వాతివర్షో భవిష్యతి

మట్టికింకదేవ వర్షాణి

చతుర్వింశత్తు వర్షాణి

పులోమావి ర్భవిష్యతి

పులోమావి ర్భవిష్యతి

భవితాఽ రిప్తకర్ణస్థు వర్షాణాం పంచవింశతిః

తతః సంవత్సరాన్ పశ్య హలో రాజా భవిష్యతి

పశ్య మంత్రలో రాజా

పశ్య పత్తలలో రాజా

భవిష్యతి సమాః నృపః

భవిష్యతి మహాబలః

పురీహ్రీసేనో భవితా

భావ్యః పురీకసేనస్సు

తస్మా త్సామ్యో భవిష్యతి

సమాః సో వ్యేకవింశతిం

సుందరః శాతకర్ణి స్తు

శాతకర్ణి ర్వక్ష మేకవి

అబ్ధమేకం భవిష్యతి

భవిష్యతి నరాధిపః

చకోరః శాతకర్ణిస్థు మగ్ధాసాన్ వై భవిష్యతి

అప్తావింశతి వర్షాణి శివస్యాతి ర్భవిష్యతి

రాజా చ గౌతమీపుత్ర ఏకవింశ త్రతో నృపః

అప్తావింశః సుత స్తస్య పులోమా నై భవిష్యతి

(ఏకోనవింశతిం భావ్యః శాతకర్ణి త్రతో నృపః)

శివశ్రీ యై పులోమాత్తు స తైవ భవితా నృపః

శివసూర్యః శాతకర్ణి ర్భవితాఽన్యత్కృజః సమాః

సవవింశతి వర్షాణి

ఏకోనవింశతిం రాజా

యజ్ఞశ్రీః శాతకర్ణిః

యజ్ఞశ్రీః శాతకర్ణిః

షడేవ భవితా తస్మా ద్విజయస్థు సమా నృపః

చణ్డశ్రీః శాతకర్ణిస్థు

చణ్డశ్రీః శాతకర్ణి చ

తస్య పుత్రః సమాదశ

తస్య పుత్రః సమాత్రయః

పులోమావిః సమాః స ప్త అన్య స్తేషాం భవిష్యతి

ఏకోనవింశతి వ్యత్యేతే

ఇత్యేతే వై నృపా స్త్రింశత్

అన్ధా భోక్త్యన్తి వై మహీం

అన్ధా భోక్త్యన్తి యే మహీం

తేషాం వర్షకతాని స్య

సమాః కతాని చత్వారి

శ్చత్వారి షష్టిరేవ చ

పశ్య వక్ష్యే తక్షేవ చ

కలియుగరాజవృత్తాంతము

శిముకః శాతకర్ణి స్తు యనూహు ర్భులిసం జనాః|
 భోక్త్య త్యన్త్రమహీం రాజా త్రయోవింశతివత్సరాన్||
 కృష్ణశ్రీశాంతకర్ణి స్తు బ్రాతా చాస్య మహాయశాః|
 అష్టదశసమా రాజా కన్యాభ్యేన భవిష్యతి||
 శ్రీమలశాతకర్ణి స్తు తతో భావీ సమా దశ|
 పూర్ణోత్సజ్జ స్తు భవితా వర్షాణ్యష్టదశైవ హి||
 శ్రీశాతకర్ణి ర్భవితా సమాః పంచాశతం చ మహి|
 సుందరస్మిన్ భవితో రాజా సమా హ్యష్టదశైవ తు||
 దశ చాష్టై సమా రాజా భోక్తా లంబోదగో మహీం|
 అపీతకో దశద్వై చ తస్య పుత్రో భవిష్యతి||
 మేఘస్వాతి స్తో భావి వర్షాణ్యష్టదశైవ సు|
 శాతస్వాతి స్తో రాజా సమా హ్యష్టదశైవ హి||
 శ్రీసుందరశాతకర్ణి స్తు సప్తైవ భవితా సమాః|
 మృగేంద్రశాతకర్ణి శ్చ త్రిణి వర్షాణి భోక్త్యతి||
 కు సలః శాతకర్ణి స్తు భవితా ఽష్టై సమా నృపః|
 తథా సౌమ్యః శాతకర్ణి ర్భవితా ద్వాదశశైవ తు||
 ఏకం సంవత్సరం శాతః శాతకర్ణి ర్భవిష్యతి|
 పులోమశతకర్ణిశ్చ షట్త్రింశ ద్భవితా సమాః||
 అష్టత్రింశత్సమా మేఘశాతకర్ణి ర్భవిష్యతి|
 అర్జునశాతకర్ణి శ్చ షణ్మావింశతి వత్సరాన్||
 యమేవా ఽ౭౭౦౦ ర్మేమిక్ష్మన్త మితిహాసవిచక్షణాః|
 తతో హలో మహాభాగః కింకలాన్సమర్ద్రమః||
 శాసిష్యతి మహీం పఞ్చ వర్షాణి సుమహాయశాః|
 తతో మణ్డలకో రాజా భవితా పఞ్చ వై సమాః||
 పురీంద్రసేనో భవితా సమాః సోఽప్యేకవింశతిం|
 సుందరః శాతకర్ణి స్తు వర్ష మేకం భవిష్యతి||
 చకోరశాతకర్ణి శ్చ షణ్మాసాన్ భోక్త్యతే మహీం|
 వాశిష్ఠీపుత్రినామ్నా యః ప్రఖ్యాతిం భవి యాస్యతి||

మహేంద్రశాతకర్ణి స్తు తీర్థ మాసాన్ భోక్తృతే తతః
 అష్టావింశతి వరాణి శకనేహో భవిష్యతి
 యమాహు ర్మౌఢరీపురిం శివస్వాతిం మహాజనాః॥
 శ్రీశాతకర్ణి ర్భుతా పబ్ధవింశతి వత్సరాన్
 గౌతమీపుత్రనామ్నా తు యో వై ఖ్యాతిం గమిష్యతి॥
 పులోమశీశాతకర్ణి ర్ద్వాత్రింశ ద్భువితా సమాః
 వాశిష్ఠీపుత్రనామ్నా తు శాసనేషు స ఉచ్యతే॥
 శివశీశాతక ర్ణిశ్చ తస్య భారతా మహామతిః
 భవిష్యతి సమా రాజా స క్షైవ హి కతా యుగే॥
 శివస్మగ్ధః శాతకర్ణి స్తిస్యో భావీ తతః సమాః॥
 యజ్ఞశీ శాతకర్ణిశ్చ గౌతమీపుత్రనామకః
 ఏనావినశితిం రాజా భవిష్యతి సమా భవి॥
 విజయశ్రీశాతక ర్ణిః పడేవ భవితా సమాః
 చంద్రశీశాతకర్ణి స్తు త్రీణి వరాణి భోక్తృతి
 వాశిష్ఠీపుత్రనామ్నా తు ఖ్యాత్యో యశ్చ భవిష్యతి॥
 పులోమాపి తదా చాపస్యః సమాః స ప్త భవిష్యతి
 ఘటోత్క-చస్య పుత్రేణ చంద్రగుప్తేన పాలితః॥
 ఏతే ద్వాత్రింశ దాస్థాస్సు భోక్తృన్వి వసుధా మిమాం
 శతాని పబ్ధపూర్ణాని తేహం రాజ్యం భవిష్యతి॥
 తేహం తు సంస్థితే రాజ్యే భూమి ర్దుష్టా న్గమిష్యతి॥
 శ్రీపార్వతీయాస్థిధృత్యా ఇత్యాఖ్యాం యాంతి యే నృపాః

* * *

సేనాధ్యక్షస్తు కాన్వానాం శాతవాహనవంశః
 సింహకన్వాతికర్ణాఖ్యః శిశుకో వృషలో బలీ॥
 సమానీతైః ప్రతిష్ఠానా దన్తవంశైః స్వసైనికైః
 కాన్వాయనం సుశత్రాణాం నిహత్య స్వామినం నిజం॥
 సేనానాం వైవ య చేచ్ఛవం తుపముత్యా తద పృశా
 అన్తవంశప్రతిష్ఠాతా భవిష్యతి తతో నృపః॥

* * *

అథ శ్రీచన్ద్రగుప్తాఖ్యః పార్వతీయకులోద్భవః
 శ్రీపర్వతేన్ధాధిపతేః పౌత్రః శ్రీగుప్తభూపతేః
 శ్రీఘటోత్క-చభూపస్య తనయో ఒరుతవిక్రమః
 కుమారదేవీ ముద్వాహ్య నేపాలాధీశితుః సుతాం॥

లబ్ధప్రవేశో రాజ్యే లిచ్చవీనాం సహాయతః |
 సేవాధ్యక్షపదం ప్రాప్య నానాసైన్యసమర్పితః |
 లిచ్చవీయాం సముద్వాహ్య దేవ్యా శృద్ధిశ్చియో లనుజాం |
 రాష్ట్రీయశ్యాలో భూత్వా రాజపత్న్యా చ చోదితః |
 చస్త్రీయం భూత్వా త్వమిషేదైవ హి కేన చిత్ | '
 తత్పుత్రప్రతిభూత్యేచ రాజ్ఞా చైవ నియోజితః |
 వర్తేస్తు సప్తభిః ప్రాప్త రాజ్యో వీరాగ్రణీ రసా
 తత్పుత్రం చ పులోమానం వివిహిత్య నృపార్థకం ||
 ఆధ్వేభ్యో మాగధం రాజ్యం ప్రసహ్యో లసహానిష్ఠతి |
 కచేన స్వేన పుత్రేణ లిచ్చవీయేన సంయుతః

ఆంధ్రులు - సమకాలికులు

మధ్య పురాణము

అస్థానిం సంస్థితా రాజ్యే తేషాం భృత్యాన్వయే నృపాః
 సప్తవాన్ధ్రా భవిష్యంతి దశాభి రాష్ట్రభా నృపాః
 సప్త గర్దభిలా శ్వాపి శకా శ్వాప్తాదశైవ తు
 యవనా ష్టా భవిష్యంతి తుమారా శ్చ చతుర్దశ
 త్రయోదశ గురున్దాశ్చ హలాణా హ్యేకోనవింశతిః
 యవనా ష్టా భవిష్యంతి సప్తాశీతిం మహీ మిమాం
 సప్త గర్దభిలా భూయో భోక్త్య స్తీమాం వసుస్థరాం
 సప్తవర్షసహస్రాణి తుమారాణాం మహీ స్మృతా
 శతాని త్రీణ్యశీతిం చ శతాన్య ప్తాదశైవ తు
 శతా న్యర్థం చతుష్కాణి భవితవ్యా త్రయోదశ
 గురున్దా వృషతైః సార్థం భోక్త్యస్తే యేచ్ఛసంభవాః
 శతాని తీణి భోక్త్యస్తే వర్షా శ్చేకాదశైవ తు
 అస్థాః శ్రీపార్వతీయాశ్చ తే గ్విపంచాశతం సమూః
 సప్తషష్ఠిస్తు వర్షాణి దశాభీరా స్తతైవ చ
 తేషాం తస్మేషు కాలేన తతః కిలకీలా నృపాః

బ్రహ్మాండపురాణము

అర్చనానాం సంస్థితాః పజ్న తేహం వంశ్యాశ్చ యే పునః
 సత్తేవ తు భవిష్యన్తి దశాభీరాస్తతో నృపాః
 సప్తగర్భినశ్చాప్తి తతో ధ దత్తవై శకాః
 యవనాష్టే భవిష్యన్తి తుమారాస్తు చతుర్దశ
 త్రయోదశ గురుణాశ్చ మౌనా హ్యేకాదశైవ తు
 అన్యా భోక్తృన్తి వసుధాం శతే ద్వే చ శత జ్ఞువై
 సప్తవప్తించ వర్షాణి దశాభీరాస్తతో నృపాః
 సప్తగర్భినశ్చైవ భోక్తృన్తిమాం ద్విసప్తతిం
 శతాని త్రిన్యశీతిం చ భోక్తృన్తి వసుధాం శకాః
 అశీతీద్వే చ వర్షాణి భోక్తృరా యవనా మహీం
 పంచవర్షతానిహ తుమారాణాం మహీ స్మృతా
 శతాన్యర్థం చతుర్థాని భవితార త్రయోదశ
 గురుణా వృషలైః సార్ధం భోక్తృనే స్లేచ్ఛజాతయః
 శతాని త్రిణి భోక్తృనే మౌనా ఏకాదశైవ తు

యుగపురాణము*

తతః కలియుగే రాజా శిషునాగకులే బలీ
 ఉపయోనాను ధర్మాత్మా పృథివ్యాం ప్రథితో గురైః
 గంగాతీరే స రాజర్షి ర్దక్షిణే సుమహావరం
 సాధయే న్నగరం రమ్యం పుష్టారామజనాకులం
 తత్పుష్టాహ్లాదయం రమ్యం పురం పాటలిపుత్రికం
 పంచవర్షసప్తసాణి పంచవర్షతాని చ
 పంచసంవత్సరాన్ మాసాన్ పంచాహారాత్రపంచకం
 పంచవైవ ముహూర్తాని శ్శాస్త్ర త్యక్త స సంశయః
 తస్మిన్ పుష్పపురే య్యే జనారామశతాకులే
 క్రతుకర్మియూకూతః శాలిశూకా భవిష్యతి

స రాజా కర్మనిరతో దుష్టాత్మా ప్రియవిగహః
సారాష్ట్ర మర్దయన్ ఘోరం ధర్మవాన్ వ్యాధార్మికః
స్యం శ్లేష్మం బ్రాతరం సాధుం సంప్రతిం ప్రథయన్ గజైః
స్థాపయ్యతి మోహాత్మా విజయం నామ ధార్మికం
తతః శాకల మూక్రమ్య పంచాలాన్ మధురాన్ స్తథా
యవనా దుష్టవికాంతాః ప్రాప్స్యంతి కుసుమాహ్లాదం
తైస్త్తు పుష్పపుకే ప్రాప్తే కార్దమే ప్రథితే హితే
ఆకులా విషయాః సర్వా భవిష్యంతి స సంశయః
తతోద్దామా మహాయుద్ధం ఉన్నవిష్యతి పశ్చిమం
యవనా శాసయాన్యంతి నష్టేశామ్ స్థాపి వా
తతః పాటలిపుత్రం తిత్ పుష్టరామపమాకులం
భవిష్యతి సుసిద్ధార్థం ప్రస్తుతోత్సవగమదం

* * *
మధ్యదేశే పి యవనా న తే స్థాస్యంతి దుర్మదాః
తేషా మన్యోన్యసంమర్ది యుద్ధం పరమదారుణం
అత్మచక్రోద్ధితం ఘోరం భవిష్యతి స సంశయః
తతో యుద్ధవశా తేషాం యవనానాం పరిక్షయే
శాకలే సప్తరాజానో భవిష్యన్తి మహాబలాః

* * *
తతస్త్తు మగధే కృష్ణే గంగాసన్నే సుదారుణం
రక్తపాతం మహాయుద్ధం భవిష్యతి తు పశ్చిమం
పుష్పమితేణ తే సర్వే రాజానః కృతవిగహః
క్షయం యాస్యంతి యుద్ధేన తదైషా మూళితో జనః
తదా మృదాఖ్యకే దేశే పుష్కరితప్రశాసతి
తస్మిన్నుత్పత్స్యతే కన్యా సుమహూహవశాలినీ
తస్యా అధే నృపో ఘోరే బ్రహ్మజ్యైః స హ విగ్రహే
తథా విధివశా దైవం విమోక్ష్యతి స సంశయః

* * *
అగ్నిమిత్రైస్తతో రాజా భవిష్యతి మహాప్రభః
తింశదగ్ధరాణి వై తస్య స్తీరం రాజ్యం భవిష్యతి
వసుమిత్రా తతో రాజ్ఞః ప్రాప్తో రాజ్య మథౌద్రకః
భీమైః స శకసంఘాతైర్నిగ్రహం సముపేష్యతి
తతః శక్తైః రణే ఘోరే ప్రవృత్తే స మహాబలైః

నృపః పృథ్వీ-పాతేన మృత్యుం సముపయాన్యతి
తతః ప్రణవచారిత్వా అకర్మోపహతాః ప్రజాః
హరిష్యంతి శకా ఘోరాః బహులాస్తాః ఇతి శ్రుతిః
చతుర్భాగంతు శస్త్రేణ నాశయ్యంతి ప్రాణినాం
శకాః కేషం హరిష్యంతి చతుర్భాగం స్వకం పురం
తితో ఽనూటో ధనుర్ములో భవిష్యతి మహాబలః
అరణో లోహితాక్షః స పుష్పనామ గమిష్యతి
స నై తన్నగరిం సర్వం తూన్య మాసాదయ్యతి

* * *
త్రతవరాసు చతురః స నృపో నాశయ్యతి
వర్ణాభోవస్థితాన్ సర్వాన్ కృత్వా పుర్యా మవసితాన్
అనూటో లోహితాక్షః స విపత్స్యతి సబంధవః
త్రత ప్రజాయాం కేషయాం తస్య రాజ్యపరిక్షయే
భవిష్యతి తతో రాజా గోపలో నామ నామతః
సోఽపి సంవత్సరం రాజ్యం భుక్త్వా నిధన మేష్యతి
తత స్తు శర్మిలో రాజా హ్యరణః సుమహాబలః
సోఽపి సర్వత్రయం భుక్త్వా పున్సం నిధన మేష్యతి
తతో నై కుయశాః కోపి అబ్రహ్మణ్యో లోకవిశృతః
తస్యాపి తీరిణి వరాణి రాజ్యం దుష్టం భవిష్యతి
శకానాం స తతో రాజా హ్యర్ధలుభో మహాబలః
దుష్టభావశ్చ పావశ్చ కాలింగాన్ సముపస్థితః
కాలింగశాతరాజ్యరీ వినాశం నై గమిష్యతి
శకకాణ్డా శరఫలైః విలుప్తాంగా శ్చ సంయతి
ఘనిష్టాస్తు హతాః సర్వే భవిష్యన్తి న సంశయః
తతః శాతవహో రాజా హృత్వా దక్షేనమే దినం
వ్యతీతే దశమే వర్షే మృత్యుం సముపయాన్యతి
అర్ధలుభాః శకాః సర్వే భవిష్యన్తి మహాబలాః
వినస్తే శకరాక్షే తు శూన్యా పృథ్వీ భవిష్యతి
పుష్పనామపురం తూన్యం భీభత్సం భవితా తతః
భవిష్యతి నృపః కశ్చి న్నవః కశ్చి ద్భవిష్యతి

కలియుగమునందు శిశువాగతులమున ఉదయదశకు ధర్మాత్ముడగు రాజా ఉండును. అతడు గంగాదక్షిణ
తీరమున భువ్వుపురము లేక పాలిపుత్రము అను నగరమును కట్టించును. అంగరము దివిగ సంవత్సరముల రీతిల

గ్రోజుల రీముచూరములకాలము పరిలును. అపగ్రమన శాశ్వతమైన రాజా ఉండును. అధార్మికుడై అతడు సారావ్యమును వీడించి తపసోదరుడగు సంసృతిని ఓడించును.

అతర్వాత యవనులు సాగలమును, పాంచాలమును, మగధును అక్రమించి కనుమరుగముపై దండెత్తుదురు. అప్పుడు జరుగు ఘోరమగు యుద్ధమున యవనులు ఓడిపోయి పారిపోదురు. ఈయవనులు మధ్యదేశమునను దిరకాలము ఉండరు. వాలో వారికి అంతఃకలహములు బయలుదేరును. సాగలమున ఏడవరు రాజులు పరిపాలింతురు.

మగధలో గంగాధరమున దారుణముగ యుద్ధము జరుగును. పుష్యమిత్రునితో పోరి ఆరాజులు చాలమంది మరణింతురు. మద్రదేశమున పుష్యమిత్రుడు పాలించుచుండగ జొక లాభ్యమతీయగు కన్య ఉండును. ఆమెగారికి ఆభరణ్యులతో యుద్ధముచేసి పుష్యమిత్రుడు ఆంధ్ర మరణించును అమీద అగ్నిమిత్రుడును, వసుమిత్రుడును, కృష్ణమిత్రుడును పరిపాలింతురు.

కృష్ణమిత్రుడు శకసంఘములతో యుద్ధము చేయుచు మరణించును. అమీద శకులు ప్రజలను హరించియు, సంపీయు బాధింతురు. తర్వాత అమాటుడు పుష్పపురమున వాల్లవర్ణములను వాళ మొరించి అధిపత్యములను ప్రతిస్పించును. అతనివెనుక గోపాలుడు ఒక సంవత్సరము హరించును అమీద శక్తులుడు మూడోడును, పేమ్మల మరీ యొక దుర్గానుడు మూడోడును ఏలుదురు. ఈరాజు దురాచారములకై కలింగ దేశముపై దండెత్తును. అదేశపు ఏలికయగు శాతరాజుచేత ధైర్యము నశించును. అశాతరాజు బలముచే ముంధిరమును గైకొని పరియేర్చు చాటిపొడగు మరణించును. శకరాజ్యాంశ్యమున పుష్పపురము భూభ్యముగ నుండును.

కథా సరిత్యా గ ర ము*

గుణాధ్య కథా

ప్రతిపాదనే ౭ సి నగరం సుప్రతిపిత్తసంజకం
 తత్రాథా తోనసుకర్మాఖ్యః కోప బ్రాహ్మణసత్తమః
 వత్సశ్చ గుల్మకశ్చైవ తస్య ద్వా తనయా శభే
 జాయేతే స్మ త్పతీయా చ శృతార్థానామ కన్యకా
 కాశేన బ్రాహ్మణః సోఽథ సభార్యః పంచతాం గతః
 తత్పుత్రై తౌ స్వసారం తాం పాలయంతా నభిష్టతాం
 సా చా కస్మా త్సుగర్భాథా త్తదృష్ట్వా వత్సగుల్మయౌ
 తత్రాన్యపురుషాభావా చ్ఛంకా న్యోన్య మజాయత
 తతః శృతార్థా చిత్తజ్ఞా భ్రాతరౌ తా వభాషత
 పాశశంకా న కర్తవ్యా శ్వబలం కథయామి వాం
 కుమారః కీర్తిసేనాభ్యో నాగరాజస్య వాసుకేః
 భ్రాతృః పుత్రోఽస్తి తేనాఽహం దృష్ట్వా స్నాతుం గతా సతీ
 తతః స మదనాక్రాంతో నివేద్యా న్యయనామసి

గాంధర్వేణ వివాహేన మాం భార్యా మకరోత్తదా
 విషజాతే రయం తస్మా న్మమ గర్భ ఇతి స్వస్సుః
 శృత్యా కః ప్రత్యయో ౭తేతి వత్సగుల్మా వహోచతాం
 తతో రహసి సస్మార సా తం నాగకుమారకం
 స్మృతమాత్రాగరిః సోఽథ వత్సగుల్మా వభాషత
 భార్యా కృతా మయై వేయం శాషభ్రష్టా వరాపురాః
 యుష్ట త్స్విసా యువాం ధైవ శాపేనైవ మృతౌ భవి
 పుత్రో జనిష్యతే చాత్రి యుష్టత్వసు రసంతయం
 రితోఽన్యః శాపనిర్ముక్తి ర్భువయో శ్చ భవిష్యతి
 ఇత్యుక్తాంతర్హితః సోఽభూ త్తతః స్తోకశ్చ వాసరైః
 శృతార్థాయాః సుతో జాత స్తం హి జానీహి మాం సఖే
 గణావతారో జాతోఽయం గుణాధ్యో నామ బ్రాహ్మణః
 ఇతి తత్కాల ముదభూ దంతరితౌ త్పరస్యతీ
 ధీణశాపా స్తత స్తే చ జననీ మాతులా మమ
 కాలేన ంచతాం ప్రాప్తా గతశ్చాహ మధీరతాం
 అథ శోకం సముత్సృజ్య బాలాఽపి గతవా నహం
 స్నావప్తంభేన విద్యానాం ప్రాప్తయే దక్షిణాపథం
 కాలేన త్రిత సర్వపాప్య సర్వావిద్యాః ప్రసిద్ధియాన్
 స్సదేశ మాగతో భూవం దర్శయిష్య నిజాన్ గుణాన్
 ప్రవిశం శ్చ చిరా త్తత నగరే సుప్రతిష్ఠితే

*

*

*

ఏనం ప్రాయాణ్యహం షశ్యన్ కౌతుకాని పదే పదే
 ప్రాప్తవాన్ రాజభవనం మాహేంద్రసదనోపమం
 తతశ్చాంతఃప్రవిష్టోహం శిష్యై రగ్రే నివేదితః
 అస్థానస్థిత మ్మదాక్షం రాజానం సాతవాహనం
 శర్వవర్మప్రభృతిభి ర్మృత్తిభిః పరివారితం
 రత్నసింహాసనాసీన మమై రే రివ వాసవం
 విహితస్వస్తికారం మా ముపవిష్ట మథాపనే
 రాజా కృతాదరం ధైవ శర్వవర్మాదయోఽస్తువన్
 అయం దేవ భవి భార్యః సర్వవిద్యావిశారదః
 గుణాధ్య ఇతి నామాన్య యథార్థ మత ఏవ హి
 ఇత్యాది తత్కురితి శృత్యా మృత్తిభిః సాతవాహనః
 పీఠః సపది సత్కృత్య మంత్రిత్యే మాం న్యయోజయత్

అథాహం రాజకార్యాణి చింతయన్మనసం సుఖం
శిష్యా నధ్యాపయన్ స్మృతి కృతదారపరిహారాః

తతః కదాచి దధ్యాస్తవంతసమయోత్సవే
దేవీకృతం తదుద్యానం స రాజా సాతవాహనః
విహరన్ సుచిరం త్తత్ర మహేంద్ర ఇవ నందనే
వాపీజలేఽవతీర్ణోఽభూత్ క్షీణేతుం కామినీభిః
అసించ త్తత్ర దయతాః సహేలం కరవారిభిః
అసించ్యత స తాభి శ్చ వశాభివ వారణః
ముఖైర్దౌతాంజనాత్మామనేత్రై ర్హృజ్జలఘ్నైః
అంగైః సక్తాంబరవృత్తభాగైశ్చ స మంగనాః
విదలత్సృతిలకాః స చక్రే వసమధ్యగాః
చ్యుతాభరణపుష్పాః సాః లతా వాయుచివప్రియాః
అథైకా తస్య మహిషీ రాజ్య సనధరాలసా
శిరిషసుకుమారాంగీ క్షీణంతి క్షమ మధ్యగాత్
సా జలై రభిషించంతి రాజాన మనహా సతి
అబ్రవీన్మృతై రేవ పరితాడయ మా మితి
తచ్ఛృత్వా మోదకాన్ రాజా ద్దుత మానానయ ద్భహూన్
తత్తో విహన్య సా రాజ్ఞీ పున రేవ మభావత
రాజ స్తవసరః కోఽత్ర మోదకానాం జలాంతరే
ఉద్వృతైః సింహ మా త్వ మిత్యుక్తం హి మయా తవ
సంధిమూత్రం న జానాసి మాశ్చబ్దకళబ్దయోః
న చ ప్రకరణం వేత్సి మూర్ఘస్త్వం కథ మిదృశః
ఇత్స్యైకః స తయా రాజా శబ్దశాస్త్రవిదా నృపః
పరివారే హసన్యంత రజ్రాకాంతో ఝగిత్యభూత్
పరిత్యక్తజలక్రీడో వీతదర్శశ్చ త త్తణం
జాతానమానో నిరతః ప్రవిశే నిజమందిరం
తత శ్చింతాపగ్నో మున్యా న్నాహారాదిపరాబ్జుభిః
చిత్రస్థ ఇవ పృష్టోఽపి నైవ కించి దభావత
సాంశ్చిత్త్యం శరణం వా మే మృత్యుర్వేతి విచింతయన్
శయనీయపరిత్యక్తగౌరః సంతాపవా సభూత్
అకస్మాదథ రాజ్య సాం దృష్త్వా వస్థాం తథావిధార
ః మేత దితి స్రగ్భాంత స్సర్వ పరిజనో భవత్

తతో హం శర్వవర్మా చ జ్ఞాతవంతౌ క్రమేణ తాం
అత్రాంతరే స చ ప్రాయః పర్యహీయత వాఃః

* * *

ఏవ మనోన్యమాలోచ్య తాం రాత్రి మతివాహ్య చ
ప్రాతరావా మగచ్ఛావ వాస వేశ్య మహిషణేః

* * *

ఏవం నివేదితస్యే శర్వవర్మణి తస్మాత్
మామస్తమాన స్సాక్షాత్ మవత త్సాతవాహనః
శిశుమాణః ప్రయత్నేన కాలేన కియతా పుమాన్
అధిగచ్ఛతి పాండిత్య మేత స్మే కథ్యతాం త్వయా
మమ తేన వినా మ్యేషాః క్షీర్నప్రతిభాసతే
విభవైః కిం ను మూర్ఖస్య కాప్త స్యాధర్మజైః
తతోహ మవదం రాజన్ వర్తే ద్వాదశభిః సదా
జ్ఞాయతే సర్వవిద్యానాం ముఖం వ్యాకరణం నరైః
అహం తు శిశుయామి త్వాం వక్ష్యమేన తద్విభో
శృత్వైత త్సహసా సేర్వం శర్వవర్మాకి లావదత్
సుఖోచితో జనః కేశం కథం కుర్యా దియచ్చిరం
తదహం మాషమేన దేవ త్వాం శిశుయామి తత్
శృత్వైవేత దసంభావ్యం త మువాచ మహం రుమా
మస్మి ర్మాసై స్వయా దేవః శిశీత శ్చేత్రతో మయా
సంకులం ప్రాకృతం తద్వ ద్దేశభాషా చ సర్వదా
భాషాత్రయ మిదం త్వక్తం యన్మనుష్యేషు సంభవేత్
శర్వవర్మా తతోవాదీ న్నచే దేవం కరో మ్యహం
ద్వాదశాబ్దాన్ వహి మ్యేష శిరసా తవ పాదుకే
ఇత్యుక్త్వా సర్గతే తస్మిన్ అహమి ప్యగమం గృహం
రాజా ప్యుభయతః సిద్ధిం మత్వా శ్వస్తో భభూవ సః

* * *

అగస్త్య శర్వవర్మా థ కుమారవరసిద్ధిమాన్
చింతితో పథితా రాక్షే సర్వా విద్యాః పృథక్తపాన్

ప్రాదురాసం శ్వేతా స్తస్య సాతవాహనభూపతేః
తత్క్షణం కిం న కుర్వాద్ధిప్రపాదః పారమేశ్వరః

* * *

రాజార్హరత్ననిచయై రథ శర్వవర్మా
తేనార్పితో గురు రితి ప్రణతేన రాజా
స్వామీ కృతి శ్చ విషయే మరుకచ్ఛనామ్ని
కూలోఽకంఠవినివేశిని సర్మదాయాః

* * *

తతః స శర్వవర్మాణం రాజా సవినయో ఒబ్రవీత్
స్వయం కథయ దేవేన కథం తే ఒఅనుగ్రహః కృతః
తచ్ఛ్రుత్వా ఒచుగ్రహం రాజః శర్వవర్మా భృభావత
ఇతో రాజ నిరరాచరో మోనసోఒచం తిదాగతః
తతోఒధ్వని మనా క్షేమే జాతే తీవ్రతః కృతః
క్లాంతః పతితవా నస్మి నిపుంక్షో ధరణీతలే
ఉత్తిష్ట పుత్రి సర్వం తే సంపత్యత ఇతి స్ఫుటం
శక్తిమాస్తః పుమా నేత్య జానే మా ముబ్రవీత్తదా

* * *

అథాసా భగవా న్నాయోత్ మస్మిరాననపంకజైః
సిద్ధో వర్ణశమామ్నాయ ఇతి సూత్ర ముదైరయత్
తచ్ఛ్రుత్వైవ మనుష్యత్వసుభా చాచలలో ద్భర
ఉత్తరం నూత్ర మభ్యావ్యా స్వయమేవ మయోదితం
అథాబ్రవీ త్స దేవో మాం నావదిష్యః స్వయం యది
అభవిష్య దిదం శాస్త్రం, పాశేనియోమమర్దకం
అథునా స్వల్పతంత్రత్వాత్ కాతం తాఖ్యం భవిష్యతి
మద్యాహనకలాహ్య నామ్నా కాలాపకం తథా
ఇత్యుక్త్వా శబ్దశాస్త్రం తత్ ప్రకాశ్యాభినవం లఘు
సాయోదేవ స మాం దేవః పున లేవ మభావత

* * *

రితోహం కృతమానత్వా ద్వ్యవహరబహిష్కృతః
అనిచ్యంతం త మామంత్యి ప్రిణామేనైవ భూపతిం

అద తాం గుణాధ్యక్షతా మాదాయ కథాం బృహత్సాహసామా
స్మరతి గా నిజనగరం నరవాహనదత్త చరితము

* * *

గుణదేవనందిదేవా తస్య చ తౌ నిర్మలాకాశే శిష్య
ఋషికనకవస్త్రవాహనధవనధనై సంభిషేతే
తాభ్యాం సహ చ కథాం తా మాత్యాయ స సాతవాహ నస్తస్యా
తిద్వాపయూ ౭వతారం నక్తం చక్రే కథాపీఠం

గుణాధ్యక్ష ని వృత్తాంతము.

ప్రతిష్ఠాపమునకు సుపరిపీఠము సగర ముండెను. అందు సోమశక్త్యమును బ్రాహ్మణుడు కుండెను. అతనికి పత్నీ, గుల్మక అను నదన పుత్రులును, శ్రీతార్ద అను పుత్రికయు కలిగి ఖాంతికాలమున కాబ్రాహ్మణుడు నాతని భార్యయు మూడిచిరి. పత్నీగుల్మకులు చాలెరితో కలిసి కాలము గడపుచుండిరి అకస్మాత్తుగ వానికి ఆమె గర్భవతిమయ్యెనని తెలియవచ్చెను. ఇంట మరెముక పురుషు డెవ్వడును లేకుండుటవలన వారు ఒకరినొకరు అను మానించుకొనిరి. అంతట శ్రీతార్ద వారితో ఒక నాడు తాను స్నానార్థ మేగివచ్చుడు నాగరాజున వాసుకి సోదగుని పుత్రుడు కీర్తి సేనుడు తనను చూచి మిగిలించి, గంధర్వవిధిచేత తనను పెండ్లాడెననియు, అతనివలననే తనకు గర్భము కలిగెననియు చెప్పెను ఆమె సోదరు ప్రీతధను విశ్వసించలేక ఆప్య దామె గణావ్యయగ కీర్తి సేనుని యింటచెను. అతడు వారిమెతుల సాక్షాత్కరించి, ఆమె చెప్పినవంతయు విజమరియు, వారు మువ్వురును కామ లై యాలోకమున జనించినదియు, శ్రీతార్దకు పుత్రుడు కలుగుననియు, అంతటితో మువ్వురికిని కొదవము కి ననియు చెప్పెను ఖాంతికాలమునకు శ్రీతార్దకు పుత్రుడు పుట్టెను. ఆప్పుడు “యదగ్గిరిణములోని ఒకడు ఇట్లు ఇతికు గుణాధ్యక్షుడని ప్రసిద్ధిపండును” అని ఆకాశవాణి పలికెను తర్వాతాపి గుణాధ్యక్షుని కలియు, మేడ ను ముగించిరి. బాలుడైన ధైర్యము పొంది గుణాధ్యక్షుడు విధ్యాభ్యాసమునకై డక్షిణార్థమునకు ను. ఆస్మిద్వి విద్యలను శిష్యు లిగి స్వస్థాపకుని సుపరిపీఠకగమునకు వచ్చెను అంతట నితడు కన్యలతో ధవమున కీగి శిర్షవర్ణమున్నగు ను తులించె పరివేషించుడి గర్వనీయవమున కూర్చునియున్న సాత రాజును చూచెను శిర్షవర్ణుడు తనని గర్వవిద్యానికొనదునిగ రాజున కెనుకపరిది రాజును సంతో శాస్యని మంత్రిగ నియోగించెను అంతట శిష్యులకు విద్యనీర్చుచు, రాజకార్యములను నిర్వహించుచు న్ని డెల నిరవడెను ఒకప్పుడు వసుధోత్సవ కాలమున రాజు ఉద్యానవనమున భ్రాగ్మలతో కలిసి జలక్రిగ్గా ము నుధిపంతును చేతులతో రానులదిగి నీళ్ళను కొలుచుండెను. అంతకారాగి అలసిపోయి “మౌనకై రాదము” అనెను వెంటనే రాజు ఉండ్రాళ్ళను తెచ్చెను. అంతట రాణి “జలక్రిడాపయమున మౌనకైన లకు ‘ను ఉదకై సాదము’ అంకణా అంటిని నేను. ఈ దిన్న సంద్రియనుమే తెలియని మూర్ఖుడను” అని పించెను. పరిజలులును పద్విరి. లజ్జపడె రాజు నీటినుండి యీవరికి వచ్చి అంతఃపురమునకు బోయి, భుష్పై పవించెను గుణాధ్యక్షులవర్ణ లింగగతి తెలిసికొని రాజుపద్మకు పోయి మంచిమాటలతో అతని గుణాధ్యక్షుడనని పండితుల చేసినవని దైర్యము చెప్పి స్వవిద్యాబాలమును, పండితులను సంతోషములు పంచెనని లభించినదియనగు వ్యాకరణమును తాను ఆరెండ్రాణి చెప్పిన ననెను. శిర్షవర్ణుడు తివిద్యను ఆగు లలో చెప్పిన ననెను. అంతట గుణాధ్యక్షుడు ఇది విజయమునచో తాను సంస్కృతీకాక్రమిణిలను మారుకు పకలెనవని శపథము చేసెను. శిర్షవర్ణుడు తానెట్లు చేయలేనిదెల పండితులకు విండు గుణాధ్యక్షుని పాదుక మున మోసిననెను. నీవును శిర్షవర్ణుడు కుమారస్వామి నుపాసించెను. ఆపద మరలకి సాక్షాత్కరించి, గాంధీయును కంపెట్టి “నీర్థి పదనమామాయ” అను నూత్రిము నుపదేశించెను. అంతట మనుష్యులార లుల తర్వాతనుత్యమును శిర్షవర్ణు చెప్పెను. ఆప్పుడు కుమారస్వామి “నీ పినూత్రిమును చెప్పుకుండినచో

శేనువరేశ్వరుడు వ్యాకరణము పాఠిస్తే వ్యాకరణమును మించిపెట్టి ఆమెయిచ్చింది. అయినా పోయిందేమి. ఇది కారణమనియు, కాలాపకమనియు పరిగ్రహించుచు' అని మిగిలిన శాస్త్రమును చెప్పి అంతటి తుదయ్యెను. ఇంటికి తిరిగివచ్చి శిష్యులకు గడుపుతాటకపుచ్చును రాజునకు ఆశాస్త్రమును చెప్పి అతనిని వ్యాకరణపండితుని చేసెను సాతవాహనుడు గురుదక్షిణగ శిష్యులకును రత్నభూషణులనిచ్చియు, సర్వకార్యములనును మరకచ్చునయిన కడపరిని చేసియు సత్కరించెను.

పిమ్మట గుణాధ్యక్షుడు మోసము పనించి, రాజునకు సమస్కరించి అసాదమున పీడెను ఇంద్రుని శిష్యులతో కూడి ప్రతిపక్షపకరమునుండి వెడలి విద్యవాసిని పంపి పోయెను. కొంత కాలమునకు పితౄలు మాటలాడు కొనుచుండఁ బరి వారి భావము గగ్గరించి, అప్రెచ్చిభాషలో లేవ నక్షమతో పుత్రములనిద బృహత్కృష్ణ అను గ్రంథమును రచించెను. శిష్యులు ఆశాస్త్రమును సమర్పించుటకు సాతవాహనుడే తగినవాడని నూచిందిరి. అనూదన పండితునిది గుణాధ్యక్షుని గ్రంథమును వాఁకె యిచ్చి రాజువద్దకు పంపెను తాను సగనము వెలుపల నొకచోట అగను శిష్యులు పుత్రకమును సాతవాహనునికి మాని అది గుణాధ్యక్షుని అని చెప్పిరి విద్యార్థులై రాజు అగ్రంధనా పిదులయ్యెను. భావయా సీసమగు పైకాచి అతనిములా గ క్షిమతో వాఁయబడినది. పి ఎందుల టిరిరాచకభా' అని నిరసించెను శిష్యులు తిరిగి గుణాధ్యక్షునివద్దకు వచ్చి సడవిన పృథ్వీరమును నివేదించి గ్రంథము నిచ్చివేసిరి. గుణాధ్యక్షుడు మిక్కిలి దుఃఖించి చాతాశుడై దగ్గరి నొకచోట అగ్నిని ప్రజ్వలించెను. దానివద్ద కూర్చొని ఒక్కొక్క పుత్రమునీ తీసి చదువును చాని పగ్గిలో వారయేను వాగంధించెను వాఁలంగవరాహమహిసాని జంతువులును, పక్షులును సంపులుసంపులుగ జేరి ఆకథను వినుచు, కన్నీటితో గ్రంథదహనమును మూచుచుండినది గ్రంథము చాలభాగము దగ్గపై పోయెను కడపటిలలోపెప్పబడిన పరవాహన తచరియమును చూడెను శిష్యు లు ఆమగ్రచామవలన గుణాధ్యక్షుడు దహించసరి వాగావము చేసెను ఇదేసమయమున సాతవాహనునికి జబ్బు చేసెను. వైద్యులు శుశ్రూషాంశమును తిరుటవలన ఆరోగము కలిగినవరి విచారింపగా మృగములనియు నిరా హాముగ గుణాధ్యక్షునివద్ద నిలచియున్నవనియు, పండువలన మంచినాంశము దొరకటలేదనియు తెలిసెను. చతుడై రాజు వారిని వెంటదుటలొని వారు చూచిన సలమున కేగెను అంతవేసటికి గుణాధ్యక్షుని గుడించి సాతవాహనుడు వశ్యాత్తుడై, ముందుకు వచ్చి అతనికి సమర్పించెను గుణాధ్యక్షుడు పైకాచిభాషలో తపస్వీచారముపంతుల తెప్పి తాను పేదగణ్యులలో నొకడనియు, లేవ కాపనిమోచన తుమ్మెదనియు చెప్పెను అగ్రంధము నెటులైనను చెప్పమని రాజు యాచించెను. అంతట గుణాధ్యక్షుడు "రాజా! అరులక్షిలగ్రంథములుకల అనుకథలు కాలిపోయినవి. లక్షగ్రంథ పరిమితమున ఒక్కొక్కమాత్రమును మిగిలినది. దీనిని తీసికొనుము. వాశిష్యునియగును దీనిని వ్యాఖ్యానింతును నీ అని చెప్పి యోగముగమున శోమును వదలెను రాజును బృహత్కృష్ణ అను వాగగ్రంథమును తీసికొని తనయింటికి వచ్చి, సుగంధపరిమితముల గుణాధ్యక్షశిష్యుల నొకవిధముల ఆత్మరించి, వానిసహాయముతో గ్రంథమును చదివి వానికి పైకాచిభాషలోనే కథాసీసమును అపతారికను చెప్పెను.

సాతవాహన కథా

ఏమము క్షే గుణాధ్యక్షుని కారణమిది రభావత
సాతవాహన ఇత్యస్త కస్తాన్నామా భవ త్పుభో
తతో ఒబవీ ద్దుగాధ్యోకే శృణ్వేత త్కథ యామి తే
దీపకర్ణితి ఖ్యాతో రాజా భూత ప్రాజ్ఞవిక్రము
తస్య శక్తిమతీనామ భార్య ప్రాణాధికా భవతో
రతాంతినుస్తా ముద్యానే సర్ప స్తాం జాతు దప్తవాన్
గతాయా మథ పంచత్వం తస్యాం తద్రథమానకః
అపుత్రోపి న జగ్రాహ బ్రహ్మచర్యవతం నృపః

గంగాతీరమున బహుమహాకవులను ఆగ్రహారముండెను. అందు విద్యానుజ్ఞను గోవిందవత్సను బ్రాహ్మణుడుండెను. అతనికి బహుగురు శ్రుతువులు కన్బిరి వారు మూర్ఖులును, త్రాగుబోతులును అయిరి. ఒకనాడు ఇంటికి వచ్చిన అతనిని వారు ఆశమానించిరి తోడందవచ్చి రీతుర్మాగమున కై వానిని త్యజించిరి వానిలో దేవదత్తుడనునతడు పశ్చాత్తప్తడై శివునిగూర్చి తప మొనర్చి అతనిని మెప్పించి వరముల పండెను. అమీర జితడు విద్యాభ్యాసమునకై పరితనిన మువ్వకేగును ఒకనాడు మేడమీద నిలచి నశర్యయను రాజు శ్రుతిని చూచెను. అతడును ఆమెను చూచెను. వానిద్వరము బద్ధ మురగులైరి.... తీర్థకాలమైననుక నుకన్లు తపశ్రుతికడ దేవదత్తుడ కిచ్చి మెప్పించెను.

వికృత మాదిత్యకథా

అన్య వంశిషు విఖ్యాతా యుగాదా విశ్వకర్మణా
నిర్మితో జ్ఞునీనామ పురారివంతిః పురి
మహేంద్రాదిత్య ఇత్యాసీద్రాజా తస్మాం జగజ్జయీ

*

*

*

నానావ్రతధరః శత్రవ త్సత్రికామ్యయా

*

*

*

స్థితం కైలాశ శైలీంద్రే పురారిం పార్వతీయుతం
ఉపాజగ్మః సురాః సేంద్రాః స్లేష్మోషద్రవదుఃఖితాః

*

*

*

ఇతి దేవైః స విజ్ఞప్తః పురారాతి రువాచ తాన్
యాత యాయం న చింతాత్మక కార్యా భవత నిర్వృతాః

*

*

*

గతేషు తేషు చాహూయ మాల్యవత్సంజకం గణం
సపార్వతికో భగవా నేవ మాదిత్యే స్మ సః
పుత్రవతీర మానుష్యే జాయన్తు చ మహాపురి
ఉజ్జయిన్యాం సుతః శూరో మహేంద్రాదిత్యభూషతేః
స చ రాజా మమేవాంశః తదభ్యర్చ్య చాంబికాంశజా
తయో ర్ధమే సముత్పద్య కురు కార్యం దివౌకసాం
మేచ్ఛాన్ వ్యాపద యాశేమాన్ త్రయీధర్మవిఘాతినః
సప్తద్వీపేశ్వరో రాజా మత్రిసాదా శ్చ భావ్యమి

*

*

*

గత్వా చోజ్జయిం తత్రి మహేంద్రాదిత్య భూభుజః
దేవ్యా ఋతుజుభో గచ్ఛే సమభూత్ స గణోత్తమః
తత్తాంచన నిశాకాంతకలాకలితశేఖరః
దేవో మహేంద్రాదిత్యం తం స్వపం స్వప్నే సమాదిశత్

తుష్టి తన తద్రాజన్ స తే పుత్రో భవిష్యతి
అక్రమిష్యతి సద్విశాం పృథీం విక్రమేణ యః
భవిష్యతి ఏదైవ విక్రమాదిత్యసంజ్ఞకః
తథా విషనుశీలం నామ్నా నైషమ్యతోఽరిషు

* * *
జాతే చ తస్మిన్నివతత్ పుష్పవృష్టిప్రహసినీ
ద్యా రరాజత గీర్వాణదుండుభిర్వననాదినీ

* * *
నామ్నా తం విక్రమాదిత్యం హరోక్తే నాకరో త్పితా
తథా విషనుశీలం చ మహేంద్రాదిత్య భూపతిః

* * *
తతశ్చ యావన్తం తం విలోక్య ప్రాజ్యవిక్రమం
మహేంద్రాదిత్యవృషతిః సభార్యాపదీవోఽపి సః
వృద్ధో వారాణసీం గత్వా శరణం శిశియే శివం
సోఽపి తద్విక్రమాదిత్యో రాజ్య మానాద్య మైతృకం
సభో భాస్వాని వారేభ రాజా ప్రతపతుం క్రమాత్
ఏకదా చ తి మాస్థానగతం భద్రదాయుధో నృపం
ప్రవిశ్య విక్రమాదిత్యం ప్రతీహరో వృజ్జపత్
ప్రేషితస్య స సైన్యస్య దక్షిణాశావినిరయే
పార్శ్వం వికచశక్తీ ర్యో దేవేన ప్రేషితోఽభవత్
స మాతోఽచంకదేవోఽయ మాగతో ద్వారి తిష్ఠతి

* * *
ఇతి భూమిభృతా పృష్టోఽనంగదేవో జగాద సః
శివం విక్రమశక్తేశ్చ సైన్యస్య సకలస్య చ
సాపరాంతశ్చ దేవేన నిరితో దక్షిణాపథః
మధ్యదేశః ససారాప్యః సవంగాంగా చ పూర్వదిక్
సకశ్మీరా చ కాబేరి కాష్ఠా చ కరదీకృతా
తాని తాన్యపి దుర్గాణి ద్విపాని విజతాని చ
మేచస్సంఘా శ్చ నిహతాః శేమా శ్చ స్థానితా వశే

* * *
అథాహం సంహలాధీశమాతేన సమా తేన తత్
అగచ్ఛం సింహులద్వీపం వహన్తే వాభివర్తమా
* * *
తస్మాం చ వీరసేనం త మద్రాక్షం సింహలేశ్వరం

* * *
అన్యేద్య రాసానగతో మా మాహూయ స భూపతిః
యుష్మాసు దరశయన్ భక్తి మహాచన్ మంత్రీసన్నిధౌ
అస్తి మే దుహితా కన్యా మర్హ్యలోకైకసుందరీ
నామ్నా మదనలేఖేతి తాం చ రాజ్యే దదామి వః

* * *
తతః స విక్రమాదిత్యో జయస్యైస్య మవాప తత్
అభిష్టితం స్వసేనాన్యా తేన విక్రమశక్తినా
అగ్రాగ్రేన తేనైవ సోక్తేన ప్రణతాత్మనా
సరాజకేన సహితిః స్వబలం సవివేక చ
గౌడః శక్తికుమారోఽయం కర్ణాటోఽయం జయధ్వజః
లాటో విజయసర్పాఽయం కాశ్మీరోఽయం సునందనః
గోపాలః సింధురాజోఽయం భిల్లోవింధ్యబలోఽప్యయం
నిర్మూకః పారిశీతోఽయం నృపః ప్రణమతి పృభో
ఇత్యానానే నృపాన్ సోఽత్ర ప్రతీహర నివేదితాన్
సంస్కృత సంమానయామాస సామంతాన్ పై నికాససి

* * *
శృణు తద్వచ్చి తే మిత్ర జ్ఞాతం తావ దత స్వయం
తద్భద్రాయుధే దానీం చిత్రే స్వప్న చ దృష్టయా
తయా మలయవత్యాఽహం వినా జీవితం ముత్యహే

* * *
కిం త్వయా సగరం సత్యం తద్దృష్ట మితి భూభృతా
తత్ర శంబరసిద్ధిః స పరిపృష్టోఽబ్రవీ దిదం
దృష్టం మయా తన్మలయపురం నామ మహాపురం
భ్రమతా భవ ముత్తీర్ణి వారిధిం ద్వీపమధ్యగం
తస్మి స్థలయశింహాభ్యాం సగరేఽస్తి మహిషతిః
తస్మాస్తి నామ్నా మలయవతీ త్వనువమా సుతా

* * *
ప్రతనే విక్రమాదిత్యః సైన్యేన లఘునా వృతః
గత్వా కృమేణ తీర్ణాబ్ధి రాగ్ధవత్రాఽఽః పురం స తత్

* * *
తత్కాల ముషీప్య భుజం తేన శంబర సిద్ధినా
ఉచ్చైరవసరజ్ఞైర బంసి నేద మవర్యత

జయ నిజ తేజఃసాధితభూతగణమేచ్ఛవిసేనదావాగ్నే
 జయ దేవ స్వస్థాగరిసీమహీమానినీనాథ
 జయ విజితకలపార్థివవనతెజిరోధరితాతిగుర్వాజ్ఞ
 జయ విషమశీల విక్రిమపారినిధే విక్రీమాదిత్య

ఇత్యుక్తే నందిగా తం స విక్రీమాదిత్య మాగతం
 బుద్ధ్యా మలయసింహాఽత్యై రాజా జగ్రాహ పాదయోః
 వివేశ చ కృతాతిధ్యః తేన నాకం స్వమందిరం
 తయా మలయవత్యా వ దుహిత్రా మృత్యుముక్తయా
 దదా చ తాం సుతాం తస్మై విక్రీమాదిత్యభూభృతే

అవంతిలో ఉజయిరి అను పగర ముండ్రు అందు మహేంద్రాదిత్యుడు రాజుగ నుండెను. పుత్రుల
 అతడు ఆశేకవృక్షములు చేసెను

ఒకప్పుడు ఇంద్రాదిదేవతలు మేనల్లుడవలెనాధిపతియై లాసమున శిశిపురి దర్శించి మోక్షములొ
 డును వారిని తోడించి, నిర్మితగతుడువలె చేసి పరిచేసెను అమిత శత్రుడు తనగణములలో నొకడగు వ
 తుని నీలవి ఉజయిరిలో మహేంద్రాదిత్యునికి కుమారుడగు జన్మించి, సప్తద్వీపేశ్వరుడనై, మేఘులను నా
 దేవకార్యమును తీర్చుచుండు అజ్ఞాపించెను. అట్లే మాల్యవంతుడు ఆరాజు భార్యగర్భమున పుత్రుడైనను. (స
 ప్తద్వీపమునందు ఆరాజుతో "జయి" నీ కొకపుత్రుడు కలుగును. అతడు సప్తీపమున పుట్టి వాక్కుమించి
 డిక్కుడగును, శత్రువులయెడల వైషమ్యము వహించి విదనులీలుడనియు పసిద్ధి నందును" అని చెప్పెను.

కొంత కాలమునకు మహేంద్రాదిత్యునికి కుమారుడు కలిగెను అత డాచార్యునికి విదనులీలుడని చేరు
 ఇతనికి యావనము వదిలినదాట అభిషిక్తుని చేసి రాజు కాశి కేగెను

ఒకప్పుడు భద్రాచీయుడగు పుత్రహరి విక్రీమాదిత్యునివద్దకు వచ్చి "దేవా! పక్షిగదిగిజయమున కై
 ఆశిలో తినుచే పంపబడిన అపంగ దేవుడు వర్షమున కై వేచియున్నాడు" అని చెప్పెను. రాజానుజ్ఞానమునై
 అపంగ దేవుడు సావరాంతకుని దక్షిణాపథమున, మల్లదేశమున, పూర్వావ్యధిమును, అంగవంగములును,
 మును, దుర్గములును, ద్వీపములు జయింపబడినవి మేఘసంఘములు నాశ మొనర్పబడినవి అనించెప్పెను.
 లేచెడినున్న చెప్పవలె నిక్రమాదిత్యుడు అతడుగా అపంగ దేవుడు తాను సముద్రమునదాటి నీనాశోద్ధీపవ
 వారి రాజుని వీరస్థిని చూచితివనియు, ఆరాజు నిక్రమాదిత్యునియెడ భక్తిగౌరవములను చూపి, తన కుమ
 నుడనిలేఖించి అదభివర్తికి తనపరముగ అర్పించెననియు చెప్పెను.

పితృలు విక్రీమాదిత్యుడు మరణింపుచున్న తన సైన్యమును కలిగెను. అంతట ప్రతీదళములు అతనికి కే
 తులలో గుడరాజుగ శక్తికుమారుని, కర్ణావాలకుడగు జయధ్వజుని, లాలరాజుగ విజయవర్షను, కాశ్మీరపా
 నుగంజనుని, సింధురాజుగ గోపాలుని, భిల్లరాజుగ వింధ్యులుని, వారకీరరాజును పరిచయ మొనర్చిరి.

ఒకప్పుడు విక్రీమాదిత్యుడు ఒకనుండరివిర్రొమును చూచెను. ఆమె అతనికి స్వప్నమునకు కరిగించెను.
 వరియను ఆమెకొగ్రడ అతడు మిక్కిలి బాధ నుండెను. శంబునిదియనునతడు అనుండరి వాస్తవముగ నున్న
 ఆమె సముద్రమున కావలెన్ను మలయపురవాంకుడగు మలయసింహుని కుమార్తె అనియు చెప్పెను. పితృశక్తి
 సైన్యముతో సముద్రమునదాటి విక్రీమాదిత్యు డావగెమ్మను పుత్రుడైనను. అప్పుడు శంబునిది అతని దిగ్
 మలను, గుంగలనును కీరించెను. వెంటనే మలయసింహుడు విక్రీమాదిత్యుని పాదములకు నమస్కరించి.
 టికి తీసికొనిపోయి, సక్రింది తనకుమార్తె ను మలయపతి నతనికి సమర్పించెను.

గాథాసప్తశత్రీ

తం యమహ జన్మ వచ్చే లచ్చిముహం గోధ్రమామృత సంకల్పం ।

దీనశ్రమ అపరిహీణం సవీరియ్యం సూరబియ్య వల్ల ॥ ౨౨౧

విశ్రమనందున్న కొనుభవజేతుడు మచ్చలేని శంకరింబము నూర్చింబమున చేరినట్లు చేరి శోభించుమన్న రమానుభవముగల విష్ణువున ననుస్కారము.

వణదవ మసీనులజ్ఞోరేహజ్ఞ విజ్ఞో గణే హి ధవలే హిం ।

జరోహమన్మద్యుల్లిల దుద్దసిన్తో వ్య మహుమహాణో ॥ ౨౨౨

అడవులలో బయల్పడిన కావాసలమయ్యు హగచేత నలబడిన వింధ్యవర్షకము తెల్ల మేఘములతో క్షీరసాగరరథమున బయల్పడిన నాలతో రడిసిన మధుమధువనలే పోకొందుమన్నది.

వేచ్చుల్లి అగ్నిమినుచ్చాపహి ఆ హలిలస్స కిట్ట పజురిలం ।

ఘాలం దుద్దనముద్దతేర న్న లచ్చిం విల స ఆహ్ ॥ ౨౨౩

పథకులు నీండి అటుకొనుటవలన తెల్లగ కరిగెను కృషివలుల త్రులకు క్షీరసముకర్ణమునండి పైకి పచ్చిని లక్ష్మీని దేవతలవల ఆగో చూచుచున్నాను.

అపహుస్సన్తం మహిమన్మలమృత ఇహంరితం చిరం హృగే ।

తారాపుష్పస్సలర ఇన్ద్ర అంవ తేజలం పలం యమహ ॥ ౨౨౪

భూమండలము చాలక ఆకాశమునకు పోయి ఆచ్యుత సత్త్రములకు పుష్పములచే అలంకరింపబడినట్లు పోగాండు చారియొక్క మానవతావశమునకు ఎదుస్కారము.

పథిమిం వానుణివిహిణా పచ్చా హు కటే వి అయ్యమూణేణ ।

ధణజులలేణ ఇహిం మహుమహాణేణ వ్య వలిబన్తో ॥ ౨౨౫

మధుమధుకు మెదలు హృద్వహపముననుండి నీమ్మల విజృంభించి బగింధము చేసినట్లే ఈమె ద్రు యుగళము వలింధ మింకెచ్చెను.

మన్తే అసాపే చ్చిలణ పావీట కిలలమాహరసన్ ।

తిలసేహం జేణ రలణా అరాహి అమలం సముద్ధరిలం ॥ ౨౨౬

పేయిన అధరకాస్తావకభాగ్యము లభింపకపోవుటవలననే కానోయను పాపము దేవతలు రక్షాకరము నుండి ఆమృతమును తెచ్చుకొనారు !

ముహూర్తమహ తం కహగోరలం రాహిలం అవశేస్తే ।

ఏతాణం వలసేణం అశ్లాణి వి గోపిలం హరసి ॥ ౨౨౭

కృష్ణ ! నోటితో గాల్చి ఉండ నీవు రాధిక కంటిలోని నలకను పోగొట్టి గోపికల గౌరవమున లేక తెల్లకళ్ల మును పోగొట్టితివి.

అజవి బాలో దామాలలో త్రి ఇల జమ్మిన జసో అమ్ ।

కహముహాకేసిలచ్చం శిశులం హసితం వ అహహూహిం ॥ ౨౨౮

పాత్యాచార్య శ్రీ మధురవాణిశాస్త్రిగారిచే సంకలనము చేయబడి, బొంబాయి నిర్ణయసాగర ముద్రా నిమిష ముద్రించబడిన పత్రి.

ఇంకను బాహిరగుడు బాలుడే అని యశోద చెప్పగా గోపికలు కృష్ణుని ముఖములోనికి చూచి గూఢముగా నవ్వకొనిరి.

నాచ్చణసలాహణాణి హేణ పానపరిసరితి నిక్షణగోపి !

సరిసగోపితాణం చుమ్మితి క్వాలపడిమాగలం కహం॥

౨-౧౮

ఆశోకవంశి గోపికలమధ్య ఉండియు నిత్యతాయాన బిగ్గరిగి నుండియు గోపిక ప్రకృత వేగి, ఆమెవృత్తి మను జ్ఞానంబు నెవమన ఆమె కసాలమునగల కృష్ణుని పరితింబమును చుండించెను.

కరుణాహోవి-ల హహి దూమిజిత్త మాహవస్య మిలిపా !

భీమేణ జహిచ్చిత్తవ దాహిణవాహిణి ఛిప్సన్తో

౨-౧౯

మధుమానమున క్షమిణాంలముచే స్పృశింపబడిన కథికుడు మాధవులతోనూడిన భీముని క్షమిణిపాదముచేత తన్నబడిన దుర్బోధనునివలె బాధ పడుచున్నాడు

జిత్త భమసి భమసు ఏమేల కహ సోహగగవ్విరో గ్గా

మహిలాణం గోసగుణే విచారతిత్తడం జిత్త ఖమో సి

౨-౨౦

కృష్ణ! సోభాగ్యుగ్విత్తవేదే గోకులమున తిరిగివచ్చి శ్రీలంకావోధములను విచారించుటలో సమర్థుడవేరి యేరిగియు.

అచ్చాగ్గణవివాహే సమం జసోలత్త తమణగోపిహిం !

నద్దనే ముహుముహా సంబన్ధా నిహువిజివి

౨-౨౧

పెరుగుచున్న మనమధనుని వివాహము మిక్కిలి సమీపించగా గోపికలు యశోదతో తమకు ఆత్మితోగల సంబంధములను చెప్పజూచువాడని.

దిలరస్ అసద్దమణస్స కులవహూ నిలతి కుడ్డలిహిలత్తం !

దిలహం కహేత్త రామాణులగ సోమితి చరితత్తం॥

౨-౨౨

కలుషితమనస్కుడగు మరీచి కులవధువు పరిధిమమున ఇటిగోడమైన చిత్రింపబడిన రామానుక్తుడగు సోమితి పుణ్యచరిత్రమును చెప్పుచున్నది.

*

*

రత్తకేలిహి అనిలంసణకరకిసలరుద్దణాలణజలలన్య !

రుద్దస తత్తణాలణం ప్పత్తెత్తపరిణిమ్మిలం జలత్త॥

౨-౨౩

రతికేలిలో విరచింపబడిన పాద్యునిచే నంకుఃస్వబుధు కరకసలయములచే మాయబడినప్పటికి పరిసం దింపబడిన శివుని శిశ్రిమునకు జయముగాక !

నసవత్తతో రోసారుణపడిమాసంకస్త గోరిముహలన్యం !

గాహి అగ్గవజ్జలం విల సంభూరలిజలిం గామహ॥

౨-౨౪

కోపముచేత ఎర్రనిన గోరిముఖునిరింబమువలన ఎర్రతోమరపువ్వు అను భిను కలిగించు పశుపతి సంగ్రహాంజ్ఞికీ నమస్కారము.

పాణిగమాణే వ్విల నవ్వత్తవ గాలం సహీహిం సోహగ్గం !

నసవత్తగా వాసుత్త కజ్జ గమ్మి టసారివ దూరం॥

పశుపతి తన చేతి స్పృశకంకణమును దూరముగా జరపుటను చూచి పాణిగిహనయమున సోభాగ్యమును ఊహించగలిగెను.

నంధూసముద జలపూరితంజలిం విహసి వక్రవామ అరం |

100

గోరీల కోనపాణుజ్జలం వ పమహాదివం భామహా ||

101

నంధూసముదమున ఎత్త బడిన అంజుగో పరిధింబితమైన గోమధువక్రమును చూచి, మంత్రమును చూచి, ఆరకతో పెను కడుపునున్న హాని నమస్కరింపుడు.

జో నీరమ్మి విజ్ఞానో మర్దు జలజేహిం గణవళు ఆనీ |

తం వ్వి అ వ్విం పణమామి మాతజరే హోహ సంత్రు ||

102

ఓ వార్ధక్యమా! ఏగణపతి ఒకప్పుడు యువకులచేత నాశలక్రింద తలగడగ ఉండబడెనో అగణపతికి పెను నమస్కరించుచున్నాను నీవు తుప్పించుము

హేలాకర్గలక్రిత జలరిక్తం సాలరం పటన్తో |

జలత్త అక్రితవద్దవగ్గిభరిత గగనోగణాహి వ త్త ||

103

లీలగా గొంపపు చిగురుచేత సాగరజలమంతయు ఆక్రమించి, అదిగ వజ్రంబించిన బడబాగ్నిచేత ఆ కాళము నావరింపజేసిన గణాధిపతి జయించుగాక!

జారమసానముధ్వవభూభూహుధ్వంస సేష్టిరజ్జీవ |

ణ సముప్పుణ్ణ ణవకావాలిలత్త ఉచ్చాలశారంభో ||

104

జారమీయుని చితాభ్యువ్వస్వలన కలుగు సుఖముచే ఆమగడుగునకును శరీరమంతయు చనుటవట్టువలన ణాత్మగ కామాగ్రమతమును స్వీకరించిన శ్రీకి భక్తశ్రేయశ్చే మే పూర్తి కాలేదు.

కీరముమానధ్వ హేహిం రేహ త్త పలానకుసుమేహిం |

బుధస్స చలణవర్ణాపషివహం వ భిక్కునకే ఘేహిం ||

105

బుధచరణములకు నమస్కరించుచు క్రింద సాహంగముగ పడిన భిక్షుసంఘమువలె శుకముఖములతోను, పలాశపుష్పములతోను భూమి పోకాకించుచున్నది

కం రులసి ఓణాలముహీ ధవలా అక్రేసు సావిచ్చేత్తేసు |

హరితలవడ్డెలిలముహీ ణసి వ్వు సణవాసితి జాల ||

106

ఈ తలెలపడభూమిలో ముఖము వంచుకొని ఏల ఎడ్చెత్త? ఈ శవగనేను అర్ధరము పూముడిన నేటిముఖము వలె అయినది.

అతరపణామిట్టం అఘసితిగణం అసంహాలిణ్ణాలం |

వణ్ణధిలత్తుచ్చుముహివ తీవ పరిఉమ్మణం భరిమో ||

107

ముఖమున రంగులలేనిది ధరించుటవలన లలాటమును, ముక్కును తగులకుండునట్లు ముందుకు చూపబడినట్లు అడుగుపెడచి పెట్టిన ముద్దును నేడు స్మరించుచున్నాను.

హోణమాద్ధిభరిత సరాణం జాలాణం జాలవలలిస్స |

గోహం నిలిడిలికణమణ కం కాహిన్ కలత్తం ||

108

శ్రీ శైలమునప్పుడు చిల్లలగాజాలయొక్క చిల్లలలో చేరినవపును నడుపుతులలో తీసివేయుచున్నాను

1-2౫.

తుజంగరాఅనేనీణ సామలీ తహా ఖిలేణ సోమారా |

సా కిర గోలా ఊలే హ్లా జముబ్బకసాపణ||

౨-౮౯||

అమ మకుమాతీఅయినను తిక్కుమును నేరెడువండ్లక సాముతో కలిసివదియు అను నీలంగరాకేశ్వరుతో గోదావరి ఒడ్డున స్నానము చేసివది

గిజనే మబలగాడ్లపిం వరగోత దిణలగావి|

సోలం వ గిగ్గట ఊలహ హా స్తనములొ రోమబ్బ||

2-౮౨||

శ్రీలు మంగళగిరికలు పాడును వరుని వంశవృక్షంబు చేయుచుండగనే నవవస్తువుల వారిని విమలకోయక కోమాంచము సాడమూచెను.

మణే అతిగానా అనూవిలహమలజలుగొల్లం||

తేహిం జులగేహి సము మాన న్ని మం వేలకకుడజ్జ||

2-౮3||

వాదనారామంగళగిరికలు గమిసిందినవని విని వెనుకపాదలు ఆయువకులతోకలిసి నన్ను పరిహరించుచున్న వని అనిపించుచున్నది

ఉలగలచడదిమజులహో న్నిలగవిసేగలకేహిం |

తీల వరవ్వు ల సేలం సువహిం రుణం వ హాతేహిం||

2-౮౪

త్విరలో నిర్మలమగు చతుర్ముంగళము అయిన నీమ్మట రాబోవు విరహమును పొందించి ఒండొరులను వృధముగ ఆలించును కదానిన అమయొక్కయు వరునియొక్కయు కేతులొది న్నవదింపులు కన్నీటిందు తులవలె కలిపించుచున్నది.

కదిమరి అ అలగజరజలలనణిడనవడిరవో ఏసో |

ఛణ్ణో ధణురవకజ్జిరి రోమబ్బ్ కిం ముహా వహసి||

౧-౫౭

ధిరయొక్క ధనుర్వంశారమునగు ఎదురుచూచుచున్న ఓ బండి 1 ఇది ఆశాలమేఘగర్జనముయొక్క శబ్దము, వృధగా ఎందుకు రోమాంచము కలిపించుకొందువు.

విజావిజ్జ జలగో గహవల్లభాత్ర విధ అసిహోవి |

అణుమరణఘనాల్లిజ్జాపి అ అమసుహాసిజ్జరక్షీవి||

౫-౭

మంటలు విసారముగ తెకే తేదినను, నూణించువరకును కీర్యుని గాఢముగ ఆలించునను చేనణుగురులన జరించిన చెరుటతో ఆ శ్రీచేత అన్ని అణవివేయబడుచున్నది.

[cf. ౫-౮౯, ౩-33]

వాణఉడిల వి బలి.ఊణ ములవహో జలథ జ్జణవాడమ్మి |

ణ ములై వరిహరి అత్తా విసమవసానరీతి పురిసా||

3-౨౭

సావళాలో వెలిగిన అగ్నియే యజ్ఞశాలయందను నెలుగును, శ్రీశక్తిరమును పొందినంతమాత్రమున నీ ప్రయత్నలను విరాళించరాదు.

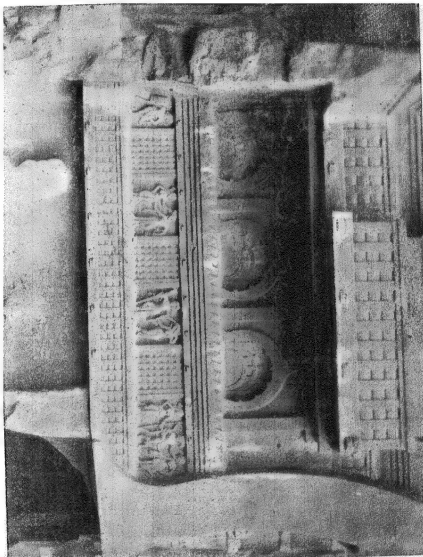
[cf /

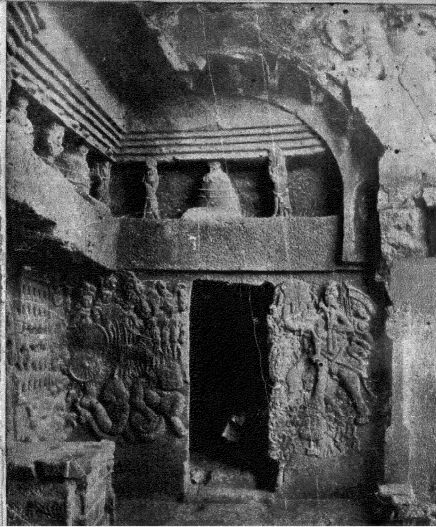
కారిమమాననవడం భోమిడనం బ్రహూల సహి ఆహిం |

వేచ్చు కుమారి జారో హాసుమ్మిస్సేహి అచ్చిహిం||

వస్తువుయొక్క శృంగీకూపంబుపలుకును ఆమె చెలులు భగవంతునిగా జూకుదు యెప్పుడు.

Figure 1 - 3D model of the temple

భాజా - గుహాంతర్భాగము

